

ТЕРНОПЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Періодичне видання

Наукові записки

Серія:

ІСТОРІЯ

Випуск 5

ТЕРНОПЛЬ
2002

УДК 93
ББК 63
Н 34

Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія/За заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. – Тернопіль. – 2002. – Вип. 5. – 238 с.

Друкується за рішенням вченої ради Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка від 26.11.2002 р. (Протокол № 3).

Головний редактор

Микола Алексієвць - доктор історичних наук, професор

Редакційна колегія:

Валентина Борисенко - доктор історичних наук, професор
Петро Брицький - доктор історичних наук, професор
Сергій Васюта - доктор історичних наук, професор
Тетяна Гонтар - кандидат історичних наук, доцент
Павло Корієнко - доктор історичних наук, професор
Олександр Сич - доктор історичних наук, професор
Сергій Троян - доктор історичних наук, професор
Іван Зуляк - кандидат історичних наук, доцент

Рецензенти:

Василь Балух - доктор історичних наук, професор
Павло Михайлина - доктор історичних наук, професор

Літературний редактор:

Іван Зуляк - кандидат історичних наук, доцент

РОЗДІЛ 1
ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94 (477)

Вадим Ореховський**“ВІДТОРГНУТІ НАСИЛЛЯМ, ВОЗ’ЄДНАНІ ЛЮБОВ’Ю”
(ДЕКІЛЬКА СТОРІНОК З ІСТОРІЇ УНІЇ)**

В статті висвітлюються проблеми міжконфесійних конфліктів у Речі Посполитій і Російській імперії (XVIII – перша половина XIX ст.) і релігійна політика урядів цих країн.

Питання унії є надзвичайно важливим в історії України і не тільки її. Міжцерковні протиріччя, конфлікти (в першу чергу між католиками і православними), беручи свій початок у глибині віків, не позбавлені актуальності й сьогодні. Адже дуже часто вони є тільки приводом, своєрідною ширмою, яку використовували й використовують певні державні кола для вирішення власних, які не мають ніякого відношення до релігійного світобачення, проблем. Так було у Речі Посполитій XVI – XVIII ст., Російській імперії XIX ст., Радянському Союзу. Так є і в сучасній Україні, де віруючі, часом, – це та сила, що додає впливу й солідності тим чи іншим політичним партіям, організаціям, рухам. Заглиблюючись у події, що відлягають від нас на декілька століть, спробуємо розібратися у тій плутанині, яка визначила долю мільйонів на протязі значного періоду історії людства.

Питання дисидентів (так у Польщі називали не католиків) завжди дуже гостро стояло в політиці правлячих кіл Речі Посполитої. Брестська унія 1596 р. не змогла зняти напругу в міжконфесійних стосунках, навпаки – вона ще більше підлила ворожнечі у міжцерковні відносини. Розгойдуючись, державний корабель невпинно йшов до загибелі. Але кормчі, здавалося, цього не помічали. Пихатість, релігійний фанатизм та нетерпимість заважали польській шляхті йти назустріч вимогам "схизматів" православних. Ті поступки, що були вирвані силою, дуже швидко забувалися, залишалися на папері. Здатність тверезо оцінювати ситуацію не раз полишала державних мужів Речі Посполитої. Закривання очей на болючіші проблеми суспільства (особливо релігійні) рано чи пізно призводило до катастрофічних наслідків.

Ними і стали події війни та Руїна середини – другої половини XVII ст., що струснули Польщу до самих основ. За "Вічним миром" 1686 р. з Московською державою урядовці Речі Посполитої обіцяли надати православному населенню ряд прав. IX стаття мирної угоди гарантувала православній церкві свободу віросповідання та відновлення прав і привілеїв. Було обіцяно створити п'ять православних єпархій: Луцьку, Перемишльську, Львівську, Галицьку, Білоруську (реально існувала лише одна – Білоруська. Інші були захоплені католиками та уніатами) [16: 4], [17: 3–4], [18: 9–10]. Крім того, польський уряд зобов'язувався не допускати утисків православних, не примушувати останніх переходити до католицизму або уніатства. Православні єпископи отримали право вільно приймати рукоположення від Київського митрополита, якому вони підпорядковувалися [12: 203; 11:96].

Становище дисидентів погіршилося після невдалого Прутського походу російського царя Петра I у 1711 р., коли Правобережна Україна перейшла під зверхність Польщі. У 1717 р. з'являється проект цілковитого знищення православної віри, що викликало серед місцевого населення справжню паніку. Звернення по допомогу до уряду принесли мало користі: польські міністри були безсилі перед сваволею магнатів. Поруч із зростанням могутності останніх зміцнювалася позиція католицької церкви: будуються величезні костели, монастирі – домініканські, бенедиктинські й єзуїтські [12: 203–204]. Майже всі великі центри православ'я на Правобережжі переходять у лоно греко-католицької церкви. У 1721 р. стала уніатською головна святиня Волині – Почаївський монастир, 1728 р. – Крем'янецький. Ще в перше десятиліття XVIII ст. після напруженої боротьби здало свої

позиції Львівське братство, яке мало великий культурно-просвітницький вплив на Правобережні землі [4: 177; 5: 261].

Найвидатнішою подією тогочасної епохи стало скликання у 1720 р. уніатського собору у Замості, на якому були присутніми папський нунцій, 8 єпископів, протоархимандрит ордену базиліан, 8 архимандритів та 129 інших представників духовенства [12: 208].

Метою собору було поєднання східноцерковної традиції із західною, із приналежністю до Риму, але цього не вдалося досягти. Надто глибоке було прив'язання до старих звичаїв. Проте, внесли багато нового. Уніати прийняли ряд католицьких догматів (в першу чергу, сповідання віри з додатком "і від Сина" (так зване "filioque"). Змінювався порядок літургії; богослужбні книги перероблялися на латинський зразок з латинськими вставками; виключали із святців деяких святих, таких як, наприклад, св. Антоній та Феодосій Печерські та вносилися нові – Ігнатій Лойола (засновник ордену єзуїтів), королевич Казимір та ін. Завдяки виправленню книг в уніатській церкві остаточно затвердилося вчення про чистилище та главенство папи. Східноцерковний іконостас було скасовано, а східноцерковні покаєння та пости зрівняно з латинськими [4: 161–188; 7: IX; 11: 97–99].

Поступово змінювався навіть зовнішній вигляд самих уніатських священиків. У 1747 р. їм було наказано голитися, а також підстригти волосся на голові за римським зразком, щоб знищити навіть зовнішню схожість греко-католицьких пастирів із православними [7: X].

Одним з найактивніших провідників латинства був уніатський орден базиліан. Генералом ордену був призначений протоархимандрит Й.В.Рутський. Базиліанські монастирі (головним з них був Віленський Троїцький монастир, захоплений у православних) були поставлені у незалежне становище від місцевих єпархіальних архієреїв. Вони безпосередньо підпорядковувалися спеціальному прокураторові у Римі. Крім уніатів до ордену входили й "чисті" латиняни і навіть єзуїти [4: 141–142; 6: 378].

З 1617 р. діяльність базиліан розповсюдилася на Україну, Білорусію та Литву. У XVIII ст. тут вже нараховувалося 3 провінції із 150 монастирями. Економічна могутність ордену значним чином базувалася на земельних угіддях, що були відібрані у православних монастирів та церков і навіть у своїх уніатських [14: 42].

Головним завданням базиліан було шкільне виховання уніатів, а для цього необхідно було піднести власний освітній рівень. З цією метою була асигнована достатня кількість стипендій у католицьких семінаріях Заходу. Орден відігравав неабияку роль у визначенні кандидатур на вищі духовні посади. Так, митрополит не мав права призначати собі вікарія без згоди ордену [6: 379]. Собор у Замості виніс ухвалу, що кожен єпископ повинен протягом хоча б одного року бути послушником базиліан, що ще більше посилювало їх вплив на церковні справи [12: 208].

В середині XVIII ст. взаємовідносини між католиками та православними ще більше загострилися. Але урядовці Речі Посполитої мовби не помічали цього. Польща все глибше загрузала у прірві анархії, йдучи до свого закономірного кінця. Питання прав іновірного населення залишалось відкритим, слугуючи приводом для втручання у внутрішні справи Речі Посполитої ряду європейських держав і, в першу чергу, Прусії та Росії.

Так, на коронації російської імператриці Катерини II єпископ Білоруський Георгій Кониський у своїй промові розповів про трагедію православних у Польщі та їх безправне становище. У лютому 1763 р. російський Синод звернувся до імператриці із проханням надати православному населенню дієву допомогу, стверджуючи, що єпископу Георгію небезпечно повертатися у свою єпархію до тих пір, поки Росія не виступить на захист православ'я [2: 588].

Обрання королем Польщі улюбленця Катерини графа Станіслава Понятовського не внесло якихось суттєвих змін у конфлікт, що роздирав суспільство вже протягом декількох століть. Мало того, протидія шляхти та католицького духовенства дали підставу російському посланику князю М. В. Рєпніну зауважити в одному із своїх листів до російської імператриці: "Привести їх (православних) у повну рівність із католиками вважаю неможливим без насильства" [2: 588].

Для підтримки російських вимог у Польщу були введені війська. На сеймі 1767 р. Рєпнін заарештував одного з найбільш активних діячів католицької партії Краківського єпи-

скопа Солтика. Сейм, вражений такими діями, був змушений проголосувати за поступки православним та за зрівняння у правах дисидентів із латинянами. Але лише тільки російські війська покинули межі Речі Посполитої, незадоволені політикою короля та поступками, утворили у 1768 р. Барську конфедерацію [2: 589]. Польське населення у своїй масі підтримало її ухвали. Переслідування православних ще більше загострилося, православне духовенство заміняли католицьким, а за опір жорстоко карали. Реакцією на все це було повстання 1768 р. – "Коліївщина". Релігійні мотиви поряд із соціальними відігравали в ньому одну з провідних ролей. Повсталими були знищені Умань, містечка Жаботин, Лисянка, Савронь, спалено кілька сот сіл та хуторів, вирізано майже 300 католицьких священиків. В Умані замордували усіх ченців базилянського монастиря та учнів школи [11: 103–104; 12: 209].

У 1769 р. польські конфедерати запропонували Османській імперії укласти договір з Польщею, що скеровувався проти Росії. Султану була запропонована вся Київська область в обмін на поступки Польщі Смоленська, Стародуба, Чернігова та Лівонії. Блискучій Порті передавалися також усі селяни "руської віри", дисиденти з їх дружинами, дітьми та майном. Однак турки відповіли одному з вождів конфедератів Іоахиму Потоцькому на його прохання військ, що спочатку поляки повинні прийняти мусульманство, і лише тоді султан із задоволенням їм допоможе [2: 590–591].

Остання третина XVIII ст. була періодом агонії Польщі. Свавільля магнатів та шляхти, безсилля королівської влади, внутрішні смути й анархія зробили країну безпорадною перед експансією інших держав. Зникнення Речі Посполитої з політичної карти Європи було логічним завершенням епохи кризи польської державності, витоки якої полягали у відсутності бажання правлячих кіл зробити бодай найменше хоча б один крок назустріч вимогам іновірців. Тепер останні поповнили ряди підданих австрійського пруського і особливо російського монархів.

Після другого й третього розподілів Польщі російське самодержавство стало серйозно замислюватися над ліквідацією унії та поверненням уніатів до православ'я, а разом з тим, послабленням польського поміщицького землеволодіння й тісно з ним пов'язаного католицизму. Першим кроком на цьому шляху став імператорський указ 1794 р., що мав на меті викорінення унії на західноукраїнських землях, які увійшли до складу імперії. Однак він не набув практичного втілення [15: 220].

За часів царювання Павла та Олександра I ця проблема була відсунута на другий план. Революційні події кінця XVIII ст. у Франції, що пов'язувались із засиллям безвір'я, просвітництва, вільнодумства, призвели до послаблення у цій країні позицій католицької церкви. Численні її представники знайшли собі притулок на теренах Російської імперії. Католики та пов'язаний з ними орден єзуїтів отримали тут значну свободу дій. Цей католицький монашський орден (від латинського *Societas Jesu* – Товариство Ісуса), що був заснований у Парижі в 1534 р. іспанцем Ігнатієм Лойолою, за короткий час став могутньою релігійно-ідеологічною, політичною та економічною силою, з якою папи змушені були рахуватися. Незабаром єзуїти перетворилися в монополістів в галузі освіти та виховання у католицьких країнах. Папа Климент XIV під тиском королівських дворів Португалії, Іспанії і Франції, та будучи стурбованим зростаючою могутністю ордену, прийняв у 1773 р. рішення про його розпуск. Імператриця Катерина II не дозволила розпустити орден, що діяв у її західних володіннях, намагаючись використати його проти Ватикану. До 1814 р., коли орден був відновлений папою Пієм VII, Російська імперія залишалася єдиною країною, де легально продовжували діяти єзуїти. У 1801 р. папа у відповідь на особисте прохання імператора Павла I офіційно визнав існування ордену у межах Білорусії та Литви [14: 156–157].

Сприятливою була політика російського самодержця і у відношенні до ще одного католицького ордену – Мальтійського (повна назва: "Рицарський орден госпітальєрів Іоана Єрусалимського"). 29 листопада 1798 р. він урочисто увінчав себе короною маістра ордену. Через графа Літта (папського посланика у Санкт-Петербурзі) Павло I отримав святині ордену: хрест з Святого Древа Господня, чудотворну ікону Богородиці та праву руку святого Іоанна Хрестителя, що були покладені у двірцеву Гатчинську церкву [2: 596–597; 6: 784–785]. Імператор довгий час носився з ідеєю про злиття православ'я та католици-

зму, і лише непохитна позиція Синоду не дозволила здійснитися цьому проекту [1: 27; 15: 214].

За часів панування цього монарха значно посилюється втручання світської влади у справи церкви, яке ще більше перетворює останню у різновид державного апарату. На доказ цього хотілося б згадати одну із нечуваних (якщо не кумедних) витівок російського імператора. За особисті заслуги Павло I запровадив дещо небувале, це – роздачу за особисті заслуги для всього священства зверху донизу державних орденів. Коли московський митрополит Платон (відомий богослов, філософ, автор "Короткої церковної російської історії" – одного з перших систематичних досліджень з історії російської церкви) отримав таку незвичайну нагороду, він мав сміливість прохати монарха дати йому можливість "померти архієреєм, а не кавалером". Архієпископ псковський Іриней отримав від імператора нагороду навіть з аксельбантами. З нею він був зображений на портреті, що зберігається у галереї Ермітажу у Санкт-Петербурзі [6: 215].

Олександр I продовжив політику свого батька щодо розширення впливу Товариства Ісуса в межах імперії. Засновувалися єзуїтські місії у Москві, Ризі, Сибіру, Астрахані, Середньому Поволжі та Південно-Західній Україні. Були створені єзуїтські школи в Кам'янець-Подільському, Києві, Симферополі, Моздоці. Полоцька ієзуїтська колегія на початку 1812 р. стала академією. Католицька пропаганда проникла у вищі кола російського суспільства [15: 215]. Особливо активним її проводником при дворі був сардинський посланник граф де Местр [1: 271].

Але війна 1812 р. поклала край співробітництву католиків та єзуїтів з російським урядом. Вже в 1815 р. єзуїтів висилають з Петербургу, а через п'ять років – за межі Російської держави. Їх майно конфіскується. Тоді же припиняє своє існування Полоцька академія [15: 215].

У 20-і роки XIX ст. питання об'єднання греко-католиків з православними піднімається знову. Головну роль тут відіграє українець за походженням Іосиф (Семашко), який пізніше отримав сан православного митрополита. Значну підтримку йому надав міністр внутрішніх справ Д. М. Блудов. Саме діяльність Семашко призвела до появи царського указу 1828 р. Один із дослідників цього питання М. Я. Морошкін писав: "В цьому указі накреслена повна система, яка скеровує свої зусилля, щоб опрацювати, так би мовити, унію, зняти з неї усі чужі їй риси латинства; цей указ був основою та ядром усіх наступних дій нашого уряду по відношенню до уніатського віросповідання; з нього як із початкового джерела витікали всі наступні укази і всі наступні заходи уряду по відношенню до уніатів" [10: 590]. Згідно указу засновувалась самостійна греко-уніатська духовна колегія, що складалася з єпископа та з чотирьох протоієреїв, які обиралися духовенством місцевих єпархій (по одному від кожної) [4: 209–210; 7: 49; 10: 590–593; 11: 111–112].

Польське повстання 1830–1831 рр. було тим своєрідним поштовхом, що перевів справу злиття уніатів з православними із царини проектів і обговорень у площину практичних кроків. У цьому повстанні українці брали невелику участь, але поляки у своїй зовнішній політиці дуже вміло пов'язували свої політичні прагнення із релігійними. Повстання показало урядові, яку велику політичну небезпеку становив для Росії польський націоналізм. Недарма імператор Микола I у 1835 р. (через 4 роки після придушення повстання) у своїй промові перед польською депутацією заявив: "Вірте мені, панове, що це справжнє щастя належати до Росії і користуватися її покровительством. Якщо будете поводити себе добре, якщо виконаєте всі ваші обов'язки, моє батьківське піклування розповсюдиться на вас. Якщо будете вперто дотримуватися ваших марень відносно окремої національності, незалежності Польщі та інших химер, накликаєте на себе великі біди. Я звелів звести тут цитадель і оголошує вам, що при найменшому повстанні я бомбардую місто; я знищу Варшаву і, звичайно, не я збудую її знову" [8: 179].

Після придушення повстання була ліквідована конституційна хартія 1815 р., а також окреме польське військо, польські університети – у Варшаві та Вільно, лицей у Крем'янці, польські школи, 200 католицьких монастирів [12: 358]. Уряд взяв твердий курс на русифікацію неросійського населення, визначивши поняття "русский" як ідентичне з поняттям "православный".

У 1831 р. православним був переданий Почаївський монастир, що понад 100 років був уніатським [12: 358]. Почалася підготовка до ліквідації уніатської церкви. У 1834 р. єпископами всіх уніатських єпархій були призначені прибічники православ'я. Через рік (1835) розпочав свою діяльність таємний комітет, куди увійшли не тільки церковні ієрархи, але й вищі сановники імперії [7: 92]. 25 червня 1836 р. новим обер-прокурором Синоду був призначений граф Н.А.Протасов, який і виконував ці обов'язки майже 20 років. У церковних колах розповідали, що в день призначення Протасов приїхав до генерал-ад'ютанта Чичеріна і сказав: "Поздоров мене, я – міністр, я – архієрей, я чорт зна що". Довідавшись про це, митрополит Київський зауважив: "Справедливо лише останнє" [3: 704–705; 13: 331–332]. Саме цей адміністратор завершив справу об'єднання двох церков.

Одночасно із змінами у "вищих сферах" йшла копітка робота з впливу на духовенство уніатських єпархій. На кінець 1838 р. 2/3 греко-католицьких священників дали підписку про перехід до православ'я. Були запроваджені служебники московського друку та встановлені православні іконостаси, затверджені плани щодо зовнішнього вигляду уніатських церков, які мали на меті наблизити його до форми східноправославних храмів [10: 559]. Підривалася й економічна могутність ордену базиліан. На протязі 20–30-х років XIX ст. 2/3 монастирів ордену припинили своє існування. Конфісковані землі та інше майно передавалися на потреби православних приходів та монастирів [10: 789]. Отже, все йшло до завершення. Залишилося зробити лише останній крок.

Настав 1839 рік. Справа об'єднання уніатів з православними Російської імперії, що готувалася вже декілька десятків років вступила у свою завершальну фазу. 12 лютого у Полоцьку в присутності єпископів Іосифа Литовського, Василя Полоцького та вікарного єпископа Брестського Антонія була прийнята соборна постанова про воз'єднання греко-католиків з православною церквою, та складений урочистий акт. Останній містив прохання до імператора Миколи I прийняти під свою опіку щойно наверхнену паству [7: 133].

Святійший Синод розглянувши акт та прохання уніатського духовенства виніс наступну постанову (до речі, вона була написана на пергаменті й прикрашена золотими та червоними буквами): "Єпископів, священство та духовну паству... греко-уніатської церкви по священним правилам та прикладом Святих Отців, прийняти у повне... спілкування із Святою православно-кафолічною східною церквою всеросійською". Греко-уніатська духовна колегія була переіменована у білорусько-литовську. 25 березня 1839 р. рука російського імператора вивела на Синодській доповіді наступну резолюцію: "Вдячний Богові та приймаю" [7: 136–137]. Справу воз'єднання повинні були завершити спільні урочисті богослужіння колишнього уніатського та православного духовенства.

З нагоди ліквідації унії була викарбувана медаль. На одному її боці зображувався образ Спасителя як єдиного голови церкви з написами: "Такова імами первосвященника" та "Відторгнуті насиллям (1596) воз'єднані любов'ю (1839)". На другому боці медалі – хрест з написом по боках: "Торжество православ'я", а знизу: "25 березня 1839 року" [7: 143; 9: 62].

Відомості про події в Росії досить швидко дійшли до Престолу римського первосвященника. З цього приводу 22 листопада 1839 р. у своїй консисторії папа Григорій XVI виголосив промову, на початку якої зазначив, що ліквідація унії – нещастя, що перевищує всі біди, які падали на церкву. Єпископи, які перейшли у православ'я, були названі ним відступниками, їм загрожував страшний суд, якщо вони не повернуться на шлях істини. Російський уряд проігнорував звернення намісника престолу Святого Петра [7: 144].

Таким чином, воз'єднання 1, 5 млн. уніатів з православною церквою, не дивлячись на все фарисейство влади ("відторгнуті насиллям – воз'єднані любов'ю") не зустріло особливого опору з боку місцевого населення. І справа тут полягала не тільки в тому, що об'єднувалися церкви, які вирости з одного коріння, які мали спільний обряди та богослужбову зовнішність. Вагомим було те, що у цій проблемі пересікалися державні та церковні інтереси. Адже політика Миколи I мала на меті уніфікацію та злиття з імперією її національних окраїн (в першу чергу Царства Польського). А це неможливо було зробити без уніфікації релігійних вірувань. "Державні інтереси" в черговий раз отримали перевагу над свободою совісті. Протистояння, що нараховувало вже три сотні років, продовжува-

лося. Правда, воно не набуло крайніх форм громадянської війни середини XVII ст. Відкрите нехтування релігійними почуттями стало тим мостом, що з'єднав Брест 1596 р. із Полоцьком 1839 р. Цей міст сягнув і XX ст.

Список використаних джерел

1. Барсов Н. И. О судьбе православной церкви русской в царствование императора Александра I-го //Русская старина. – 1876. – № 2;
2. Воейков Н. Н. Церковь, Русь, и Рим. – Мн.: Лучи Софии, 2000.
3. Востоков Н.М. Иннокентий, архиепископ Херсонский и Таврический. 1800–1857 гг. Историко-биографический очерк //Русская старина. – 1879. – Т. 24. – С.704–705.
4. Зноско К. Исторический очерк церковной унии. – М.: Отдел по благотворительности Московского патриархата «Мартис», 1993;
5. Історія України: нове бачення: У 2 т. – К.: Україна, 1995;
6. Карташев А. В. История Русской Церкви: В 2 т. – М.: Эксмо-Пресс, 2000;
7. Киприанович Г. Я. Жизнь Иосифа Семашки митрополита Литовского и Виленского и воссоединение западно-русских униатов с православною церковью в 1839 г. – Вильно, 1893.
8. Козловский В. Россия и Царство Польское в период его автономного быта (XIX в.)//Русская мысль.– 1906. – Кн.5.
9. Мальшевский И. И. Правда об унии. – Варшава, 1928;
10. Морошкин Н. Я. Воссоединение унии //Вестник Европы. – 1872. – № 7–8.
11. Панас К. Історія Української Церкви.–Львів: НВП «Трансінтех», 1992;
12. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Від середини XVII ст. до 1923 р. –К.: Либідь, 1993.
13. Русское православие: Веки истории. – М.: Политиздат, 1989.
14. Христианство: Словарь. – М.: Республика, 1994.
15. Церковь в истории России (IX – 1917 г.). – М.: Наука, 1967.
16. Шерстюк В. Політика уряду Російської імперії щодо української православної церкви в Речі Посполитій //Історія України. – 1999. – С. 20.
17. Шерстюк В. Релігійно-дисидентське питання як засіб посилення релігійних позицій у Польщі в другій половині XVIII ст.//Історія України. – 1999. – № 29–30.
18. Шерстюк В. Релігійне питання у зовнішній політиці Пруссії і Росії середини XVIII сторіччя //Історія України. – 1999. – № 35.

Vadym Orехovskiy

**“TORN AWAY WITH VIOLENCE, REUNITED WITH LOVE”
(SEVERAL PAGES OF THE UNION’S HISTORY)**

The article deals with problems of inter-church conflicts in Rich Pospolyta and Russian Empire (XVIII – the first haft of XIX centure) and religious policy of the governments of those countries.

УДК 340 г. (4 Укр.)

Павло Вівчар, Володимир Возьний

З ІСТОРІЇ ВИНИКНЕННЯ ВИПРАВНО-ТРУДОВИХ ЗАКЛАДІВ ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

В статті показано становлення виправно-трудових закладів для неповнолітніх правопорушників.

Проблема виховання неповнолітніх правопорушників давно привертала до себе увагу педагогів, психологів, юристів. Певний вклад до вирішення багатьох її складних питань внесли відомі діячі російських виправно-виховних закладів.

Історія існування виправних закладів засвідчує, що в залежності від поглядів на природу неповнолітнього злочинця пропонувалась і відповідна методика впливу на його психіку. Так, Д. Завалішин малолітнього злочинця трактує як людину, у якої "погані нахили до злочину знаходяться в особливих органах... ближня причина, яка приводить хлопця до виправного закладу, в більшій частині коріниться в серці хлопця, в його злобі проти людей". Не вірячи в силу виховання, в можливості виправлення таких неповнолітніх, автор пропонує "... єдиний засіб виправлення, який залишається проти них у суспільства, – це покарання, покарання до крайньої границі, покарання на все життя" [4: 18–20].

Прибічником суворого покарання малолітніх злочинців був і відомий діяч системи виправних закладів А. Міклашевський. Він вважав, що "хлопець, що поступає до виправного закладу, повинен відчути кару, передусім, через фізичні страждання, аж до тілесних покарань" [6: 42]. На його думку, виправна сила карі повинна проявлятися в "спонуканні відчуття дії карі". У відчутті її як "... акту розплати за вчинене...". Фізичні страждання, моральні переживання, приниження малолітніх злочинців приводять до того, що вони усвідомлюють, що "за злочин вони повинні бути покарані" [6: 40].

Прогресивні діячі виправно-виховних закладів для неповнолітніх правопорушників пропагували і у силу своїх можливостей втілювати в життя прогресивні гуманістичні ідеї.

Так, А. Богдановський [2] і К. Рукавишников [7] обґрунтували необхідність твердої дисципліни і суворого режиму у виправно-виховному закладі. На їх думку, режим не тільки забезпечує розвиток і зміцнення організму неповнолітнього, а й сприяє створенню такого середовища, яке протидіє проявам поганих звичок і негативних рис характеру вихованця. Потрапивши в таке середовище, новий вихованець мимоволі починає виправлятися, беручи приклад з товаришів.

Є. Альбіцький [1] і А. Ширген намагались показати залежність між рівнем розумового розвитку неповнолітнього правопорушника і скоєним ним злочину. Вони дійшли висновку, що добре організоване навчання вихованців у виправно-виховному закладі значно прискорює процес їх виховання.

А. Кистяковський [5] розглядає працю в умовах виправно-виховного закладу як один з основних засобів перевиховання підлітків і гостро критикує тих керівників закладів, які бачили в праці вихованців тільки економічну вигоду.

Д. Дриль обґрунтовує необхідність глибокого вивчення індивідуальних особливостей вихованців і їх врахування при виборі форм і методів виховного впливу на них.

Вартий уваги, з точки зору сьогодення, в моральному вихованні неповнолітніх злочинців на гуманістичних засадах педагогічний досвід А. Герда, який керував Петербурзькою землеробською колонією у 1871–1874 рр. [3: 32–35]. Він вважав, що неповнолітнім злочинцям не треба мстити за скоєне ними, їх слід виховувати, проявляючи до них людське ставлення, добрим прикладом. З метою створення гуманних стосунків між вихованцями – з одного боку та між вихованцями – з другого, А. Герд створював невеликі колек-

тиви вихованців – так звані "сім'ї", на чолі з вихователем – "головою сім'ї". Вихователь разом з дітьми харчувався, працював, допомагав їм у навчанні, спільно обговорювали всі випадки з життя та діяльності членів сім'ї, щоденно підводили підсумки прожитого дня і намічали завдання на наступний [1].

Викликає інтерес запропонована А. Гердом методика створення дружніх сімейних колективів. З міцної і дружньої сім'ї відбирались 5–6 вихованців, які складали основу сім'ї, навколо якої гуртувались новоприбулі підлітки.

У плані морального виховання неповнолітніх вартій уваги досвід цього виправного закладу із залучення вихованців до підтримання порядку в колонії шляхом доведення до їх свідомості необхідності виконання цих правил, перетворення їх у моральні норми, звичаї, традиції. Особливе місце у цій справі, на його думку, має зайняти дитяче самоврядування, але вихователь повинен вчити його членів працювати, стримувати їх гарячковість під час розбору проступків товаришів, прищеплювати їм почуття поваги до особистості вихованця [3: 18–23].

Серед засобів виховного впливу на вихованців важливу роль А. Герд відводить зборам групи. На них розглядалися питання побуту, розподілу обов'язків між членами сім'ї, вирішення господарських питань, організації культурних розваг тощо. На таких зборах особливе місце займало обговорення аморальних вчинків, допущених окремими вихованцями. Такі обговорення питань життя і діяльності вихованців сприяли формуванню у них самостійності, почуття відповідальності за свої вчинки і товаришів, привчали їх вдумуватися в свої дії і відповідати за них. Завдяки таким зборам у групах формувалася здорова громадська думка, вихованці проявляли зацікавленість у виконанні рішень зборів.

Важливою умовою у моральному вихованні неповнолітніх А. Герд вважав залучення їх самих до власного самовдосконалення. З цією метою вони залучалися до різних видів діяльності, яка сприяла їх самовихованню. Так, у колонії практикувалося шефство старших вихованців над молодшими, заохочувалась взаємодопомога, організовувалось залучення підлітків до підтримання порядку і управління всім життям колонії. Фраза "у нас цього не можна", висловлювана самими вихованцями, зупиняла кожного порушника порядку і дисципліни [3: 18–23].

На думку А. Герда, умови роботи з неповнолітніми злочинцями ставлять особливі вимоги до вихователя: він має бути джерелом знань для вихованців не тільки на роботі, а й у школі, під час дозвілля; робота із перевиховання неповнолітніх вимагає висококваліфікованого спеціаліста, постійного підвищення його майстерності; вихователь цієї категорії неповнолітніх має володіти великою витримкою та педагогічним тактом.

Список використаних джерел

1. Альбицкий Е., Ширген А. Исправительно-воспитательные заведения для несовершеннолетних нарушителей и детей брошенных в связи с законодательством о принудительном воспитании. – Саратов, 1893. – 127 с.
2. Богдановский Л. Молодые преступники. – С.-Петербург, 1871. – 186 с.
3. Герд А.Я. Сообщество земледельческих колоний и ремесленных приютов. Отчет за 1875 год. – СПб, 1876. – 126 с.
4. Завалишин Д. Исправительные колонии для малолетних преступников. – М., 1868. – 98 с.
5. Кистяковский А.Ф. Малолетние преступники в заведениях для их исправления. – К., 1878. – 124 с.
6. Миклашевский А.Н. Труды III съезда представителей русских исправительных заведений для несовершеннолетних. – М., 1861. – 322 с.
7. Рукавишников В.К. Труды II съезда представителей русских исправительных учреждений. – М., 1885. – 246 с.
8. Токарев А.Г. Воспитательно-исправительные заведения и их значение в борьбе с детской преступностью // Вестник психологии, криминальной антропологии. Психоневрологический институт. – СПб, 1913. – С.48–61.

Pavlo Vivchar, Volodymyr Voznyj

FROM HISTORY OF RISE OF CORRECTIONAL AND WORKING ESTABLISHMENTS FOR MINOR OFFENDERS (THE END OF XIX – THE BEGINNING OF XX)

The formation of the corrective-labour institutions for defective offenders is analysed in the article.

УДК 94 (477)

Віктор Савенко

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ НТШ В ДУХОВНОМУ ВІДРОДЖЕННІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

У статті відображено деякі аспекти діяльності НТШ в духовному відродженні українського народу.

Слід зауважити, що незважаючи на те, що НТШ не було політичною партією, а виключно науковою установою, навколо нього згуртувалися представники різноманітних українських політичних партій кінця XIX – початку XX ст. За винятком москвофілів, які заперечували саме існування українського народу як окремої нації. М. Грушевський, як голова НТШ, постійно боровся проти всіх спроб перетворення Товариства з «наукової установи в арену партійних і націоналістичних заходів» [1: 80–81]. Він вважав, що НТШ своєю науковою і видавничою діяльністю зробить важливий внесок в пробудженні в українському народі його національної самосвідомості, в збереженні його національних традицій і розвитку науки до рівня тодішніх найпросвіченіших націй.

Широка наукова і видавнича діяльність НТШ вимагала поповнення наукового потенціалу високоосвіченими науковими працівниками і насамперед молоддю. Відгуком на потребу виховання нових наукових кадрів стала пропозиція про заснування «Академічного дому» у Львові, висловлена у 1903 р. головою Товариства М. Грушевським. Мета цього закладу була визначена подібним чином: «Від довшого часу відчувалася болюча потреба дому, де українсько-руська молодіж вищих шкіл могла би знаходити добрі, гігієнічні і можливо дешеві помешкання і таку ж їжу, в крайній потребі і кредит (по змові), де б виховувалася вона в здоровій атмосфері праці, вищих духовних інтересів, суспільних і національних обов'язків, не марнуючи своїх сил в біді або невідповідних обставинах, приносила би в тяжку боротьбу життя непорушні запаси енергії, свіжість інтересів та ідеалів суспільної діяльності» [2: 3]. В 1907 р. новоспоруджений будинок, за кошти меценатів, як з Наддніпрянської України, так і Галичини, був переданий для користування українському студентству [2: 3].

Товариством була розроблена спеціальна програма для залучення все більшого числа науковців «у полі українсько-руської науки» та моральної і матеріальної підтримки тих, що «вже показали свої здібності і працездатність» [3: 23]. З цією метою було засновано декілька фондів, з яких видавали стипендію найбільш здібним і найменше забезпеченим студентам для продовження їхньої освіти. Було створено: 1) Академічний резервний фонд; 2) Запомоговий фонд ім. А. Бончевського; 3) Стипендіальний фонд ім. О.Огоновського; 4) Стипендіальний фонд ім. О. Кониського; 5) Стипендіальний фонд ім. Я. Головацького; 6) Стипендіальний фонд ім. І. Франка; 7) Фонд доцентів. Кожного року з цих фондів надавалося кілька стипендій для продовження навчання у вищих навчальних закладах як Львова, так і в зарубіжних університетах, найбільш здібної молоді. Також на-

давалися одноразові допомоги як студентам, так і українським викладачам що потребували матеріальної підтримки [4: 542–543, 546–549].

Заходами Товариства було проведено кілька широких анкет з питань освіти у вищих навчальних закладах, зокрема в справі відкриття приватного українського університету. Після відомих заворушень українських студентів Львівського університету в 1901 р., Товариство відрядило до Відня депутацію, в яку зокрема входили І. Пулюй, І. Горбачевський та інші, з метою добитися від уряду відкриття у Львові українського університету [5: 5]. За активною участю НТШ у 1905 р. у Львові проводилися вакаційні університетські курси, на яких було чимало українців з центральних та східних земель [6: 30].

Товариство боролось не тільки за права наддніпрянських українців, а й за права галицьких «русинів» в межах Австро-Угорщини. Перш за все, вони вважали за потрібне ввести українську мову у вищих навчальних закладах: Львівському та Чернівецькому університетах. Значний внесок в цю боротьбу за впровадження своїх конституційних прав у життя зробив секретар НТШ В. Гнатюк. Цій проблемі він присвятив цілу серію статей, головним чином опрацьованих статистичних даних про мовну дискримінацію українського населення [7: 111].

Чимало публікацій приурочили члени НТШ студентським заворушенням у Львівському університеті в різноманітних виданнях, в тому числі і зарубіжних. Зокрема, в них зауважувалося, що в п'яти університетів, які існували на Україні, жоден не був українським; в Росії йшла посилена русифікація, в Галичині – полонізація, а на Буковині – германізація вищих навчальних закладів [8: 6].

Не має сумніву в тому, що цілий ряд публікацій про причини студентського заворушення, опублікованих членами НТШ, мали певний вплив на саме заворушення, яке закінчилося так званою «цецесією», тобто масовим переходом українських студентів в інші вузи в знак протесту проти відхилення їхніх вимог адміністрацією університету та урядом [9: 19].

Дбало Товариство і про освіту в середніх навчальних закладах, зокрема неодноразово проводило анкетування, досліджуючи статистику учнів середніх шкіл – українців, кількість гімназій та початкових шкіл, в яких проводилося навчання українською мовою. На основі отриманих анкетних даних подавало «меморіал» до міністерства освіти та краєвої ради шкільної з домаганням збільшити кількість українських початкових і середніх навчальних закладів [10: 6]. Неодноразово проводило наради з цього питання, у яких, крім членів Товариства, брали участь представники від «Педагогічного товариства» і вчителі українсько-руської мови середніх і вищих навчальних закладів. Результатом цих нарад було прийняття резолюції у формі «меморіалу» до краєвої шкільної ради і міністерства освіти, в яких йшлося про незадовільний стан початкової і середньої освіти українською мовою і вимоги на покращення існуючого стану [11: 114].

НТШ активно підтримувало стосунки з іншими просвітніми та освітніми товариствами Галичини і Буковини. Ці зв'язки в основному полягали в тому, що Товариство безплатно надсилало свою літературу для бібліотек і гімназій, які утримували українські товариства, а також грошові субсидії для різних добродійних акцій. Так, зустрічаємо листи, в яких товариства просять матеріальної допомоги для освітніх та благодійних потреб. Наприклад, відділення «Руського народного дому» у Чернівцях просило допомоги для побудови будинку, мотивуючи це потребою «зростання національного руху Буковинської Русі» [12: 1–2], а відділення «Руського народного дому» в Коломиї просило коштів для наукових цілей [12: 3–4]. Товариство «Руська влада» у Чернівцях просило допомоги для відкриття власної типографії, щоб повністю опублікувати твори Ю. Федьковича [13: 3]. Представництво «Руської бурси» у Львові просило матеріальної допомоги для укомплектування бібліотеки і безплатного видання в друкарні НТШ відозв та безплатної висилки літератури [14: 12]. Зустрічається багато листів від різних відділів «Руського педагогічного товариства». Так, Бережанський відділ просить безплатну літературу для формування публічної бібліотеки, а Львівський відділ просить допомоги для закупки одягу і взуття для 258 дівчат, які вчать безплатно в учительській приватній семінарії у Львові і є «неімущими» [15: 5–7]. Шкільні комітети, товариства «Рідна школа» також надсилали свої прохання. Прохання дирекції гімназії в Сереті було таким: «90 руських учеників-бідаків про-

сять вислати пожертви для «вакаційних джерел для того, щоб найбільш бідніші учні могли виїхати на відпочинок літом» [16: 1–5]. Товариство «Руська захоронка» виховує у двох «захоронках» у Львові 80 дітей найбільш бідного міського населення, даючи їм цілий день «моральну оцінку через кваліфікованих учительок, а також стараються для них о прокормленні і одіж, просять у НТШ матеріальної допомоги» [16: 8]. Товариство опіки над Служницями і Робітницями у Львові просять матеріальної допомоги «для організації дешевої кухні для бідних учеників і студентів» [17: 4]. Товариство «Академічна громада» просить «датку на побудову пам'ятника О. Терлецькому» [18: 3].

Такі різні були підстави для прохання матеріальної допомоги в НТШ від різних товариств, що діяли в цей час на території Галичини і Буковини. І все-таки найбільшу кількість серед них становили прохання про безплатну висилку літератури та іншої друкованої продукції з друкарні НТШ для укомплектування власних та публічних бібліотек в різних містах та містечках Західної України, а також для української діаспори за кордоном. Такі листи зустрічаються від товариств і більшості виділів «Просвіти», в тому числі і Краківського виділу «Руської бурси», «Руського педагогічного товариства», «Руська школа», «Головний шкільний союз у Парижі», «Гімназія Бурса», «Руська приватна гімназія у м. Городенка», «Жноча спілка промислова», «Труд», «Жноча громада в Бережанах», «Товариство руських ремісників і промисловців», товариство «Взаємодопомоги Галицьких і Буковинських учителів і учительок», «Основа», «Молода Україна» у Чернівцях, «Січ» у Відні та інші [19: 277–295]. Ці приклади дають ще один вагомий доказ того, яку важливу роль відігравало НТШ у суспільному житті і національно-духовному відродженні українського суспільства.

З проханням про отримання стипендії для продовження навчання зверталися до НТШ і з Наддніпрянської України. В архіві збереглося два листи з подібним проханням від родичів Т. Г. Шевченка. В першому Людмила Шевченко повідомляє, що вона є двоюрідною онукою Великого Кобзаря і що їй дуже соромно, що вона майже неграмотна; закінчила тільки два класи сільської школи і просить матеріальної та моральної допомоги для продовження навчання в учбових закладах Львова, а пізніше Кракова [20: 4]. В другому листі Левко Шевченко пише, що закінчив 5-ти класну ремісничу школу в Києві, де вчився на «малюра» і просить виділити йому стипендію для продовження навчання за фахом [20: 5].

У відповідь на всі ті прохання Товариство допомагало всіма можливими способами. Свідченням того є листи-подяки за надану допомогу від цих товариств [19: 277–295]. Цікавим є лист-відповідь від «Руського Товариства педагогів у Львові», в якому говориться, що товариство «візьме участь у нараді над реформою науки українсько-руської мови, яку проводить НТШ» в 1902 р. [15: 2]. З цього листа випливає висновок, що НТШ не тільки матеріально і морально підтримувало всі українські товариства, що діяли на території Галичини і Буковини, а й залучало їх до активної наукової роботи.

Список використаних джерел

1. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі ЦДІАУ у м. Львові). – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 267.
2. Там само. – Ф. 362. – Оп. 1. – Спр. 5 “а”.
3. Хроніка НТШ. – Львів, 1900. – Ч. 1.
4. ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 309. – Оп. 1 – Спр. 542–543, 546–549.
5. Там само – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 233.
6. Кубійович В. Нарис історії Наукового Товариства ім. Шевченка (1873–1944). – Львів, 1991. – 53 с.
7. Гнатюк В. Справи українсько-руських учнів у Львові // ЛНВ. – I-VIII. – 1894.
8. ЦДІАУ у м. Львові – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 77.
9. Хроніка НТШ. – Львів, 1905. – Ч. 24.
10. Хроніка НТШ. – Львів, 1903. – Ч. 13.
11. Державний архів Львівської області – Ф. 350. – Оп. 1. – Спр. 2937.
12. ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 279.
13. Там само. – Спр. 278.
14. Там само. – Спр. 277.
15. Там само. – Спр. 280.
16. Там само. – Спр. 282.
17. Там само. – Спр. 285.
18. Там само. – Спр. 296.
19. Там само. – Спр. 277–295.
20. Там само. – Спр. 307.

Victor Savenko

SOME ASPECTS OS SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY (NTSH) IN SPIRITUAL REVIVAL OF UKRAINIANS

The article deals with some aspects of Shevchenko Scientific Society (NTSh) activities in spiritual revival of Ukrainians.

УДК 94 (477)

Лілія Шологон

БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ГАЛИЧНИ ТА БУКОВИНИ ЗА ПОЛІПШЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОГО СТАНОВИЩА ВЧИТЕЛІВ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті розкрито боротьбу українських педагогічних організацій Галичини та Буковини за поліпшення матеріального становища вчителів у кінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Педагоги держави не були задоволені своїм фінансовим становищем, оскільки § 55 державного шкільного закону, який гарантував вчителям та їхнім сім'ям гідний життєвий рівень на практиці не виконувався. Педагоги одержували невисоку платню, незначними були соціальні виплати передбачені шкільним законодавством. Все це не могло задовільнити потреби вчителів і тому вони, враховуючи важливість власної праці та норми державного шкільного закону від 14 травня 1869 р. досить рішуче повели боротьбу за поліпшення свого матеріального становища.

Українські педагоги активно включилися в діяльність спрямовану на підвищення життєвого рівня освітян. 1896 р. вони вступили до багатонаціональної вчительської організації – Товариства народних вчителів Галичини (ТНВГ), де разом з педагогами інших національностей Галичини виступали за те, щоб заробітну платню вчителя зрівняти із зарплатою державних урядовців нижчого рангу, зменшити термін обов'язкової праці педагогів з 40 до 35 років. Вчителі-українці не залишалися байдужими і до інших заходів ТНВГ, які робилися для того, щоб покращити матеріальне становище освітян, зокрема, надсилали звернення до представників влади, де просили державні структури зробити все можливе аби виправити стан справ на краще. Проте педагогам, як правило, відповідали, що фінансове становище краю складне і, тому суттєво збільшити заробітну платню вчителям не можливо [5: 37].

Виходячи з цього, освітяни зробили спроби за допомогою власних заходів покращити свій матеріальний стан. При Українському педагогічному товаристві (УПТ) в 1897 р. було створено "допомоговий фонд", який складався із внесків членів товариства та надавав позики тим, хто цього потребував [14: 9]. У 1905 р. "допомоговий фонд" було передано Взаємної помочі українських вчителів (ВПУВ), яка намагалася допомогти вчителям кредитами, безпроцентними позиками, матеріальними виплатами на випадок нещастя. Були й інші заходи аби покращити фінансове становище педагогів. Проте, слід сказати, що суми якими розпорядалося товариство ВПУВ були незначними. Наприклад, у 1913 р. ВПУВ надала матеріальну допомогу 8 членам на суму 430 крон та безпроцентних позик в розмірі 1 тис. 885 крон [17: 94].

Саме така діяльність педагогічних організацій з одного боку та інертність владних структур з іншого, які дуже мало робили аби суттєво підвищити рівень життя вчителів,

підштовхнули їх до думки, що потрібно вдатися до заходів політичного характеру аби голосно заявити про свої вимоги.

Серед українських педагогічних об'єднань найактивнішу боротьбу за поліпшення матеріального становища вчителів у Галичині вело товариство ВПУВ. Воно співпрацювало в цьому напрямку з польськими, німецькими та іншими вчителями, зокрема, із ТНВГ, "Союзом слов'янського вчителства в Австрії" та "Німецько-австрійською спілкою вчителів". Наглядова Рада товариства направляючи своїх представників до керівних органів цих організацій та на загальні зібрання, давала їм чіткі вказівки як діяти аби не зашкодити інтересам українських вчителів.

Позитивним для діяльності педагогів, спрямованої на захист свого матеріального становища було те, що всі фахові організації зуміли висунути спільні вимоги економічного характеру. Найголовніша серед них – зрівняти зарплату вчителів із оплатою праці державних службовців чотирьох найнижчих рангів (XI – VIII класів) і підвищувати її пропорційно тому, як буде зростати платня в державних урядовців. Таким чином, педагоги початкових шкіл хотіли, щоб їхня зарплата була такою ж як у податкових ад'юнктів (11 клас), офіціалів (10 клас), судових ад'юнктів (9 клас), судових секретарів або повітових суддів (8 клас), адже вважали, що їх загальноосвітній і професійний рівень цілком заслуговує на це [5: 328–329].

Оскільки державна влада не могла погодитися на таке підвищення заробітної платні, то педагогічним організаціям потрібно було привернути увагу громадськості та політиків до цієї проблеми. Це вдалося зробити завдяки організації мітингів, зустрічей провідних діячів вчительського руху із представниками державної влади, депутатами сейму та парламенту.

У жовтні та листопаді 1906 р. у Львові відбулися дві наради делегатів від ВПУВ та ТНВГ, де обговорювалися питання пов'язані із проведенням Крайового вчительського віча. В результаті представники від всіх осередків вищезгаданих товариств та Центральний Вічевий Комітет (до нього входили члени ВПУВ і ТНВГ) прийняли рішення звернутися із проханням до вчителів скликати повітові вчительські віча і прийняти на них таке рішення: "Ціле вчительство народних шкіл у краю вимагає зрівняння своєї платні із зарплатою державних урядовців найнижчих рангів разом з усіма подальшими підвищеннями, які торкаються державних урядовців" [11: 94]. Прийняті на повітових вічах рішення разом із підписами всіх присутніх пропонувалося надсилати на адресу Вічевого комітету у Львові. Також вчителів закликали підтримати Крайове вчительське віче у Львові як привітальними телеграмами на його адресу, так і своєю присутністю. Слід сказати, що в краї не було жодного повіту, де б не відбулося вчительського віча [4].

Під час підготовки до крайового вчительського зібрання у січні 1907 р. ВПУВ і ТНВГ створили Крайовий виконавчий комітет народного вчителства в Галичині (КВКНВГ), де фахове товариство українських педагогів представляли І. Савків, І. Стронський, І. Вертиполох, О. Гайдукович, І. Бурбель. Саме заслуга КВКНВГ в тому, що вдалося зібрати багаточисельне вчительське віче (за різними підрахунками від 7000 – 9000 учасників), а також ефективно координувати і надалі діяльність професійного руху педагогів, спрямованого на покращення їхнього матеріального становища [4].

На вічі, що відбулося 17 лютого 1907 р. у Львові виступаючи, крім вимоги зрівняти платню учителів із зарплатою державних службовців найнижчих рангів, висловилися за те, щоб оплата праці педагога залежала від стажу роботи, а не від кількості жителів населеного пункту, в якому він працював, та від того чи має вчитель сім'ю. Педагоги усвідомлювали, що до їхніх пропозицій влада може не прислухатися, тому заявили, що в такому випадку будуть і надалі всіма законними засобами боротися за свої економічні права. Велике враження на учасників віча справила присутність на зібранні та промова митрополита А. Шептицького [11: 49].

Питання матеріального забезпечення вчителів обговорювалося також 2 листопада 1907 р. на Конгресі народних учителів, що проходив у Відні і на який з'їхалися педагоги із всієї Австрії. Взяли участь у ньому також представники ВПУВ. На Конгресі зазначалося, що Галичина входить до переліку тих країв держави, де найнижча заробітна платня у вчителів. Освітняни підтвердили свої вимоги щодо врегулювання вчительської платні,

зробивши особливий наголос на покращенні матеріального забезпечення вдів і сиріт, а також висловилися за таке проведення фінансової реформи, щоб всі коронні краї могли самостійно покривати витрати на початкове шкільництво [9: 15].

Оскільки пропозиції вчителів так і залишалися пропозиціями, то на початку 1912 р. педагогічна громадськість Галичини вирішила ще раз рішуче виступити на захист своїх прав. До порядку дня вчительського віча, що проходило 14 січня 1912 р. у Львові в "Спортивній палаті", що на вулиці Зеленій було внесено два питання: про підвищення заробітної плати та про прийняття службового законодавства, яке б чітко визначило права та обов'язки педагогів початкових шкіл. Виступаючи на зібранні виголошували свої промови польською та українською мовами, залежно від того, яку вчительську організацію вони представляли. Змістовну доповідь з другого питання порядку дня зробив член ВПУВ Онуфрій Власійчук [17]. Взагалі, те, що на вічі зібралося 12 тис. вчителів продемонструвало, що матеріальні проблеми є дуже болючими для освітян і не говорити про них педагоги не можуть. Проте, мабуть, найяскравішою ілюстрацією, що свідчила про рівень життя вчителів та захист його економічних прав була зачитана на педагогічному зібранні телеграма однієї вчительки: "Не можу прибути на віче, бо призначена в серпні, зайняла посаду у вересні, і до сьогоднішнього дня не одержала платні" [11: 75].

19 березня 1913 р. у Львові відбулося ще одне зібрання 80 народних вчителів, яких делегували повітові віча. Воно було скликане за ініціативою КВКНВГ. Причиною до проведення зборів послужило те, що проект закону про врегулювання вчительської платні підготовлений крайовим віділом, який незабаром повинен був розглядатися у сеймі не влаштовував педагогів початкових шкіл. Українські та польські вчителі, що виступали на зібранні, висловили свої суттєві зауваження щодо вищезгаданого законопроекту [11: 88].

Однією із останніх та найбільш вдалих акцій масового характеру, яка ставила собі за мету зацікавити широкі кола громадськості та політиків матеріальними проблемами вчителів і переконати в необхідності якнайскорішого вирішення існуючих труднощів, стало зібрання, що представляло народних вчителів у Львові 22 лютого 1914 р. і було скликане КВКНВГ. Участь у зборах взяло 1500 осіб, в тому числі депутати сейму та представники преси. Це продемонструвало, що проблемами вчителів вдалося зацікавити широкі верстви населення. Збори відкрили голова ТНВГ С. Новак та голова ВПУВ М. Якимовський. Останній завершив свій виступ такими словами: "Дотепер ми просили. Та на будуще ми мусимо занехати (відкинути. – Л. Ш.) свого способу, а хопитись інших, успішніших і радикальніших способів боротьби і йти до кінця" [13]. Отже, проведення такої рішучої акції КВКНВГ в немалій мірі сприяло тому, що вчителі одержали закони, котрі суттєво покращували матеріальний стан педагогів та задовольняли переважну більшість вчителів.

Крім організації вчительських зібрань, педагогічні товариства не малу увагу приділяли зустрічам із представниками влади, намагаючись переконати їх в тому, що матеріальне становище вчителів скрутне і потребує кардинальних змін. 18 грудня 1907 р. відбулася зустріч крайового маршалка Галичини С. Бадені з педагогами, якому вони вручили резолюції Крайового вчительського віча, що відбулося 17 лютого цього ж року. Маршалок у своїй розмові зі вчителями висловив своє повне розуміння освітянських проблем і сказав, що прохання педагогів є цілком виправданими. Але при цьому він зазначив, що законопроект крайового віділу про вчительську платню вже готовий й розглядається шкільною комісією і важко щось зробити, щоб домагання педагогів там знайшли своє відображення [11: 50].

У вересні 1908 р. делегація, що складалася із представників КВКНВГ та Спільних Делегацій мала зустріч із крайовим маршалком та депутатами сейму. Товариство ВПУВ в цій делегації представляли М. Якимовський, О. Власійчук, І. Стронський, О. Гайдукевич, К. Малицький. Крайовий маршалок С. Бадені хоча й не висловився негативно про вчительські домагання, все ж таки зазначив, що дефіцит крайового бюджету становить 13 млн. і тому підвищення платні вчителям в даний момент було неможливим [9: 14].

На конференцію учительських делегатів із всіх повітів Галичини 3 жовтня 1910 р. були запрошені депутати сейму. Конференція була організована КВКНВГ і на ній педагоги ще раз повторили свої вимоги. Освітяни домагалися, щоб потреби учителів задоволь-

нили у зв'язку із прийняттям рішення про створення "пропінаційного фонду" (формувався за рахунок введення податку на виготовлення та продаж горілчаних виробів).

Результатом проведеної конференції та енергійних дій КВКНВГ стало, те, що сейм прийняв таке рішення: підвищити платню педагогам початкових шкіл в деяких місцевостях, а також дав завдання Крайової шкільної ради (КШР), аби вона підрахувала скільки коштів необхідно для того, щоб зрівняти зарплату вчителів із платнею державних службовців найнижчих рангів, на скасування четвертого – найнижчого ступеня вчительської зарплати, підвищення "п'ятилітніх додатків" (додаткових виплат педагогам після п'яти років праці), і на підвищення платні вчителям виділових шкіл та пенсійних виплат (як педагогам, так вдовам і сиротам народних вчителів) [11: 68]. Такий розвиток подій повністю задовольняв освітян, адже депутати сейму прийняли до уваги вимоги вчителів.

Спроба переконати депутатів парламенту та представників уряду у необхідності вирішення вчительських проблем відбулася під час загального зібрання членів товариства "Союз слов'янського вчителства в Австрії" 26 січня 1911 р. Члени товариства ВПУВ М. Якимовський та І. Стронський зустрілися із депутатами від українського парламентського клубу, які запевнили, що будуть підтримувати всі вимоги педагогів. Разом із депутатами вчителі зустрілися із міністрами освіти, фінансів та залізниць. Всі вони висловили своє повне розуміння матеріальних проблем вчителів народних шкіл і пообіцяли зробити все можливе аби покращити рівень життя педагогів [4].

Оскільки державна влада, незважаючи на постійні звертання педагогів, не зробила реальних кроків, щоб задовольнити вимоги освітян, вчительське віче 14 січня 1912 р. вибрало делегацію із 12 членів, яка після мітингу прийшла до крайового маршалка С. Бадені та вручила рішення вчительського зібрання. До делегації приєдналося 15 депутатів сейму, які були представниками усіх фракцій. Від імені польського вчителства промовляв польською мовою С. Новак, член ВПУВ О. Власійчук виголосив вимоги українською [4].

Продовжили заходи спрямовані на те, аби привернути увагу до матеріального становища педагогів члени Спільних Делегацій. 24 і 25 квітня вони зустрілися із главою уряду та міністром освіти, а також провели наради із представниками всіх парламентських клубів [13].

4 грудня 1913 р. члени КВКНВГ з'явилися у сеймі, щоб ще раз заявити про вчительські вимоги. Вони вели переговори із намісником Галичини Коритовським, крайовим маршалком Голуховським та представниками всіх сеймових клубів і вимагали негайно задовольнити вчительські вимоги. КВКНВГ звернувся із письмовим проханням до сейму, щоб він перейнявся матеріальним становищем педагогів. В даному випадку депутати досить серйозно віднеслися до вчительського питання, про що свідчило його обговорення і пропозиції депутатів з приводу вирішення проблем педагогів [11: 89].

12 і 13 лютого 1914 р. ще одна делегація від КВКНВГ з'явилася у сеймі, намагаючись вплинути на те, щоб були прийняті такі закони, які суттєво покращать рівень життя педагогів. Члени делегації знову звернулися із своїми проханнями до намісника Галичини Коритовського, який у відповідь на них сказав, що учительські вимоги вже давно повинні були знайти своє відображення у законодавстві і, що сейм зробить все можливе аби виправити ситуацію на краще [4].

Отже, керівні органи вчительських організацій, а також депутати парламенту та сейму немало зробили для того, щоб донести позицію педагогів щодо підвищення вчительської платні, а також інші вимоги матеріального характеру до посадових осіб найвищого рангу та депутатської більшості в крайових сеймах та парламенті. Слід сказати, що такі заходи справили чималий вплив на процес прийняття законів, що в основному задовольняли матеріальні вимоги педагогів.

Під час весняної сесії Галицької сейму в 1907 р. декілька депутатів запропонували поставити на голосування вимоги педагогів, які прозвучали на вчительському вічі цього ж року. За них голосував тільки український парламентський клуб та незначна частина польських депутатів. Натомість закон про врегулювання вчительської платні від 14 березня 1907 р., викликав обурення у вчителів. ВПУВ спільно з УПТ вислала протест у письмовій формі до Відня. Ця сесія Галицького сейму увійшла в історію ще й тим, що на

ній було прийнято рішення про запровадження вчительських семінарій двох типів, яке протиставляло міських та сільських вчителів, впливало на зниження загальноосвітнього рівня останніх. Хоча це рішення не мало прямого відношення до матеріальних проблем педагогів, це був свого роду виклик вчителям, які голосно заявили про свої вимоги, з боку консервативного Галицького сейму. Проте такий стан справ не злякав педагогів і вони продовжували вести боротьбу за свої права [12].

Це змусило 25 січня 1912 р. шкільну комісію Галицького сейму на своєму засіданні розглянути пропозицію одного із депутатів про врегулювання вчительської платні з 1913 р. та виплату дотацій на проїзд. Їх планувалося надати всім вчителям Галичини, за винятком тих, які проживали у місті Львові, в розмірі 10–20 % від основної платні педагога та виплачувати двічі на рік: 1 липня та 1 жовтня. Щоб збільшити пенсійні виплати народним вчителям за віком, а також їх вдовам і сиротам комісія пропонувала закласти у бюджет з цією метою 10 000 крон.

Сейм на своєму засіданні 14 лютого 1912 р. схвалив пропозиції шкільної комісії, а також доручив крайовому віділу, щоб у порозумінні з КШР запропонував проект остаточного врегулювання платні учителям. При цьому зазначалося, що це можливо зробити лише за тієї обставини, якщо край частину коштів на розвиток шкільництва одержить із державного бюджету [11: 79].

Реальний розвиток подій у сеймі привів до того, що 3 березня 1912 р. КВКНВГ зібрався на своє засідання аби висловити свою думку з цього приводу. Вислухавши звіт намісника Галичини, заступника голови КШР та депутатів сейму комітет прийняв такі рішення: 1) рішуче виступити проти запланованого сеймом проекту щодо підвищення вчительської платні; 2) скликати вчительські віча, які б у свою чергу висловити незгоду із такими планами; 3) об'єднати свої зусилля із іншими вчительськими організаціями Австро-Угорщини і разом вимагати від центрального уряду, щоб він вжив заходи, які б допомогли покращити стан крайового бюджету. Внаслідок цього 23 квітня 1912 р. у Відні зібралися представники вчительських організацій (від ВПУВ брали участь М. Якимовський та І. Стронський). На нараді її учасники ще раз підтвердили, що рішуче вимагають зміни § 55 державного шкільного закону та підвищення платні вчителями частково за рахунок державного бюджету [11: 80].

В контексті цих вимог та реальних потреб початкової школи депутат парламенту Пахер поставив на голосування пропозицію, щоб 28,5 млн. крон із державного бюджету виділити саме на врегулювання вчительської платні. Проте більшістю депутатів парламенту ця пропозиція підтримана не була [7].

Спільні дії учителів різних національностей, що об'єднали зусилля у боротьбі за свої економічні права принесли деякі результати. Шкільна парламентська комісія ухвалила на своєму засіданні 30 травня 1912 р. зрівняти платню народних вчителів із зарплатою державних службовців найнижчих рангів. Було вибрано також підкомісію із п'яти членів для проведення переговорів із фінансовою комісією державного скарбу (у Відні), щоб з її допомогою знайти кошти на підвищення платні вчителям. Шкільна комісія Галицького сейму пропонувала, щоб із державного бюджету було виділено половину коштів на виплату зарплати вчителям. Проте, така пропозиція в той час так і залишилася не врахованою [4].

На засіданні сейму 13 березня 1913 р. запропонував крайовий віділ "Проект зміни деяких постанов крайового закону про правові відносини народного вчительства". Згідно цього закону вчительство початкових шкіл ділилося на дві категорії. До першої належали ті, що мешкали у містах Львові та Кракові. До другої – вчителі всіх інших місцевостей. Платня підвищувалася тільки останнім і складала від 1200 до 2100 крон. Тимчасовим учителям проект закону, звичайно встановлював нижчу платню. Пропонувалося також підвищення пенсійних та інших виплат [16].

Проте, цей проект закону не задовольняв вчителів. Зібрання освітян, які скликав КВКНВГ у 1913 та 1914 рр. змусили депутатів сейму все ж таки врахувати більшість пропозицій вчителів. Не останню роль в цій справі зіграло й те, що Галицький сейм 1914 р. був вибраний на основі демократичного виборчого законодавства, що дозволило вибрати більше депутатів, яким були близькі проблеми незаможних людей.

Шкільна комісія передала на розгляд депутатів сейму два законопроекти, які стосувалися виплат дотацій на проїзд та встановлювали нові принципи оплати праці вчителів. Їх прийняття депутати сейму, народні вчителі сприйняли з великою радістю. Адже було скасовано четверту – найнижчу категорію учительської платні і прирівняно її до третьої. Найменшу зарплату було встановлено на рівні 1300 крон, а не 1000 як було раніше. Крім того вчителі третьої категорії могли одержувати ще й платню 1500 та 1700 крон (на кожну ступінь платні припадала 1/3 частина всіх педагогів даної категорії). Половина вчителів другого класу (категорії) повинні були одержувати 1800 крон, а інша – 2100. Оплата першої категорії залишалася без змін (відповідно до переднього закону). Одна половина вчителів одержувала 2100 крон, а інша 2300 крон. Педагогам, що працювали у виділових школах було встановлено платню на 200 крон більшу, ніж була раніше і вона становила від 2300 крон до 2700 крон. Всім вчителям закон передбачав виплату шести "п'ятилітніх додатків" (додаткових виплат в розмірі 200 крон після кожних п'яти років праці). Дотації на житло збільшилися в середньому на 160 крон. До реальних здобутків цього врегулювання учительської платні варто також віднести скасування так званого "материнського податку" (зменшення платні під час декретної відпустки) [13].

При нарахуванні пенсій враховувалася не тільки основна зарплата вчителя, стаж роботи, але й дотації на помешкання, які одержували педагоги. В середньому пенсія підвищувалася на 100 крон і найменший її розмір для народного вчителя становив 600 крон, а для вдів та сиріт 500 крон. Пенсійні виплати почали збільшувати для пенсіонерів, які пішли на заслужений відпочинок у 1907 р. Загалом, нове законодавство про оплату праці та пенсійне забезпечення вимагало витратити з цієї метою в 628 400 крон. Воно набрало чинності з 1 липня 1914 р. [4].

Хоча новий закон формально не зрівняв (у матеріальному забезпеченні) педагогів із державними службовцями чотирьох найнижчих рангів (для цього потрібно було 18 млн. крон), але все ж таки слід сказати, що в частини вчителів платня була такою ж самою як і в державних службовців. Незаперечним було й те, що нові закони значно покращували матеріальний стан педагогів. Фактично народне вчительство після багатьох років наполегливої і добре спланованої боротьби вийшло переможцем і добилося реального підвищення рівня свого життя.

Педагоги Буковини не залишались осторонь активного вчительського руху за покращення матеріального становища освітян. Виконавчий комітет товариства "Українська школа" в Чернівцях, який працював у 1891–1895 рр., доручив двом своїм активним членам та одночасно депутатам Буковинського сейму С. Смаль-Стоцькому та Є. Пігуляку докласти зусиль, працюючи в сеймі, для підвищення платні вчителям [2: 23].

Не ігнорували буковинські вчителі також співпрацю з інтернаціональними товариствами, які виступали на захист фахових інтересів педагогів. Багато з них розпочали активну роботу в рамках організації "Спілка народних вчителів Буковини", яка була створена в 1897 р. Саме в рамках цього товариства українські освітяни здобули перший досвід боротьби за свої економічні права. Оскільки "Спілка народних вчителів" у 1899 р. припинила свою діяльність [15], то українські педагоги почали плідно працювати в Крайовій екзекутиві буковинських вчителів (КЕБВ), створеній у 1901 р. 6 серпня 1905 р. українські педагоги вступили до Екзекутивного комітету руських вчителів (ЕКРВ). 1908 р. було створено Вільну організацію українського учительства Буковини (ВОУУБ). Ці товариства повели за собою українських педагогів і допомагали їм належним чином відстоювати свої економічні права.

На відміну від Галичини ВПУВ на Буковині особливою популярністю не користувалася, тому ця організація не стала на чолі боротьби українських освітян за свої права.

Освітяни Буковини так само, як і в Галичині не ігнорували можливість відкрито заявити про свої вимоги за допомогою масових зібрань. Однією із перших акцій такого характеру був буковинський з'їзд учителів, що відбувся у серпні 1901 р. На з'їзді було вирішено об'єднатися педагогам всіх національностей для боротьби за покращення свого матеріального становища. Для того, щоб ця діяльність мала організований характер учасники зібрання вибрали з-поміж себе виконавчий комітет, який згодом дістав назву "Крайова екзекутива буковинських вчителів". До нього ввійшли і українські вчителі [1].

На з'їзді були присутні більш як половина всіх буковинських педагогів початкових шкіл. В палких промовах було яскраво змальовано скрутне матеріальне становище освітян і висунуто вимогу зрівняти їх зарплату із платнею державних службовців чотирьох найнижчих рангів. Газета "Буковина" з приводу цього учительського з'їзду також акцентувала увагу ще й на такому: "Надіємося, що рускі делегати, вибрані з'їздом до виконавчого комітету, що має подбати о нову організацію для всього буковинського учительства, постараються, щоб нове товариство не лише не вмішувалося до національних справ руского учительства і шкільництва, для цього маємо наше товариство "Руску школу", але щоби заходи звістних махерів (діячів – Л. Ш.) фальшивого лібералізму, національного індеферентизму або навіть германізації було відкинено з гори" [1].

Подальший розвиток подій показав, що побоювання "Буковини" були не безпідставними. У зв'язку з тим, що редакція "Нової вчительської газети", що була друкованим органом всіх буковинських педагогів та представляла КЕБВ зайняла антиукраїнську позицію, а також через суперечки політичного характеру, провідні діячі українського учительства вийшли із рядів вищезгаданої організації, і розширили повноваження власного українського виконавчого комітету [5: 335]. 6 серпня 1905 р. на нараді представників українських педагогів було сказано, що вони не мають ворожих намірів щодо вчителів інших національностей і прагнуть надалі співпрацювати з ними, коли будуть вирішуватися питання захисту професійних прав учителів. "Виконавчий комітет руських вчителів" (ЕКРВ) вирішив, що зі всіма скаргами та вимогами такого характеру українські педагоги повинні звертатися до Президії виконавчого комітету. Крім того було вирішено за необхідним організувати віче українських вчителів Буковини. Це завдання також було доручено президії ЕКРВ [1].

Взяли українські учителі участь і в другому вічі буковинських педагогів, яке відбулося 15 вересня 1904 р. Одна з газет з цього приводу писала: "Віче буковинського учительства в Чернівцях виказало великий поступ в розвитку цілого стану. Справу регуляції платні, яка обговорювалася на вічі повитала суспільність, як щось зовсім природне" [10].

З цього видно, що учительські зібрання, які скликалися КЕБВ, мали дуже важливе значення, адже це дозволяло педагогам початкових шкіл переконати всю громадськість краю в необхідності покращення їхнього матеріального становища.

Вже 7 липня 1905 р. Президія ЕКРВ зібралася на своє перше засідання. Вона обговорила справу організації віча українських вчителів. Було вирішено призначити в кожному повіті відповідальних за цю справу осіб з-поміж українських вчителів. На нараді також була висловлена досить цікава пропозиція, яка так і не була врахована, щоб румунське вчительство вибрало також з-поміж себе виконавчий комітет, в якому б були представники румунських педагогів із усіх повітів краю. Щодо взаємодії двох виконкомів (румунської та української), то було сказано: "В справах станових ішли би виконавчі комітети учителів всіх націй спільно, а в справах політичних і національних одні другим не мішали б" [1]. Зрештою, ЕКРВ саме виходячи із таких принципів будував свої взаємостосунки із педагогами інших національностей Буковини.

Проте, організувати віче українських вчителів початкових шкіл Президія ЕКРВ змогла аж 4 грудня 1906 р. у приміщенні "Народного Дому" у Чернівцях. Відкрив зібрання, звернувшись із привітальним словом до освітян краю, голова ЕКРВ К. Даниляк. Далі вчителі заслухали доповіді та обговорили наболілі питання. Перше з них стосувалося, звичайно, учительської платні. Ця справа найбільше хвилювала педагогів Буковини в той час. Присутні на вічі вчителі, після тривалих дискусій, з цього приводу звернулися до депутатів сейму, щоб ті зробили все можливе, аби закон прийнятий ними у 1904 р. був якнайскоріше підписаний імператором, також вимагали підвищити "дорожній додаток" (дотацію на проїзд), починаючи з 1907 р. [1].

Не менш важливе значення мали питання підвищення вчительської платні для педагогів, що входили до ВОУУБ. Вони дуже часто організовували віча вчителів початкових шкіл аби обговорити свої найважливіші проблеми. Хоча ВОУУБ почала активно працювати тільки в 1909 р., коли вступив у дію закон, що суттєво покращував фінансовий стан педагогів, вона й надалі приділяла значну увагу матеріальному забезпеченню вчителів. 8 жовтня 1911 р. не без участі цього товариства було організовано зібрання чернівець-

ких освітян, що представляли різні національності. Приводом до скликання зборів стало підвищення платні працівником магістрату. Газета "Каменярі" так підсумувала все, що було сказане на зборах: "Вказуючи на велику дорожнечу збори признали урядникам слушність, що домагаються підвищення своїх доходів, однак учительству стала ся б кривда і не нормально було б, якби учителів тихенько оминули, а то тим більше, що їхні доходи багато менші від доходів магістратських урядників" [7]. 2 липня 1912 р. ВОУУБ організувала віче українських вчителів, де освітяни ще раз обговорили питання, що стосувалися покращення їх матеріального становища [7].

Буковинські педагоги за допомогою звернень до представників державної влади намагалися прискорити вирішення вчительських проблем. "Екзекутивний комітет", вибраний на першому вічі буковинських педагогів початкових шкіл у 1902 р. підготував письмове звернення з приводу підвищення вчительської платні і направив його через КШР до сейму [1].

У 1907 р. депутат Австрійського парламенту М. Спинул двічі звертався із запитом до міністра освіти та віросповідань, намагаючись вплинути на те, щоб закон про підвищення вчительської платні, прийнятий Буковинським сеймом, набрав чинності якомога скоріше. В даному випадку це залежало саме від міністра освіти та імператора [1].

У вересні 1907 р. члени КЕБВ в свою чергу вимагали у письмовому зверненні до депутатів сейму, зробити все можливе, щоб закон про врегулювання вчительської зарплати вступив в силу, зазначаючи при цьому, що платня вчителя народної школи є дуже низька і навіть після прийняття вищезгаданого закону 70 % педагогів не будуть одержувати високої платні [1].

Віце-маршалок Буковинського сейму С. Смаль-Стоцький та депутат парламенту М. Василько 26 жовтня 1907 р. також вели переговори із міністром освіти, де обговорювали питання, яким чином покрити витрати, пов'язані із підвищення зарплати вчителям [1].

Сказали своє рішуче слово на захист буковинського законопроекту про врегулювання зарплати вчителям і філії товариства ВПУВ, що діяли на Буковині. Наприклад, на адресу депутата М. Василька надходили такі телеграми: "взиваємо наших сеймових і парламентарних заступників, щоби всіх сил доклали до осягнення санкції (одержання дозволу – Л. Ш.) на врегулювання учительської платні [3].

9 грудня 1907 р. український парламентський клуб у Відні вніс таку пропозицію: "дотично мінімуму платні народного вчителства, то змінити його в тім напрямі, щоби учительство публичних шкіл народних було щодо законної платні зрівняне бодай з чотирма найнижчими класами рангу ц. к. урядників державних" [1].

Непростим був і процес прийняття закону про врегулювання вчительської платні, який задовольняв буковинських педагогів. Ініціатором прийняття закону, що урівнював вчительську платню із зарплатою державних службовців чотирьох найнижчих рангів, було демократичне депутатське об'єднання "Вільнодумний союз", яке намагалося виконати свої передвиборчі обіцянки. Учительська газета "Промінь" з цього приводу писала: "Справа регуляції учительської платні є пробним каменем вільнодумності "Вільнодумного Союзу". Тут покажеться наглядно чи і оскільки "Вільнодумний Союз" є правдиво поступовим (прогресивним – Л. Ш.) і щирим. Однак ми глибоко переконані, що в найближчій сеймовій сесії він переведе регуляцію учительської платні, а тим самим посуне шкільництво на крок вперед, що вийде лиш на хосен (благо – Л. Ш.) буковинського учительства" [10]. Проте, як показав подальший розвиток подій, ці сподівання виправдалися не відразу.

Справді, на осінній сесії Буковинського сейму в 1904 р. було одногolosно прийнято законопроект під назвою "Закон про регуляцію платні учителів при публичних народних і міських школах", згідно з яким заробітна плата педагогів безпосередньо пов'язувалася із платнею державних службовців XI–VIII класів і повинна була зростати відповідно до того, як зростали доходи у державних службовців. Реальне введення цього закону в життя вимагало значних коштів, а фінансове становище краю було не простим. Саме з приводу того, де знайти джерела фінансування закону в сеймі розгорілися гострі дискусії. В результаті прислухали до пропозиції румунського депутата А. Ончула, який пропонував підвищення платні вчителям пов'язати із достроковою ліквідацією пропінатційного права

(виключного права окремих осіб на виробництво і продаж спиртних напоїв) і заміною його податком на збут горілчаних виробів [5: 287].

1905 р. законопроект про врегулювання вчительської платні із Відня був повернутий на доопрацювання. Його критикували й ряд українських депутатів, і в першу чергу голова українського депутатського клубу С. Смаль-Стоцький, як такий, що мав ряд серйозних недоліків. С. Смаль-Стоцький навіть запропонував свій проект закону, проте він прийнятий не був. Незважаючи на це, за закон про врегулювання вчительської платні від 1904 р. знову ж таки проголосували депутати і в тому числі й українські [1]. Критика, яка прозвучала на адресу вищезгаданого закону викликала гостре обурення з боку педагогів, що входили до КЕБВ. Із розумінням до такого стану справ поставилися педагоги, що належали до товариства "Українська школа" та ЕКРВ.

Однак, законопроект, який сейм залишив незмінним, імператором підписаний не був і його знову повернули на доопрацювання. В першу чергу через те, що закон не мав реальних джерел фінансування, адже скасування пропінатійного права також не отримало цісарської санкції. Проти дострокового припинення права пропінатії виступали шинкарі, броварі та інші особи, які мали значний вплив на центральні органи влади, від котрих залежало скасування пропінатії. Саме про такий розвиток подій попереджали члени українського сеймового клубу. Звичайно, найбільш гостре обурення такий стан справ викликав у педагогів. Вони не розуміли чому для врегулювання вчительської платні обов'язково потрібно скасувати право пропінатії, яке дасть більш ніж півтора мільйони крон прибутку, тоді як на підвищення зарплати педагогам всього потрібно 400 000 крон. Знову ж таки газета "Промінь", яка висвітлювала думку переважної більшості українських вчителів, що належали до товариства "Українська школа", ВПУВ, ЕКРВ висловила свою повну підтримку "Руському Сеймовому клубу", а також зазначила: "І на хибнім становищі стоїть та частина учительства, котра місто (замість – Л. Ш.) поліпшення своєї долі побивається тепер за шинкарським законом" [10]. Це свідчило про те, що українське вчительство поставило перед собою чітку мету – боротися за поліпшення свого матеріального становища і не хотіло, щоб деякі політики, для яких найважливішим було скасування права пропінатії, використовували педагогів у своїх закулісних іграх.

Джерела фінансування закону про підвищення вчительської платні обговорювалися також 25 січня 1907 р. на зібранні керівників головних депутатських фракцій Буковинського сейму. До позиції С. Смаль-Стоцького і М. Василька про недоречність поєднувати дострокове відмінення пропінатії та підвищення вчительської платні приєдналося й ряд румунських політиків. Всі вони пропонували, щоб закон вступив у дію відразу, а гроші для нього позичити [5: 333]. Саме таке вирішення своїх матеріальних проблем підтримувала переважна більшість українських педагогів, що належали до різних вчительських товариств.

1907 р. Буковинський сейм в черговий раз прийняв закон про врегулювання зарплати вчителям у попередній редакції. Його фінансування за наполегливим домаганням деяких політиків знову ж таки пов'язувалося зі скасуванням права пропінатії. Проте подальший розвиток викликав ще більше обурення у вчителів, адже у 1907 р. закон про пропінатію було затверджено імператором, а законопроект про підвищення зарплати було відправлено до крайового виділу [5: 334] і одночасно було поставлено запитання де край збирається взяти кошти на те, щоб втілити його в життя. Крайовий виділ під головуванням С. Смаль-Стоцького подав дані, які показували, що дефіцит бюджету зростає з кожним роком і не вистачало коштів на фінансування найважливіших сфер життєдіяльності краю. Це не сподобалося не тільки педагогам, що належали до "Крайового ексективного комітету", але й частині українських вчителів, котрі вважали С. Смаль-Стоцького та всіх тих політиків, що поділяли його позицію своїми ворогами. Неабияку роль в цій справі зіграли політичні опоненти С. Смаль-Стоцького, які підбурювали українських педагогів початкових шкіл, заявляючи про те, що крайовий виділ подав неправдиву інформацію про фінансовий стан Буковини [1]. Одна з газет цілком справедливо з цього приводу писала: "Учительство найне забуває, що воно є тільки дрібною частиною, доля якої тісно зв'язана з долею цілого народу. Годі проте ставити свій становий інтерес понад інтерес загалу, а треба дбати о згоду обох" [1].

Проте, педагоги Буковини не хотіли прислухатися до таких слушних думок. Адже вони вже декілька років з нетерпінням чекали на підвищення платні, яке цілком заслужили, зважаючи на непрості умови праці вчителів з одного боку, а з іншого, котре їм обіцяли під час передвиборчих компаній різні політичні партії та об'єднання. Тому всі педагоги краю, незалежно від того до якої вчительської організації належали, продовжували висловлюватись за зрівняння їхньої зарплати із платнею державних урядовців чотирьох найнижчих рангів.

В жовтні 1908 р. Буковинський сейм ще раз прийняв попередній закон про підвищення вчительської платні, хоча й джерела його фінансування не були визначені до кінця. 20 січня 1909 р. закон про врегулювання платні вчителів у державних школах був підписаний імператором. Згідно нього оплата праці вчителів залежала від того, до якої категорії вони належали. Платня педагогів першої категорії складала 2800, 2600, 2400, 2220 крон щорічно. Розміри зарплати вчителів, що належали до другої категорії були такими: 2200, 2000, 1800, 1600 крон. І нарешті в третій категорії платня становила 1200 крон [6: 10].

Щоб одержати першу категорію на посаді вчителя потрібно було попрацювати двадцять п'ять років, другу – три роки. Третя категорія присвоювалася педагогові відразу ж після того, як він склав кваліфікаційний іспит [6: 13]. Вчителі, що не склали такого іспиту, а мали лише документ про закінчення учительської семінарії не були віднесені до жодної із трьох категорій і одержували платню в розмірі 900 крон щорічно. Ще менше платили тим, хто не мав такої освіти (750 крон). Параграфом 4 закону пропонувалося 30% всіх вчителів, що займають постійні посади віднести до першої категорії, 50 % – до другої і 20 % до третьої.

Вимагає пояснення той факт, що в одній категорії існувало декілька розмірів зарплати. Вони були встановлені для того, щоб мати можливість після кожних трьох років на посаді вчителя підвищувати платню [6: 10].

Крім заробітної платні педагоги одержували ще й інші додаткові виплати. За керівництво школою їм належало від 100-50 крон щорічно. Управителі шкіл на оренду житла одержували від 480 до 600 крон (ця сума їм зачислялася до заробітної платні і враховувалася при нарахуванні пенсії), рядовим вчителям з цією метою призначалися виплати в розмірі від 200 до 480 крон у рік, але тільки в тому випадку, якщо шкільне приміщення було збудоване таким чином, що вчителю не було де мешкати. Ці грошові виплати не нараховувалися при майбутньому нарахуванні пенсії [6: 12].

КШР згідно параграфу 13 закону мала повне право відмовити вчителів у призначенні вищого розміру платні, якщо він не виконував свої обов'язки належним чином [6: 14].

Безперечно, що цей закон був вагомим здобутком педагогів буковинських початкових шкіл, хоча й не всі освітяни так рахували. Були й такі, що мали до нього певні претензії. Наприклад, українські вчителі, що належали до ВОУУБ критикували новий закон за те, що платню педагогів зрівняли тільки із зарплатою державних службовців двох найнижчих рангів, а також вважали, що встановлено надто низьку платню для управителів шкіл (надучителів). Часопис ВОУУБ на своїх шпальтах так прокоментував прийняття цього закону: "Новий закон не задовільнив нас цілковито, і ми певно не покинемо домагатися того, що нам належить, але поки що будемо ждати на слушний час, будемо ждати поки фінанси нашого краю не полагодились і не скріпляться" [7].

Фінансове становище краю було дійсно складне. Дефіцит крайового бюджету в 1909 р. перевищував 8 млн. крон. Місцеві додатки до податків склали 96%. Край був змушений взяти під високі проценти на 90 років борг у 16 млн. крон [5: 338]. Таким чином, процес прийняття закону про врегулювання вчительської платні, показав, що педагоги Буковини на перший план поставили власні матеріальні проблеми і проявили неабияку згуртованість, проводячи боротьбу за свої економічні права, ігноруючи при цьому інтересами решти населення краю.

Слід сказати, що педагоги Галичини та Буковини однаково активно захищали свої економічні права, використовуючи для цього законні засоби. Якщо вчителі початкових шкіл Галичини дуже довго не знаходили розуміння своїх проблем з боку крайового сей-

му, то буковинські освітяни зуміли досить швидко заручитися підтримкою народних обранців і тривалий час домагалися, щоб закон про підвищення платні вчителям був підписаний імператором.

Безперечно, боротьба українських освітян за покращення матеріального становища була успішною. Проте буковинські вчителі отримали закон, який задовільняв їх потреби у 1909 р., на відміну від галичан, що не могли в повній мірі скористатися таким важливим для них документом, адже він набрав чинності напередодні Першої світової війни.

Обидва закони були прогресивними, бо зарплата педагогів залежала від стажу та кваліфікації вчителя, було підвищено її розмір, покращено пенсійне забезпечення освітян, витрачалось більше ніж раніше на інші соціальні виплати. Проте буковинські законодавці встановили вищі розміри зарплат, пенсій та інших виплат.

Отже, боротьба педагогічних організацій за поліпшення матеріального становища вчителів принесла конкретні результати: було прийнято такі законодавчі акти, які суттєво покращували економічне становище освітян. Ця боротьба мала ряд характерних особливостей. В першу чергу, найнаполегливіше виступали за свої економічні права вчителі початкових шкіл, зарплата яких була вкрай низькою. Крім того, педагоги, які представляли різні національності та різні вчительські організації зуміли висунути однакові вимоги економічного характеру, об'єднати свої зусилля заради спільної мети та проявити величезну наполегливість у боротьбі за свої права. Не менш важливим було й те, що відстоювали свої інтереси вчителі за допомогою політичних засобів: мітингів, маніфестацій, звернень до представників державної влади. Освітяни також проявили неабияку суспільну активність постійно тримаючи в полі зору розгляд законодавчими органами законопроектів, які мали пряме відношення до їх долі. І нарешті, варто звернути увагу й на те, що заходи керівних органів вчительських організацій спрямовані на реальне покращення фінансового становища педагогів носили досить рішучий характер, які давали зрозуміти політикам високого рангу, що вчителі ні на крок не відступлять від своїх домагань, навіть, якщо це інколи шкодило інтересам інших верств населення.

Список використаних джерел

1. Буковина. Часопис політична і наукова для народа руского. – Чернівці, 1885–1909.
2. Гарас М. Ілюстрована історія товариства "Українська школа" в Чернівцях. – Чернівці, 1937. – 147 с.
3. Державний архів Чернівецької області. Крайова управа Буковини. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 10951. – Арк. 2.
4. Діло. Щоденник. – Львів, 1880–1939.
5. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. – Чернівці, 1999. – 574 с.
6. Закон із дня 20 січня 1909 р. про урегулирование службових доходів учителів та учительок при публічних школах народних // Вісник законів і розпоряджень для Воєводства Буковини. Річник 1909. – Випуск IV. – С. 9 – 14.
7. Каменярі. Орган "Вільної організації укр. учительства на Буковині". – Мамаївці, 1909 – 1914.
8. Наша школа. Науково-педагогічна часопись. – Львів, 1909–1914.
9. О.Г. Народне учительство і суспільство. – Коломия, 1912. – 58 с.
10. Промінь. Независимий орган українського учительства. – Вашківці, 1904 – 1907.
11. Товариство Взаїмна поміч українського вчительства 1905 – 1930. – Львів, 1932. – 339 с.
12. Учитель. Орган Руского тов. Педагогічного. – Львів, 1889 – 1914.
13. Учительське слово. – Львів, 1912 – 1914, 1927 – 1929.
14. Ясінчук Л. Рідна школа в ідеї і в житті. – Львів, 1934. – 208 с.
15. Bukowinaer Freie Lehrer-Zeitung. – Czernowitz, 1909 – 1911.
16. Szkoła. Organ Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego. – Lwow, 1868 – 1913.
17. Wolna Szkoła. – Lwow, 1911.

Liliya Sholohon

THE STRUGGLE OF THE UKRAINIAN PEDAGOGICAL ORGANIZATIONS OF GALICIA AND BUKOVYNA FOR THE IMPROVEMENT OF TEACHES' LIVING CONDITIENS AT THE END OF XIX-TH CENTURY – BEGINNING OF THE XX-TH CENTURY

The article dwells on The struggle of the Ukrainian Pedagogical Organizations of Galicia and Bukovyna for the Improvement of teaches' living conditiens at the end of XIX-th century – beginning of the XX-th century.

УДК 94(477)

Микола Москалюк

ВНУТРІШНЯ І ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ ТОВАРАМИ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТЬ)

У статті розглядається внутрішня і зовнішня торгівля товарами харчової промисловості на Правобережній Україні у зазначений період та деякі інші аспекти даної проблеми.

Внутрішня і зовнішня торгівля товарами харчової промисловості на Правобережній Україні в даний період відіграла значну роль в економічному житті країни. Україна дедалі більше втягувалась у сферу загальноросійських зовнішньоторговельних зв'язків, в систему світового ринку.

Незважаючи на відсталість тогочасних засобів транспортування і недосконалість шляхів сполучення, між великими ярмарками, що відбувались в різні терміни, існував безпосередній зв'язок. Тісні контакти були також між великими і дрібними ярмарками. Ярмарки, з одного боку, зміцнювали зв'язки між окремими районами України, об'єднували їх в одне економічне ціле, з другого – підтримували зв'язки України з російськими промисловими центрами, а також із зовнішнім ринком, з країнами Центральної і Західної Європи, Сходу [11: 282].

Сільські, містечкові та міські базари в Україні були важливою ланкою в тогочасній торговій системі. Через базари відбувався обмін промисловими і сільськогосподарськими товарами, здійснювався економічний зв'язок між містом і селом. Базари були одним із діяльних засобів у дальшому зміцненні економічних зв'язків між Україною і Центральною Росією.

Варто звернути увагу і на ярмарки, які з одного боку підтримували зв'язки між окремими районами України, сприяли об'єднанню її в одне економічне ціле, з другого, – підтримували зв'язки України з російськими промисловими районами, а також із зовнішнім ринком: з країнами Центральної і Західної Європи, Сходом – Туреччиною, Балканами тощо [3:191].

Головними формами організації внутрішньої торгівлі в Україні у ХІХ ст. залишались ярмаркова, базарна та постійна стаціонарна торгівля.

Протягом ХІХ – на початку ХХ ст. відбувалися зміни в ярмарковій торгівлі. В Україні, як і в іншій частині монархії Романових, була дуже густа мережа ярмарків.

Кожен більш-менш значний населений пункт знаходився в межах цієї мережі, перебував у сфері її впливу. В першій половині ХІХ ст. налічувалося понад 2 тис. ярмарків,

на початок 1895 року кількість їх зросла у 1,8 раза, за 10 років (1895 – 1904) – з 4 250 до 5 600.

Як і раніше, ярмарки проходили в усі пори року – взимку, навесні, влітку і восени. У зв'язку з відсутністю удосконалених шляхів сполучення і відсталістю засобів транспортування найбільші торгові операції на ярмарках проводили у січні, лютому, червні, липні, серпні, коли ґрунтові шляхи були найбільш зручні для транспортування вантажів.

Торгові обороти окремих ярмарків були різними: від кількох сот до кількох мільйонів карбованців. За даними звітів губернаторів урядові, напередодні реформи 1861 року в Україні на ярмарки було завезено товарів на суму 110,5 млн. крб., а продано – на 56,7 млн. крб. На початок 1895 року продаж товарів зріс в 1,25 рази.

Протягом 1895 – 1904 років за значно заниженими даними, сума вартості привезених товарів на ярмарки України збільшилася з 143,2 до 260 млн. крб. Якщо вважати дрібними ярмарки з привозом товарів на суму до 5 тис. крб., середніми від 5 до 100 тис. крб. і великими понад 100 тис. крб., то в 1863 році – в Україні налічувалося дрібних ярмарків 1 064, середніх – 972 і великих – 8 [8: 564 – 565].

В умовах швидкого індустріального розвитку стаціонарна торгівля набула нових форм. Неухильно зростав її обсяг і збільшувався асортимент товарів. У торгівлі, як і в промисловості, відбувалися концентрація капіталів, поступове витіснення з оптової та роздрібною торгівлі дрібних та середніх торговців. Це зокрема, здійснювалося створенням великих універсальних і багатофілійних магазинів.

Зростала кількість магазинів та крамниць, що торгували оптом та вроздріб, ларків, палаток, різних підприємств з продажу горілки, вина, тютюну тощо [8: 568 – 569].

Базари були однією з форм постійних економічних зв'язків між містом і селом, сприяли розвитку торговельних відносин між окремими економічними районами. Кількість базарів і базарних днів зростала. На Україні за 60–90-ті роки кількість базарів збільшилась з 351 до 897, а базарних днів з 50,8 до 77,3 тис. Щорічний обіг їх наприкінці XIX ст. становив понад 80 млн. крб. Якщо в перші пореформені роки базари відкривалися переважно в містах, то у 80–90-х роках і в більшості сіл [6: 48].

Ярмарки та базари не виділялись різноманітним товарним асортиментом і у Волинській губернії. Але тут формувалися великі товарні маси, які вивозилися в інші губернії і за кордон. З Новгород – Волинського і Луцького повітів вивозили картоплю і хміль, з інших місцевостей Волині – до Петербурга, Москви, Риги, Варшави, Одеси, Німеччини, Австро-Угорщини везли яйця, вершкове масло [4: 61].

Серед продукції промислового виробництва на першому місці був цукор. У другій половині XIX ст. торгівля цим товаром посідала значне місце у торговельних оборотах губернії. За повідомленням Волинського губернатора, перше місце з реалізації цукру належало Житомирському і Заславському повітам, в яких були цукрові заводи І. Терещенка, князя Р. Сангушка і графів Потоцьких.

Розвиток торгівлі у Волинській губернії гальмувала недостатньо розвинута транспортна мережа. Загалом довжина залізниць губернії не перевищувала 1 100 верст [10: 105,107].

Щодо Подільської губернії, то варто відзначити, що в 1890 році в казну держави надійшло прибутку із торгівлі 345 164 кр. або на 29 001 крб.75 коп. менше, ніж в попередньому році і ця різниця складала 7,7 % [9: 27]. Важливу роль в Подільській губернії відігравали залізниці. 1870 року через Волочиськ, Подільської губернії, прокладено залізницю, що значно сприяло розширенню торгівлі [5: 147].

Щодо Київської губернії, то тут слід відзначити Київський Контрактовий ярмарок, який був не тільки місцем збуту різних товарів з різних районів Росії, але й відомий біржовими операціями з продажу – купівлі сільськогосподарської продукції. Головним товаром був цукор [6: 50].

У внутрішній торгівлі України дедалі зростаючу роль відігравали товарні біржі, які почали виникати ще у дореформений період. У 1870 році в Україні діяла одна товарна біржа, а в 1904 році – 6. На початку XX ст. заснування бірж продовжувалося. Серед бірж за обсягом операції виділялися Київська та Одеська [8: 569]. З другої половини 80 – х

років більшість оптових і оптово-роздрібних ярмарків або припинила існування, або в багато разів зменшила обіг товарів [6: 50].

У другій половині XIX ст. руйнувалося селянське натуральне господарство, селянські господарства втягувались в орбіту капіталістичного ринку. Цьому в певній мірі сприяла регулярна торгівля. Село стає постійним постачальником харчових продуктів для широкої мережі міських продовольчих стаціонарних торговельних закладів [7: 55].

Торгівля і транспорт завжди були головними механізмами розподілу продукції, яка вироблялась у сільському господарстві та промисловості. У 70–80-х роках XIX ст. великий вплив на цукрову промисловість мав розвиток залізниць. Нові цукрові заводи зводилися вже здебільшого поблизу залізничних станцій. Заводи, які знаходилися в безпосередній близькості до залізниць, у першу чергу підлягали реконструкції, а ті, що були розташовані далеко, припиняли своє існування. Проте поступово розвиток залізничного транспорту, різка диференціація тарифів на користь більш далеких перевезень значно послабили вплив географії ринків збуту продукції на розміщення підприємств цукрової промисловості [1: 61].

Збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, промислових товарів у зв'язку із зростанням на них попиту на внутрішньому ринку тягло за собою відповідне збільшення внутрішніх перевезень залізницями. Наприклад, збільшення перевезень сільгосппродукції в цілому по Росії за 1906 – 1910 роки становило 22,2 %. Найбільш випереджаючими були темпи зростання хлібних перевезень [2: 167].

Крім хлібних вантажів, значно збільшились перевезення інших сільгосппродуктів, які мали підвищений попит на внутрішньому і зовнішньому ринках. Так, з 1905 по 1912 роки у Російській імперії залізничні перевезення молока зросли з 11,4 млн. пуд. до 15,9 млн. пуд., цукру – з 74,9 млн. пуд. до 127,2 млн. пуд., яєць – з 13,4 млн. пуд. до 16,1 млн. пуд.

Важлива роль у перевезенні вантажів належала річковому та морському транспорту. Найбільшою водною артерією України була річка Дніпро. Темпи розвитку вантажообігу цією річкою поступово збільшувались: у 1903 – 1907 роках вантажообіг становив 262,3 млн. пуд., у 1908 – 1912 роках – 270,2 млн. пуд. Загальна кількість річкових пристаней на водних шляхах сполучення Правобережної України становила 161 (з них у Київській губернії – 69, Подільській – 42, Волинській – 50). Значну роль відігравала річка Дністер, якою з 1908 по 1911 роки перевезення пшениці, жита, ячменю та ін. зернових зросли з 4,1 млн. пуд. до 10,1 пуд.; борошна, крупи, висівок – з 17,6 тис. пуд. до 69,3 тис. пуд.; цукрового буряку та його насіння – з 154,1 тис. пуд. до 285,9 тис. пуд. (у 1910 році); яєць – з 1,4 тис. пуд. до 3,6 тис. пуд. За усіх позитивних зрушень слід зазначити, що розвиток цього виду транспорту весь час наштовхувався на проблеми, пов'язані з мілководдям, порогами тощо.

Не можна обійти увагою і морський транспорт, оскільки сільгосппродукція з Правобережжя надходила до найважливіших морських портів України.

Гужовий транспорт також відігравав значну роль у перевезеннях сільгосппродуктів та промислових товарів, особливо в тих губерніях, де був недостатнім розвиток залізничної мережі. Так, у Волинській губернії велика кількість вантажів перевозилась гужем (у 1905 – 1911 роках через митні пункти – 769 тис. пуд.). Значна увага приділялась і проблемам прокладання шляхів та їх утримання у придатному стані (у 1905 – 1909 роках на дорожньо – будівельні потреби Волинською управою було виділено 2,1 млн. крб.) [2: 168].

Отже, питання розвитку капіталістичних форм внутрішньої і зовнішньої торгівлі на Правобережній Україні в другій половині XIX - початку XX століть мають важливе наукове значення, оскільки вони є складовою частиною проблеми генезису капіталізму в Росії. Дослідження їх дозволить розкрити процес формування капіталістичного внутрішнього і зовнішнього ринків і показати роль торгівлі в економіці країни пореформеної доби.

Список використаних джерел

1. Борщевський П. П., Булда І. В. З історії розвитку і розміщення цукрової промисловості в Росії у дореволюційний період (1802–1914 рр.) // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР: Республіканський міжвід. зб. наук. праць. – Вип. 17.

– Київ, 1983. – С. 58 – 63. 2. Власюк І. Торгівля і транспорт на Правобережній Україні в період Столипінської аграрної реформи // Київська старовина. – 1999. – № 5. – С. 164 – 170. 3. Голобуцький В.О. Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період. – К.: Вища школа, 1970. – 297 с. 4. Гуржій І.О. Україна в системі всеросійського ринку 60–90-х років XIX ст. – К.: Наукова думка, 1968. – 188 с. 5. Історія міст і сіл Української РСР: Хмельницька область. – К., 1971. – 705 с. 6. Кругляк Б.А. Розвиток капіталістичних форм внутрішньої торгівлі на Україні в 60 – 90-х роках XIX ст. // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР: Республіканський міжвід. зб. наук. праць. – Вип. 14. – Київ, 1980. – С. 48–53. 7. Кругляк Б.А. Роль постійної торгівлі в розвитку капіталізму на Україні (60–90-ті роки XIX ст.) // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР: Республіканський міжвід. зб. наук. праць. – Вип. 17. – Київ, 1983. – С. 53–58. 8. Лановик Б.Д., Матисякевич З.М., Матейко Р.М. Економічна історія України і світу. – К.: Вікар, 1999. – 737 с. 9. Обзор Подольской губернии за 1890 год. – 144 с. 10. Павлюк В.В. Магнатерія Волині в умовах розвитку ринкових відносин у другій половині XIX ст. // Український історичний журнал. – 2000. – № 1. – С. 102–108. 11. Україна і світ. Історія народного господарства від первісної доби і перших цивілізацій до становлення індустріального суспільства / За ред. Б.Д. Лановика. – К.: Генеза, 1994. – 368 с.

Mykola Moskalyuk

INTERNAL AND EXTERNAL TRADE OF GOODS OF FOOD INDUSTRY IN RIGHT – BANK UKRAINE (THE SECOND HALF OF THE XIX – THE XX CENTURY)

In this article internal and external trade of goods of food industry in Right – Bank Ukraine during the given period and some other aspects of the given problem have been examined.

УДК 94 (477)

Віталій Сінчук

З ВІРОЮ У СОБОРНІСТЬ І ДЕРЖАВНІСТЬ УКРАЇНИ: ВОЄННО-ІСТОРИЧНА РОБОТА В ТАБОРАХ ІНТЕРНОВАНОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ

У статті розкрито особливості воєнно-історичної праці серед інтернованої Галицької Армії в Чехословаччині.

Після поразки українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. і втрати державності, в сусідніх країнах Східної Європи – Польщі, Чехословаччині й Румунії утворився потужний загальний військовий еміграційний фронт. Якщо у Польщі опинилися інтерновані частини Армії УНР та Рада республіки, то в Чехословаччині – частини Галицької армії загальною кількістю близько 10 тис. вояків.

Перші вояки Галицької армії з'явилися в Чехословаччині у травні 1919 р., коли в результаті загального наступу польських військ Гірська бригада отамана Василя Черського та рештки кількох куренів 8-ї Самбірської бригади були відрізані від основних сил армії, й відступивши у Карпати, перейшли кордон. Близько чотирьох тисяч галицьких вояків, з них 400 старшин були інтерновані й розміщені у колишньому таборі російських військово-виполонених під містечком Німецьке Яблонне в Судетах. Вони склали бригаду під ко-

маңдуванням полковника А. Вариводи, якого у вересні 1919 р. замінив колишній начальник штабу УГА генерал-хорунжий Віктор Курманович [1: арк. 17].

Упродовж літа 1920 р. до Чехословаччини з італійського полону прибули близько тисячі галичан, а восени через окуповану Буковину і Карпати з Поділля пробилася група галицьких вояків (майже 500 осіб) під командуванням колишнього командира корпусу УГА генерала Антона Кравса. Ці війська були розміщені у таборі містечка Ліберці, що в 20 км від Німецького Яблонного. З них було сформовано стрілецький полк під командуванням отамана М. Мацейовича [2: 12]. Впродовж 1921 р. галичан з обох таборів передислоковано в об'єднаний так званий "Український військовий табір у Йозефові" (близько 1400 вояків). Його командантом призначено генерал-хорунжого Арнольда Вольфа, недавнього командира галицького корпусу. Залишки старшин і стрільців у попередніх таборах переведено у статус робітничих сотень, які працювали на різних об'єктах Чехословаччини [3: арк. 3].

З усіх країн, де після поразки опинилися Української революції частини армій УНР і ЗУНР, найприхильніше до них ставився уряд Чехословаччини. Цьому сприяло, насамперед ставлення президента Т. Масарика, який у свій час перебував в еміграції на Наддніпрянщині й зберіг хороші згадки про стосунки з українцями. Певну роль зіграло перебування галичан і чехів у Австро-Угорській імперії й тісні контакти між ними, які склалися в ті часи. Крім того, президент Масарик і його уряд усвідомлювали, що піднесення національно-визвольного руху виводило багатомільйонну Україну на міжнародну арену. "Чехословацька влада сприймала еміграцію, – слушно зауважує київський історик М. Павленко, – як фактор розбудови зв'язків з Україною" [4: 310].

Відтак, незважаючи на перешкоди з боку певних політичних сил країни і післявоєнні труднощі, уряд Чехословаччини надав галицьким інтернованим частинам більш-менш пристойні умови перебування, фінансове і матеріальне забезпечення. Достатньо сказати, що вони отримували платню нарівні з вояками чехословацької армії. Завдяки прихильному ставленню влади, були створені сприятливі можливості для розвитку національного духовного життя, культури і освіти. Заходами створених у кожному таборі структур – культурно-просвітніх гуртків, налагоджено діяльність низки фахових і просвітніх закладів, культурно-мистецьких осередків (бібліотек, театрів, хорів), випуск табірних видань. Галичани мали можливість отримати вищу фахову освіту в державних і створених українцями вищих учбових закладах. Водночас, звертають увагу київські дослідники І. Срібняк і А. Купцов, що "у таборах підтримувалася військова дисципліна, відбувалися військові вправи, щоразу (після кожного поповнення таборів або їх евакуації до нового місця) відновлювалася військова організація, притаманна частинам УГА... Ці заходи мали на меті підготувати українське вояцтво до продовження збройної боротьби за незалежність України" [5: 423].

Слід відзначити, що серед галицьких таборитів Чехословаччини було багато високоосвічених інтелігентних старшин і підстаршин, які під час Першої світової війни в Легіоні УСС та в добу українсько-польської і українсько-більшовицької воєн, у складі УГА, пройшли велику школу вишкільно-виховної роботи, плідно працювали в Пресових Квартирах, редакціях фронтових часописів, мали досвід воєнно-історичної роботи. Вже тоді виявили себе талановитими письменниками, журналістами, мемуаристами й розвивали здібності в таборах генерали В. Курманович і А. Кравс, полковники Г. Стефанів, М. Курах, Р. Волощук, старшини І. Іванець, М. Дольницький, Я. Пастернак, Ю. Буцманюк, О. Демчук, М. Дацків, Я. Голота, І. Калічак, М. Терлецький та багато інших.

Командування інтернованих частин УГА усвідомлювало, що перебування за межами батьківщини, далеко від родин негативно впливало на морально-психологічний стан галицьких вояків. Відтак вважало одним із головних напрямків роботи збереження боєздатності війська і піднесення його морально-бойового духу шляхом використання багатого арсеналу форм та методів впливу на особовий склад. Одним із найважливіших чинників військово-патріотичного виховання були історичні традиції українського народу та бойові традиції його армії, воєнно-історична робота у війську. Реалізації цього завдання сприяв багатий досвід, накопичений попередніми галицькими військовими формуваннями.

З перших днів існування Леґіону УСС (1914–1918) його командири постійно дбали про воєнно-історичну роботу. Пресова Кватира налагодила випуск видань, у яких домінувала національно-патріотична тематика. Організовано збір матеріалів до історії леґіону: накази, оперативні звіти, нагородні листи, щоденники, фронтову пресу, спомини й історичні розвідки. За цю ділянку роботи відповідав четар І. Іванець, хроніку леґіону складав підхорунжий М. Гайворонський (відомий композитор і стрілецький пісняр) [8: 110–111]. Під час українсько-польської війни 1918–1919 рр. розвитку воєнно-історичної роботи в військах Галицької армії були присвячені спеціальні накази і розпорядження президента ЗУНР Євгена Петрушевича, начальника штабу армії генерала В. Курмановича. Згідно з ними, у корпусах і бригадах створювалися спеціальні відділи. Історичний відділ Пресової Кватири НКГА, очолюваний М. Євшан-Федюшкою та відомим галицьким істориком І. Кревецьким, організував збір матеріалів і документів, історичних пам'яток для створення історії українського війська та військових музеїв [7].

На наш погляд, найкраще проводилася виховна і культурно-просвітня робота у таборі Ліберці, де між іншим, галицькі старшини і стрільці перебували у несприятливих побутових умовах (саме через це за проханням президента ЗУНР в екзилі Є. Петрушевича їх невдовзі перевели у Йозефів). Зрештою, ситуація змушувала командування в особі отамана М. Мацейовича, а з прибуттям у вересні 1920 р. генерала А. Кравса вжити відповідних заходів. Отже, 25 вересня тут створено культурно-просвітній гурток, до керівництва якого увійшли високоосвічені енергійні старшини О. Кравець (голова), історик М. Дольницький, археолог Я. Пастернак, митці Ю. Буцманюк і Я. Голота [8: 24]. Вже 27 вересня у його складі засновано історичну секцію з завданням організовувати воєнно-історичну роботу в таборі Ліберці. Її очолили вихованці Львівського університету, колишні працівники Національного музею поручники Яків Голота і Ярослав Пастернак, а також журналіст Петро Мигович [8: 26]. До речі, Я. Пастернак з 1923 р. студював у Празькому університеті, у 1928–1939 рр. очолював музей НТШ у Львові дійсний член НТШ з 1929 р., після Другої світової війни – професор Українського Вільного університету в Мюнхені та Католицького університету в Римі, автор монументальних наукових праць з археології України [9: 1959–1960].

Першим конкретним завданням керівництво історичної секції визначило збір документів і матеріалів з історії визвольних змагань 1918–1920 рр., історичних розвідок і споминів їх учасників. Потужним імпульсом у розгортанні воєнно-історичної роботи став випуск у листопаді 1920 р. першого числа табірної журналу "Український Скиталець", здійснений за ініціативою історичної секції й сприяння командування. Поки що він був рукописним і розмножувався шапірографом, тобто примітивним способом, тому невеликим накладом – близько 200 примірників, виходив неперіодично, але майже щомісячно. Його значення важко переоцінити: він передавався з рук в руки по таборах, і зустріли його стрільці та старшини з великим ентузіазмом. До складу редакції входили старшини М. Левицький, Я. Голота, І. Іванець, Ю. Буцманюк та ін.

Вже у першому числі журналу Я. Голота від імені редакції та історичної секції звертався до таборитів: "Випускаючи перше наше число уважаємо конечним сказати: ціл्लю нашого видавництва є по можливості зібрати все те, що пережила наша Українська Галицька Армія у період від першого падолиста 1918 р. Починаємо наше видавництво нарочно з днем 1 падолиста, як у другу річницю початку нашої визвольної боротьби і скитання... Загнані долею на чехословацьку землю, найшли ми мужність взяти до цієї праці, хоч свідомі трудностей, які на нас чекають" [8: 1]. Дійсно, перший номер журналу містив лише спогади учасників Першолистопадового зриву у Львові й Галичині: І. Рудницького "Спомини львівських Падолистових днів 1918 р.", М. Дольницького "Передісторія 1 листопада 1918 р.", В. Воробця "1 падолиста 1918 р. в Коломиї" та ін.

У першому звіті історичної секції від 21 лютого 1921 р. відзначалося, що в архіві (завідувач Я. Пастернак) зосереджено 123 одиниці матеріалів, в яких домінували спогади, що аж ніяк не влаштовувало керівництво секції. Визнаючи цінність свідчень безпосередніх учасників визвольних змагань, водночас зазначалося, що мемуарні праці часто висвітлюють історичні події тенденційно, висувають на перший план позитивні явища, оминаючи недоліки і власні прорахунки. Відтак керівники історичної секції вважали, що

слід більше уваги приділяти збору документів, наказів, оперативних звітів, щоденників. На їх базі рекомендувалося створювати історію частин Галицької армії, висвітлювати бойовий шлях, героїчні подвиги старшин і стрільців у битвах за незалежність України [10: 24]. На цьому засіданні секції, у зв'язку з переходом Я. Голоти до редакції "Українського Скитальця", новим її керівником було обрано поручника Мирона Дольницького. Він здобув освіту в університетах Львова і Відня, доктором наук став у Празі. Під час українсько-польської війни очолював оперативний відділ Бережанської бригади. Отже, був досвідченим військовиком, до того ж талановитим журналістом, автором серйозних науково-історичних розвідок і книги "Між молотом і ковадлом". До 1945 р. жив у Празі був професором університету, членом НТШ у Львові, згодом виїхав до США [11: 653].

Вважаючи збір матеріалів і документів надзвичайно важливою справою, М. Дольницький утворив спеціальну комісію, яка займалася суто цією роботою. Її очолив Я. Голота, який отримав конкретну допомогу від голови культурно-просвітнього гуртка отамана Р. Волощука та його заступника М. Дацківа. За короткий термін комісією зібрано більше півтисячі документів і матеріалів з історії частин, а також спомини, щоденники, фронтові часописи, карто-схеми [10: 25]. З метою пропаганди історичних традицій українського народу та його війська, створено лекторій. Найбільш освічені й підготовлені, здебільшого старшини, виступали з лекціями як в таборах, так і в робочих сотнях, що перебували у різних місцях країни. Особливою популярністю користувалися реферати М. Дольницького, Я. Пастернака, О. Левицького, М. Терлецького та інших. Водночас, працюючи в середовищі вояків, вони активізували збір матеріалів для архіву секції та редакції "Українського Скитальця".

Позитивним наслідком воєнно-історичної роботи була, зокрема, цінна ініціатива великої групи старшин і стрільців, ветеранів Легіону Українських Січових Стрільців, які заснували власну історичну секцію для збору матеріалів і написання історії Легіону 1914–1918 рр. Секцію очолив отаман Омелян Лисняк, а до неї увійшли сотник Б. Білінкевич, четар С. Чумак, колишні члени Пресової Кватири Легіону Іван Іванець і Юліан Буцманюк та інші [10: 31].

Після передислокації галицьких частин до табору Йозефова, історична секція, як і редакція часопису "Український Скиталець", продовжували працю. Зауважимо, що відтепер, починаючи з десятого номера 1921 р. вже ілюстрований журнал друкувався у місцевій друкарні, виходив щомісячно накладом до 1000 примірників. Редакція журналу, яку очолив О. Демчук тісно співпрацювала з історичною секцією, що забезпечувала його цінними матеріалами, зібраними у ході своєї роботи.

Восени 1921 р. історична секція виступила з ініціативою підготувати до видання "Історичний Альманах" – науково-історичну працю про бойовий шлях Української Галицької Армії. 12 жовтня "Український Скиталець" оприлюднив звернення до вояків "Бережимо пам'ять наших визвольних змагань!" У ньому зазначалося: "Вже від давнього часу говориться і пишеться у нас про збирання історичних матеріалів УГА та накликається на списування споминів з українсько-польської та українсько-московської війни... Для чого на нараді відпоручників військових таборів в Йозефові, Німецького Яблонного і студентства в Празі, дня 24 серпня с. р. передано цю справу Йозефівському табору, а іменню поручено йому зібрати і підготувати матеріял до видання "Історичного Альманаху". Культурно-просвітній гурток українських військ табору в Йозефові приступив вже до діла й назначив комісію для збирання й підготовки матеріялів і комісію для їх оцінки". Вояцтво закликалося взяти активну участь в акції і надсилати матеріали до історичної секції. Докладалася тематика дописів, серед яких були: Січове стрілецтво від 1914 р. до листопада 1918 р.; Першолистопадовий зрив 1918 р. й утворення ЗУНР; військово-будівництво й історія окремих підрозділів і частин армії; біографічні довідки про воєначальників і героїв війни; Галицька армія в боях 1918–1920 рр.; духовенство, жінки, іноземні старшини в лавах УГА; озброєння армії; вплив УГА на національну свідомість населення Наддніпрянщини; галицькі січовики в лавах Армії УНР; життя в таборах інтернованих частин, та інші.

Автори звернення наголошували на великому значенні цієї роботи для сучасності й особливо для майбутніх поколінь. "Нехай наш "Історичний Альманах" стане правдивим джерелом для майбутніх істориків та основою для наукових дослідів, нехай він стане

живим свідком наших традицій, нехай буде великим учителем і виховником наших будучих поколінь. Нехай буде животворним приміром героїзму, патріотизму і характеру" [10: 1].

Завдяки наполегливій праці історичної секції наприкінці листопада 1921 р. її архів нараховував 1072 документів і матеріалів, які призначалися для видання альманаху. Якраз у ті дні до команданта галицької бригади у Йозефові генерала А. Вольфа звернувся колишній діяч Бойової Управи УСС Іван Боберський, який перебував у Канаді і запропонував за кошти діаспори видати воєнно-історичний збірник, присвячений УГА. Засідання історичної секції 30 листопада того року прийняло рішення задовільнити його прохання, підготувати й надіслати в Канаду необхідні матеріали [10: 19–20].

Піднесення рівня воєнно-історичної роботи у середовищі військової еміграції у Чехословаччині в період перебування в таборах інтернованих частин УГА чітко прослідковується в друкованих працях і матеріалах таборової преси особливо в "Українському Скитальці", який з листопада 1922 р. почав виходити у Відні на високому поліграфічному, а що найважливіше, науковому рівні. Не випадково, згідно зі звітом редакції від 31 жовтня 1922 р., його наклад перевищив тисячу примірників, які розповсюджувалися в більше ніж десяти країнах світу, зокрема в Чехословаччині (347 прим.), Канаді і США (221), Австрії (51), Німеччині (22) та ін. 32 примірники розсилалися у різні бібліотеки (завдяки цьому вони збереглися у Науковій бібліотеці ім. В. Стефаника та бібліотеці Львівського національного університету) [11: 53–54]. Так сталося тому, що навколо історичної секції та редакції журналу зібрався гурт талановитих військових істориків, які своїми працями залишили помітний слід в історіографії українських визвольних змагань. Відзначимо, перш за все праці, генерала А. Кравса "Зав'язок моєї групи", генерала А. Вольфа "Велика передишка на Східній Європі", полковника Г. Стефаніва "За Львів", полковника М. Кураха "Січові стрільці", сотника Р. Земика "Дещо про летунство УГА" та ін. [12].

Останнім великим заходом військових істориків табору в Йозефові був збір матеріалів і підготовка до видання фундаментальної праці "Про пам'ятна книга еміграції земель ЗУНР". Для реалізації задуму було створено редакційну колегію у складі: І. Мельницький (голова), М. Дольницький, П. Будз (останній редактор "Українського Скитальця"), Я. Пастернак, Г. Голинський, К. Купчанко, І. Медвідь. Вона розгорнула широкомасштабну роботу: підготувала відозву до емігрантів з Галичини й розіслала 250 адресатам, звернулася за підтримкою до президента Є. Петрушевича, надіслала звернення до українських газет світу "Українське слово", "Український прапор", "Свобода" і "Народна воля" (США), "Руська Нива" (Ужгород), а також до українських громад у Празі, Відні, Берліні. Історична секція просила надсилати матеріали до книги та кошти на її видання. За короткий термін колегія провела шість засідань, опрацювала 28 надісланих праць на 240 сторінок тексту [11: 42–43].

Потужний емоційний вплив на особовий склад інтернованих частин мало систематичне відзначення пам'ятних дат з історії визвольних змагань українського народу та героїчного минулого січового Стрілецтва й Галицької армії. Найурочистіше відзначався день Першолистопадового зриву: з богослужінням, військовими парадом, панахидами, академіями, спеціальними випусками періодичних видань. Вшановувалися Шевченківські дні, роковини Івана Франка та пам'ятні битви українського війська на Маківці, під Мотовилівкою, знаменита Чортківська наступальна операція УГА у червні 1919 р.

Використовуючи надані можливості, ентузіасти воєнно-історичної роботи в таборах намагалися зав'язати стосунки з діючими в зарубіжжі центрами української воєнно-історичної науки. Найближчим з них був Празький, де активно діяли здебільшого наддніпрянські історики, зокрема член Українського воєнно-історичного товариства, колишній командувач Галицької армії, генерал Михайло Омелянович-Павленко – співзасновник Музею визвольної боротьби України в Празі 1925 р. Історична секція табору Йозефів передала у фонд цього музею значну кількість документів і матеріалів, а після ліквідації табору 1923 р. – свій архів. Зокрема у ньому до 1948 р. (коли документи Музею були вивезені в СРСР), зберігалися: хроніка табору Йозефів, щоденні накази командування табору Німецьке Яблонне, протоколи засідань командування табору Йозефів, усі номери

журналу "Український Скиталець" (1920–1923) та ін., а також велика кількість фотографій з життя і побуту галицьких інтернованих частин [13: 32, 34, 36, 118, 131].

З ліквідацією наприкінці 1923 р. таборів і переведенням вояків Галицької армії у статус політемігрантів, діяльність історичної секції і випуск журналу "Український Скиталець" припинилися. Однак потужний імпульс військово-історичної роботи захопив широкий загал українського вояцтва. Традиції "Українського Скитальця" продовжив і примножив унікальний військово-історичний журнал "Літопис Червоної Калини", який виходив 1929–1939 рр. у Львові.

Розглядаючи організацію і розвиток військово-історичної роботи в табірний період інтернування українського війська, Лев Шанковський у праці "Нарис української військової історіографії" відзначав, що її рівень у галичан поступався наддніпрянцям. Але варто зауважити, що у польських таборах інтернованих частин Армії УНР склався набагато потужніший інтелектуальний потенціал – високоосвічені генерали (близько 50) і полковники, генштабісти, які у короткий термін зуміли самоорганізуватися, створити ще у 1920 р. Українське військово-історичне товариство. Чимало з них, крім бойового, мали значний досвід педагогічної та військово-наукової праці: колишній професор академії Генштабу і автор низки наукових праць, генерал-полковник М. Юнаків, начальник училища генерал С. Дельвіг, а також генерали О. Греків, С. Дядюша, П. Єрошевич, В. Змієнко, В. Куц та ін.

Підсумовуючи військово-історичну роботу в таборах Чехословаччини, слід відзначити, що її ентузіасти – галицькі старшини і стрільці зробили значний внесок в історіографію національно-визвольних змагань українського народу 1914–1923 рр., заклали підґрунтя для створення історії бойового шляху Української Галицької армії 1918–1920 рр., зібрали цінні пам'ятки історії збройної боротьби за незалежність ЗУНР, які увійшли у фонди музеїв, створили потужну джерельну базу для майбутніх дослідників і науковців. Саме до них слід віднести схвальну оцінку визначного історика, колишнього старшини Галицької армії Лева Шанковського: "Українська військово-історична наука, – писав він, – постала щойно після визвольної війни 1917–1920 рр. і вона розвинулася, дарма що й тоді існували умови бездержавності. Але була в екзилі українська армія, її старшини, що прагнули створити українську військово-історичну науку і, що найважливіше, був великий суспільний інтерес до української військово-історичної науки, що його проявляли маси українського населення на західноукраїнських землях і на еміграції" [14: 70–73].

Список використаних джерел

1. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі ЦДАВОВУ). – Ф. 3520. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 17.; Терлецький М. Табор інтернованих в Німецькім Яблоннім в Чехо-Словаччині // Українська Галицька Армія. (Матеріали до історії). Т. I. – Вінніпег, 1958. – С. 282–288. 2. Павленко М. Українська Галицька Армія в умовах інтернування на теренах Чехословаччини. – Київ, 1999. – С. 12. 3. ЦДАВОВУ. – Ф. 3521. – Оп. 2. – Спр. 40. – Арк. 3. 4. Павленко М. Ставлення правлячих кіл Польщі, Чехословаччини та Румунії до інтернованих українських військових формувань (1919–1924 рр.) // IV міжнародний конгрес українців. Історія. Ч. II. – Одеса; Київ; Львів, 1999. – С. 310. 5. Срібняк І, Купцов А. З історії культурно-освітньої роботи у таборі інтернованих військ УГА в Йозефові (1921–1923) // IV міжнародний конгрес українців... – С. 423. 6. Футулійчук В. Українська Галицька Армія: військово-патріотичне виховання та вишкіл (1918–1920 рр.) – Львів; Донецьк, 2000. – С. 110–111. 7. Стрілець. – 1919. – 14 березня. 8. Український Скиталець. – 1920. – Ч. 2. – С. 24. 9. Енциклопедія українознавства Т. 5. – Львів, 1996. – С. 1959–1960. 10. Там само. – 1921. – Ч. 4. – С. 24. 11. Життєписи авторів, співавторів і творців Листопадового зриву // Українська Галицька Армія (Матеріали до історії). – Т. I. – Вінніпег, 1958. – С. 653. 12. Там само. – 1922. – Ч. 13. – С. 9–12; Ч. 16. – С. 4–7; Ч. 17. – С. 5–9; 1923. – Ч. 5. – С. 22–27; Ч. 21–22. – С. 8–12; С. 19–21. 13. Український музей у Празі. Опис фонду. – Київ; Прага, 1996. – С. 32, 34, 36, 118, 131. 14. Шанковський Л. Нарис української військової історіографії // Український історик. – 1974. – № 4. – С. 70–73.

Vitalij Sinchuk

WITH FAITH IN INDEPENDENCE AND SOVEREIGNTY OF UKRAINE: MILITARY AND HISTORICAL WORK IN THE CAMPS OF INTERNATED PEOPLE OF GALYTSKA ARMY IN CZECHOSLOVAKIA

The article deals with peculiarities military and historical work between internated people of Galytska army in Chechoslovakia.

УДК 908 (477)

Ірина Скакальська

РОЛЬ “ПРОСВІТИ” У ПОШИРЕННІ КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ НА КРЕМЕНЕЧЧИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1919–1939)

У статті на основі архівних джерел та публікацій розкрито становлення і діяльність «Просвіти» на Кременеччині у міжвоєнний період. Показано внесок С. Жука у процес національно-культурного відродження краю.

Товариство “Просвіта” було створене у 1868 р. у Львові. Внаслідок його діяльності радикально змінився світогляд широких верств українців, котрі ставали національно свідомими громадянами, прилучалися до здобутків української та світової культури. “Просвіта” взяла на себе поширення освіти серед молоді та дорослих за допомогою організації читалень по селах, видавництва книг, пропаганди і вивчення рідної мови тощо.

Невід’ємною складовою частиною українського просвітянського руху стала діяльність його організацій на теренах Волині. Зокрема, у всіх повітових містах організовувалися філіали Товариства [1: 195]. У середовищі самих просвітян точилася дискусія про час виникнення Кременецької “Просвіти”. Справа в тому, що наприкінці 1917 р. цілком стихійно виникло одне таке Товариство. Незабаром з участю місцевого громадянства виникла Рада Товариства, яку ніхто не обирав. Зрештою, Товариство не мало свого статуту, збори не проводились. Про існування Товариства свідчили лише кілька культурно-освітніх заходів. І лише на початку 1919 р. Товариство “Просвіта” в Кременці набуло формальної чинності після реєстрації в Окружному суді. Його фундаторами стали В. Дорошенко, В. Кавун, подружжя Вітенків, Б. Козубський, С. Дяків, С. Жук. Наслідком діяльності “Просвіти” було заснування у Кременці української книгарні стараннями Б. Козубського. Згодом вона стала однією із найбільших на Волині [2: 31].

Статут Кременецького повітового товариства “Просвіта” був зареєстрований 7 травня 1920 р. Затвердив його начальник Волинського округу. Мета товариства “Просвіта” полягала у піднесенні культури та добробуту українського народу у всіх його напрямках життя [3: 3]. Перші організаційні збори відбулися 30 серпня 1920 р. На них було заслухано звіт про діяльність Ради товариства “Просвіта” в справах організаційних. Зокрема, говорилось про діяльність таких секцій, як шкільна, лекційна, бібліотечна, дошкільна, видавнича та ін. [4: 2].

Нам хотілося б показати формування просвітянського середовища на Кременеччині через постаті відомих українських громадсько-політичних діячів, таких як М. Черкавський, Б. Козубський, М. Яськевич, С. Жук та ін. Адже основний тягар просвітньої роботи ліг на їх плечі. Завдяки цим сподвижникам українського населення краю набуло рис масового народного руху. Але справедливість вимагає сказати, що ніхто інший не вклав стільки праці, енергії та ініціативи, як С. Жук. Він на своєму велосипеді об’їхав усі села повіту (понад 200), де організував читальні “Просвіти” [5].

Діяльність і міцність головних організуючих осередків просвітницького руху на Волині, повітових товариств "Просвіти" багато в чому визначалось Радою. До її складу входили переважно чесні, віддані народу і просвітянському рухові люди. Кар'єристи серед просвітянських працівників зустрічались дуже рідко. Тому що від цієї клопіткої роботи матеріальної віддачі не було, зате вистачало утисків з боку влади. Працювали Ради досить інтенсивно. Раз на рік, а в разі потреби більше, проводились Загальні збори Товариства. Наприклад, збори 26 квітня 1926 р. вирішили, що необхідно відмітити чітко дотримання статуту. Відкрив збори С. Жук. На зборах для координації усього культурно-освітнього життя було прийняте рішення про необхідність створення Волинського просвітянського об'єднання для планової, всебічної культурно-просвітницької праці на Волині [6: 2].

В умовах польської окупації "Просвіта" відіграла значну роль у збереженні та розвитку українського шкільництва на Волині. Наприклад, не раз звучали на засіданнях Ради доповіді різних референтів, в тому числі і С. Жука про шкільну справу на території Кременецького повіту [7: 61]. Так, зусиллям товариства у 1921 р. було відкрито біля 20 українських шкіл у повіті [8: 9]. Також "Просвіта" давала кошти на підтримку Української гімназії у м. Кременці [9: 15]. Наприклад, протягом усіх років діяльності Товариство витрачало значні кошти на стипендії для молоді. Ці витрати займали майже третину всіх коштів "Просвіти" [10: 44]. Товариство "Просвіта" намагалося впливати на виховання підрастаючого покоління в національному дусі. Воно прагнуло, щоб молоді люди росли в оточенні українських організацій. До речі, при "Просвіті" існувала дошкільна секція для виховання малечі [7: 13]. А у 1923 р. замість старших пластунів було утворено літературно-спортивний гурток молоді при товаристві, правда, згодом він був поділений на два [7: 11].

"Просвіта" насамперед відстоювало право навчання українців рідною мовою у школі. Товариство проводило плебісцити, адже згідно закону Грабського про утраквістичні школи, можна було вибирати будь-яку мову навчання, просвітяни виступали за українську мову. Неодноразово зверталися діячі "Просвіти" з даною проблемою до польської влади. Міністр освіти Суйковський лояльно поставився до намагання українців мати власні школи і дозволив складати нові декларації про мову навчання. Луцька, рівненська, кременецька "Просвіти" швидко відреагували на це, видрукувавши і розіславши у філії відповідні бланки. Проте за порушення "закону Грабовського" Суйковського було усунуто з посади і на цьому все закінчилось [2: 69].

Коли не вдалося зберегти державну українську школу на Волині, на порядок денний постало питання розвитку приватного шкільництва. Осередки "Просвіти" виступали не лише головними ініціаторами, а й організаторами цієї справи: вони збирали кошти, підбирали вчителів тощо. Велику роль у навчанні сільських дітей відіграли вчителі-просвітяни. Вони працювали самовіддано, часто за символічну плату, а нерідко безкоштовно.

З метою "просвічення" сільського населення "Просвіта" сприяла створенню читалень по селах. З ініціативою про заснування читалень виступало місцеве громадянство, а також їм допомагали інструктори кременецької "Просвіти" [11: 16]. Інколи, особливо бідним читальням повітове товариство дарувало деякі речі, так просвітянському гуртові в с. Якимівцях подарували портрети Т. Шевченка й І. Франка [7: 22]. Дарували і книги [5: 12]. Для систематичної допомоги та контролю над читальнями створювалась спеціальна посада інструктора, покликаною стати безпосереднім організатором освітянського життя в повіті [2: 41]. Насамперед, показовою в даному відношенні є діяльність С. Жука, як інструктора. Так, Семен Жук 4 червня 1925 р. отримав винагороду за сумлінне виконання обов'язків інструктора товариства [7: 64].

Сама назва "просвіта" вказує на те, що головним завданням було і залишається "просвічувати", тобто плекати і поширювати літературу серед народних мас і таким чином будити їх національну свідомість, розширювати духовність та кругозір [2: 60]. С. Жук та інші просвітяни намагалися різними способами добути книжок для бібліотеки товариства. Досить сталі зв'язки були налагоджені в справі замовлень книг із Львівським товариством "Просвіта" [12: 2]. Замовлялись книги і для сільських читалень [13: 7].

При Кременецькій "Просвіті" була налагоджена видавнича справа. Тут в 1922 р. виходить малий "Кобзар" Т. Шевченка [14]. Крім того Кременецьким товариством була здійснена (і чи не єдина на Волині) спроба налагодити випуск періодичного просвітянського видання. Наприкінці 1922 р. група просвітян задумала видавати літературно-громадський альманах "Віра". Напередодні його виходу поліція конфіскувала вже видрукувані примірники та знищено весь набір. Зберігся лише один екземпляр, що знаходиться в бібліотеці Українського історичного кабінету у Празі. Після цієї невдачі видавнича діяльність Кременецької "Просвіти" майже припинилась [2: 63].

"Просвіти" Волині, хоча і не змогли розгорнути широкої та системної агітаційно-пропагандистської роботи серед населення, але вони все ж таки використовували живе слово, яке мало значний вплив на маси населення. Наприклад, М. Черкавський, С. Жук були чудовими ораторами [15]. Саме С. Жукові Рада "Просвіти" доручила організувати щотижневі лекції для народу на різні теми [16: 53].

Також "Просвіта" сприяла заснуванню молодіжних організацій, зокрема діяв на теренах Кременецького повіту Союз української поступової молоді ім. Драгоманова "Каме-няри" [17: 10], до якого входили відомі кременецькі, почаївські просвітяни, зокрема О. Волошин, С. Чорнобай та ін. [18: 12] Діяльність таких молодіжних організацій сприяли патріотичному вихованню підростаючого покоління.

Заборона "Просвіти" в 1932 р. є однією з найдраматичніших сторінок культурно-просвітницького розвитку Волині. До речі, кременецький повітовий староста, ще в 1925 р. робив спроби остаточно ліквідувати товариство, мотивуючи це тим, що воно згубно впливає на суспільство [19: 3].

Отже, як найбільша громадська українська інституція, "Просвіта" мала значний вплив на народні маси, сприяла поширенню культури та освіти на Кременеччині зокрема. Звичайно, здобутки "Просвіти" могли бути набагато більшими, якби не перешкоди, репресії з боку польської адміністрації. Крім того, аналізуючи процес становлення і розвитку діяльності "Просвіти" бачимо, що відновлення філії і читалень сприяло поширенню освітніх знань.

Список використаних джерел

1. Верига В. Нариси з історії України (кін. XVIII – поч. XIX ст.) – Львів, 1996. – 580 с.
2. Савчук Б. Волинська "Просвіта". – Рівне, 1996. – 154 с.
3. Державний архів Тернопільської області (далі ДАТО). – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 2.
4. ДАТО. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 4.
5. Спогади Лавриченко Я., виходця із с. Попівці Кременецького району Тернопільської обл., жителя Парагваю.
6. ДАТО. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 42.
7. ДАТО. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 24.
8. ДАТО. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 417.
9. ДАТО. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 465.
10. Ковба Ж. "Просвіта" – світло, знання, добро і воля українського народу. – Дрогобич, 1993. – 128 с.
11. ДАТО. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 461.
12. Центральний Державний Історичний архів України у м. Львові (далі ЦДІАУЛ). – Ф. 348. Оп. 1. – Спр. 3166.
13. ЦДІАУЛ. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 3165.
14. Спогади Корнійчука П. жителя с. Боложівка Шумського району Тернопільської обл.
15. Спогади Степ'юка Ю., жителя с. Боложівка Шумського району Тернопільської обл.
16. ДАТО. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 41.
17. ДАТО. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 503.
18. ДАТО. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 462.
19. Державний архів Волинської обл. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 656.

Iryna Skakalska

THE ROLE OF "PROSVITA" IN THE SPREADING OF EDUCATION AND CULTURE IN THE KREMENETS REGION

The article showed the formation and activity of "Prosvita" in the Kremenets region in the inter-war period on the basis of the archive documents and publications. The article also shows S. Zhuk contrition in the process of the national – cultural revival of the region.

УДК 94 (477. 83/86)

Богдан Трофим'як

МІЛІТАРНА ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ПОЛЬЩІ В АНТИУКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ НА ЗАХІДНИХ ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ 1919–1939 РР.

У статті розкривається мілітаризація польської державної системи фізичної культури, спортивних союзів, клубів – вагомого чинника антиукраїнської політики Речі Посполитої на західних землях України у міжвоєнний період 1919–1939 рр.

Згідно з Версальським (28. 06. 1919 р.) і Ризьким (18. 03. 1921 р.) договорами Польща зобов'язувалася поважати права національних меншин, в т. ч. української національності. Українська Галичина, виходячи з етнічного складу (приблизно 64 % українців, 25 % поляків, 10 % євреїв, 1 % інших національностей) повинна була отримати статус автономії. Згідно з польською конституцією 1921 р. проголошувався курс на вільний розвиток національних меншин, який мав забезпечуватися автономним устроєм і місцевим самоврядуванням. Польські правлячі кола, висувуючи перед Антантою вимоги визнати результати територіальних розмежувань після всіх воєн, проголошені демократичні засади конституції ставили на перший план, як важливий аргумент перед країнами Антанти. Однак, коли східний кордон Польщі отримав з 15 березня 1923 року міжнародне визнання Ради послів великих держав, окупаційна влада не тільки не дала Східній Галичині автономії, а користуючись мандатом Антанти, приступила до її окупації. Ще 1920 р. Польща, не чекаючи дозволу, одразу перетворила Українську Галичину у свою провінцію, давши їй офіційну назву "Східна Малопольща", ліквідувала посаду намісника, його апарату у Львові. У 1921 р. окуповану територію було включено до складу Другої Речі Посполитої, а новостворені три воєводства підпорядковувалися Варшаві. Наступ на задекларовані права українців посилювався. Термін "українці" було заборонено, українці повинні були називатися або "русинами", або "автохтонами", "православними" і т. п. [1: 172, 616]. З 1919 р. галицькі українці перебували у режимі постійних репресій і принижень, яким не гарантувалися громадянські права як "ворожому населенню", хоч зобов'язувалися нести військову службу, виконувати побори і т. д. Активні учасники українських національно-визвольних змагань, українсько-польської війни стали жертвами окупаційної влади. Понад 250 тис. національно свідомих галичан (кожен восьмий житель краю) було заарештовано й інтерновано до 25 концентраційних таборів. Лише у Львові було ув'язнено 612 священиків. Серед них – перемиський єпископ, визначний культурно-освітній, сокільський діяч краю Й. Коциловський, перший керівник тіловиховання у львівському "Соколі" [2: 5, 9; 1: 616].

Громадсько-політичні кола та польська преса заперечували існування окремого українського народу, а визнавали лише як етнічну меншість у краї. Галичину вважали етнічно однорідним польським краєм, дискримінуючи все українське життя, щоб прискорити визнання західними державами суверенітету Польщі над Східною Галичиною, та асиміляторських, колоніальних марень тут на майбутнє. При тому поляки, скориставшись своїми перевагами при уряді Австрійської монархії, тривалий період часу виношували плани перетворити Галичину в польську автономну провінцію Австрійської імперії.

Серед активних чинників, які мали б сприяти практичному здійсненню цих планів на східних "кресах" (окраїнах), разом з вищою школою, костелом, освітою була й створена тут ще до Першої світової війни чітка система польських шовіністичних союзів, спортклубів, гімнастично-спортивних товариств "Сокул" (1867), "Забав Рухових" (1904), елітарних спортивних клубів "Погонь", "Чарні" (1904–1907), військово-спортивного терористичного "Звйонзку Стшельцув" ("Союзу Стрільців") (1910), пластових (харцерських) товариств (1911), Студентського Спортивного Союзу (1906), Туристичного Клубу (1906), олімпійських видів спорту, союзу спортивної журналістики, Національного Олімпійського

Комітету Польщі, кращих у країні спортивних споруд [1: 344–358]. За констатацією героїні національно-визвольних змагань, визначної громадсько-політичної діячки, доктора філософії Олени Степанів-Дашкевич, Львів до 1918 р. був центром польських організацій, національної військової сили, підготовки старшинських кадрів для польських легіонів, за допомогою яких поляки планували захопити всю владу у Східній Галичині, перемогли в українсько-польській війні 1918–1919 рр. Із 194,7 тисяч населення Львова поляки до Першої світової війни становили близько 112 тис., тобто 57 %, тим часом українців було менше 27 тис., або 12 % [3: 80–82].

Не випадково колискою всепольського, сокільського, скаутського, стрілецького спортивного, туристичного, олімпійського руху був давньоукраїнський Львів, який щодо їхнього розвитку давав приклад Варшаві, Кракову та іншим містам довоєнної Польщі [1: 344–358]. Власне у колишній столиці краю, древньому Львові була започаткована і отримала дальший розвиток польська шовіністична система фізичного, мілітарного виховання, пластового (харцерського), олімпійського руху, елітарних спортивних клубів, польського Союзу спортивної журналістики, спортивної періодики, львівських престижних спортивних комплексів Речі Посполитої. Напередодні Першої світової війни польські спортсмени прославляють львівські спортклуби не лише на міжнародній арені, а й на довоєнних Олімпійських Іграх. На VI-й Олімпіаді 1912 р. в Стокгольмі серед учасників були троє відомих польських спортсменів, що захищали спортивну честь Австрії та Росії. 90 % всіх рекордів польської легкої атлетики належало піонерові цього виду спорту – львівському СК "Погонь", де з великою увагою і любов'ю розвивалася легка атлетика від часу його створення (1907) до українсько-польської війни (1918–1919). За кольори Австрії на VI-й Олімпіаді 1912 р. виступав єдиний поляк – легкоатлет львівського спортклубу "Погонь" – Владислав Понурський з бігу на 200 і 400 м. [1: 350].

Всі ці заходи були розраховані і спрямовані поляками на швидку полонізацію краю, оскільки, на їхню думку, національний рух у краї був фактично зламаний в роки російської окупації, національно-визвольних змагань й українсько-польській війні. Поразка в українсько-польській війні ще не означала цілковитої капітуляції. Роки боротьби піднесли національну свідомість народу, однотайність українців щодо необхідності у побудові власної держави. Тому польська адміністрація від 1919 р. тримала під особливим наглядом громадсько-політичне життя українців Галичини, в т. ч. гімнастично-спортивні товариства, які розпочали новий етап нелегкої боротьби за свою національну культуру й свободу.

Сумнозвісний план міністра С. Грабського, концепція його уряду "Польща – для поляків", земельна реформа скеровані на знищення українства викликали гостре невдоволення українців Галичини. Представник партії націонал-демократів (ендеків), колишній професор Львівського університету Станіслав Грабський вважав, що на території "Малопольщі" через 25 років не повинно бути жодних українців.

Згідно з листом від 5 жовтня 1921 року Міністерства охорони здоров'я Польщі, при якому була вже створена державна Рада фізичного виховання, від всіх воєвод, вимагалось подати списки існуючих спортивних товариств на терені держави, переважна більшість яких були польськими. Так, з 88 повітових міст, що входили до складу Галичини, спортивних товариств, союзів, клубів було зареєстровано лише у 28 містах. У Львові станом на 9 грудня 1921 р. чинних товариств було 27, з них спортивних лише два українських – "Україна" і "Аматори". Решта – польські. У таких воєводських центрах, повітових містах, як Тернопіль, Станіслав, Тереховля, Бучач, Бережани, Городенка, Гусятин українських товариств не було зовсім [5: арк. 19]. Польська влада постійно переслідувала, забороняла створювати й розпускала товариства за будь-яких причин. У 1922 р. з 52 товариств влада у Західній Україні ліквідувала 21 [6: арк. 81].

Відомий вітчизняний історик Ярослав Дашкевич з приводу українсько-польських стосунків наголошував: "Польща до 1939 року не була державою, що визнавала дух і букву закону та міжнародні зобов'язання, а державна національна політика вела не до злагіднення відносин між панівною і непанівною націями, а навпаки – до їх загострення" [7].

У цьому контексті заслуговує уваги багатолітня військово-спортивна, стрілецька діяльність на галицькій землі, зокрема у Львові майбутнього маршала, начальника польсь-

кої держави, засновника збройних сил, системи їх вишколу Ю. Пілсудського. Він вбачав у Галичині край з широкою автономією, яка на федеративних засадах має бути у складі майбутньої незалежної Польщі, яку потрібно вибороти. Його ідея щодо формування народного польського війська ще з 1908 р. знайшла твердий ґрунт у Львові, де в тому ж році він організовує і очолює незалежну військову організацію "Союз діяльної боротьби". Як головний комендант бойової військової школи Ю. Пілсудський, з метою збереження "Союзу...", подальшого масового його розвитку та, головне, легального існування, удачно використовує польський спортивний рух, що розвивався тут, як було зазначено, досить жваво і вільно.

За пропозицією Ю. Пілсудського 19 квітня 1910 року відомий спортивний, студентський, громадсько-політичний польський діяч Львова, а пізніше і Другої Речі Посполитої М. Орлович подав галицькому Намісництву у Львові статут легальної військово-спортивної організації "Zwazek Strzelcuw" ("Союз Стрільців"), який тут же був затверджений на чолі з головним комендантом Ю. Пілсудським. Членом "Союзу..." могли бути чоловік чи жінка польської національності, що досягнули 18 років. Завданням його було проведення спортивних змагань, а також занять, тренувань зі стрільби, боксу, велоспорту, орієнтації на терені, виховання дисципліни, єдності, підготовки до військової служби. Навколо "Союзу" зібралися ціла когорта офіцерів, як Слабек, Трояновський, Стахевич, Пристор, Е. Ридз-Смігли – в майбутньому маршал, останній міністр оборони Польщі, виходець із Бережан та ін.

У березні 1914 року Союз нараховував у Галичині вже близько 7 тис. добре вишколених військово, фізично, патріотично стрільців. Вони значно спричинилися до перемоги поляків в українсько-польській війні 1918–1919 рр., в якій, обороняючи свою державність, загинуло понад 70 тис. стрільців Української Галицької Армії [8].

На території Західної України "Звйонзек Стшельцув" відновив свою діяльність 1921 р., налічував до 160 тис. чол. і був найчисельнішою військово-спортивною терористичною, шовіністичною організацією. Він підтримав успішний травневий переворот Пілсудського у 1926 р. 300-тисячною армією "стшельцув" та їх прихильників [9: 14–15].

Силою членів терористичного військово-спортивного "Звйонзку Стшельцув" Ю. Пілсудського, відновленого в Галичині 1921 р., йшло переслідування всього українського життя, нищення економіки, культури, церкви, спортивних споруд, фізичне усунення визначних національних постатей західноукраїнства, колонізація, масове безплатне захоплення чорноземних, родючих просторів Подільського краю. "Людина-чудо", перший новоназначений маршал Юзеф Пілсудський, який у серпні 1920 р. прославився блисковою перемогою, що дістала назву "Дива над Віслою", перемігши у Варшавській битві червону кінноту Будьонного, водночас втілював в життя польську осадницьку політику в Західній Україні. Згідно з законом від 31 липня 1920 р. право на придбання землі у Східній Галичині отримували поляки, т. з. осадники-колоністи. Це були переважно озброєні відставні військові, які вливалися до "Союзу Стрільців" з метою сприяти ополяченню українців, а в разі потреби – спільно виконували зі "стшельцями" каральні функції над місцевим населенням, участі в т. з. акціях "пацифікації" (умиротворення) і т. п. Для посилення антиукраїнської політики 20 липня 1923 р. у Львові було створено "Союз осадників", який тільки за один рік діяльності в південно-східних воєводствах об'єднував 10.260 польських колоністів. Упродовж 1919–1929 рр. 77 тис. осадників отримали тут понад 600 тис. га землі [10: 305]. За законом від 17 грудня 1920 р. колишні воїни та інваліди, які відзначилися у боях, добровольці могли безкоштовно тримати з державного земельного фонду до 45 га землі [11: 389].

Особливу активність проявляв військово-спортивний, шовіністичний "Союз Стрільців" у Львівському та Тернопільському воєводствах. В останньому "Союз" на 1939 рік зріс до 12 тис. 139 членів у 633 відділеннях, в яких було ще й 487 жінок. Загони "Стшельцув" спільно з присланими осадниками, карателями були використані в ганебні найчорніші дні т. з. "пацифікації" восени 1930 р., що проявлялося знуцанням над українством, терором, вбивствами членів українських гімнастичних товариств, підпалом їхніх споруд, погроми читалень товариства "Просвіта" і т. д. З цього приводу громадяни села Глібова Скалатського повіту Тернопільського воєводства у скарзі-заяві до воєводи на членів

сільського "Звйонзку Стшельцув" жалілися, що останні у вересні-жовтні 1930 р. тероризували молодь українських руханкових товариств, а голова "звйонзку" Ю. Наливайко заявив, що будуть нападати на поодиноких активістів товариств, щоб усіх вирізати. В липні 1929 р. були підступно вбиті чотар гімнастичного сокільського "гнізда" с. Язовиця Руська Кам'яно-Струмилівського повіту на Тернопіллі Олексій Литвин, а в містечку Холоєві Радехівського повіту – заступник голови товариства "Сокол" Микола Білозір. "З-поміж сокільської сім'ї, – сповіщалося у некролозі часопису "Сокільські Вісти", – відійшов тихий, спокійний сокільський працівник, повний сил і надії на майбутнє. Він користувався великою пошаною як ремісник, був взірцевим соколом для всіх інших. Неважко здогадатися, що то була рука вбивці із військово-спортивного "Союзу Стрільців" [1: 617].

Крім масових терористичних акцій, польські шовіністи вдавалися ще й до нищення спортивних споруд. Вони розуміли, що збудовані на кошти з пожертвувань українства Галичини і діаспори споруди є центром не лише спортивних занять, змагань, а й усього національного культурно-просвітницького життя. В ніч з 2 на 3 листопада 1928 р. польські студенти спільно з "Стшельцями", приурочивши акцію вандалізму до 10-ої річниці ЗУНР, підпалили трибуни новозбудованої спортивної площі товариства "Сокола-Батька" найкращою серед інших у Львові. Подібний акт було вчинено й у Станіславові, де польські шовіністи знищили домівку "Сокола-Батька" [1: 620].

Санаційний (оздоровчий) уряд пілсудчиків вже з самого початку керівництва пішов шляхом милітаризації фізичного виховання і спорту, всецілого підпорядкування їх військово-му відомству, а керівництво повинен здійснювати новостворений Державний Комітет фізичного виховання і військової підготовки. Попри спроби опору опозиції, концепція пілсудчиків щодо зв'язку спорту з військом вперто, але послідовно пробивала собі дорогу. Міністерство військових справ, опановане повністю Пілсудським, висунуло пропозицію обов'язкової військової підготовки школярів і молоді взагалі.

Захоплення пілсудчиками всієї влади через санацію в 1926 р. дало підстави виходу до опанування військовою владою всіх вузлових становищ у спорті і фізичному вихованні. Посади ті, в той чи інший спосіб, опинилися в руках прихильників Пілсудського, полковників і генералів, які з завзяттям розпочали втілювати в життя свою програму милітаризації спорту. На чолі Союзу спортивних спілок став полковник Ульрих, на чолі Польського олімпійського комітету – полковник Глабіш, на чолі Державного уряду фізичного виховання і військової підготовки – полковник Клінський, а на чолі Наукової Ради фізичного виховання – сам маршалок Пілсудський зі своїм заступником генералом Роуппертом. Таким чином, фізичне виховання і спорт підпорядковуються милітаризації країни, потребам політики дальшої інтеграції українського галичанства в унітарну державу.

Список використаних джерел

1. Трофим'як Богдан. Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (друга пол. XIX ст. – перша пол. XX ст.). – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – С. 172, 616. 2. Кривава книга. – Відень, 1919. – Ч. 1. – С. 5, 9. 3. Степанів О. Сучасний Львів. – Львів, 1943. – С. 80, 82; Orłowicz Mieczysław. Moje wspomnienia Turystyczne. – Wrocław–Warszawa–Kraków, 1970. – С. 174; Orłowicz Mieczysław, Zawadska Anna. Harcerstwo Zenskie na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej 1911–1945. – Warszawa, 1999. – С. 8. 4. Золоті сторінки олімпійського спорту України. – За редакцією Івана Федоренка. – К., 2000. – С. 27. 5. Державний архів Львівської області. (далі ДАЛО). – Ф. 1. – Оп. 52. – Спр. 143. – Арк. 19; Оп. 56. – Спр. 71. – Арк. 39; Sport Robotniczy 1918–1939. – Warszawa, 1964. – С. 9. 6. Центральний державний архів України у Львові. – Ф. 366. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 81; Ф. 3/2. – Оп. 1. – Спр. 12. 7. Дашкевич Я. Подзвінне операції "Вісла" // Українські проблеми, 1997. – № 2. 8. Паславський А. З Бережан починався Ридз-Смігли // Вільне життя. – 1991. – 4 липня; Rocznik Strzelecki. – Warszawa, 1933. – S. 36, 47–50; Українська суспільно-політична думка в XX ст. Документи і матеріали. – 1983. – Т. 2. – С. 54. 9. Трофим'як Б. Є. Фізична культура і спорт в Українській РСР. – Львів: Видавництво при ЛДУ видавничого об'єднання "Вища школа", 1987. – С. 14–15. 10. Історія України. Посібник / За ред. Г. Д. Темка, Я. С. Тупчієнка. – К.: Видавничий центр "Академія", 2001. – С. 305; Центральний державний історичний архів України у Львові. –

Ф. 462. – Оп. 1. – Спр. 252; Ф. 171. – Оп. 2. – Спр. 3590. 11. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). – К.: Видавничий дім “Альтернатива”, 1999. – С. 289.
Bohdan Trofymyak

MILITARY PHYSICAL TRAINING OF POLAND IN ANTI UKRAINIAN POLICY ON WESTERN LANDS OF UKRAINE 1919–1939

The article reveals the militarization of the Polish State system of physical training, sport, unions, and clubs – the main mean of anti Ukrainian policy of Rich Pospolyta on western lands of Ukraine in interwar period 1919–1939.

УДК 94 (477)

Іван Зуляк

ПРОБЛЕМА СХІДНОЇ ГАЛИЧНИ НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ У 20-Х РР. ХХ СТ.

У статті розкрито проблему Східної Галичини на міжнародній арені та її розв'язання у 20-х рр. ХХ ст.

Проблема Східної Галичини набула гостроти на міжнародній арені, тому що у якнайшвидшому її вирішенні були зацікавлені не лише близькі сусіди – Польща і радянська Росія, але й західні держави, які приймали активну участь у цьому безпрецедентному процесі. Офіційно польська влада не бажала нехтувати наслідками, які могли бути викликані включенням цієї території до складу новоутвореної Речі Посполитої, тому намагалася використати західні держави у своїх корисливих інтересах.

Заходи, спрямовані на державну колонізацію Східної Галичини, почалися одразу після її захоплення в 1919 р. Радянсько-польська війна перешкодила їх реалізації, однак уже під час ризьких переговорів Ю.Пілсудський розпочав ліквідацію діючої в регіоні української адміністрації. Варшава поспішала з цими заходами, щоб поставити Європу перед доконаними фактами й добитися міжнародної санкції на включення Східної Галичини до складу Польської держави.

З вимушеним відступом Галицької армії за Збруч і збройним поваленням влади ЗО УНР західні землі України (Галичина, Волинь, Полісся, Холмщина, Підляшшя) опинилися під польською окупацією. Українські землі, що ввійшли до складу Польщі, становили третину її території. За статистичними даними на 1931 рік на цих землях проживало 8,9 млн. чоловік, в тому числі українців – 5,6 млн. (63 %), поляків 2,2 млн. (25 %), євреїв – 0,9 млн. (10 %). Українці становили близько 16 % населення всієї Польщі [1: 272–273].

В агресивних устремліннях щодо Східної Галичини, де мало не три чверті населення становили українці, Польща спиралася на політичну підтримку й воєнну допомогу західних держав, які нехтували інтересами корінного населення краю. З метою зміцнення “санітарного кордону” проти більшовизму, Верховна рада Антанти 25 червня 1919 р. прийняла рішення “дозволити військам Речі Посполитої Польської продовжувати операції аж до річки Збруч” з метою захисту прав населення Східної Галичини та його майна “від небезпеки, яка загрожує йому від більшовицьких банд” [2: арк. 1].

8 грудня 1919 року конференція Найвищої Ради установила східний кордон Польщі. Ця лінія проходила від “Гродно, через Вапівку, Немирів, Брест-Литовське, Дорогойськ, Устилуг, на схід від Грубешева, Крилів, на захід від Рави-Руської, на схід від Перемишля аж до Карпат. На північ від Гродно лінія, яку держатимуть литовці, іде шляхом з Гродно до Вільно і звідси до Двинська” [3: 252]. Таким чином, Найвища Рада віддала Польщі ко-

лишні австро-угорські землі Східної Галичини на захід від згаданої лінії, в тому числі і українські повіти – Чесанів, Ярослав, Перемишль, Ліско.

Решта земель Східної Галичини мали залишитись під мандатом Ліги Націй та мали б користуватись так званим «Статутом Східної Галичини», в якому шостий пункт «зобов'язував Польщу дати громадянам Галичини свободу публічних зборів та організацій, живого й друкованого слова. 7 пункт ставив польську і руську мови в Галичині нарівні, як урядові мови того краю; кожна руська громада мала вирішувати, котра мова, польська, чи руська, чи обидві, викладається в початкових школах. Законодавство про публічне навчання в середніх і вищих школах мало належати до компетенції майбутнього Галицького Сейму. 9-й пункт забороняв Польщі впроваджувати систематичну колонізацію Галичини зайшлим елементом. 40-й гарантував, що жодний громадянин Східної Галичини не буде переслідуваний за свою політичну діяльність між 28 липня 1914 року і з моменту впровадження в життя цього "Статуту" [3: 252–253].

Проте політично-правове становище Галичини, зокрема її східних земель залишалося невизначеним, оскільки Антанта від 25 червня 1919 р. дозволила Польщі лише тимчасово окупувати цю територію, визнаючи за останньою окремих статус. «Польща здобула від Найвищої Ради Мира в Парижі мандат завести в Східній Галичині цивільну адміністрацію, на основі окремої умови з державами антанти. Найвища Рада Мира виpracювала окремих статут для Східної Галичини, яким надано цій країні досить широку територіальну автономію в рамках Польщі з тим, що по 25 літах плебісцит (виявлення загалу населення певної території у справі державної приналежності цієї території чи визначення її міжнародного статусу [4: 1073]) рішить про дальшу приналежність Східної Галичини. Та Польща відкинула цей статут, тримаючи силою зброї Сх. Галичину в своїх руках» [5: 246]. Таким чином, автономію Галичини, яку вона мала за часів Австро-Угорщини було ліквідовано і польська влада почала проводити жорстоку колоніальну політику щодо українського населення окупованих земель.

Наступною ухвалою від 11 липня та ж Верховна рада оговорювала умови мандату на окупацію Східної Галичини Польщею як "тимчасової міри міжнародного характеру" з наступним укладенням угоди, за якою польський уряд мав "забезпечити в міру можливості автономію цій території, як рівно ж і політичну, релігійну та особисту свободу мешканцям" [2: арк. 1]. Згідно з означеною ухвалою державно-політичний статус Східної Галичини мало встановити саме населення на основі "вільного самовизначення", а строк проведення плебісциту мали визначити "союзні і дружні держави" [2: арк. 1].

І хоч держави Антанти ставили в обов'язок польському урядові ввести в краї цивільне управління, їхні рекомендації залишилися на папері, оскільки в окупованих землях одразу ж був встановлений польський воєнно-колоніальний режим в найогидніших формах його вияву в усіх сферах суспільного життя. При цьому важливо підкреслити, що країни-переможниці невдовзі фактично санкціонували цей режим, уклавши 10 вересня 1919 р. Сен-Жерменський договір з Австрією, яка зреклася права суверенності над Східною Галичиною. Сувереном її стали держави Антанти, а Польща – тимчасовим окупантом краю. Щоправда, ставлення держав-переможниць у Першій світовій війні, зокрема Верховної ради Антанти, яка присвоїла собі право міжнародного трибуналу в українській Галичині, постійно змінювалося на користь польських окупантів.

У 87-й статті Версальського мирного договору вказувалося, що східні кордони Польщі держави Антанти встановлять пізніше. Саме тоді, коли цей договір було підписано (червень 1919 р.), Верховна рада Антанти дозволила Польщі проводити збройні операції аж до річки Збруч. Однак цей дозвіл, як спеціально підкреслювалося, не міг вплинути на визначення в майбутньому кордонів Польщі на Сході.

У грудні 1919 р. держави Антанти визнали право Польщі встановлювати власну адміністрацію до східного кордону Польського (так званого Конгресового) королівства, утвореного Віденським конгресом 1815 р., разом із колишньою Білостоцькою областю. Цей кордон увійшов в історію як «лінія Керзона». Він в основному обмежував територію відроджуваної держави польськими етнографічними землями.

Тоді, в листопаді 1919 р., Антанта схилилася до того, щоб передати Польщі мандат на управління Східною Галичиною терміном на 25 років. Остаточне рішення про долю цієї міжнародної території мала ухвалити Ліга Націй.

Однак формальної передачі мандата не відбулося. Польща здійснювала управління цією територією на правах військової окупації після ліквідації ЗУНР. Одночасно вона домоглася відмови УНР від Східної Галичини на свою користь за Варшавським договором (квітень 1920 р.), а згодом – такої ж відмови УСРР і РСФРР за Ризьким договором (березень 1921 р.). У липні 1921 р. Рада послів Антанти заявила про невизнання уряду ЗУНР у вигнанні як представника території та населення Східної Галичини.

Польська дипломатія домагалася офіційної передачі Східної Галичини в управління своїй державі, до всього, не як підмандатної території, а як інтегральної частини Польщі. Цьому опирався англійський уряд лібералів, очолюваний Д. Ллойд Джорджем. Делегація радянської Росії спробувала на Генуезькій конференції (квітень-травень 1922 р.) використати суперечності в позиціях Великобританії і Франції щодо польських східних кордонів, щоб відірвати Східну Галичину від Польщі. В адресованій голові радянської делегації Г. Чичеріну телеграмі від 14 травня 1922 р. В. Ленін вказував на таку можливість, але попереджав: робити це слід обережно, щоб у поляків не було нарікань про відступ од Ризького договору [6: 287].

У листопаді 1922 р. у Великобританії до влади прийшли консерватори, які ставилися до Польщі з більшою прихильністю. Польський прем'єр-міністр В. Сікорський зробив усе, щоб переконати Лондон у необхідності зміцнення "санітарного кордону" в протистоянні з більшовиками. Незабаром англійський посол у Варшаві дав зрозуміти, що його країна разом з Італією погодиться визнати східні кордони Польщі.

12 лютого 1923 р. польський сейм звернувся до держав Антанти з проханням затвердити всі положення Ризького договору від 18 березня 1921 р. як чинника "господарської та політичної необхідності" й "неодмінної умови" стабільності в Європі.

Майже владна дипломатами справа загальмувалася внаслідок втручання Є. Петрушевича. Британський уряд його не підтримав, але висловився за укладення конвенції Антанти з Польщею щодо надання Східній Галичині автономії. Тоді уряд В. Сікорського оголосив декларацію, в якій урочисто пообіцяв на основі конституції 1921 р. прагнути до врегулювання відносин у Східній Галичині й захищати права та задовольняти потреби місцевого українського населення. Цього було досить, щоб Лондон відмовивсь од своєї вимоги укласти формальну конвенцію, яка зобов'язала б Польщу надати Східній Галичині територіальну автономію.

14 березня 1923 р. Рада послів Антанти в Парижі надала Польщі всі юридичні права на володіння Східною Галичиною. Рада послів офіційно визнала східні кордони Польської держави, встановлені Ризьким мирним договором.

Рішення Ради послів стало трагедією для населення Східної Галичини. З величезним обуренням його зустріли і в радянській Україні. Виступаючи 17 березня в Харкові, Х. Раковський підкреслив, що УСРР протестує проти насильства над населенням Східної Галичини, яке більш ніж на три чверті складається з українців. Вказавши на те, що підписанням Ризького мирного договору уряди Росії та України визнали існуючі кордони й не претендують на Східну Галичину, Раковський одночасно заявив, що право вирішувати долю цієї території належить тільки людям, які на ній проживають. Він назвав анексію Східної Галичини Польщею актом насильства й пророко додав: історія свідчить, що жоден акт насильства не буває довготривалим [6: 287].

"Зміцнюючи" відроджену Польщу, західні держави дуже швидко відмовилися від раніше обіцяного так званого «вільного самовизначення» (плебісциту) населенням Східної Галичини її державного статусу і визнали Польщу як «найбільше кваліфіковану, щоб запровадити незалежне і нормальне управління у Східній Галичині» [2: арк. 71].

Польща мала надати Східній Галичині територіально-політичну автономію, де законодавча влада належатиме однопалатному сеймові, а виконавча – губернаторові, призначуваному польським урядом. Підкомісія у польських справах Паризької мирної конференції розробила, а Верховна Рада 20 листопада 1919 р. схвалила проект Статуту

для Східної Галичини, згідно з яким Польща одержувала мандат на управління нею під контролем Ліги Націй терміном на 25 років.

Цей проект викликав енергійний протест польської сторони. Тому Верховна Рада 22 грудня 1919 р. вирішила відкликати його і тим самим відстрочити вирішення східногалицького питання, залишивши в силі своє рішення від 25 червня 1919 р. [2: арк. 71–77].

Певний час Східна Галичина зберігала адміністративний статус, успадкований від Австро-Угорщини. У березні 1921 р. намісником краю було призначено колишнього міністра австрійського уряду в справах Галичини К.Галецького. Однак незабаром польська влада ліквідувала інститут намісництва й запровадила в Східній Галичині єдиний для всієї держави поділ на воєводства. Були утворені три воєводства – Львівське, Станіславське й Тарнопільське.

Адміністративно-територіальний поділ здійснювався в такий спосіб, щоб переконати Європу в польському характері спірної території. Східні межі Львівського воєводства були розташовані за 20–30 км від Львова, а західні простягалися аж до річки Віслок, неподалік від Кракова. На території західних повітів воєводства проживало майже 615 тис. поляків і тільки 36 тис. українців. Увесь край у складі трьох воєводств було названо Східною Малопольщею [6: 282].

Галицьке питання на Паризькій мирній конференції й після неї по суті своїй виражало суперництво іноземних монополістичних груп щодо володіння нафтовими і газовими родовищами, видобутком і переробкою галицької нафти.

До Першої світової війни вони контролювали 86 % усього виробництва нафтової промисловості Галичини [7: 207]. Після розпаду Австро-Угорщини їхні зусилля були спрямовані на те, щоб не втратити цей контроль. Створений у Лондоні на чолі з англійським бізнесменом Перкінсом Міжнародний комітет захисту англійських, французьких і бельгійських інтересів у нафтовому басейні Галичини, вибираючи між українською незалежною державністю і Польщею, віддав перевагу останній і підтримував її в загарбницькій війні проти ЗУНР. Союз польських гірників і металургів у квітні 1919 р. повідомляв, що його комітет докладає чимало зусиль для приєднання Бориславського басейну до Польщі, оскільки передача його нафтових родовищ Україні «була б для нього вироком смерті» [8: 97].

З окупацією Східної Галичини Польщею розгорнулася спекуляція нафтовими, газовими і лісовими багатствами краю. При сприянні польського уряду активи німецьких та австрійських нафтових фірм потрапили здебільшого до французьких монополій, які зосередили в своїх руках половину виробництва нафтової промисловості [9: 52], а також до американських концернів. Обділеними себе вважали англійські нафтопромисловці, які впливали на зволікання вирішення галицького питання на користь Польщі, намагаючись змусити Францію піти на певні поступки. Тоді як Франція орієнтувалася на сильну Польщу, як противагу Німеччині в Європі, і тому домагалася польської анексії Східної Галичини. Англія, навпаки, виходячи з власних інтересів, підтримувала державну незалежність останньої. Однак такий підхід Англії до проблеми Східної Галичини був викликаний в першу чергу власними економічними інтересами. На початку 1923 р. англійський уряд на поступки, які йому зробила Франція на Близькому Сході (зокрема в районі Мосулу – мосульська нафта), погодився на анексію Східної Галичини Польщею – союзницею Франції [10: 430].

Неоднозначну роль в усьому цьому відіграла Директорія УНР, яка ще раніше погодилася на територіальні поступки Польщі. Заключним акордом антигалицької політики Директорії став Варшавський договір її з урядом Польщі, укладений 21, 24 квітня 1920 р. За ним у володіння Польщі переходили Східна Галичина і Західна Волинь, а територія України перетворювалася фактично у польський протекторат. Уряд Петрушевича, який у листопаді залишив Україну і виїхав до Відня, розцінив цей договір як запроданство Петлюрою та його оточенням національних інтересів українського народу. В грудні 1919 р. Петрушевич скликав розширену нараду, на якій було засуджено союз Петлюри з Пілсудським, який заплатив незалежністю Західної України за визнання його влади в УНР, і скасував акт злуки від 22 січня 1919 р. [11: 31].

Витоки радянської політики щодо Польщі були визначені Ризьким мирним договором. Переговори в Ризі почались у вересні 1920 р. З радянської сторони їх провадили дві делегації – РСФРР на чолі з А. Йоффе та УСРР, яку очолював Д. Мануїльський. Союзник Ю. Пілсудського у війні – уряд УНР – на переговори не був допущений.

У зв'язку з приїздом у Ригу очолюваної К. Левицьким делегації ЗУНР голова польської делегації Я. Домбський опублікував декларацію. Посилаючись на Варшавський договір з С. Петлюрою, в супереч підписаній у Спа в липні 1920 р. угоді між державами Антанти та Польщею, Домбський заявив, що проблема Галичини вже розв'язана [6: 274].

1 жовтня 1920 р. на таємній нараді Я. Домбський і А. Йоффе зняли з порядку денного переговорів питання про Східну Галичину. Йоффе пояснив, що ставив його з тактичних міркувань як контраргумент у зв'язку з імовірною підтримкою УНР поляками. Оскільки польська делегація з власної ініціативи відкинула вимоги петлюрівського уряду, російська делегація, як підкреслював Йоффе, не бачила необхідності торкатися питання про Східну Галичину [6: 275].

12 жовтня було підписано прелімінарний мирний трактат, за яким Польща визнавала УСРР, а обидві радянські республіки – польський східний кордон по річці Збруч. 18 березня 1921 р. в Ризі було підписано мирний трактат, який затверджував кордони, що склалися фактично. Радянська Росія і радянська Україна відмовлялись від претензій на Східну Галичину, Західну Волинь, Західне Полісся, Холмщину, Надсяння, Підляшшя й Лемківщину.

За Ризьким договором, Польща та радянські республіки зобов'язувалися надавати переселенцям і реемігрантам матеріальну допомогу й моральну підтримку. У листопаді 1921 р. ВУЦВК оголосив амністію рядовому складові армії УНР, поміж них тим, хто емігрував. Усі, хто з власної волі або через воєнні обставини опинився за межами СРСР, могли звернутися з клопотаннями про надання радянського громадянства.

Питання про кордон Польщі з радянськими республіками набуло гостроти у зв'язку з рядом поразок польської армії в радянсько-польській війні Щоб відвернути катастрофу і попередити «експорт радянської революції» на захід, 10 липня 1920 р. у м. Спа (Бельгія) зібралася конференція держав Антанти, які постановили надати Польщі термінову допомогу. Того ж дня остання уклала з державами Антанти угоду, згідно з якою визнавала названу вище лінію своїм тимчасовим східним кордоном. Західні партнери брали на себе зобов'язання бути посередником у війні Польщі проти радянської країни. Окремим пунктом угоди передбачалося скликати в Лондоні конференцію представників Польщі, радянської Росії, Фінляндії, Литви, Латвії й Східної Галичини з метою досягнення «справедливого миру з Польщею та її європейськими сусідами» [12: 65].

Держави Антанти продовжували вважати Польщу тимчасовим окупантом Східної Галичини, а отже, й домагання галицького уряду в екзилі щодо відновлення західноукраїнської державності мало під собою міжнародно-правову підставу.

Згідно з рішенням конференції у Спа міністр закордонних справ Англії лорд Дж. Н. Керзон 12 липня 1920 р. надіслав радянській стороні ноту, в якій вимагав припинити наступ Червоної армії по лінії, яка пізніше одержала назву «лінія Керзона», і підписати мир з Польщею. У відповідь на ультиматум уряд Росії заявив про свою готовність припинити наступ і почати переговори про мир без втручання інших держав. Проте Польща не погодилася на мирні переговори і дала згоду на них лише після того, як, скориставшись поразкою Червоної армії на Віслі, відновила окупацію західних українських і білоруських земель.

Скориставшись сприятливою для себе ситуацією, Польща на переговорах у Мінську і Ризі буквально нав'язала свої умови миру радянській стороні з огляду на підготовку наступу проти армії Врангеля в Криму і зважаючи на можливість його союзу з Варшавою, партійно-радянське керівництво Росії прагнуло якнайшвидше закінчити війну з Польщею за уступку їй західних українських і білоруських земель.

У вирішення східногалицької проблеми важливу роль відіграв острах Москви опинитися перед проблемою об'єднаної суверенної Української держави За свідченням В. Винниченка, який 1920 р. після розмов з партійно-радянськими лідерами Росії дійшов висновку, що «російські більшовики не бажають самостійної Східної Галичини, ні її при-

лучення до радянської України» тому, що в обох випадках Східна Галичина «скріпила би визначно український елемент і його силу на великій Україні» і стала б «опорою небезпечної для більшовицької Росії реакції» [13: 115].

Вибираючи між миром з Польщею за її вимогою чи кордоном з нею по «лінії Керзона», офіційна Москва обрала перше. Вона знехтувала вимоги галицьких українців щодо самостійності Східної Галичини. Навпаки, «група Раковського», що обіймала тоді владу в Україні, підтримувала їхнє прагнення до незалежності [13: 115], але у практичному сенсі вирішення цього питання виявилася неспроможною.

Саме урахування неоднозначних підходів Москви і Харкова до розв'язання галицької проблеми й визначило тактику галичан на переговорах у Ризі. Галицька делегація, до якої входили К. Левицький (керівник), О. Назарук, Л. Мишуга і Є. Брайтер, виконуючи інструкцію екзильного уряду, намагалася схилити радянську делегацію до ідеї повного визволення Галичини з-під польської окупації, не виключаючи при цьому і приєднання її до радянської України. А коли були підготовлені умови прелімінарного Ризького миру, за яким Україна без попередньої згоди її народу була поділена між Росією і Польщею, делегація галичан, балансуючи між Сходом і Заходом, 7 жовтня заявила, що «справа державної самостійності Східної Галичини в найкоротшому часі повинна бути остаточно вирішена світовою конференцією» [12: 215].

Таким чином, проблеми Галичини на міжнародній арені вирішувалися на основі взаємовиключних підходів, в яких домінувала не загальнонаціональні, а соціально-класові, економічні інтереси західних держав, які у Східній Галичині представляла Польща, за якими стояли відповідні політичні сили. І хоч держави Антанти ставили в обов'язок польському урядові ввести в краї цивільне управління, їхні рекомендації залишилися на папері, оскільки в окупованих землях одразу ж був встановлений польський режим в усіх формах його вияву, в усіх сферах суспільного життя. При цьому важливо підкреслити, що країни-переможниці невдовзі фактично санкціонували цей режим, уклавши Сен-Жерменський договір з Австрією, яка зреклася права суверенності над Східною Галичиною.

Список використаних джерел

1. Історія України / Керівник авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів: Світ, 1996. – 488 с. 2. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 1. – Оп. 52. – Спр. 2856. – Арк. 1. 3. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К.: Укр. письменник, 1994. – 413 с. 4. УСЕ Універсальний словник-енциклопедія / Гол. ред. чл.-кор. НАНУ М. Попович. – К.: «Ірина», 1999. – VII + 1551 с., іл. 5. Народний Ілюстрований Календар Товариства «Просвіти» на звичайний рік 1926. Річник 48. – Львів: Коштом Товариства «Просвіта» у Львові з друкарні видавничої спілки «Діло», Ринок ч.10, 1925. – 292 с. 6. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 336 с. 7. Szczepanski A. Stan wytworczosci przemyslowey i gornicney Halicyi w roku 1910. – Lwow 1912. – 560 s. 8. Czasopismo gorniczo-hutnicze. – 1919. – Zeszyt 4. – 249 s. 9. Васюта І. К. Розвиток капіталістичних відносин к нафтовій промисловості Західної України // Укр. істор. журнал. – 1965. – № 3. – С. 52. 10. Бойко О. Д. Історія України: Посібник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 656 с. 11. Васюта І. К. Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918–1939 рр.). // Укр. істор. журнал. – 2001. – № 5. – С. 31. 12. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. – Відень, 1921. 13. Павлюк О. В. Радянофільство Є. Петрушевича: переконання чи вимушеність? // Укр. істор. журнал. – 1997. – № 3. – С. 115.

Ivan Zuljak

PROBLEM OF EAST GALICIA ON INTERNATIONAL SCENE IN 20-S OF XX-TH CENTURY

The article deals with a of problem of East Galicia on international scene and its solution in 20-s XX-th century.

УДК 94 (477)

Марія Мандрик

ОРГАНІЗАЦІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО РУХУ У 20–30-Х РР. ХХ СТ.

У статті розкриваються передумови та особливості формування організаційних засад українського націоналістичного руху в Україні та в еміграції.

Процес кристалізації та організаційного оформлення націоналізму умовно тривав майже ціле десятиріччя. Він розпочався з критичної оцінки уроків визвольних змагань, аналізу діяльності політичного проводу, його ролі в часи визвольних змагань. Причин національної катастрофи шукали діячі різних ідеологічних та політичних таборів. Так, О. Бойдуник, аналізуючи цей період, підкреслював, що звинувачувати потрібно не лише провідників і не лише тодішніх провідників. Причини потрібно шукати в значно ранішому періоді, коли провідна верства не зуміла виробити "...ясну і чітку ідеологію, сприйнятну для народу, й виструнчену програму та плян її реалізації...". Не було вироблене ідейне підґрунтя визвольної боротьби, яке як консолідуючий фактор мало об'єднати націю в єдину спільноту [2: 423].

Молоде покоління, яке рушило у вир боротьби, що не проходило свою життєву школу на полі бою, відчувало повну зневіру в старих ідеалах і потребу переоцінки дотеперішніх цінностей ідейно-політичного плану. Саме тому виробило власну тактику та свої світоглядні орієнтири. М. Сціборський, як один з фундаторів ідеології націоналізму, у статті "Шлях націоналізму" визначив цілий ряд причин оформлення руху українських націоналістів, які зводяться до наступних: анархія і безлад у національно-політичній роботі різних "центрів" та партій; необхідність переоцінити вартості і ясно усвідомити собі майбутні шляхи, завдання та методи їх досягнення; повну зневіру в "старих божків" тощо. Як одну з найнегативніших рис старшого покоління він виділяє невміння визначити та усвідомити загальнонаціональний ідеал, виробити дух самостійництва [16: 25–26]. Український націоналізм в організованій формі став новою силою, запереченням тогочасного політичного мислення і контрастом йому. Дві основні політичні концепції, що панували тоді в свідомості українців – перша зводилася до вимог національної автономії в межах конституційної Австро-Угорської монархії, друга передбачала побудову республікансько-демократичного ладу – втратили свою актуальність і виявили свою неспроможність. Отже, в політичну площину потрібно було поставити засади нової ідеології та створити нові відповідні їй організаційні форми. Усвідомлення цього новою генерацією молоді перетворило її на справжніх провідників національної боротьби.

Невдачі у визвольних змаганнях були чи не основним чинником для створення націоналістичних організацій, які започаткували студенти Галичини та українські студенти в еміграції. Першою стала Українська військова організація (УВО), до якої належали колишні військовики українських армій без різниці територіального походження, вірови-

знання та світоглядно-ідеологічних і політичних переконань. Саме в діяльності цієї організації пройшов своєрідну школу становлення майбутній голова Проводу ОУН Є. Коновалець. На прикладі формування та еволюції світоглядних орієнтирів цієї визначної особистості можна говорити про формування світобачення того покоління молоді, що стало біля витоків націоналізму, а потім викристалізувавши його в чітку ідеологічну систему створило новий напрямок під назвою "український інтегральний націоналізм".

Судячи зі спогадів О. Зінкевича, світоглядні позиції Є. Коновальця сформувалися у вирі загальноукраїнських і студентських подій передвоєнного періоду, тобто протягом 1911–14 рр. [13: 88–89]. Під час університетських студій у Львові Є. Коновалець, майбутній лідер українського націоналістичного руху, також належав до Українського Студентського Союзу. У 1913 р. на II студентському конгресі була створена головна управа, до якої він увійшов як представник Національно-Демократичної Партії. Вже II Конгрес переконливо засвідчив, що відбувався процес кристалізації та активізації української національно-політичної думки, який проявлявся в подальшій мілітаризації молоді. Замість пасивного переконування і просвітництва панівними стають радикальні гасла і заклики до визвольної боротьби. Ці гасла знайшли своє політичне оформлення в резолюціях конгресу, які проголошували прагнення політичної незалежності українських земель [30: 34].

У своїх спогадах Є. Коновалець напише з приводу цього періоду, що навколо Українського Студентського Союзу згуртувалося все студентство. Тут були представлені усі політичні напрямки: соціал-демократи, радикали, націонал-демократи. Саме до останнього напрямку належав Є. Коновалець, оскільки "визнавав, що тодішня Націонал-Демократична Партія несла на собі майже виключно тягар усієї національної роботи в Галичині" [35: 68–69]. У липні 1913 р. Є. Коновалець знайомиться з Д. Донцовим, який тоді на II студентському конгресі зачитав перед галицькою молоддю реферат "Сучасне положення нації і наше завдання". Зокрема, Д. Донцов писав: "Росія взагалі не лишила нам свободи вибору. Вона поставила перед нами дилему: або цілковита національна смерть, або безпощадна боротьба", а тому вибір було зроблено – остаточне політичне відокремлення від Росії [11: 76]. Відмежування від Росії Д. Донцов не ототожнював, однак, з політичною незалежністю чи самостійністю України. Розв'язку української проблеми на тому етапі він вбачав у створенні своєрідного українського "коронного краю" в межах австрійської імперії. Наступним кроком, на його думку, мало стати створення незалежної держави. Зміст реферату справив надзвичайне враження на молодь. Згодом знайомство з Д. Донцовим та його поглядами Є. Коновалець назвав "третьім найважливішим моментом своєї молодості". Д. Донцов "дав йому змогу зрозуміти гаразд принцип соборності України і кермуватись ним опісля як основною засадою у своїй подальшій праці" [35: 70].

З початком Першої світової війни українські політичні партії створили у Львові Головну українську раду (ГУР) – "міжпартійну організацію галицьких і буковинських Українців та емігрантів з Наддніпрянщини (Союз визволення України) на чолі з головою парламентської репрезентації К. Левицьким [36: 22]. Є. Коновалець, незважаючи на мобілізацію до австрійської армії, як представник Українського Студентського Союзу брав активну участь у засіданнях Ради. У серпні 1914 р. Головна Українська Рада на особливій таємній нараді під проводом А. Шептицького створила українську військову організацію легіон Українських січових стрільців [36: 120; 35: 76]. Проте Є. Коновальцю через певні формальні причини не вдалося потрапити на службу в цей легіон.

По закінченні чотирьохмісячних кадетських курсів навесні 1915 р. Є. Коновалець був призначений у австрійський похідний курінь, що відходив швидким темпом на російський фронт у Карпатах, де готувалася спільна німецько-австрійська військова операція проти російської армії. Під час цих подій він потрапив у російський полон, який відбув у таборі полонених у м. Чорний Яр на Волзі. Наприкінці 1916 р. його перекинуто до табору австрійських полонених у м. Царицині, в якому була зосереджена основна маса вояків з легіону УСС [35: 81; 29: 8]. Проте Є. Коновальцеві вдалося втекти до Києва, де почала розгортатися українська національна революція. Тут він стає "верховним командантом організованих ним на терені Києва з полонених українців австрійської армії Січових Стрільців" (СС) [35: 83].

Зі спогадів підполковника корпусу Січових стрільців інженера М. Кураха "Після ліквідації поляками корпусу СС виїхав полк. Є. Коновалець на захід – до Відня; переїхали з ним його старшини Мельник, Дашкевич, Кучабський, Чиж, Матчак, Андрух і Даньків, де вони мали зайнятися організацією тих військовиків, що опинились в Австрії, Німеччині, Угорщині, Румунії, Італії і Чехо-Словаччині" [35: 82]. Там, у Відні, отже вже 1920 р. почалося перше організування українських військовиків, яке в краю набрало характеру підпільної Української військової організації під командою Є. Коновальця, коли він приїхав до Львова.

Історія виникнення УВО містить багато суперечностей. Так, наприклад З. Книш висуває дві теорії щодо зародження цієї організації. Згідно першої, наголошуючи на рівному значенні зусиль представників різних українських військових частин у творенні УВО, він вважає, що різні військові центри проводили військово-організаційну роботу незалежно один від одного, в ході цього найсильніші організації без спеціальних нарад злилися воедино і визнали авторитет Є. Коновальця. Від цього часу і треба говорити про УВО як таку. Друга теорія, прихильниками якої є В. Мартинець та О. Навроцький, вона, до речі, більш наближена до реальних подій, вважає утворення УВО результатом ініціативи з боку старшин Січових стрільців. Зразу після припинення діяльності влітку 1920 р. Стрільцької Ради – головного керівного органу стрільців, старшини почали займатися підготовкою до творення іншої організації як логічного продовження діяльності СС. Ці тенденції проявилися майже одночасно в Празі та Львові. Якщо порівняти ці два центри, то активніше велася робота у Львові, де вже була створена Начальна Колегія Української військової організації, яку очолив О. Навроцький. Колегія підтримувала стосунки з Є. Коновальцем, який перебував у Відні. Незабаром назву було змінено на Начальну Команду Української військової організації, що більше відповідало військовому духу та настроям її членів. Є. Коновалець став першим начальним комендантом УВО. Як писав О. Бойдуник, Коновалець був саме тією особистістю, що поєднувала "великі бойові, організаційні та політичні здібності, без застосування яких годі надіятися на повний успіх нової бойової організації" [2: 426]. До складу Начальної Команди входили М. Матчак, О. Навроцький, Ю. Полянський, В. Целевич, Я. Чиж, Д. Герчанівський, П. Бакович, М. Саєвич, Д. Паліїв, О. Коберський та ін.

Начальна Команда у Львові діяла в двох головних напрямках по-перше, це була організаційна та бойова діяльність в Галичині; по-друге – керівництво діяльністю всієї організації. Під впливом обставин та з розгортанням своєї боротьби УВО переживала внутрішню еволюцію, вона все більше почала орієнтуватися на націоналізм, який тоді не мав чітких організаційних та ідеологічних форм. Визнаючи себе як революційну організацію, вона визначила за свою мету консолідування українського народу у боротьбі за створення "власної національної самостійної і з'єдиненої держави" [16: 39]. Так і не виробивши власної ідеології та чіткої політичної програми, УВО зайняла ті позиції, які отримали своє чітке оформлення в ідеологічній та практичній діяльності ОУН.

За УВО щойно слідували вже суто націоналістичні організації: Група української національної молоді (ГУНМ) та Легія українських націоналістів в Чехословаччині, Українська партія УПНР чи т.зв. "Загравісти" та Союз націоналістичної молоді (СУНМ) у Львові [2: 426].

ГУНМ виникла 1 жовтня 1922 р. серед українського вояцтва в Йозефові та Ліберці в Чехії. П. Мірчук в "Нарисі історії Організації Українських Націоналістів" наводить термін заснування організації початок 1921 р. [21: 64]. У Ліберецькому таборі під командуванням ген. Кравса, яка влітку 1920 р. перейшла Карпати й була інтернована чехословацькою владою. До них приєдналися втікачі з польського полону та інтерновані з табору в Липнику. Так, в 1920 р. у цьому таборі перебувало близько 1 тис. людей. Спочатку організація була задумана як ідеологічна група для самооборони і боротьби з радянофільськими тенденціями та "зміновіховщиною", тобто політичною невизначеністю та ваганнями, намаганнями переглянути ідеали визвольної боротьби [16: 44]. С. Наріжний називає її "провідною організацією т. зв. "правиці". Своїм завданням ця організація ставила "об'єднати українське студентство на думці про державну незалежність України..." [27:

82]. Першими організаторами ГУНМ стали М. Коновалець, І. Гижа, І. Ольховий, пізніше додалися О. Бойдуник, Ю. Вассиян, С. Нижанківський та ін.

Філія ГУНМ у Йозефові виникла навесні 1921 р. у зв'язку з перевезенням туди інтернованих українців з Ліберця. Чеський уряд з часом почав дозволяти інтернованим переходити з табору в табір у пошуках місця для проживання та праці, а студенти отримали змогу виїжджати на навчання до Праги, Падебрад та Брно. Коли ліквідувалися табори полонених у Чехословаччині, багато членів ГУНМ роз'їхалися по різних університетських осередках продовжувати і закінчувати навчання. Зрозуміло, що з собою вони несли дух організації, в діяльності яких брали активну участь. Завдяки цьому невдовзі відділи ГУНМу виникли в Празі, Брно, Ліберці, Яблоннім, Братиславі, Берліні, Пшібрамі, Леобені, Відні і навіть у Львові. "Центром для всіх стала Прага в тому значенні, що празька ГУНМ була неначе організаційним й орієнтаційним центром для всіх груп по інших містах і країнах". Щоб надати їй легальний характер вона стала секцією Української Академічної Громади в Чехословаччині [3: 365]. ГУНМ підтримувала активні стосунки з українськими землями, що перебували під різними окупаціями. До складу організації увійшли студенти, колишні військові – переважно вихідці з Західної України, в меншому відсотку були представники з Центральної та Східної України.

Новий етап діяльності ГУНМу почався навесні 1924 р., коли в Празі відбувся з'їзд української націоналістично настроєної молоді. На ньому було прийнято ідеологічні основи діяльності, обрано керівний та координуючий орган. Неабиякого значення мало рішення про заснування друкованого видання – часопису "Національна Думка", редактором якого був М. Коновалець, співредактором І. Гижа (існує точка зору, що насправді було навпаки) [22: 64–65], пізніше, С. Нижанківський, з літа 1926 р. – О. Бабій, з літа 1927 р. редакцію перебрав на себе В. Мартинець з функціями технічного редактора й адміністратора [21: 233]. Перший друкований примірник часопису побачив світ 1 листопада 1926 р. "Національну Думку" редагував В. Мартинець до жовтня 1927 р., коли він виїхав до Німеччини, щоб стати редактором "Сурми" та готувати нове видання – "Розбудову Нації". До припинення свого існування в січні 1928 р. журнал редагувався членом управи Центральної еміграційної спілки українських студентів (ЦЕСУСу) О.Бойківим.

На сторінках "Національної Думки", що спочатку виходила як літографічне видання, а згодом – як друковане, публікувалися статті, реферати, полемічні твори, тематика яких так чи інакше стосувалася питання соборності української нації, економічної та військової проблематики, питань вироблення ідеологічних підстав визвольної боротьби та консолідації на їх основі сил задля побудови української державності. Фактично "Національна думка" вперше порушила питання скликання Конгресу українських націоналістів.

Хоча діяльність всередині цієї організації було важко назвати активною, проте зовнішні контакти з аналогічними організаціями були досить тісними. Одна за одною виникали філії ГУНМу в Пшібрамі, Берні, Йозефові, Відні, Граці. Організація займалася переважно пропагандистською діяльністю, готуючи та читаючи на студентських зібраннях реферати політично-ідеологічного характеру. Празька філія ГУНМу вела підготовчу роботу щодо заснування аналогічного відділу в Західній Україні та скоординування його діяльності з закордоном. У 1926 р. відділ був створений у Львові, проте початки його були закладені ще в 1925 р. у формі молодіжного гуртка ідеологічного спрямування. В 1926 р. гурток перетворився у філію ГУНМу [20: 152; 21: 234–235].

Таким чином, ГУНМ стала своєрідною ланкою у формуванні організованого націоналізму та кристалізації його ідейних засад, з її рядів вийшли Ю. Вассиян та В. Мартинець – діячі, котрі згодом стали одними з фундаторів ОУН та її ідеології. Ніде не наголошуючи на тому, що ГУНМ є націоналістичною організацією, за своїми завданнями та ідеологічним підґрунтям вона була тотожна з діяльністю націоналістичних організацій, які пізніше утворили ОУН.

Легія українських націоналістів (ЛУН) була заснована 12 листопада 1925 р. у Празі внаслідок злиття трьох існуючих націоналістичних організацій: Українського національного об'єднання (керівники: М. Сціборський, Д. Демчук), Союзу українських фашистів (Л. Костарів, П. Кожевників) та Союзу визволення України (Ю. Коллард, Григорович), що діяли в Празі, Брно і Падебрадах [1: 383]. Осередок ЛУН в Падебрадах став натхненни-

ком діяльності організації. Тут було значне скупчення активної молоді, яка усвідомлювала, успіх визвольних змагань залежить від ідейно-політичної підготовки, вміння критично переоцінити вартості та методи боротьби. Навколо цієї організації гуртувалися спочатку переважно вихідці з Наддніпрянщини. Сам факт об'єднання організації трьох політичних напрямків позначився на складі організації: до неї належали члени Українського військового клубу ім. гетьмана Павла Полуботка у Києві, очолюваного М. Міхновським, які шукали витоки своєї ідеологічних підстав боротьби у козацькій добі та визвольних змаганнях, оскільки саме ці два періоди засвідчили факт наявності української державності. Наступні два напрямки існували в постійній ідейній конфронтації – перші були прихильниками монархістської ідеї, натхненником яких був Л. Костарів, П. Кожевників, інші, що гуртувалися навколо М. Сціборського, виступили проти сліпої орієнтації на західні політичні рухи, зокрема, фашизм, мотивуючи це тим, що українці мають свій менталітет, а отже ця специфіка має бути визначальною. Врешті-решт, як згадує учасник тих подій Ю. Артюшенко, М. Костарів незабаром відійшов в тінь, таким чином, відкривши дорогу М. Сціборському, який "пішов по шляху шукання власної внутрішньоукраїнської ідеологічної синтези" та заснував напрямок, який і призвів до утворення ОУН [1: 384].

На перших порах ЛУН проходила шлях свого організаційного становлення та шукала засобів для зведення до єдиного знаменника напрямків боротьби, ідейного підґрунтя та визначення єдиних політичних ідеалів. Цей процес тривав близько двох років. Доброю підмогою у цьому став часопис "Державна Нація", що почав виходити у 1927 р. "І формою-розміром, і тематикою цей журнал був подібний до "Національної Думки", а редагував його студент П. Кожевників при співпраці Д. Демчука, інж. М. Сціборського та ін..." [21: 234]. Згодом ЛУН розвинула широку сітку своїх філій у Франції, Німеччині, Туреччині, Канаді, Люксембурзі [16: 51–52]. До складу організації в різні роки входили Д. Демчук, П. Вигнанський, Є. Маланюк, Р. Мінів, М. Ніцкевич та інші.

Легія проводила діяльність у напрямку консолідування українських політичних чинників у формі утворення Українського національно-політичного об'єднання. Проте процес консолідації не досяг своїх завдань через міжпартійні чвари та суперечки. Ця ж причина призвела і до поразки визвольних змагань, тому міжпартійні негаразди знову сприймалися боляче, оскільки, судячи з набутого досвіду боротьби, саме це паралізувало та руйнувало суцільний фронт сил народу, що становило загрозу подальшим визвольним змаганням українського народу. Тому ЛУН домагається об'єднання на засаді визволення з-під влади окупантів та забезпечення інтересів нації, щоб з часом охопити найпрогресивніші політичні сили єдиною націоналістичною організацією.

Тісні зв'язки української еміграції із Західною Україною сприяли тому, що і тут відбувалися аналогічні процеси, спрямовані на формування організаційних засад націоналістичного руху. Основою цих організацій, що сповідували ідею визволення українських земель, теж становила студентська молодь. Українське студентство в Західній Україні стало своєрідним об'єктом наступу з боку різних партійно-політичних напрямків, які виникли в новій політичній ситуації, оскільки воно є тим особливим придатним ґрунтом для поширення та сприйняття нових політичних ідей і концепцій. В першу чергу це стосується активних радянофільських впливів. Процеси, що відбувалися в УРСР – впровадження нової економічної політики, "українізація", "опіка" українською культурою та літературою – створили сприятливі умови для поширення радянофільських тенденцій серед студентської молоді Західної України. Зрозуміло, що потрібно було створити захист від більшовицької пропаганди, протидіяти охопленню молоді негативними впливами.

Протягом 1923–1924 рр. почали утворюватися окремі таємні гуртки з бойовим наставленням і зацікавленням політичною проблематикою. Так, наприкінці 1923 р. у Львові за сприяння УВО постала нова політична партія, Українська Партія Національної Революції (УПНР), яка для маскування перед польською владою називала себе Українською Партією Національної Роботи. Ця партія вже робила чіткий наголос на українському націоналізмі. Засновником був Д. Донцов. Але фактичним організатором і керівником її був член Начальної Команди УВО Д. Паліїв. Друкованим органом партії був тижневик "Заграда", що виходив під редакцією Д. Донцова, тому членів партії популярно називали "загравістами" [3: 363–364]. На жаль, ця партія не розвинула належної діяльності і не

поширила своїх впливів серед народу. В липні 1925 р. УПНР разом з групою членів Трудової Партії, об'єднаною навколо львівського щоденника "Діла" з іншою групою, що видавала "Слово" і "Наш прапор" створили Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО). В складі УНДО змагалися дві ідейні групи – автономісти та самостійники. Врешті-решт обравши курс на здобуття для Галичини автономії в межах польської держави УНДО фактично відійшло від ідейних засад, які поділяли ГУНМ і створений в 1926 р. у Львові Союз української націоналістичної молоді (СУНМ).

У 1925 р. націоналістично налаштована частина українського студентства заснує першу в Західній Україні нелегальну націоналістичну організацію Групу української державницької молоді (ГУДМ). Першим головою ГУДМу став Д. Квасниця. Термін "державницький" був тоді досить популярним, оскільки тодішня молодь захоплювалася ідеями В. Липинського, тому не дивно, що Д. Квасниця запропонував таку назву організації. Проте члени ГУДМ не мали чітко виробленої ідеологічної платформи, їхня діяльність будувалася на патріотизмі, власній ініціативі, молодечому запалі. До цієї організації належали С. Охримович, Ю. Вассиян, І. Габрусевич, Б. Кравців, О. Боднарівч, В. Диденко [22: 55]. Протягом року діяльності ГУДМ зуміла привернути до себе багато молоді, світоглядні орієнтири якої проходили певну кристалізацію в цій організації. Невдовзі, Група поділившись, утворила дві менші. Першу очолив З. Диденко, який був добре знайомим з Д. Донцовим, що й справило на нього значний вплив. Це в свою чергу призвело до певного відсіву в рядах Групи, з часом залишилися в ній лише ті, хто сповідував ідейні засади чинного націоналізму. Назву "державницький" незабаром замінено на "націоналістичний".

У цей час чітко зацікавлення діяльністю Групи проявляється з боку УНДО, яке вбачало у цій молоді добру підмогу і поповнення своїх рядів. Нестійкість у поглядах, відсутність бажання активної співпраці з УНДО, зв'язки з Д. Донцовим стали причинами усунення З. Диденка з голови Групи, його замінив О. Боднарівч – прихильник УНДО. Тепер унівці почали посідати чільне місце на засіданнях, дискусіях, що проводилися в ГУНМ. Все йшло до того, що ці дві організації мали злитися в єдине ціле, звісно визнавши платформу УНДО. Проте цього не сталося. Сама організація в 1926 р. увійшла до складу новоствореного Союзу української націоналістичної молоді [16: 75].

Паралельно з цією організацією, яка об'єднувала студентів Львівського університету, активно розвинула свою діяльність Організація Вищих Кляс Українських Гімназій, члени якої гуртувалися навколо молодіжного нелегального часопису "Метеор" [19: 400]. Серед провідних членів організації були брати Шухевичі, С. Бандера, С. Ленкавський, В. Янів та ін. Отже, націоналістичним рухом було охоплено гімназійну та студентську молодь, що дало змогу згуртувати нові національно свідомі сили, які пізніше влилися в інші більш досконалі форми націоналістичного руху і дали змогу виробити нове світобачення, що і створило основу для організаційного та ідеологічного оформлення інтегрального націоналізму в ОУН.

У 1926 р. у Львові постав Союз української націоналістичної молоді. До нього включено всі групи націоналістичної молоді, що утворилися на західноукраїнських землях. Головою Союзу став О. Боднарівч. У 1927 р. почав виходити у Львові орган Союзу української націоналістичної молоді під назвою "Смолоскипи". Під назвою було написано: "Періодичний журнал Української Націоналістичної Молоді у Львові". Редактором цього органу був О. Боднарівч. У 1927 р. вийшло чотири номери, а в 1928 р. він припинив своє існування. У своїх споминах С. Ленкавський писав, що О. Боднарівч при зустрічі йому повідомив, що до Союзу входять чотири "дійсні члени". На здивування С. Ленкавського, голова відповів, що дійсними він вважає членів Проводу СУНМ: себе, С. Охримовича, М. Демковича-Добрянського, Б. Кравціва" [19: 402].

Організаційно СУНМ поділявся на групи – студентські, середньошкільні, ремісничі, робітничі, селянські. Провід кожної з груп складався з референтів, залежно від напрямку діяльності. Найголовнішим завданням СУНМу було формування націоналістичного світогляду молоді та її підготовка до визвольної боротьби. Діяльність СУНМу була значно ширшою, ніж у його попередників, оскільки вона зводилася не лише до праці кожного члена організації над собою, але й до активного впливу на оточуючих. Неабиякого зна-

чення мала тісна співпраця з Д. Донцовим, організація зустрічей з ним у різних куточках західноукраїнських земель. Союз чинив опір будь-яким намаганням більшовизму проникнути в культурне життя краю.

Проте невдовзі, а саме наприкінці 1927 р., майже одночасно з I Конференцією українських націоналістів, керівництво СУНМу почало тяжіти до єднання з УНДО. Але маючи гіркий досвід протистояння в ГУНМі щодо переходу на платформу УНДО, сунмівці зуміли вчасно зупинити ці події – від головування відсторонено О. Боднаревича, а разом з ним і секретаря М. Демковича-Добрянського [19: 78]. Головою СУНМу став Б. Кравців. Організація пройшовши складний шлях ідеологічної та організаційної еволюції, внутрішньо згуртувалася, виховала цілу когорту молодих політичних діячів, що і створило передумови для входження її до складу ОУН.

Всі ці організації, як на еміграції, так і на території Західної України, творилися на підставах світогляду українського націоналізму і співпрацювали в розробленні його ідеології, розуміли, що успіх подальших дій залежатиме від уміння виробити спільне підґрунтя та сконсолідувати власні сили заради єдиного політичного ідеалу. Тому виникла нагальна потреба у єднанні усіх націоналістичних організацій і оформлення їх в єдине організаційне та ідейне русло, до чого й велася активна підготовча робота.

У червні 1925 р. паралельно з III-ім з'їздом ЦЕСУСу в Пршібрамі були проведені спільні наради з представниками інших емігрантських студентських організацій, що сповідували націоналістичну ідеологію, з метою створення Союзу українських національно-політичних студентських організацій [6: 135]. Представники ГУНМу в цілому погодившись з цією ідеєю, висловили думку щодо необхідності докладного вивчення ідеологій цих організацій з метою визначення спільного ідейного ідеологічного підґрунтя. Так було започатковано низку майже трьохтисячних зустрічей-нарад, в результаті яких були вироблені вихідні положення, на яких мало бути побудоване об'єднання організацій. Зокрема, одним з принципів визнано "Суверенність, повна самостійність та Соборність Української держави" [12: 43].

Наступним підготовчим заходом до консолідації усіх українських націоналістичних угруповань, організацій стала конференція, проведена в Празі у травні 1926 р. зразу ж після маніфестаційної жалобної академії по вбитому С. Петлюрі. В ній взяли участь політичні групи, об'єднані в Українську Народну Раду, їх представив О. Шульгин; гетьманці з проф. Д. Дорошенком; соціалісти-революціонери з М. Шульгиним; соціал-демократи з М. Галаном та другий напрямок соціал-демократів з проф. І. Мазепою; ЛУН з М. Сціборським та Д. Демчуком, ГУНМ з О. Бойдуником і В. Мартинцем, а також представники УВО з проф. Л. Бичем [1: 389]. Після трьохденних нарад всетаки політичні угруповання не змогли прийти до спільного знаменника, особливо суперечки загострилися з приводу майбутнього суспільного ладу, що і призвело до ідейного розколу між присутніми та припинення роботи конференції. Незважаючи на безрезультативність цього заходу, всетаки він став доброю наукою на майбутнє, оскільки прихильникам більш радикальних дій стало зрозумілим, що треба звузити коло організацій для створення майбутнього об'єднання і здійснювати консолідацію на ідеологічній основі. Тому невдовзі були проведені переговори між представниками ГУНМ та ЛУН, на яких було вирішено створити Союз Організацій Українських Націоналістів (СОУН). Були розроблені статuti обох організацій і на установчих зборах 12 липня 1927 р. прийнято статuti й обрано керівні органи Союзу. Завдання СОУН чітко відобразили націоналістичний характер організації, що мала "плекати ідеологію українського націоналізму; продовжувати визвольні змагання за повернення суверенності Українській Соборній Державі" [3: 367].

Таким чином, ці військові і націоналістичні організації поза своїми революційно-бойовими (УВО), світоглядно-ідеологічними (ГУНМ) і політичними (ЛУН) акціями й завданнями ініціювали і робили постійні заходи щодо консолідації тих сил в один суцільний фронт боротьби, з одним диспозиційним і керівним центром визвольних змагань і політики. Крайній радикалізм відобразився в ідеологічній платформі ГУНМу та ЛУНу, де заради визволення нації – чи то з-під польського, чи то московського ярма – не повинна поставати проблема щодо вибору засобів боротьби: "...жодна боротьба не узнає сантиментів, а тим більше боротьба за буття або небуття" [14: 6]. Проте щоб знову не зазнати

доленосної поразки потрібно було реалізовувати свої політичні плани поступовими кроками. За висловом О. Бойдуника, таких етапів мало бути два: перший передбачав необхідність створення єдиної націоналістичної організації, яка б стала своєрідним руслом, куди мали влитися інші організації, на другому етапі мала відбуватися "світоглядowo-ідеологічна і політична розбудова..." [2: 427]. Саме на ОУН покладалося завдання припинення політичних і партійних міжусобиць та консолідація сил у суцільному фронті боротьби. Активною діяльністю та намаганням поставити в політичну площину повне визволення нації як необхідну умову для її подальшого розвитку, організації-попередниці ОУН своїм радикалізмом зуміли згуртувати навколо себе нову молодь, що і стало визначальним чинником у подальшому розвитку націоналістичного руху.

Наступним кроком стало проведення в 1927 р. конференції делегатів поодиноких націоналістичних організацій і УВО, що покликала до життя Провід українських націоналістів (ПУН) на чолі з Є. Коновальцем. Від того часу керівництво рухом перебувало в руках того ПУНу, який підготував і провів з 27 січня по 3 лютого 1929 р. Конгрес українських націоналістів, у підготовці до якого взяли активну участь представники ЛУНу. Крім тих важливих постанов, що стосувалися державного устрою, економічної та соціальної проблематики, на Конгресі було прийнято рішення про утворення Організації українських націоналістів, що об'єднала в собі інші організації націоналістичного спрямування. Так, зокрема, на засіданні Генеральної Ради ЛУН у Празі в березні 1929 р. було заявлено, що ЛУН визнає Устрій ОУН, тим самим влившись у спільне націоналістичне русло [6: 135]. ОУН мала відіграти роль консолідуючого фактору на шляху спільного та узгодженого виявлення волі й думок з боку організацій, гуртків та одиниць, що досі загально діяли в душі націоналістичної ідеології, однак не були ще пов'язані формою єдиної організації. Фактично вона мала об'єднати в собі сили, для яких ідеал власної держави перестав існувати на теоретико-філософському рівні і перетворився в систему конкретних вимог нації.

На Конгресі, що проходив під головуванням М. Сціборського та секретарством М. Мартинця були прийняті постанови щодо вироблення ідеологічних засад визвольної боротьби. Зокрема було заявлено, що "...остаточно оформився ідеал Незалежної Соборної Української Держави... Цей ідеал ліг в основу нового українського світогляду й нового творчого чину, - в основу українського націоналізму" [6: 1]. Таким чином, був накреслений стрижень, навколо якого з часом і сформувалася ідеологія українського націоналізму. Даний вибір тоді був справді виправданий, оскільки саме розуміння шляхів розбудови української державності, на думку М. Ніцкевича, поділило українське суспільство на два непримиренні табори – на націоналістів, котрі задля досягнення державної незалежності жертвують своїм життям, які визнають радикальні методи боротьби, і на "реалістів" – прихильників так званої "реальної політики", тобто більш поміркованих дій та політичних кроків. Це явище він називає фатальним, оскільки "одні поглиблюють прірву, що ділить нас із історичними ворогами, а другі спільно ж із тими ворогами, її намагаються засипати" [28: 20]. Я. Оршан, один з активних учасників націоналістичного руху, відомий публіцист, у своїй статті "Націоналісти" піддавав гострій критиці половинчатість "реалістів", порівнюючи їхню політику з жебракуванням, випрошуванням спочатку "культурної автономії", потім "територіальної автономії", пізніше "самостійности". Справді це найлегший і найвигідніший шлях, оскільки не вимагає жертв, затрат. Але потрібно передбачити наслідки таких методів. Результат буде відповідним: "Етапами (століттями!) дійдемо до самостійної "неньки України" [31: 3]. Сумніви та невизначеність, зайва поміркованість та лавірування між протилежними полюсами уможливлювали чергову національну катастрофу.

Розуміння цього та аналіз причин поразки у національно-визвольних змаганнях 1917–1920 рр. дав змогу усвідомити ті негативні явища, через які політичні шанси на визволення можуть бути знову втрачені. Тому вироблення нового способу мислення, світобачення було чи не найважливішим і найскладнішим завданням. Ідеологи українського націоналізму окреслили коло тих речей та явищ, які найбільше дезінтегрують націю і носять фатальний характер для подальшої долі визвольної боротьби. Ю. Бойко, один з учасників націоналістичного руху, аналізуючи ідеологічні засади націоналізму, підкрес-

лює, що "...ні скрайній раціоналізм, що кінчить статикою свідомости, ні чистий волюнтаризм, що врешті губиться в містичній неозначеності сліпої прастихії, не підходять для цілей націоналістичної ідеології, яка найглибшу свою істоту віднаходить в синтезі чинної ідеї... вона (ідея) становить вимогу організації людських індивідуальностей, а не колективу психо-соціальних однородців" [5: 71]. Таким чином, націоналістична ідеологія формується в сфері духу, підсвідомого, сам процес цього творення частіше всього не має раціоналістичного пояснення. Проте не може вона виникнути з нічого, її центральним стрижнем має стати ідея як збірне поняття, що відображає національні прагнення.

Таким чином, шлях організаційного оформлення та остаточного консолідування усіх націоналістичних організацій у єдине русло боротьби був складним і тривалим. Іноді організації, чи групи виникали незалежно одна від одної, як в еміграції, так і в Західній Україні, проте сповідуючи ті самі ідеали, що свідчить про те, що усвідомлення необхідності державної незалежності ставало характерною рисою націоналістичних організацій. Націоналізм, за висловом Д. Кармазина, виступив як антитеза психології рабства і як самостійницький рух, "що прагнув позбутися всякої неволі, а не змінити лише одну форму неволі на іншу" [15: 21]. Поряд з організаційними змінами, що головніше, відбувалися процеси світоглядної еволюції, вироблення спільних ідеологічних засад боротьби, які стали пізніше ключовими в ідеології українського націоналізму, виробленій Проводом ОУН.

Список використаних джерел

1. Артюшенко Ю. Легія Українських Націоналістів // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 380–394.
2. Бойдуник О. Організація Українських Націоналістів і засади власних сил народу // Організація Українських Націоналістів 1929–1954. – На чужині, 1955. – С. 421–443.
3. Бойдуник О. Як дійшло до створення Організації Українських Націоналістів // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 359–379.
4. Бойків О. Командир – Державний Муж – Творець організованого націоналізму // Організація Українських Націоналістів 1929–1954. – На чужині, 1955. – С. 49–68.
5. Бойко Ю. Ідеологічні основи українського націоналізму // Організація Українських Націоналістів 1929–1954. – На чужині, 1955. – С. 69–88.
6. Від Конгресу Українських Націоналістів // Розбудова нації. – Прага. – 1929. – січень-лютий. – Ч.1–2. – С. 1–3.
7. Від Генеральної Ради Легії Українських Націоналістів // Розбудова нації. – Прага. – 1929. – березень-квітень. – Ч. 3–4. – С. 135.
8. Волинець А. Микола Міхновський (в другі роковини трагічної смерті 3. 05. 1924 року) // Міхновський М. Самостійна Україна. – К.: Діокор, 2002 р. – С. 65–76.
9. Гундорова Т. Суспільно-літературний рух "Молодої України" і проблеми модерної української нації // Сучасність: література, наука, мистецтво, політологія, суспільне життя. – 1992. – № 3. – С. 108–113.
10. Донцов Д. Росія чи Європа // Літературно-науковий вісник. – Львів. – 1929. – Кн. I. – С. 62–79.
11. Дужий П. Розвиток націоналістичної думки в Україні / Конференція українських націоналістів: Матеріали й документи. – К., 1992. – 243 с.
12. З життя Групи УНМ Звіт з діяльності Відділу Групи УНМ за час від 5.11.1924 до 5.11.1925, виголошений головою на загальних Зборах Групи дня 7.11.1925 // Національна думка. – Прага. – 1925. – Ч. 5. – С. 41–44.
13. Зінкевич О. Студентські роки Євгена Коновальця // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 88–111.
14. І.Г. Наша ідеологія // Національна думка. – Прага. – 1924. – квітень. – Ч.1. – С. 3–10; – травень. – Ч.2. – С. 2–9; – червень. – Ч. 3. – С. 3–7.
15. Кармазин Д. До проблеми українського націоналізму // Орлик. – Берхтесгаден. – 1947. – березень-квітень. – Ч. 3–4. – С. 17–22.
16. Книш З. При джерелах українського організованого націоналізму / Передм. Д.Квітковського. – Торонто: Срібна сурма, 1970. – 186 с.
17. Книш З. Євген Коновалець в очах молодшої генерації УВО // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 274–287.
18. Коллярд Ю. Спогади юнацьких днів // ЛНВ. – 1928. – Т. 27. – С. 133–141.
19. Ленкавський С. Націоналістичний рух на ЗУЗ та I-ий Конгрес Українських Націоналістів // Євген Коновалець та його доба. –

Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 395–425. 20. Мартинець В. Первопочатки українського організованого націоналізму // Мартинець В. Українське підпілля від УВО до ОУН: спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму. – Б. м., 1949. – С. 117–200. 21. Мартинець В. Українська націоналістична преса // Організація Українських Націоналістів 1929–1954. – На чужині, 1955. – С. 229–246. 22. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – Мюнхен та ін.: Укр. вид-во, 1968. – Т. 1: 1920–1939. – 639 с. 23. Міхновський М. Одвертий лист до міністра Сипягіна // Міхновський М. Самостійна Україна. – К.: Діокор, 2002 р. – С. 45–47. 24. Міхновський М. Справа української інтелігенції в програмі Української народної партії (фрагмент) // Міхновський М. Самостійна Україна. – К.: Діокор, 2002 р. – С. 47–48. 25. Міхновський М. Самостійна Україна // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 147–158. 26. Міхновський М. Націоналізм – всесвітня сила // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 159–160. 27. Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – Ч. 1. – Прага, 1942. – 352 с. 28. Ніцкевич М. До основних питань націоналізму. – Париж, 1936. – 56 с. 29. Никифорук В. М. ОУН–УПА: Дорога з ночі. До 50-річчя Української Повстанської Армії. – Городенка. Редакція газети “Край”. – 1992. – 96 с. 30. Орлик М. Ідея і чин України: 1940. – К.: Українська видавнича спілка, 2001. – 216 с. 31. Оршан Я. Націоналісти // Самостійність. – 1936. – 25 жовтня. – Ч. 43. рік III. 32. Постанови Конгресу Українських Націоналістів // Розбудова нації. – Прага. – 1929. – березень-квітень. – Ч. 3–4. – С. 131–134. 33. Програма праці ідеологічної референтури Проводу Українських Націоналістів // Розбудова нації. – Прага. – 1930. – липень-серпень. – Ч. 7–8. – С. 187–189. 34. Сарбей В. Г. Національне відродження // Україна крізь віки. – К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 1999. – Т. 9. – 336 с. 35. Шах С. Молодість Євгена Коновальця // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 45–87. 36. Ярославин С. Визвольна боротьба на Західньо-Українських Землях у 1918–1923 роках. – Філадельфія, 1956. – 182 с. 37. Програма виховання в Організації Українських Націоналістів // Розбудова нації. – Прага. – 1929. – жовтень-листопад. – Ч. 10–11. – С. 349–352; – грудень. – Ч. 12. – С. 402–407.

Mandryk Marija

THE ORGANIZATIONAL BECOMING OF THE UKRAINIAN NATIONALISTIC MOVEMENT IN THE 20TH-30TH YEARS OF THE XX CENTURY

The article deals with the background and peculiarities of the organizational regulations of the Ukrainian nationalistic movement formation in Ukraine and in emigration.

УДК 340 г. (4 Укр.)

Володимир Возьний, Павло Вівчар

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ТВОРЧОСТІ С. С. ДНІСТРЯНСЬКОГО

С. С. Дністрянський в конституційному проекті ЗУНР у 1920 році вивів місцеве самоврядування на рівень одного з провідних інститутів демократичного конституційного ладу.

Основною передумовою становлення України як демократичної, соціальної, правової держави є наявність у ній повноцінного місцевого самоврядування. Проблема співвідношення органів місцевого самоврядування та органів місцевої влади стала однією з пріоритетних тем у наукових пошуках і політичних дискусіях. В зв'язку з цим видається доречним звернення до творчості одного з основоположників вітчизняної національно-державницької концепції видатного українського правника С. С. Дністрянського*.

Особливої уваги заслуговує розробка вченим питань, становлення та розвиток органів місцевого самоврядування, які знайшли своє вираження у конституційному проекті Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) [1].

Питанню місцевого самоврядування вчений присвятив спеціальний підрозділ (Місцеві заступництва (§§ 88–92) другого розділу проекту конституції ЗУНР, а також ряд інших параграфів (§§ 111–116).

В конституційному проекті ЗУНР, ще у 1920 році вчений вивів місцеве самоврядування на рівень одного з провідних інститутів демократичного конституційного ладу. На той час це мало принципове значення оскільки було конституційно проголошено, і гарантовано право на визнання органів місцевого самоврядування.

Вчений нормативно закріпив найбільш суттєві, вихідні положення місцевого самоврядування, його правову систему (округ, повіт, громада). Вперше визначив роль територіальної громади, як природної асоціації громадян (сіл, міст), та нормативно закріпив демократичний порядок формування органів місцевого самоврядування.

Так, відповідно до § 92 проекту конституції всі місцеві представницькі органи обираються на основі, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування терміном на чотири роки. Встановлено черговість проведення засідань органів місцевого самоврядування: окружних, повітових (один раз на рік) громад (2 рази на рік). Позачергові засідання проводяться (на вимогу 2/3 представників органу самоврядування).

Органи місцевого самоврядування обирають голову, його заступника та секретаря. Голова громади обирається на загальних, прямих виборах громади шляхом таємного голосування. Він призначає свого заступника і секретаря (великі громади можуть мати декілька заступників голови та секретарів). Депутати всіх рівнів (округу, повіту, громади) наділені правом депутатської недоторканості (§ 63) але тільки на період проведення засідань.

* С. С. Дністрянський (1870–1935) визначний український правознавець. Народився у Тернополі, де закінчив гімназію (1888) та юридичний факультет Віденського університету (1893). Доктор права (1894). В 1895–1896 рр. навчався в Берлінському і Лейпцігському університетах. З 1898 по 1918 рр. працював у Львівському університеті. Автор двох проектів конституцій для Галичини (1918) та ЗУНР (1920). Один із засновників УВУ, ректор УВУ (1922–1923) та проректор (1923, 1933–1935). Академік ВУАН (1927).

Особливу увагу вчений приділяв питанням визначення основних функцій і повноважень органів місцевого самоврядування. Найбільш детально розроблено повноваження органів місцевого самоврядування округу (§ 89). До них вчений відносив:

- а) врегулювання питань фінансової системи округу, затвердження щорічного бюджету округу. Стягнення місцевих податків та зборів для задоволення потреб округу;
- б) здійснення нагляду за діяльністю органів самоврядування повітів, громад щодо використання ними комунального майна;
- в) затвердження статутів окремих громад;
- г) забезпечення належного рівня розвитку сільського та лісного господарства, заняття промислом, перевезенням. Порядок створення ощадних кас, ломбардів, кредитних спілок, суспільних фондів;
- д) врегулювання питань соціального забезпечення. Заснування лікувальних та "гуманітарних" установ;
- е) здійснення контролю за розвитком народної освіти і виховання в межах округу;
- є) забезпечення громадського порядку і безпеки округу.

Повноваження повітових органів (§ 90) співпадають з повноваженнями окружних (§ 89), але з врахуванням інтересів повіту.

Органи самоврядування громад в конституційному проекті наділено широкими повноваженнями:

- а) встановлення основ економічного устрою, врегулювання статей місцевого бюджету;
- б) стягнення місцевих податків (під контролем вищого законодавчого органу держави Народної Палати);
- в) врегулювання питань освіти та виховання, створення органів піклування;
- г) призначення мирових суддів, затвердження розпоряджень відносно органів (місцевої) поліції та ін.

Органи громад (§ 91) забезпечують дотримання правопорядку у громаді в рамках загальнодержавних законів і виконавчих розпоряджень центральних органів влади.

Незначним обмеженням встановлено необхідність органів самоврядування громад "враховувати рішення і резолюції окружних та повітових заступництв, підтримувати діяльність їхніх представницьких органів".

Законодавче розмежування С. С. Дністрянським компетенції органів місцевого самоврядування (округ, повіт, громада) створило конституційні гарантії, які унеможливили втручання органів держави у сферу повноважень місцевого самоврядування. На конституційному рівні вперше вченим встановлено право держави регламентувати питання місцевого самоврядування у законодавчому порядку та водночас обов'язок держави надавати всебічну підтримку й допомогу місцевому самоврядуванню.

Тим самим було створено передумови для законодавчого регламентування органів місцевого самоврядування. Остаточо передбачено на вищому нормативно-правовому рівні основні засади організації і діяльності системи місцевого самоврядування як конституційного інституту.

"Закони про (адміністративно-територіальний) поділ на округи, повіти, громади та вибори до повітових, окружних заступництв і заступництв громади" конституційно визнано основними законами (§ 88).

Вищенаведені основні положення конституційного проекту С. С. Дністрянського відносно органів місцевого самоврядування можуть бути враховані науковцями в частині, що стосується розмежування повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, закріплення провідної ролі територіальних громад як основних суб'єктів місцевого самоврядування.

Список використаних джерел

1. Центральний державний архів вищих органів влади (ЦДАВОВ). – Ф.4465. – Оп.1. – Спр. 474.

Pavlo Vivchar, Volodymyr Voznyj

CONSTITUTIONAL –RIGHT STATUS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN S. S. DNISTRYANSKY Y WORKS

S.S.Dnistryanskyy in the constitutional project Western Ukrainian National Republic (ZUNR) in 1920 presented the local self-government on the level of one of the leading institutions of the democratic constitutional system.

УДК 94 (477)

Анатолій Грицан

“ПРОСВІТА” І КООПЕРАТИВНИЙ РУХ НА ПРИКАРПАТТІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1920–1930 РР.)

У статті розкрито діяльність “Просвіти” і кооперативного руху на Прикарпатті у 1920–1930 рр.

Перша світова війна 1914–1918 рр. та польсько-українська війна 1918–1919 рр. призвели до економічної розрухи на Прикарпатті. Польська адміністративна влада, запровадивши в краї режим жорсткого переслідування національно-патріотичних сил, водночас посилювала соціально-економічне гноблення українського населення. Сприяючи розвиткові промисловості на корінних польських землях, уряд всіляко гальмував промислове виробництво в Західній Україні. В економічному потенціалі Польщі західні землі України мали в кілька разів меншу питому вагу, ніж за розміром території та кількістю населення. Незважаючи на багаті природні ресурси, рівень промислового виробництва у Галичині в 20-х рр. був у 2,5 – 3 рази нижчий, ніж в етнічній Польщі. В основному, розвивалися галузі, безпосередньо пов'язані з добуванням і первинною переробкою сировини. Реальні заробітки робітників і прибутки селян залишалися меншими, ніж на початку ХХ ст., та набагато нижчими у порівнянні з країнами Заходу. Аграрні реформи, що проводилися на основі Закону про парцеляцію й осадництво (1925 р.), насадження в краї польських осадників і колоністів позбавляли західноукраїнське селянство землі.

Враховуючи зубожілий стан українського села, кризові процеси в розвитку промисловості та сільського господарства у Галичині, товариство “Просвіта” одночасно з відновленням культурно-освітньої діяльності на початку 20-х рр. стало звертати посилену увагу на розвиток національної кооперації. Українська кооперація почала зароджуватися ще наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., захищала економічні інтереси українців і під польською владою перетворювалася в осередок національно-громадського життя. Відомий громадський діяч В. Вакуловський у статті “Окружний союз кооператив у Рогатині” справедливо зауважував, що “у Польській державі творилася нова держава, яка жила своїм національним життям, пильно стежила за всіма його проявами і належно корегувала ці прояви на свою користь” [1: 49].

Товариство “Просвіта” сприяло утворенню на Прикарпатті, як і на всій території Східної Галичини, розгалуженої мережі українських кооперативів, яка включала кредитні спілки, споживчі, торгові та інші кооперативи. Кооперативи були добровільними об'єднаннями людей для спільної господарської діяльності, що дало змогу власними силами боротися за покращення становища рідного народу, вистояти в нелегких умовах польського економічного закабалення краю. Український кооперативний рух в 1920-х рр. поширювався у багатьох містах і селах практично в усіх повітах Станіславівського вое-

водства, найбільш активно – в Городенківському, Калуському, Рогатинському, Станіславівському, Товмацькому, Долинському. Так, наприклад, кооперативні установи в Городенківському повіті діяли у селах Городенка-Котиківка, Серафінці, Стрільче, Глушків, Чернятин, Городниця, Вербівці, Кунисівці різних формах: "Сільська кооператива", "Господарська споживча спілка", "Спілка з обмеженою порукою в селі" та ін. [2: 380]. Архівні документи свідчать, що діячі "Просвіти" активно сприяли відродженню і розвитку українських кооперативів на Прикарпатті. Так, в 1921 р. у с. Ямниці Станіславівського повіту на місці передвоєнної "Спілкової Крамниці" о. Ю.Гірняк організував кооператив "Сільський Господар" при читальні "Просвіти" [3: 12], 19 березня 1922 р. була заснована з ініціативи о. Д. Сенєги, управителя школи О. Дем'янчука та члена "Просвіти" М. Лєсюка, господарсько-споживча спілка в с. Острівець Коломийського повіту. Українські селяни, побачивши в кооперації захисника своїх національних інтересів, значною мірою завдяки старанням "Просвіти", масово підтримували кооперативний рух. В окремих селах Прикарпаття кооперування сягало від 75 % до 95 %, як справедливо зазначав керівник "Маслосоюзу" А. Палій, "цілий край вкрився українськими кооперативами" [9: 12].

З метою координації української культурно-освітньої та економічної діяльності філія товариства "Просвіта" у Снятині 31 липня 1921 р. провела просвітньо-економічний з'їзд за участю 120 відпоручників читалень "Просвіти" та економічних організацій повіту. Делегати з'їзду з великим інтересом прослухали виступ на тему "Значіння кооперативів і як їх засновувати"^{*}, ряд інших рефератів. На з'їзді прийнято ухвалу про створення спеціального повітового комітету, який мав займатися питанням заснування кооперативів. До його складу увійшло три члени віділу "Просвіти" Снятинського повіту. Показово, що напередодні проведення з'їзду на Снятинщині в 42 сільських громадах працювало 26 кооперативів [4: 208].

Проголошене "Просвітою" гасло "Всі в кооперацію, бо в кооперації наша будучність!" знайшло відгук на всій галицькій землі, дало поштовх до створення кооперативних об'єднань – Повітових союзів кооператив. Так, у 1923 р. такі союзи виникли у Рогатинському (зусиллями отця-шамбеляна С. Городецького) та Городенківському повітах. Крім споживчої кооперації, щораз більшого поширення набували ощадно-позичкові каси, так звані "райфазенки", які згодом об'єдналися в "Українабанк". Вже в 1924 р. осередки сільських кооперативів діяли у всіх повітах Станіславівського воєводства.

Польська адміністрація усвідомлювала, яку потенційну небезпеку для Другої Речі Посполитої створювала українська національна кооперація в Галичині. Власті почали штучно стримувати розвиток українського кооперативного руху, надаючи пільги польським кооперативам, тоді як діяльність українських – всіляко обмежувалася. Була організована кампанія проти вступу селян до українських кооперативних організацій.

Керівництво українських кооперативів розуміло необхідність тісного зв'язку кооперативного руху з просвітнянським, оскільки перед ними стояла спільна мета – виховання національно свідомих громадян, зміцнення в краї українського патріотичного елемента. Ось чому наголошувалося на спільності економічної роботи з просвітницькою, зокрема через обов'язкове вписання до членів товариства "Просвіта" (§ 5 і § 62 зразкового статуту для кооперативів першого ступеня). Крайовий кооперативний з'їзд 1921 р. у Львові звернувся до всього загалу українських кооператорів із закликом стати "корисними членами "Просвіти" [5: 106].

Разом з тим, товариство "Просвіта", займаючись культурно-освітньою діяльністю серед українського населення, не могло брати на себе питання організації і функціонування кооперативів. Цілком логічно новий Статут товариства 1924 р., не передбачав втручання в економічну діяльність кооперативних установ, натомість "Просвіта" мала виконувати вироблену ще статутом 1870 р. функцію "несення освіти й ширення культури". Щоправда, в компетенції товариства залишалися соціально-економічні питання, які охоплювали, головним чином, сферу пропагування економічних знань з метою більш раціонального ведення господарської діяльності. Отже, за новим статутом товариство мало здійснювати економічну просвіту серед українського населення Галичини, пропагувати

* Делегати, обрані зборами читалень "Просвіти".

** Прізвище лектора часопис не публікує.

кооперативні ідеї. "Просвіта" стала своєрідним ретранслятором, при допомозі якого українство прилучалося не лише до культурно-освітньої роботи, а й до кооперативного руху. Завдяки цьому товариство зробило неоціненний внесок у консолідацію національно-патріотичних сил краю.

Становлення і розвиток української господарської культури було б неможливим без організації фахових шкіл. "Просвіта" опікувалася господарською освітою і здійснювала керівництво фаховими школами в краї. Для прикладу, з 1 лютого до 6 березня 1927 р. зусиллями місцевої філії "Просвіти" та Повітового союзу кооперативів у Станіславові був організований п'ятитижневий кооперативний курс, в якому взяло участь 57 слухачів віком від 17 до 42 років (49 чоловіків і 8 жінок). Лекції для слухачів читали відомі науковці доктор Ю. Олесницький, професори Л. Рудницький, О. Целевич та Ю. Чайківський. Для практичних занять організовано діяльність навчального кооперативу і читальні, театрального гуртка. Навчання проводилося безкоштовно, за рахунок Повітового союзу. По закінченні курсів слухачі отримували відповідні свідоцтва [6: арк.13–16].

Українська кооперація матеріально підтримувала просвітні установи – філії, читальні, бібліотеки, в свою чергу, "Просвіта" пропагувала кооперативні ідеї на Прикарпатті. Необхідність співпраці "Просвіти" з українською кооперацією була задекларована в інструкції голови централі товариства М. Галущинського в 1927 р. У ній, зокрема, зазначалося: "Кооперативні установи обов'язані, згідно з провідною лінією ідейної кооперації, надвижки зисків обертати на культурно-освітні потреби "Просвіти", щоби таким чином кооперація і культурно-просвітницьке життя взаємно себе піддержували і скріпляли" [7: арк.30–48].

Ріст кількості товариств РСУК в 1921–1926 рр.: [8: 82].

Роки	1921	1922	1923	1924	1925	1926
Кількість товариств	578	664	833	839	1028	1509
% росту у порівнянні з попереднім роком	-	14,3	26,0	0,7	22,5	46,7
Кількість членів товариств на 1 кооператив	-	350	278	245	166	139

Прикладом взаємодії між "Просвітою" і українськими кооперативами стала організація курсів для неграмотних у с. Балинцях Коломийського повіту (тепер – Снятинський район). На кошти місцевого кооперативу 78 осіб (48 хлопців і 24 дівчини) з 28 листопада 1929 р. по квітень 1930 р. навчалися елементарної грамоти. Це було свідченням підвищення інтересу до знань з боку молоді, зокрема дівчат. Заняття на курсах тричі на тиждень проводили досвідчені просвітницькі діячі М. Дробовецька, І. Драган та П. Гелета [9: арк.24].

Для того, щоб кооперативні працівники мали можливість здобути фахові знання, та з метою поширення "кооперативної свідомості" Ревізійний союз українських кооператив (РСУК) спільно з Головним Віділом "Просвіти" у Львові організували заочне навчання на початку 30-х років. Навчалися на двох відділах – кооперативному та торгово-промисловому. Крім того, в 1936 р. була заснована Висока школа позаочних студій (ВШПС), де фахові й практичні короткотермінові курси готували бухгалтерів, садівників, пасічників, миловарів, радіотехніків, фотографів тощо [10]. Навчання на курсах проводилося методом писаних (друкованих) лекцій, які надсилали слухачам поштою. Перевага такої форми освіти полягала в тому, що, по-перше, вона давала можливість навчатися у вільний від роботи час; по-друге, заняття на курсах проводили висококваліфіковані викладачі, яких не вистачало у провінції; по-третє, це було досить дешево і доступно широкому загалу.

Скориставшись допомогою товариства "Просвіта", багато українських кооператорів здобули фахові, торгово-промислові знання, які були успішно застосовані в практичній діяльності. Так, журнал "Наш Прапор" з приводу кооперативного всеобучу, організованого

го "Просвітою" серед українського населення Галичини, писав: "Поглиблення освітньо-виховної праці вважає кооперація за найбільш пекучу проблему сьогоденного часу, а скріплення співпраці цих двох напрямних нашого національного суспільного життя твердим доказом для всіх українців, що зрозуміли обов'язки, які покладає на них наше життя" [11: арк.4].

На противагу українській кооперації, на всій території Станіславівського воєводства за підтримки владних структур в 1920–1930-х рр. створювалися кооперативні осередки польських осадників, так звані "Дворянські Гнізда" ("Gniazda Szlacheckie"), "Рільничі гуртки" ("Kółka Rolnicze") тощо. Засобами агітації, а нерідко і відвертими погрозами, місцеві власті примушували українців вступати до польських кооперативних об'єднань. Окупаційний уряд мав на меті закріпити в краї вплив польських господарських організацій, що послаблювало позиції українського національно-визвольного руху. Власті зміцнили парцеляцію і колонізацію українських земель, еміграцію селян у чужі краї. У 1925 – 1938 рр. із Західної України виїхало близько 370 тис. чоловік [12: арк.30–34]. У той же час в українські села прибували десятки тисяч польських колоністів, які одержували парцельовану землю, творили свої організації. 18 жовтня 1937 р. у Львові відбувся перший з'їзд "шляхти загородовей", в роботі якого взяли участь делегати від Станіславівського воєводства. З'їзд ухвалив створити "Związek Szlachty Zagrodowej Podkarpacka" ("Спілка заміського дворянства Прикарпаття"), друкованим органом якого стала газета "Pobudka" ("Пробудження"). Організація польських колоністів користувалася підтримкою з боку державних органів. Характерно, що на з'їзді було зачитано привітання станіславівського воєводи генерала Паславського [13].

Щоб не допустити зростання впливу польських господарських організацій, що мало негативний вплив на розвиток української кооперації, читальні "Просвіти" спільно з кооперативами проводили в Станіславівському воєводстві роз'яснювальну роботу серед українського населення. Пропагувалося гасло "Свій до свого по своє", щоб селяни купували продукцію українських кооперативів і не співпрацювали з польськими. У деяких випадках доводилося приймати навіть жорсткі рішення. Для прикладу, 17 лютого 1937 р. керівник української регіональної молочної в с.Боднарів Калуського повіту Михайло Дяченко скликав до читальні "Просвіти" членів господарсько-селянської спілки "Згода". На зборах в категоричній формі було прийнято ухвалу виключити зі складу кооперативу всіх жителів села, що вступили до польських організацій. Збори одностайно проголосували за виключення 12 членів кооперативу, керуючись положенням Статуту (§ 12), в якому говорилося, "що члени, діяльність яких проводиться на шкоду того товариства, повинні бути виключені" [14: арк.25].

Ставлення українського населення до польських молочарень обговорювалося 15 жовтня 1937 р. на зборах читальні "Просвіти" в с. Завій Калуського району за участю 100 чоловік. Житель села Мартинів закликав односельчан здавати молоко виключно на українські молочної, незважаючи на дещо більш високі ціни у польських "Хто піде здавати молоко до поляка, то ми вже до себе не приймемо. Поляк – наш ворог. Подумайте над цим. Тільки в єдності сила, і тоді будемо сильні, як будемо триматися разом" [15: арк.28]. Керівництво "Просвіти" критично ставилося до випадків співробітництва галицьких українців з польськими кооперативними організаціями. Для прикладу, в с. Куницівці Городенківського повіту конфлікт між лідерами місцевої читальні "Просвіти" і кооперативом "Сільський господар", який співпрацював з польською владою, завершився тим, що на збори останнього 14 листопада 1937 р. прибуло всього вісім членів кооперативу. Решта під впливом агітації просвітянських діячів, на знак протесту проти діяльності керівництва "Сільського господаря", перейшла до товариства "Просвіта", створивши при ньому окремих кооперативний осередок [16: арк.14].

Проти поширення осадницької ідеології серед симпатиків польських кооперативних і господарських організацій на території Прикарпаття рішучу боротьбу повели місцеві осередки "Просвіти". Для прикладу, в с. Назавизові Надвірнянського повіту організатори так званих "дворянських гнізд" Я. Врубель, Н. Петраш та Д. Попович отримали анонімні листи з попередженням "підпалу або смерті" за участь в такому русі. Авторами листів вважалися секретар повітової філії "Просвіти" Юрій Дунець і член спортивної організації

"Луг" Михайло Рудак, проти яких польські власті порушили кримінальну справу [17: арк.10]. А в ніч з 14 на 15 травня 1939 р. на будинку солтиса Якуба Федчука в с. Хімчин Косівського повіту була вивішена листівка: "Геть шляхту! Люди добрі-українці, не дивіться на шляхетських погоничів, які хочуть нас ковбасами загулити* до шляхти. Ми не пси, ми – українці! Не зважайте на дурнів – вони хотять, щоб ми продали свою рідну кров" [17: арк.7]. Акції протесту проти економічного поневолення і колонізації українського населення проходили у всіх місцевостях краю. Філії і читальні товариства "Просвіта" проводили як відкриту, так і нелегальну роз'яснювальну роботу серед населення, особливо сільського.

Підтримуючи польських осадників на Прикарпатті, адміністративна влада посилювала боротьбу проти української кооперації. Так, 12 березня 1938 р. повітове староство в Рогатині заборонило діяльність Товариства українських ремісників, промисловців і купців "Зоря" у Бурштині. Товариство було звинувачене у наданні матеріальної допомоги місцевій читальні "Просвіти" і "Рідній школі". Польський староста прямо зазначав, що "товариство "Зоря" виступає проти зобов'язуючих законів, загрожує спокоєві і публічному порядку". До переліку так званих "порушень" увійшли "організація" молоді, фінансування читальні на придбання музичних інструментів, наявність у бібліотеці "заборонених" українських книг [18: 49].

Загалом кажучи, український кооперативний і просвітянський рухи на Прикарпатті протягом 20–30-х років ХХ ст. тісно взаємодіяли. Це було свідченням незнищеності національної ідеї, прагнення українського народу до вільного демократичного розвитку, власної державності. Боротьба польської влади проти "Просвіти" і українських кооперативів спонукала національні організації до взаємної підтримки, пошуку нових форм діяльності.

Оригінальною формою пропаганди ідей української кооперації стало театралізоване дійство "Жива реклама", прем'єра якого відбулася у великому залі Народного дому м. Калуша 26 червня 1938 р. Поставлена за ініціативою секції купців і промисловців та повітової філії "Просвіти", вистава рекламувала українські кооперативи. Цікаво, що дійство супроводжувалося різноманітними "монологами, співками, танками й балетами", причому кожний рекламний номер у виставі виконував інший виконавець. Постановку дійства, до якого було залучено близько 30 акторів, здійснив режисер Осип Ткачук [19: арк.47].

Таким чином, здобутки української кооперації зміцнювали економічну самостійність українського населення Галичини. В умовах економічного тиску з боку польського уряду РСУК тільки протягом першого десятиріччя (1932 р.) згуртував у своїх лавах 3134 установи з 404 тис. членами, а річний оборот від їх діяльності складав майже 100 млн. злотих [20: 32]. Напередодні Другої світової війни в Східній Галичині діяло біля 4000 кооперативів (для порівняння – в 1921 р. їх було 580, в 1928 р. – 2500), в яких працювало понад 15 тисяч українців. До середини 1939 р. кооперативний рух досяг найбільш масового за свою історію поширення – на кожного українця припадало вдвічі більше кооперативів, ніж у поляків, незважаючи на те, що останні отримували фінансову і моральну підтримку з боку польської держави [21: 379].

Культурно-освітнє товариство "Просвіта" мало стосунки з українськими кооперативами на Прикарпатті, що сприяло піднесенню національно-визвольного руху проти польської окупації. Співпраця "Просвіти" з українською кооперацією була взаємовигідною: товариство отримувало фінансову допомогу для розгортання просвітницької діяльності, водночас пропагувало ідеї кооперації серед українського населення. Західноукраїнська демократична інтелігенція, згуртована навколо "Просвіти", намагалася поліпшити долю селянства й міської бідноти, залучивши їх до кооперативного руху. Українська кооперація на Прикарпатті, що поширювалася при підтримці "Просвіти", не лише захищала соціально-економічні інтереси українського населення, ослабляла негативні наслідки аграрного перенаселення та колонізаційної і колонізаційної політики польського уряду, а й давала змогу скріпити патріотизм, зберегти і примножити ряди національно свідомого елемента.

* заагітувати, залучити (місц).

Список використаних джерел

1. Рогатинська земля: Збірник історико-мемуарних, етнографічних і побутових матеріалів. – Т.1. – С. 49.
2. Городенщина: Історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк; Торонто; Вінніпег, 1971 – С. 380.
3. Під прапором Просвіти. – Ямниця, 1936. – С. 12.
4. Письмо з Просвіти. – 1922. – Ч. 25–26. – С. 208.
5. Письмо з Просвіти. – 1922. – Ч. 10. – С. 106.
6. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові). – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 5233. – Арк. 13–16.
7. Там само. – Спр. 6790. – Арк. 30–48.
8. Papierzynska-Turek M. Sprawa Ukrainka w Druzej Rzeczypospolitej. – Krakow. – 1979. – S. 82.
9. ЦДІА України у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 956. – Арк. 24.
10. Узагальнено: Новий час. – 1936. – 2 грудня, Нагородня Справа. – 1936. – 6 грудня
11. ЦДІА України у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 6816. – Арк. 4.
12. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. 2. – Оп. 4. – Спр. 88. – Арк. 30–34.
13. “Chwila” wie szorna. – 1937. – № 966. – 18 paźd. 14. ДАІФО. – Ф. 08. – Оп. 2. – Спр. 413. – Арк. 25.
15. Там само. – Спр. 437. – Арк. 28.
16. ДАІФО. – Ф. 68. – Оп. 2. – Спр. 443. – Арк. 14.
17. Там само. – Спр. 522. – Арк. 10.
18. Рогатинська земля: Збірник історико-мемуарних, етнографічних і побутових матеріалів. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1989. – Т.1. – С. 49.
19. ЦДІА України у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 2769. – Арк. 47.
20. Савчук Б. Український пласт: 1911–1939. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1996. – С. 32.
21. Субтельний О. Україна: історія. – К.: Либідь, 1992. – С. 379.

Anatoliy Hrytsan

**"PROSVITA" AND COOPERATIVE MOVEMENT IN THE INTERWAR PERIOD
(1920–1930)**

The article deals with “Prosvita” activity and cooperative movement in 1920–1930.

УДК 94(477)

Дмитро Стовбуха

**УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКЕ ДИПЛОМАТИЧНЕ ПРОТИСТОЯННЯ ДО-
ВКОЛА СХІДНОГО ПИТАННЯ У 1918–1923 РР.**

У статті розкрито українсько-польське дипломатичне протистояння довкола східного питання у 1918–1923 рр.

В умовах зростання зовнішньополітичної активності України та Польщі, входження до світових та регіональних структур, перед обома державами постає завдання розробки основних напрямків закордонної політики і розбудови дипломатичних служб як засобу її реалізації. У зв'язку з цим досить актуальним є звернення до досвіду 1918–1923 рр., аналіз та уроки якого дають змогу краще зрозуміти традиції й новаторство в дипломатії сторін і можуть служити корисним застереженням від повторення аналогічних помилок в майбутньому.

З початком українсько-польської війни обидві сторони, звертаючись до великих держав, звинувачували одна одну в агресії та прохали допомоги. В листопаді 1918 р. Польська Ліквідаційна Комісія звернулась до урядів і військ Антанти із скаргою на “українські банди”, які ніби-то за допомогою пруських та австрійських військ зайняли частину Східної Галичини і місто Львів. Польський Національний Комітет, що мав представницт-

ва в Англії, Франції, США та Італії розгорнув широку пропагандиську кампанію, доводячи що ЗУНР і УГА – "австро-німецька інтрига" [4: 104].

Галицька дипломатія, зі свого боку спираючись на 14 пунктів Вільсона розсилала ноти з повідомленням про утворення незалежної держави і польську агресію проти неї [4: 104].

На кінець 1918 р. питання про долю західноукраїнських земель вже стояло на порядку денному більшості антантівських урядів. Посилена увага до цього регіону пояснюється з одного боку нафтовими інтересами в Дрогобицько-Бориславському районі а з іншого – важливістю "східно-галицького питання" в загальній архітектурі Версальської системи [12: 26–27]. Проте якщо в зовнішньополітичних планах Франції домінувала ідея утворення "Великої Польщі", яка мала стати єдиним стабілізуючим фактором в регіоні, то британський уряд декларував свою підтримку "малим народам", а США виступали за дералізацію Східної Європи із збереженням неподільності Росії [6: 14]. При такій відсутності єдності в поглядах на майбутнє цих земель, великі держави все ж були однастайними в засудженні українсько-польської війни, що знецінювала обидві сторони як анти-більшовицьку силу і перешкоджала експлуатації природних багатств краю. Тому воюючим сторонам регулярно надсилались пропозиції сісти за стіл переговорів.

19 січня 1919 р. одна з таких пропозицій була прийнята і у Львові за ініціативою англійського полковника Вайда відбувся двосторонній діалог.

Українська сторона вимагала виведення польських військ за р.Сян, але представники Варшави з цим категорично не погодились і переговори були перервані. Аналогічна доля спікала і миротворчі місії під головуванням французького генерала Бартелемі, американського генерала Кернана і південноафриканського генерала Боти: кожного разу одна з сторін незмінно виступала проти чергового проекту [4: 110, 112–113]. Пропозиції Бартелемі, з огляду на їх відверту дискримінаційність, відхилили українці, а в двох наступних випадках демарш був зроблений поляками, які дочекавшись сприятливої ситуації на фронті розраховували швидко підкорити всю Галичину силою зброї.

На мирній конференції в Парижі представники Польщі Р. Дмовський та І. Падеревський рішуче виступали проти офіційного коментаря 13-го пункту Вільсона, протиставляючи ідеї етнічних кордонів "історичні права" на реставрацію Речі Посполитої в межах 1772 р. [13: 10] В дипломатичній боротьбі проти галичан поляки користувалися поганою інформованістю західних держав, зображуючи себе як уособлення західних сил регіону, а українців як пробільшовицькі або проавстрійські елементи [13: 14–15].

З українського боку в Парижі виступала делегація у складі М. Лозинського, Д. Вітовського та О. Кульчицького. Не дивлячись на протест польських політиків, представники офіційно не визнаної ЗУНР все ж були допущені до дебатів і підняли питання про польський наступ, що був фактичним ігноруванням волі Найвищої ради. Цю польську акцію різко критикував Ллойд Джордж, який пропонував припинити будь-яку допомогу Варшаві. Але Клемансо і Вільсон ліберальніше трактували дії Польщі і врешті-решт списали все на самочинність Пілсудського, протиставляючи їй поміркованість Падеревського [8: 169]. Так в силу обставин навіть політичний і організаційний дуалізм, що до певної міри існував у реалізації зовнішньої політики Польщі, зіграв в даному випадку на її користь [10: 12]. Натомість намагання галицьких представників в травні 1919 р. дистанціювати справу ЗУНР від загальноукраїнської (і це вже після акту злуки) не мало ніяких реальних наслідків окрім неузгодженості дій і конфліктів в середині делегації [19: 50].

В 1919 р. з'явився ще один фактор, що серйозно шкодив українській справі у світі – єврейські погроми. Впливові євреї з Американського єврейського комітету і Сіоніської організації Америки мали легкий доступ до Вільсона та Гауза, а чутливий до порушень прав людини Білий Дім охоче брав на себе роль виразника їх інтерсів. Українці нажалі, нічого не зробили щоб встановити зв'язок з цією впливовою силою в той час як І. Падеревський, підтримував з єврейськими організаціями постійні контакти, а Р. Дмовський прямо запропонував у грудні 1918 р. покласти край антисемітизму в обмін на підтримку Польщі їхньою делегацією в Парижі [9: 79–80].

Обидві сторони – як українці так і поляки використовували зв'язки еміграції. Представники українців США Кирило Білик і конгресмен штату Нью-Джерсі Джеймс Геміл на-

віть влаштували неофіційну зустріч дипломатів УНР і ЗОУНР Сидоренка і Панейка з членом адміністрації Вільсона Гаузом, [9: 53] а польські науковці з еміграції С. Заверчовський та Г. Артковський брали активну участь в розробці документів комісії експертів стосовно Галичини і передавали Р. Дмовському всі необхідні дані. Сам Падеревський, будучи представником ПНК в США використовував дружні стосунки з Гаузом для загальнопольської справи [9: 43–44].

Важлива роль в реалізації зовнішньополітичних завдань Другої Речі Посполитої відводилась і т. зв. "політиці доконаних фактів". Через відсутність збройних формувань у спірному регіоні Антанта не мала можливості силового впливу на розвиток подій і тому польська сторона зробила ставку на збройне захоплення східногалицьких земель розраховуючи поставити мирну конференцію перед фактом, а вже потім добиватися офіційного визнання зміну [8: 164–165]. Врешті-решт, така політика себе виправдала: реальні успіхи Польщі, а також загроза об'єднання угорських та російських більшовиків призвели до того, що Найвища Рада мирної конференції уповноважила поляків 25 червня 1919 р. окупувати Галичину до р.Збруч. Українська сторона висловила протест [14: 21] проте він не мав реальних наслідків.

Втім, залишалась надія на виправлення становища: польська окупація вважалась тимчасовим заходом, суверенітет над територією, як і раніше, зберігався за Антантою а майбутнє краю мав вирішити плебісцит [4: 125]. Тому екзильний уряд Євгена Петрушевича продовжував активну пропагандистську і дипломатичну діяльність, розраховуючи добитись для галичан права на самовизначення. Особлива увага надавалась доказуванню фактів порушення Польщею міжнародного права і взятих на себе зобов'язань [5: 12–13, 110].

Невизначеність довкола "східногалицького питання" була настільки значною, що в липні 1920 р. на конференції в Спа прем'єр польського уряду В. Грабовський погоджувався на відокремлення земель краю на правах федерації з урахуванням окремого статусу м. Львова [7: 174 – 175]. У лютому 1921 р міжнародна Рада Ліги Націй під головуванням бразильського делегата Да Куни прийняла спеціальну резолюцію в якій зазначалось, що Польща є лише фактичним мілітарним окупантом Галичини і остання лежить поза її кордоном [7: 175]. В такій ситуації офіційна Варшава вдалась до тактики виграшу часу і керуючись принципом "gueta non movere" вичікувала сприятливішої міжнародної ситуації. Одним з головних завдань візиту міністра закордонних справ Польщі графа Сапєги до Франції і Англії в квітні 1921 р. було, якраз, прагнення добитись щоб справа "глибоко спала" [12: 31].

Натомість українці всіма силами намагалися активізувати світову увагу. На відміну від ідеалістичної віри в справедливість Антанти 1919–1920 рр., тепер головна ставка робилась на суперечності між великими державами. Уряд Петрушевича не скупився на обіцянки західним лідерам та фірмам, розраховуючи використати їх лобіські можливості [9: 102]. Значну активність на міжнародній арені виявляв митрополит А. Шептицький. У різний час він відвідав Англію, Ватикан, Францію, Швейцарію, Австрію, Бразилію, Аргентину, Канаду, Бельгію, Голландію; зустрічався з багатьма поважними особами, серед яких президенти Гардінг і Пуанкаре, папа римський Пій XI, прем'єр Франції Бріан, міністр торгівлі США Гуверта іншу [11: 14–15, 9–115].

І все ж Польща мала значно більші можливості, що дозволило здійснити ряд серйозних акцій. Протягом 1921 р. Варшава досягла домовленостей про дипломатичну підтримку з Чехословаччиною [1: 136 –137] та Румунією [12: 35] Під її головуванням було створено блок Прибалтійських країн, що поряд з антибільшовицькою спрямованістю мав використовуватись і в дипломатичній боротьбі проти Англії і Німеччини. Зрозумівши після Генуезької конференції, що без деяких, (принаймі формальних) поступок не обійтись, Польща доповнила свою нормативну базу законом "Про воєводську автономію", який подібно іншим декларованим проукраїнським законам ніколи повністю не виконувався, а лише сприяв позитивному іміджу Другої Речі Посполитої [3: 45].

Крім того сама міжнародна кон'юнктура складалась на користь польської сторони: у жовтні 1922 р. пішов у відставку такий серйозний опонент як Ллойд Джордж, а фашистський переворот в Італії обернувся її послідовною підтримкою курсу офіційної Варшави.

Врешті-решт, найсерйозніший противник – Англія, за поступки Франції на Близькому Сході, зайняла значно м'якшу позицію і фактично погодилась на зміну статусу Східної Галичини [12: 61–62].

Після відповідної дипломатичної підготовки, польський уряд вирішив знову відняти питання про "східні кордони" [2: 221] і пообіцявши в черговий раз поважати права місцевого населення добився-таки юридичного визнання інкорпорації, що de facto давно вже була реальністю.

Так завершилось у березні 1923 р. дипломатичне протистояння. Але рішення Ради Амбасадорів не визнавалось українським народом, тому "галицьке питання" не було зняте, а боротьба (в різних формах) продовжувалась і пізніше.

Список використаних джерел

1. Внешняя политика Чехословакии, 1918–1939. – М., 1959.
2. Документи и материалы по истории советско-польских отношений. – М., 1966.
3. Кондратюк В. О., Зайцев О., Ю. Україна в 20–30 рр. ХХ століття. – Львів, 1993.
4. Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр.: Проблеми взаємовідносин. – К., 1998.
5. Кривава книга Ч. II. Українська Галичина під окупацією Польщі в рр. 1919–1920. – Відень, 1921.
6. Кучик О. С. Україна в зовнішній політиці Антанти (1917–1920 рр): Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. істор. наук. – Львів, 2001.
7. Кучменко Е., Ліпкан А. Польща і питання Східної Галичини в міжнародній політиці (1914–1921 //Перша світова війна і слов'янські народи: Матеріали міжн. наук. конферен. 14–15 травня 1998 р. – К., 1998.
8. Макарчук С. А. Українська республіка галичан. – Львів, 1997.
9. Павлюк О. В. Боротьба України за незалежність і політика США (1917–1923). – К., 1996.
10. Павлюк О. В. Східна Галичина в Європейській політиці 1918–1919 рр.: Автореф. дис. на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук. – К., 1993.
11. Перевезій В. Греко-католицька церква в 20–30 рр. ХХ століття. – К., 1998.
12. Сливка Ю. Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). – К., 1985.
13. Stepan Rinetsky. Ukrainian-Polish diplomatic struggle 1918–1923. – Chicago, 1963.
14. Українські дипломатичні ноти в справі Галичини. – Кам'янець, 1919.

Dmytro Stovbukha

UKRAINIAN-POLISH DIPLOMATIC CONFRONTATION CONCERNING EASTERN ISSUE (1918–1923)

The article deals with the problem of the Ukrainian-Polish diplomatic confrontation concerning eastern issue (1918–1923).

УДК 330. 8

Богдана Оксентюк

ОПОДАТКУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ У РОКИ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Стаття присвячена дослідженню проблеми оподаткування державної промисловості України в роки нової економічної політики. Значна увага приділена теоретичним основам визначення форм власності та господарювання щодо перспектив становлення й розвитку податкової політики. Показано та проаналізовано структуру податкової системи, господарську діяльність державних підприємств. Проаналізовано недоліки оподаткування, їх соціально-економічні наслідки.

Нова економічна політика розпочалася із заміни продрозкладки натуральним податком у березні 1921 р. [1: 171]. Запровадження податку автоматично передбачало й відновлення ринку у місцевому масштабі.

Здійснення непу у промисловості можна поділити на три етапи. Перший – 1921–1923 рр. – період ліквідації главкістської системи управління промисловістю, організації трестів та синдикатів, формування ринкових відносин та зародження основ державно-корпоративної власності. Другий етап – 1923–1927 рр. – починається з прийняття декрету від 10 квітня 1923 р. "Про державні промислові підприємства, що діють на основах комерційного розрахунку (трести)". У цей період завершується відбудова промисловості, зміцнюються методи адміністрування і планового регулювання господарської діяльності трестів, з'являються кризові явища в управлінні промисловістю та вишукуються нові форми організації й управління промисловістю. І третій етап – 1927–1929 рр. – розпочинається з постанови ЦВК РСФР і РНК РСФР "Положення про промислові трести" від 29 червня 1927 р. і закінчується постановою ЦК ВКП (б) від 5 грудня 1929 р. "Про реорганізацію управління промисловістю". На цьому етапі непівські форми господарювання та управління промисловістю ліквідовуються і запроваджуються планові основи регулювання та державно-адміністративні методи управління господарством країни.

Відправним моментом втілення нової економічної політики в промисловості були наказ РНК РСФРР від 9 серпня "Про проведення в життя основ нової економічної політики" та постанова Ради праці та оборони РСФРР від 12 серпня 1921 р. "Основні положення про заходи по відбудові великої промисловості і піднесенню та розвитку виробництва" [2: 244–250]. В Україні ці законодавчі акти були відповідно продубльовані РНК УСРР 30 серпня і 21 жовтня 1921 р. [3: 491, 613; 8].

Дезорганізація фінансової системи, яка розпочалася ще в роки світової війни тривала. В умовах страшної інфляції втрачали зміст не тільки прямі податки, але і акцизи, котрі були відмінені в січні 1920 року. На початку 1921 р. була декларована відміна всіх грошових податків та зборів.

Перехід до непу вимагав відновлення фінансової системи, нормального оподаткування. Спочатку пропонувалось здійснювати оподаткування як державних, так кооперативних і приватних торгових та промислових підприємств на загальних основах, у відповідності з одними і тими ж принципами та законодавчими актами. Але дуже швидко виявилось, що для цього потрібне певне трактування статусу державного підприємства, відокремлення доходів державного підприємства від доходів держави [4: 981].

Наприкінці 1922 р. проблема оподаткування промисловості настільки загострилася, що Укрекономнарада вимушена була її розглянути на своєму засіданні. Але вона не могла вирішити це питання [5: арк. 67]. Трести несли подвійне, а іноді й багаторазове обкладання промисловим урівняльним податком через те, що окремо обкладалися як підприємства, що входять до їхнього складу, так і їх торгові контори. Система збору рівного

податку лише з величини обороту була далеко не рівною, оскільки не враховувала: працювало підприємство з прибутками чи мало збитки. І вже парадоксально виглядало обкладання податком основного капіталу та довільно встановлені непрямі податки, які не відповідали платіжним можливостям населення. Так, досить високим акцизом обкладалися спирт, цукор, сіль, тютюн, пиво, чай, сірники та інші предмети першої необхідності.

Представники промисловості вимагали вдосконалення цієї системи і приведення податкової системи до розумних меж. Зокрема, конференція губернських трестів, яка відбулась у вересні 1922 р. у Харкові, констатувала, що промисловість обкладається рівним і патентним, місцевим і спеціальним податками, нарахуваннями на зарплату – соцстрах і культфонд. На конференції були запропоновані заходи щодо вдосконалення податкової системи. Пропонувалося запровадити рівний податок на прибуток, а не на оборот, скасувати податок з основного капіталу, знизити розміри акцизу на деякі товари, надати пільги при акцизних платежах залежно від умов збуту, продукція, яка відпускатись для потреб армії, повинна була бути звільнена від акцизу й податків [6: 48].

Питання про обкладання трестів податком ще гостріше стояло на першому Всеукраїнському з'їзді трестової промисловості, торгівлі і транспорту. На з'їзді більшість висловилися за пом'якшення податкового тиску на трести. Найбільш аргументовано обґрунтував позицію промисловців з цього питання Я. Діманштейн [7: арк. 15]. Взагалі, господарники не виступали проти податків, вони лише висловлювалися за те, щоб оподаткування трестів всебічно сприяло розвитку продуктивних сил, тобто було тим механізмом, який би забезпечив нормальний розвиток промисловості.

Отже, промисловий податок представляв собою складну конструкцію, яка складалась з двох майже незалежних частин: патентного та урівняльного збору. Патентний – був пов'язаний з вибором патентів підприємцями. Ціна патенту визначалась розрядом (торгові підприємства поділялись на 5 розрядів, промислові – на 12) та місцезнаходженням підприємства. Урівняльний збір представляв собою податок, який сплачувався з суми господарського обороту. Початково розмір цього збору був визначений в 7 % до обігу (3 % в держбюджет, 3 % в місцевий бюджет, 1 % на допомогу голодуючим). Вже в 1923 р. таке явно завищене обкладання було знижене вдвічі та диференційоване за галузями та формами власності. Для державних підприємств урівняльний збір був встановлений у 2–4 рази нижчим, ніж для приватних.

Урівняльним збором товар обкладався на всіх стадіях його обігу, платниками цього податку були всі агенти виробництва, включаючи окремі підприємства, їх об'єднання (трести), об'єднання трестів (синдикати), оптові та роздрібні ланки торгівлі. Саме цим урівняльним збір відрізнявся від акцизу – певної фіксованої надбавки в ціні товару на користь держави. По суті, урівняльний збір представляв собою податок з обігу – форму більш прогресивну, ніж акциз, яка дозволяла відносно рівномірно оподатковувати всі товари та вловлювати в бюджеті навіть незначні надлишки прибутків.

За даними анкет, сума урівняльного збору складала в середньому 18,9 % обігу. Якщо взяти до уваги, що нормальний податок повинен стягуватися подвійним чином (7 % із вартості наявної продукції на складах промислових підприємств та 7 % з сум, виручених правлінням тресту від продажу виробів) і що в деяких трестах знаходиться значна кількість не реалізованих товарів (а це збільшує розмір податкового обкладання), то цифра 18,9 % вважалась реальною [8: 62]. Виведений середній розмір обкладання 18,9 % Проуправління вивчало окремо по відношенню до важкої – дефіцитної та легкої – прибуткової індустрії.

Згідно бюджету, прибуток останньої, у випадку повного звільнення її від податків, дорівнював би 35 190 364 зол. крб. При стягненні 18,9 % з обігу, ці трести повинні були заплатити 41 582 835 зол. крб. Таким чином, і ця частина промисловості ставала б збитковою на 6 392 471 зол. крб. або на 2,9 % по відношенню до загальної суми прибутків і 2,5 % у відношенні до загальної суми витрат, яка рівна 253 млн. зол. крб.

У цій промисловості знаходились ті трести, котрі працювали на широкий ринок і мали великий попит на свої вироби (Маслотрест, Тютюнтрест, Махортрест та ін.), і тому могли здійснювати обіг, приблизно 7–8 разів на рік. Крім цих трестів, були і інші, які виконували лише сезонну роботу, як Цукортрест, швидкість обігу капіталу якого рівна 1–2

рази на рік і, накінець, трести, які мали швидкість обігу, рівну 3–4 (Укртекстиль, Укрполіграф та ін.). В середньому, для всієї цієї частини промисловості бралась швидкість обігу рівна 4.

Виходячи з цього, слід визнати, що при оподаткуванні у 18,9 % сплата податків поглинала 10 % обігового капіталу цих трестів [8: 63].

При звільненні від податків дефіцитної, важкої індустрії, чисті збитки без податків, за даними бюджету, були рівними 19 818 514 зол. крб.; при обкладанні у 18,9 %, що дорівнює 11 450 тис. зол. крб., дефіцит збільшується вже до 31 268 514 зол. крб., тобто перевищує 50 % виробничих доходів (52 %) і досягає 36,5 % загальної суми видатків (86 млн.) [8: 63].

Податки самі по собі викликали збитки у 13,4 % від загальної суми всіх видатків трестів (при швидкості обігу 2 рази на рік). У тих трестах, де він швидше не може обертатися (наприклад, у Південсталі, Південруді, Хімвугіллі) податки поглинали 26,8 % обігового капіталу.

Таким чином, промислові підприємства були забезпечені менше, ніж на 50 % необхідними обіговими засобами.

Висота оподаткування промисловим податком була непомірно високою. В 1921–22 рр., за даними проф. Соколова, податки склали 700 млн. зол. крб. (40 – податки, 561,6 – продподаток і 94,5 – трудгужподаток). При національному доході в 4–5 млрд. зол. крб., це складало біля 15 %. З цього видно, що відсоток податку збільшився в 2,5 рази. В довоєнний час промисловий податок складав 0,51 % обігу. У зв'язку із валовим збільшенням податків по відношенню до національного доходу в 2,5, промисловий податок повинен також бути збільшеним у таку ж кількість разів, тобто в середньому повинен скласти 11/4 % [8: 66].

Виходячи з цього, УРНГ запропонувала диференційовані ставки податку, а під оборотом встановлювалась виручка від реалізації товарів об'єднання за готівку та в кредит, за винятком суми отриманої за ярмаркову торгівлю.

Новий етап організації промисловості розпочався весною 1923 р. 10 квітня 1923 р. ВЦВК і РНК СРСР прийняли декрет "Про державні промислові підприємства, що діють на засадах комерційного розрахунку (трестах)" [2: 147–159].

Це був перший закон радянської влади, який створив тверду правову основу функціонування державного підприємства як єдиного цілого.

З появою декрету від 10 квітня 1923 р. була значно вдосконалена податкова система, але вона не стимулювала виробництво. Крім того, негативно впливали на господарську діяльність трестів, особливо на їхнє фінансове становище різноманітні "добровільні внески", які вони вимушені були сплачувати партійним, державним та громадським організаціям.

Вже в 1923–24 рр. формується окреме законодавство з обкладання державних та кооперативних підприємств. В 1923 р. обкладання урівняльним збором було понижене майже вдвічі та диференційоване за галузями та формами власності. Для державних підприємств урівняльний збір був встановлений у 2–4 рази нижчий, ніж для приватних. Еволюція урівняльного збору (податку з обігу) у бік більшої схожості з акцизами почалася з того, що на вимогу державної промисловості від урівняльного збору був звільнений весь внутрішньопромисловий обіг. Рух товарів від підприємства до тресту, від тресту до синдикату був звільненим від обкладання. Вся сума урівняльного збору сплачувалась в кінцевому пункті реалізації товару державною промисловістю, тобто синдикатами. Тим самим втрачалось рівномірне обкладання окремих ланок обігу. Усунення приватного сектора у кінці 20-х років звело значення урівняльного збору до обкладання державної промисловості, де це обкладання вже у середині 20-х років втратило характер рівномірного обкладання обігу.

У наступні роки оподаткування промисловості суттєво не змінилося – далі існував промисловий податок. Цей податок обкладав виключно торгівельні, промислові та комерційні організації, а також особисту промислову працю. Жодне підприємство не могло функціонувати без патенту, так само як і без нього неможливо було займатися ремеслом або кустарним промислом. Це стосувалося всіх підприємств, як приватних, так і

державних та кооперативних. Виняток із загального правила становили власники промислових підприємств, кустарні та ремісницькі заняття осіб, що працювали у сільському господарстві, якщо прибутки з таких джерел включались до оподаткування єдиним сільськогосподарським податком – вони звільнялися від патенту.

Податкова реформа 1930 р. заключалась, перш за все, у злитті існуючих акцизів з урівняльним збором в єдиний податок з обігу, який за своєю природою та організацією був ближчим до акцизу, ніж власне до податку з прибутку. Головним чином, він оподатковував виробництво та реалізацію предметів споживання та зосереджувався в одній, оптовій ланці, звільняючи від обкладання виробництво і, що особливо небажано, роздрібну реалізацію товарів [4: 986].

Список використаних джерел

1. Кульчицький С. В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). – К.: Основи, 1996.
2. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам: Сборник документов за 50 лет: в 5-ти томах. – М.: Издательство политической литературы, 1967. – Т. 1.: 1917 – 1928 годы. – 783 с.
3. Собрание Узаконений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины (СУ УССР). – X., 1921. – № 21. – 889 с.
4. Маневич В. Е. Налоговая система непа и современные проблемы налоговой реформы // Экономика и математические методы. – 1989. – Том XXV. – Вып. 6. – С. 980–993.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО). – Ф. 3040. – Оп. 1. – Спр. 211.
6. Перцович Н. Советские тресты и синдикаты. Организация крупной промышленности. – X.: Гос. изд-во Украины, 1925. – С. 48.
7. ЦДАВО України. – Ф. 34. – Оп. 4. – Спр. 59.
8. Елич Ю. Налоговое обложение промышленности // Народное хозяйство Украины. – X., 1922. – № 11–12. – С. 662–670.

Bohdana Oksentjuk

THE IMPOSING OF STATE INDUSTRY DURING NEW ECONOMIC POLICY YEARS

The article deals with the problem of taxation of the Ukraine state industry during the period of new economic policy. The attention is focused on the identification of the theoretical basis of the ownership and business activity forms on the perspectives of organization and development of taxis policy. Schemes of taxis system, economic activity of state industries are described and analyzed. Defects of taxing and their social economic effects during the nep period are characterized.

УДК 94 (477)

Олег Полянський

ПРИЧИНИ ТА ХАРАКТЕР РУХУ ОПОРУ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (1921 – 1939 РР.): МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ

У статті висвітлюються причини руху Опору в радянській Україні. Проблеми творчого, національного і соціального статусу не були вивчені раніше. Історичні і юридичні аспекти проголошення і встановлення радянської влади в Україні займають важливе місце у статті.

Серед багатьох складових проблеми "український національно-визвольний рух 1921–1991 рр.", тема руху Опору в радянській Україні у 1921-1939 рр. є найменш дослі-

дженою і найбільш складною. По суті, за винятком праць Ю. Шаповала [1–4], Ю. Шаповала та В. Пристайка [5–7], Ю. Шаповала та В. Золотарьова [8], а також робіт С. Білоко-ня [9], І. Біласа [10], Д. Соловея [11], Г. Костюка [12], І. Винниченка [13], які хоч і не присвячені безпосередньо темі руху Опору, та все ж містять унікальні архівні матеріали та висновки на їх основі, що дають змогу ставити і досліджувати в сучасній історіографії проблему руху Опору в радянській Україні у міжвоєнний період.

Інші автори, зокрема С. Кульчицький [14], О. Бойко [15], в своїх узагальнюючих працях лише побіжно торкаються цього питання.

Тому, перед дослідниками стоять непрості завдання розробки термінологічного апарату руху, обґрунтування його хронологічних рамок, з'ясування суті національної політики більшовицької партії, зокрема щодо України, висвітлення історико-правових аспектів проголошення і встановлення радянської влади в Україні.

Особливої уваги потребує дослідження питань, пов'язаних з продовженням збройного Опору українського селянства у 20–30-х рр., участі в русі Опору української інтелігенції, духовенства, робітництва, опозиційних настроїв в середовищі партійних, комсомольських та військових кадрів УСРР.

Необхідно також, під кутом зору руху Опору, проаналізувати причини і наслідки українізації, визначити місце і роль в ньому такого своєрідного явища, як український націонал-комунізм.

Розширення джерельної бази і детального аналізу вимагають питання зв'язків УВО та ОУН з середовищем руху Опору в радянській Україні, намагання останніх поширити свою діяльність на цю територію. Нового осмислення і трактування потребують політичні процеси 20–30-х рр. в Україні, передовсім в плані з'ясування об'єктивності щодо них версій радянських спецслужб, української історіографії в еміграції та української радянської історіографії. Нинішня політична ситуація й розвиток історичної науки дають можливість реально оцінити організаційний стан руху Опору і рівень його фабрикації та фальсифікації тоталітарним режимом.

Рух Опору в радянській Україні у 1921–1939 рр. був першою складовою частиною українського національно-визвольного руху, який тривав з часу поразки Другої української національної революції наприкінці 1920 р. та безуспішних спроб повалити радянську владу під час т. зв. Листопадового рейду 1921 р. і до проголошення незалежності України у серпні 1991 р.

Враховуючи той факт, що в досліджуваний період так і не було розв'язане українське питання, тобто не створено української незалежної соборної держави, національно-визвольний рух слід розглядати під кутом зору: 1) процесу теоретичного обґрунтування ідеї незалежності України; 2) створення і діяльності культурно-просвітніх, економічних товариств, спортивно-військових структур та, врешті, політичних організацій і партій, 3) мирних (парламентських) та збройних форм боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу.

Дослідження цих проблем дає змогу ствердно відповісти на поставлене запитання: чи існував рух Опору в радянській Україні? Так, існував! Причому, цей процес був фактично безперервним (перманентним). Він набирав різних форм: від пасивного Опору режимові, існування опозиційних настроїв в національних середовищах всіх верств населення і через діяльність легальних та напівлегальних товариств, нелегальних організацій до збройного Опору тоталітарному режимові.

Тому, справедливо зазначає І. Білас: "Серед нез'ясованих наукових проблем постає й така, як спротив української нації репресіям окупаційних режимів. Справедливо поклавши головну відповідальність за злочини на державу, ми все ж надто категоричні у твердженнях про загальну покірність населення, його необізнаність, казенне однострумство. Навряд чи вірно зводити різноманітність течій суспільного життя навіть цього надзвичайно скрутного часу тільки до широкомовних кампаній на підтримку вироків проти "ворогів народу". Таке спрощення історичної реальності не тільки залишає без відповіді чимало суттєвих запитань, воно глибоко несправедливе щодо пам'яті тих, хто, як тільки міг, чинив опір. Подібне спрощення, по суті, позбавляє нас дуже важливої моральної опори, змізернює нашу демократичну культуру, підмурки якої завжди підтримувалися

прикладом та самопожертвою людей, котрі за найважчих часів знаходили сили жити по совісті" [10: 19–20].

До позитивної відповіді на питання про рух Опору в радянській Україні схиляється відомий дослідник цих проблем Ю. Шаповал: "Протягом всієї доби комуністичного панування в Україні завжди були патріоти, які чинили спротив (латентний або відвертий) режимові, вбачали перспективу України в більшій орієнтації на Захід і прагли створити недекларативну, а повноцінну Українську державу" [4: 24].

Він же наголошує: "документи свідчать, що спротив комуністичному режимові в Україні тривав увесь час, поки той режим існував. Українці не були безмовними жертвами, і надзвичайно важливо звернути увагу на досягнення руху Опору більшовизму" [4: 417].

В той же час, необхідно порушити надзвичайно важливу проблему, яку об'єктивно і реально не досліджував ніхто: чому українці йшли на службу комуністичному режимові? Чи може УСРР-УРСР вважатися їхньою Вітчизною? Очевидно, що відповідь на ці та інші запитання може, хоча б частково, пояснити чому існувала опозиція та рух Опору в радянській Україні.

Не менш важливим, в цьому плані, є дослідження програмно-теоретичних поглядів та практичної діяльності більшовицької партії щодо національного питання взагалі й українського питання зокрема. З цим нерозривно пов'язана необхідність висвітлення історико-правових аспектів проголошення і встановлення радянської влади в Україні.

Наукове дослідження цих питань є надзвичайно важливим для з'ясування істинних причин руху Опору в радянській Україні 1921–1939 рр. та й взагалі українського національно-визвольного руху в радянський період. Що зумовило цей рух? Чому він тривав фактично до проголошення незалежності у 1991 р.?

Очевидно, основною причиною була невирішеність у повному обсязі українського питання, територіальна розчленованість та загарбання українських земель іноземними державами (Польщею, Румунією, Чехословаччиною), відсутність повноцінної незалежної української держави в складі СРСР.

Адже, декларативна українська державність у формі УСРР-УРСР лише формально розв'язувала українську проблему, а подальша фактична антиукраїнська політика більшовицької партії сприяла антирадянським настроям, породила виникнення опозиції та руху Опору в радянській Україні у міжвоєнний період.

Щоб висвітлити ці складні процеси, які до того ж проходили в умовах формування і посилення тоталітарного режиму, необхідно принаймні стисло проаналізувати національну програму і реальну політику більшовицької партії та з'ясувати, що ж насправді являла собою за національним складом КП(б)У, якими були історико-правові підстави проголошення та форми, засоби і методи встановлення радянської влади.

Очевидно в основі антиукраїнської політики більшовицької партії лежали теоретичні висновки К. Маркса та Ф. Енгельса, які у своїх працях приділивши певну увагу Україні, при цьому доказували, що українство не здатне до власного державотворення, приречене на зникнення і віддавали перевагу серед слов'ян – росіянам і полякам.

Виникнувши на зламі XIX і XX ст. і діючи в умовах багатонаціональної, Російської імперії, більшовицька партія змушена була виробити своє ставлення до національного питання, свою національну програму. Суть її полягала в тому, що більшовики з часу виникнення були прихильниками єдиної централізованої держави і єдиної централізованої партії, тому їхнє ставлення до національного питання диктувалося цією стратегічною установкою, а певні особливості, деякі корективи цієї генеральної лінії були лише тактичним ходом, який мав забезпечити реалізацію стратегічної мети.

Тому В. Ленін і його партія проводили запеклу і нещадну боротьбу з соціал-демократичними рухами і партіями неросійських народів, зокрема, українськими. Як зазначав Г. Костюк: "здавалося б, що, визнаючи програмове гасло "право націй на самовизначення, аж до відокремлення", визнаючи силу і значення революційно-визвольних рухів у боротьбі з самодержавством, не можна було не визнавати права, принаймні за всіма соціал-демократичними партіями поневолених народів, репрезентувати й очолювати ці рухи. Але російська соціал-демократія, а зокрема більшовики, гостро заперечливо і

нетерпимо поставилися не тільки до всіх соціалістичних партій узагалі, але й в першу чергу до споріднених ідеологічно і програмово соціал-демократичних партій неросійських народів" [12: 34].

Але, політичні реалії заставляли більшовиків певним чином рахуватися з українським національно-визвольним рухом, який посилювався з кожним роком, особливо після розпаду Російської імперії в результаті Лютневої революції 1917 р. Адже національне питання, в цей період, стало одним з основних на теренах колишньої Російської імперії, в т.ч. в Україні.

І тут, особливо виразно проявилась вся суперечливість, подвійність, зрештою демагогічність і фальшивість більшовицької програми з національного питання. Будучи прихильниками не тільки централізованих, а й великих держав, більшовики фактично стояли за збереження єдності Російської імперії, яка в 1922 р. отримує назву СРСР. Тому й доводилося вдаватися до словесної еквілібристики на зразок "Право націй на самовизначення і відокремлення, не слід змішувати з доцільністю відокремлення; ми не прихильники дрібних держав, ми, більшовики, не підтримуємо сепаратистських тенденцій, ми ведемо агітацію не за відокремлення, а тільки за право на відокремлення; підтримувати українців нам не доводиться, бо для пролетаріату цей рух не корисний".

З приходом до влади більшовицька партія та її лідер В. Ленін змушені були шукати нового теоретичного обґрунтування між "правом націй на самовизначення аж до державного відокремлення" і намаганнями створити єдину централізовану державу в рамках території колишньої Російської імперії. Ще в дореволюційних працях В. Ленін неодноразово твердив, що національно-визвольні рухи в своїй основі є буржуазними. Пролетарська партія їх підтримує остільки, оскільки вони розхитують міць імперіалістичних держав. Але тепер, коли владу у свої руки взяв пролетаріат, пролетарська партія не може їх підтримувати, бо появилися нові соціалістичні рухи робітників і селян пригноблених націй. Саме ці останні вступили у гострий конфлікт з старими, буржуазними національно-визвольними рухами. Більшовики, природно, підтримують ці нові соціалістичні рухи. "Ми, як комуністи, – заявив Ленін, – лише в тих випадках повинні і будемо підтримувати буржуазні визвольні рухи... коли ці рухи дійсно революційні, коли представники їх не будуть перешкоджати нам виховувати й організовувати в революційному дусі селянство і широкі маси експлуатованих".

Це означало, що комуністична партія буде підтримувати лише ті національно-визвольні рухи, які вона контролює, які йтимуть у фарватері її політики. Всім іншим оголошувалася нещадна війна.

Першим об'єктом, чи навіть швидше полігоном, на якому проходили апробацію більшовицькі теорія і практика, стала, Україна, зокрема Українська Народна Республіка. Формально визнавши УНР, більшовики відразу ж розпочали шукати шляхів і засобів її знищення. На противагу існуючій УНР та її державним органам – Центральній Раді та Генеральному Секретаріату, вони проголошують радянську УНР, створюють її уряд – Народний Секретаріат і розпочинають війну проти національної державності. Має місце пряма збройна агресія радянської Росії проти УНР. До того ж саме більшовики розв'язують громадянську війну в Україні.

Як зазначає Г. Костюк: "Офіційно пропагуючи й далі гасло "самовизначення аж до відокремлення"... вони одночасно неофіційно, але продумано й планомірно робили все, щоб стихійний процес унезалежнення поневолених народів, який почався з перших днів Лютневої революції 1917 р., припинити... Більшовики офіційно, але інтенсивно й планомірно почали акцію (спочатку там, де для цього була реальна можливість і що було з погляду їх існування найважливіше) підготування до збройного знищення фактичної незалежності того чи іншого народу. Так було з Україною, з балтійськими народами (Литва, Латвія, Естонія), так було з народами Кавказу, з Туркестаном та іншими... Не було жодної країни, жодної нації, які пізніше були залучені до радянської федерації, щоб те залучення відбувалося мирним, демократичним шляхом. Усюди було вжито збройні військові сили російської червоної гвардії і внутрішньонаціональну агентурну провокацію" [12: 68–71].

У зв'язку з цим варто розглянути питання про створення, діяльність і національний склад КП(б)У. Вона була створена з більшовицьких осередків РСДРП (б) для прискорення і полегшення встановлення радянської влади в Україні. Тенденція до створення всеукраїнського більшовицького центру стали помітними влітку 1917 р. Частина більшовицьких діячів, зокрема, В. Шахрай, С. Мазлах, Ю. Лапчинський, М. Скрипник, виступали за створення окремої партії.

В квітні 1918 р. у Таганрозі було проведено партійну нараду більшовицьких організацій України, яка прийняла рішення про утворення Комуністичної партії більшовиків України, як самостійної одиниці. Але I з'їзд КП(б)У, що відбувся в липні 1918 р. у Москві, під тиском ЦК РКП(б) і особисто В. Леніна, скасував постанову Таганрозької наради і проголосив КП(б)У складовою частиною РКП(б), яка підпорядковується її ЦК, фактично на правах обласної парторганізації. До речі, до складу ЦК КП(б)У тоді увійшло лише два українці.

Взагалі, з'ясування питання про національний склад КП(б)У дає можливість зрозуміти суть важливої проблеми, що собою являла ця партія та чий інтереси вона представляла. Так, відповідальний працівник ЦК КП(б)У С. Діманштейн зазначав, що в рядах більшовиків до 1917 р. було лише 273 українці. Основне ядро становили росіяни та євреї. А на час 1-го з'їзду КП(б)У у ній було близько 7 % українців, в листопаді 1920 р. – 19 %, 1923–24 % , 1933 р. – 60 % [16: 335–336].

В довідці про національний склад КП(б)У від 1926 р. зазначається, що на 1 січня 1924 р. в партії перебувало 33,3 % українців 45,1 % росіян 14 % євреїв та 7,6 % інших. На 1 січня 1925 р.: 37 % українців, 43,5 % росіян 11,9 % євреїв та 7,6 % інших. На 1 січня 1926 р.: 42,9 % українців, 38,6 % росіян, 11,2 % євреїв та 7,3 % інших [17: 170].

Керівний склад КП(б)У, починаючи з 1-го з'їзду теж був російсько-єврейським. Так, в ЦК КП(б)У, обраному 1-им з'їздом, з 15 членів ЦК лише 2 були українцями, а у виконавчому бюро ЦК КП(б)У – жодного. Проте там були Ш. Грузман, С. Закс, Я. Епштейн. Це ж стосується і Закордонного бюро, до складу якого входили Е.Квірінг (німець) Ф. Сергєєв-Артем (росіянин), І. Сталін (грузин). Аналогічне становище з національним складом було і в державних органах влади. Центральному Виконавчому Комітеті рад та уряді.

Так, з 41 члена першого ЦВК українців було лише 13 чоловік. В першому радянському уряді України – Народному секретаріаті: з 24 народних секретарів та їх помічників лише 6 (25 %) були українцями. З 21 наркома Тимчасового робітничо-селянського уряду сформованого у січні 1919 р. тільки 8 (38 %) – українців. В складі Раднаркому утвореному в березні 1919 року з 17 наркомів – 5 (29%) українців [18: 74–75]. Зрештою, до 1952 р. ніколи українець не був першим секретарем ЦК КП(б)У.

Таким чином, саме під керівництвом цієї, по суті неукраїнської партії проголошувалася і встановлювалася радянська влада в Україні, приймалося рішення про входження республіки до складу СРСР.

Тому, має рацію Ю. Бадзьо, який наголошує: "більшовизм був продуктом російської національної історії, а на неросійських етнічних землях імперії він утвердився шляхом експансії, підтриманої місцевим російським та зрусифікованим населенням. Дух великодержавництва століттями тяжів (і тяжіє) над історією Росії, деформуючи соціальну практику і політичну свідомість суспільства, у напрямку, що привів, зрештою, до перемоги більшовизму. Цей дух допоміг більшовикам придушити національно-визвольні рухи на терені імперії і встановити свою владу на величезному євразійському просторі...Експорт більшовицької революції з Росії в Україну та інші неросійські землі імперії набрав згодом світового масштабу, він тривав протягом усього існування СРСР і закінчився лише тоді, коли зазнав повного краху самий більшовизм та його державно-політичний витвір – Радянський союз" [19: 16–17].

В цьому контексті абсолютно правомірною є постановка питання: чи було встановлення радянської влади в Україні наслідком законного волевиявлення населення, юридично обґрунтоване, визнане світовим співтовариством чи воно стало результатом застосування сили для втілення інтересів партійної еліти сусідньої держави?

Як зазначають сучасні дослідники, аналіз офіційних нормативних актів, архівних матеріалів, спогадів учасників української революції, діячів радянських установ та більшо-

вицької партії засвідчує, що I Всеукраїнський з'їзд рад був скликаний і проведений із порушеннями встановленої процедури, без підтримки і повноправного представництва населення України, тобто не виражав волевиявлення українського народу, а тому був не правочинним, а створені рішенням нелегітимного з'їзду органи радянської влади в Україні – незаконними й, взагалі, радянська влада в Україні, у грудні 1917 – березні 1918 рр. була встановлена за допомогою військової сили іноземної держави – РСФРР [16: 37–38].

"Простежуючи генезу більшовизму в Україні, – пише Є. Стаднійчук, – можна стверджувати, що він не був внутрішнім національним витвором українського народу, а чужорідним, чужонаціональним, штучно перенесеним на українську землю... Головною соціальною опорою більшовицької партії в Україні став російськомовний і єврейський пролетаріат міст, а також ті верстви українських робітників, які... зрусифікувалися" [18: 76].

Крім того, необхідно порушити ще один важливий аспект проблеми – проголошення й встановлення радянської влади. Більшовицька партія, за своїм національним складом, в досліджуваній період не була українською. Вона називала себе робітничою і начебто встановила диктатуру пролетаріату, хоча насправді, диктатуру навіть не всієї партії, а партійної верхівки. А що являв собою пролетаріат в Україні, який був основною рушійною силою соціалістичної революції?

За даними перепису 1897 р. в Україні проживало 23.430.387 чол., з яких 17.005.688 (72,6 %) – українці, 2.767.952 (11,8 %) – росіяни, 1.935.465 (8,3 %) – євреї та 1.721.282 (7,3 %) – представники інших національностей. Національний склад міського населення України був таким: з 3.085.391 чол. українці становили – 936.086 (30,3 %), росіяни – 1.050.018 (34 %), євреї – 830.459 (27 %) та інші 268.831 (8,7 %) [20: 25, 27]. Це, так би мовити, дані на час створення більшовицької партії.

Тепер проаналізуємо матеріали перепису 1926 р., тобто через 9 років після взяття влади більшовиками. На цей рік в Україні проживало 29.018.187 чол., з яких 23.218.860 (80 %) – українці, 2.677.166 (9,2 %) – росіяни, 1.574.391 (5,5 %) – євреї, 1.547.770 (5,3 %) – інші. Національний склад міського населення України: з 5.373.553 чол. українці становили – 2.536.499 (47,2 %), росіяни – 1.343.689 (25 %), євреї – 1.218.615 (22,7 %), інші – 274.750 (5,1 %) [20: 72, 75]. Тобто і через п'ять років після утворення більшовицької влади, українці в складі робітничого класу складали дещо менше половини від загальної його чисельності.

Тому, питання про те, ким за національною ознакою були більшовики в Україні, яким за цією ж ознакою був робітничий клас, на який в основному вони спиралися, тобто хто по суті проголошував і встановлював радянську владу в Україні є надзвичайно актуальним. Наукова відповідь на нього дає ключ до розуміння більшості процесів в Радянському Союзі і відповідно Радянській Україні протягом 1921–1991 рр. взагалі і 1921–1939 зокрема.

Як зазначає С. Кульчицький: "Компартія Україна за національним складом була в основному російсько-єврейською і не користувалася впливом в українському середовищі... Для більшовицької партії утворення радянської України не становило самостійної мети. Державної незалежності України домагалися тільки поодинокі національно орієнтовані більшовики, так звані "націонал-комуністи", які були досить слабо представлені серед рядового складу партії... і тим більше – у керівних кадрах. Партійно-державне керівництво радянської Росії погоджувалося на окрему державність в Україні тільки з тактичних міркувань, щоб з середини підірвати український визвольний рух. Коли національно-визвольний рух послаблювався, у партійних верхах негайно посилювалися настрої на користь цілковитого злиття України з Росією... Аналізуючи політику РКП(б) після приходу до влади доходимо висновку, що головна увага приділялася збиранню колишньої імперії, тобто утвердженню в нових формах "єдиної і неподільної Росії" [21: 70, 83, 380].

В іншій своїй праці, він підкреслює, що в Україні, як і в інших союзних республіках, державний апарат був переважно неукраїнським. У 1923 р. питома вага українців у ньому не перевищувала 35 %. Зокрема, в колегіях наркоматів налічувалося 47 % росіян,

26 % євреїв і 12 % українців. Основна маса службовців у наркоматах складалася на 40 % з євреїв, 37 % – з росіян і тільки на 14 % з українців [14: 104].

Тому автори колективної монографії "Українська революція і державність", яких не можна запідозрити в ненауковості, чи політичному радикалізмі, теж дійшли до висновків, що більшовизм мав дуже слабе коріння в Україні і був фактично продовженням диктаторських течій, що існували в російському революційному русі; дії більшовиків в грудні 1917 р. в Харкові, проголошення там з'їзду Рад "Всеукраїнським" і радянської влади в Україні звичайно не були правочинними; весь процес, партійного і радянського будівництва в УСРР відбувався під безпосереднім керівництвом московського центру; майже всі питання партійного, державного і культурного життя УСРР того періоду розглядалися і вирішувалися спочатку в Москві, а вже потім, по суті, лише формально дублювалися відповідними партійними і державними органами республіки; не гребуючи ніякими засобами, спираючись на каральні органи, КП(б)У послідовно і неухильно ліквідувала багатопартійність і утверджувала свою монополію в Україні. При цьому вона залишалась відверто проросійською, ворожою корінним інтересам українського народу партією; непослідовність більшовиків, які на словах проголошували українську державність, а на ділі здійснювали курс на подальшу централізацію і відновлення, по суті, єдиної – неподільної Росії; КП(б)У за своїм національним складом не була українською партією; Українська революція тієї доби в кінцевому підсумку зазнала невдачі. Натомість утвердилася на тривалий час Українська Соціалістична Радянська Республіка, що спиралась на військовий та економічний потенціал РСФРР, цілковито підпорядковувалась московському більшовицькому проводу і зберігала власну державність лише суто номінально [22: 5, 79, 193, 195–196, 203, 210, 212, 222].

Таким чином, український національно-визвольний рух 1921–1991 рр., в тому числі рух Опору в радянській Україні 1921–1939 рр., був зумовлений, з одного боку, поразкою української національної революції, невирішеністю українського питання, тобто відсутністю повноцінної незалежної, соборної української держави на всіх українських етнічних землях. З другого, його причиною стали: антиукраїнська політика більшовицької партії, що проявилася в масовому терорі не лише до політичних опонентів, а й всіх верств населення, організації та використанні страхітливих голодоморів, як засобу вирішення своїх економічних і політичних проблем, русифікації майже всіх сторін економічного, суспільно-політичного й духовно-культурного життя, в т.ч. національної церкви.

Звичайно, за більш як сім десятиріч існування СРСР, а в його складі УРСР, відбувалася модернізація радянського суспільства, що проявилася у зростанні промислового виробництва, інтенсивному створенні кадрів спеціалістів народного господарства, поширенні загальної писемності населення, розвитку культури, освіти, науки. Але, якою ціною здійснювалася ця модернізація?

Як зазначає С. Кульчицький: "Під привабливим для народних мас гаслом соціальної справедливості йшло насадження протиприродних виробничих відносин. Комуністичне будівництво відбувалося насильницькими методами і супроводжувалося колосальними соціальними катаклізмами. В Україні, де опір тоталітаризму був найдужчим, соціальна ціна модернізації виявилася найбільшою" [21: 17].

Отже, в досліджуваній період існували об'єктивні причини руху Опору в радянській Україні, який тривав перманентно, набирав різних форм, відбувався з різною інтенсивністю і продовжувався аж до проголошення незалежності України у серпні 1991 р. Він був, з одного боку, продовженням боротьби українського народу за незалежність, а з другого – відповіддю на ту політику, яку проводив більшовицький режим.

Список використаних джерел

1. Шаповал Ю. У ті трагічні роки. Сталінізм на Україні. – К., 1990. – 143 с.
2. Шаповал Ю. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. – К., 1993. – 316 с.
3. Шаповал Ю. Людина і система. Штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні. – К., 1994.
4. Шаповал Ю. Україна ХХ століття: Особи та події важкої історії – К., 2001. – 560 с.
5. Шаповал Ю., Пристайко В. Справа "Спілки визволення України" невідомі документи і факти. – К., 1995. – 289 с.
6. Пристайко В., Шаповал Ю. Михайло Грушевський і ГПУ –

НКВД. Трагічне десятиліття: 1924–1934. – К., 1996. – 335 с. 7. Пристайко В., Шаповал Ю. Михайло Грушевський: справа УНЦ і останні роки (1931–1934). – К., 1999. – 327 с. 8. Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні особи, факти, документи. – К., 1997. – 606 с. 9. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.). Джерелознавче дослідження. – К., 1999. – 448 с. 10. Соловей Д. Голгота України. Частина 1. Московсько-большевицький окупаційний терор в УРСР між першою і другою світовою війною. Репринтне видання. – Дрогобич, 1993. – 288 с. 11. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Супільно-політичний та правовий аналіз: у 2 кн. – К., 1994. – 688 с. 12. Костюк Г. Сталінізм в Україні: Генеза і наслідки: Дослідження і спостереження сучасника. – К., 1995. – 508 с. 13. Винниченко І. Україна 1920 – 1980-х: депортації, заслання, вислання – К., 1994. – 126 с. 14. Кульчицький С. Україна між двома війнами (1921–1939) – К., 1999. – 336 с. 15. Бойко О. Історія України. – К., 2001. – 565 с. 16. Довідник з історії України – К., 2001. – 1136 с. 17. Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірник документів і матеріалів. – К., 1994. – 560 с. 18. Стаднійчук Є. Становлення і характер радянської влади в Україні, Історико-правові аспекти (1917–1922рр.) – К., 1998. – 124 с. 19. Бадзьо Юрій. Історія застерігає / Григорій Костюк. Сталінізм в Україні: Генеза і наслідки. – К., 1995. – 508 с. 20. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. – К., 1997. – 423 с. 21. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). – К., 1996. – 396 с. 22. Українська революція і державність (1917 – 1920 рр.) – К., 1998. – 248 с.

Oleh Poljansky

THE GROUNDS AND CHARACTER OF THE RESISTANCE MOVEMENT IN SOVIET UKRAINE (1921–1991): THE METHODOLOGY OF THE PROBLEM RESEARCH

The article deals with the grounds of the Resistance movement in Soviet Ukraine, its formal, social membership status; the article presents an attempt to analyse the main periods. The problems of creative and national and social status of the KP(b) of Ukraine are not discussed earlier. The historical and juridical aspects of proclamation and establishment of the Soviet government in Ukraine are studied in the article.

УДК 94 (477)

Роман Матейко

ДОПОМОГА ЗАХІДНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ У РОЗВИТКУ ШКІЛЬНИЦТВА ІСТОРИЧНОЇ БАТЬКІВЩИНИ

Автор розглядає важливі форми та напрями допомоги західної української діаспори в розвитку національної школи сучасної України.

Західна українська діаспора робить вагомий внесок у становлення незалежної української держави, в її національно-духовне відродження. Українські громадські організації, вчительські колективи, окремі українські патріоти країн Заходу, активно причиняються до розвитку шкільництва історичної Батьківщини. Багато уваги цьому приділяють Світова координаційна виховно-освітня рада (СКВОР), крайові шкільні ради – члени Світового Конгресу Українців (СКУ), виходячи із того, що завдяки національній освіті забезпечуєть-

ся майбутнє нашого народу, формування свідомих громадян незалежної України. Зокрема, один із «круглих столів» на сесії СКВОР, яка працювала в листопаді 1993 р., був присвячений допомозі вчителю України. Діяльну участь в його роботі взяли досвідчені українські педагоги із західної діаспори: Надія Луців, Лідія Тарнавська, Оксана Винницька. Остання інформувала про діяльність Інституту професійного розвитку вчителів, створеного СКВОР навесні 1992 р., завдання якого – підготовка та підвищення кваліфікації освітян України. З метою передання їм досвіду шкільництва, нагромадженого в країнах Заходу, від якого вони були ізольовані за комуністичного режиму, практикуються щорічні літні учительські курси та семінари. Перший з таких заходів відбувся у Львові влітку 1993 р. з участю 127 освітян, з 13 областей України. Ці курси пройшли особливо успішно і наступного року СКВОР повторила їх в Одесі. Вони зібрали 115 педагогів з 8 областей, а також з Придністров'я і Латвії. Такі курси впродовж 1995–1998 рр. пройшли у Львові, Луцьку, Тернополі, Хмельницькому. Курсанти заслухали доповіді з методики вивчення мови в початкових класах, методів оволодіння учнями краєзнавством, природознавством, економікою. Йшлося також про методи навчання старшокласників історії та психології, індивідуалізацію навчання у початкових класах. Окремо проводилися заняття для адміністраторів та директорів шкіл. Викладали на курсах українські педагоги з Канади Мірка Вербовий-Онух, Оксана Винницька, Галина Дитиняк, Іроїда Лавришин, Андрій Мельник, Валентина Курилів, Богдан Колос, Володимир Лучків. Координатором курсів протягом 6 років була Надія Луців. Усі викладачі з Канади працювали безкоштовно. Канадські гості тісно співпрацювали в Україні з місцевими освітянськими інституціями. Українські педагоги високо оцінили роботу літніх курсів та їх викладачів. «Курси незвичайні, цікаві, – писали вони. – Тут підказали нам шляхи перебудови навчально-виховного процесу... Дані курси відкрили нам шляхи повернення до особистості, підказали як виховати творчу людину, позбавлену комплексів, вільну у спілкуванні. Форми навчання на курсах виробляють практичні вміння...» [1:93–94].

Дієвим засобом національно-патріотичного виховання педагогічних працівників України є курси з українознавства, які за сприяння й на кошти Координаційного комітету допомоги Україні у США (голова В. Воловодюк) проводить центр «Українознавство» товариства «Знання» України. Один з таких заходів відбувся 4–15 жовтня 1999 р. у Харкові. Його учасниками були 70 вчителів-істориків 10–11 класів середніх шкіл цього слобожанського міста віком до 40 років. Перед ними виступили провідні українські вчені-історики, які всебічно розкрили основні періоди історії української державності, минулого України у новітні часи. Окремі лекції присвячувалися українській культурі, літературі, мистецтву, музиці. Кожен слухач курсів отримав бібліотечку українознавця (із 10 книг історико-краєзнавчої тематики) безкоштовно. За підсумками навчання проведено семінар-практикум. Про результативність курсів свідчили захоплюючі відгуки багатьох присутніх на них учителів. Типовою була така думка, висловлена І. Суходубовою: «Курси змінили мій світогляд, усунули «білі плями» в українській історії». Випускники курсів висловили щире подяку Координаційному комітетові допомоги Україні у США [2].

Практикується й така форма допомоги освітянам України як їх стажування за кордоном, в першу чергу у США та Канаді. Так, у березні 1993 р. канадське місто Саскатун відвідала директор єдиної на той час Одеської школи з українською мовою навчання Світлана Мельник. Вона побувала у різних навчальних закладах міста і провінції, познайомилася з досвідом їх роботи, розповіла про стан вивчення української мови в школах Одеси. А заступник директора однієї із чернівецьких шкіл Леонора Макар виступила на конференції, яка відбулася в Саскатуні у листопаді 1993 р. Її доповідь була на тему: «Канада-Україна: реальності зв'язків у ділянці освіти» [3:33]. За 5 років, починаючи з 3 листопада 1993 р., вісім освітян лише зі Львова пройшли стажування в державних та українських суботніх школах Торонто. Кошти на це виділила Шкільна Рада КУК-Торонто. Влітку 1997 р. Галина Сазоненко – директор українського гуманітарного ліцею Київського національного університету ім. Т. Шевченка на запрошення голови Шкільної Ради при Українському конгресовому комітеті Америки (УККА) проф. Євгена Федоренка здійснила поїздку в США. Вона взяла участь у традиційному щорічному семінарі вчителів шкіл українознавства, що відбувся на союзівці, й багато чого дізналася про їх роботу. На за-

питання про враження від перебування у США Галина Сазоненко відповіла: «Я мала нагоду спілкуватися з курсантами і читати лекції з методики й педагогіки. Ми говорили також про розвиток освіти в Україні. В США я вперше й мої враження наскрізь позитивні» [4].

Українська світова спілка професійних учителів (УССПУ), яка створена 1986 р. у США (її офіс – у м.Філадельфії, голова – досвідчений українсько-американський педагог Зиновій Квіт) стала ініціатором таборів українознавства для зрусифікованих школярів зі Східної України. Напередодні 10-ої річниці незалежності України вона організувала та провела п'ять таких таборів в основному за рахунок пожертв української діаспори із США. Для їх проведення було вибрано міста Львів, Тернопіль, Кам'янець-Подільський, Коломию та Івано-Франківськ, де учні весь час перебували в українському оточенні. Основна мета літніх таборів – навчити зрусифікованих дітей української мови, рідної літератури, історії, християнської моралі, мистецтвознавства, українських патріотичних пісень. Впродовж 10–12 днів учні слухали лекції – дискусії, бесіди досвідчених учителів та науковців, брали участь у тренінгах. Крім цього, проводилися екскурсії, перегляди кінофільмів, зустрічі, спілкування з місцевим населенням, молоддю. Робота цих таборів, що стали першою ластівкою великої справи, принесла добрі результати, про що засвідчили захоплюючі відгуки юних українців з Севастополя, Донецька, Енергодара, що на Запоріжжі, інших східноукраїнських міст [5].

Наступним важливим напрямком допомоги західної української діаспори освітянам та школярам України є передача недоступної для них впродовж довгого часу літератури. Так, шкільна рада при УЖКА за сім років надіслала в усі колишні республіки колишнього союзу, включаючи й Україну, кільканадцять тисяч примірників власних навчальних видань на загальну суму 125 тис. доларів [6]. Ця безкорислива робота не припиняється і сьогодні. Загальноосвітні школи та ліцеї України поповнилися тисячами книг з історії, географії, української літератури та мови, а також науковими, довідниковими й методичними виданнями. Педагоги України з інтересом сприйняли часописи «Рідна школа», «Відгукніться» та інші. У відповідь на цю благодійну акцію управа Шкільної Ради отримала безліч листів вдячності з історичної Батьківщини. Ось що пише директор Мончинської загальноосвітньої середньої школи Вінницької області: «Від щирого серця дякуємо Вам за надіслану літературу, підручники і журнали «Рідна школа». Для нас це була приємна несподіванка. Ваша література викликала велику зацікавленість у вчителів та учнів нашої школи. Усі надіслані Вами книжки включені до каталогу шкільної бібліотеки і стали доступними для кожного вчителя і учня. Це дасть змогу... поглибити знання з героїчного і трагічного минулого нашого українського народу, а також послужить матеріалом до використання на уроках української мови, літератури, історії України...» [7]. Схвильованого листа управі Шкільної Ради надіслала керівник студії національного виховання Буштинської школи-інтернату, що на Закарпатті, Марія Олійник: «З Карпатського краю від імені дітей та педагогів школи передаю вдячність всьому Вашому колективу добродіїв, що вже другий рік організовуєте і передаєте для нас різну шкільну літературу» [8].

Найбільше листів на адресу заокеанських українських добродійників іде з півдня та сходу України, особливо зрусифікованих регіонів нашої країни. Саме сюди впродовж останніх років найбільше вантажів відправляє Шкільна Рада при УЖКА. Отриману літературу адресати не тільки не залишають поза увагою, а й широко використовують у навчально-виховному процесі загальноосвітніх україномовних шкіл. «Повідомляємо, що ми отримали... надіслані Вами книги.

Вони знайдуть гідне місце в нашій бібліотеці, принесуть знання вчителям, дітям, численним ялтинцям.

Наша школа і бібліотека переживають складний етап становлення, і ми раді, що добрі українські серця відгукуються з усіх кінців великого світу» – пише директор навчально-виховного комплексу м. Ялта Р. І. Гуняга [9]. Істотною підмогою для вчителів української національної школи № 57 м. Миколаєва стали дві коробки літератури, отримані від колег із США. В листі бібліотекаря цього навчального закладу Н. М. Гринько відзначалося: «Ми щиро вдячні всім, хто допомагає нам, адже школа наша українська ще молода, і багато хто думає, що школа наша загине, не виживе в таких умовах, проте дякуючи всім

прогресивним силам в Україні і в українській діаспорі, існує, відроджує і мову, і культуру, і все, що було надбане нашими предками протягом віків» [10].

Шкільництву України відчутно допомагають не тільки освітні, а й інші громадські організації західної української діаспори. Провідне місце серед них посідає об'єднання «Українські працівники літератури для дітей і молоді», очолюване відомою українською письменницею та громадською діячкою Лесею Храпливою-Щур. Воно надіслало українським школам та гурткам десятки тисяч книжок, виданих рідною мовою в Канаді чи надрукованих у Києві, Львові та інших містах України за кошти зарубіжних українців [11]. Найбільше книг отримали школи Києва, Київської області, Черкащини й Сумщини. Черговий вантаж книг від Об'єднання надійшов до Києва у середині 2000 р. Його отримали шкільні бібліотеки столиці України [12].

Неоціненний внесок в справу відродження національного шкільництва України зробили Суспільна служба українців Монреалю та комітет фонду «Поміч Україні». Вони навесні 1993 р. пожертвували 5 тис. канадських доларів київському видавництву «Веселка» для обдарування дитячою літературою українських школярів найбільш зрусіфікованих місцевостей України. І вже протягом липня-вересня 1993 р. 160 українським школам, гімназіям, школам-інтернатам південних та східних областей країни надіслано великі пакунки з дитячими книжками, кількість яких становила майже 16 тис. примірників. Ця добродійна акція набула широкого розголосу в Україні. Вдячні листи надійшли зі шкіл Донецької, Дніпропетровської, Запорізької, Луганської, Миколаївської, Одеської, Херсонської, Харківської, Чернівецької областей та Кримської автономії. Колектив учителів та учнів Запорізької педагогічної гімназії мистецтв № 25 писав: «Дякуємо Вам за неоціненний дар – чудові книги, видані видавництвом «Веселка» на кошти спонсора – Суспільної служби українців Монреалю. Ми відзначаємо чудовий добір літератури, її прекрасне оформлення». А в листі із загальноосвітньої школи № 21 м. Сімферополя, яка 1 вересня 1993 р. стала першою в Республіці Крим школою з українською мовою навчання, відзначалося: «Щиро дякуємо Вам за книги, які ми отримали, за увагу до нас, до справи розвитку української національної школи в Криму. Вислані Вами книги розміщені в нашій українській світлиці. Їх будуть читати всі учні». Щиру подяку Суспільній службі українців Монреалю та комітету фонду «Поміч Україні» за дуже корисну фінансову підтримку освітянської справи висловило Міністерство освіти України в листі від 3 лютого 1994 р. за підписом тодішнього міністра Петра Таланчука.

Починання канадських добродійників знайшло підтримку інших патріотів із західної української діаспори. Так, сім'я українських меценатів з Австралії Марії та Михайла Гоянів виділила 30 млн. купонок австралійських доларів для безкоштовного надсилання веселчанської літератури в кілька тисяч дитячих садків України [13:28–29, 31]. Цю традицію Михайло Гоян продовжував і в наступні роки. Відвідавши 1997 р. Тернопільську середню школу № 18, він подарував учням бібліотечку літератури, випущеної видавництвом «Веселка». В грудні 1998 р. австралійський гість вдруге побував у Тернополі. На цей раз він вручив по книзі кожному учневі середньої школи № 14. Треба було бачити, яким щастям світилися очі дітей від цих подарунків. Михайло Гоян на практиці підтверджує сказане ним же: «Якщо Бог дав мені можливість дожити до таких літ, щоб я побачив Україну незалежною, то тепер я повинен послужити своїй землі, щоб віддячити за те Богові» [14]. Відомий меценат з Австралії навесні 2000 р. закупив для Куцівської школи на Черкащині 600 книг, випущених київськими видавництвами. І вчителі, й учні тепло подякували йому за привезену бібліотеку. Школа збагатилася численними виданнями з історії України, народознавства, науково-популярними книжками, творами Т. Осьмачки, І. Багряного, Є. Плужника, О. Ольжича, Олени Теліги, а також сучасних письменників Ліни Костенко, Павла Загребельного, Івана Дзюби, Ліді Палій, Михайла Слабошпицького, Олега Чорногуза [15].

Ось уже три роки на адресу освітянських закладів України надходять книжкові вантажі з Австралії. Поміж надісланого – твори репресованих комуністичним режимом письменників та істориків і всіх тих, кому пощастило вирватися в еміграцію, дорогоцінні довідкові видання з найрізноманітніших галузей людської діяльності, словники, енциклопедії, політологічні, демографічні, краєзнавчі довідники. Англійські видання з Австралії дуже корисні для школярів при вивченні англійської мови – учні можуть узяти

дуже корисні для школярів при вивченні англійської мови – учні можуть узяти оригінали перекладів і аналізувати переклади, заодно вивчаючи тонкощі й англійської, й української.

Книжки з Австралії безкорисливо й активно надсилає Олександра Ткач, донька світлої пам'яті Дмитра Ніценка, знаного в літературі під іменами Дмитра Нитченка та Дмитра Чуба, (до речі, сама пані Олександра Ткач, член Національної Спілки письменників України, має літературний псевдонім Леся Богуславець) [16].

Дружні взаємини з Требухівською сільською школою Київської області підтримує канадсько-українська письменниця, художниця, перекладачка та громадська діячка Ліда Палій. Кожен приїзд заокеанської гості до українських школярів перетворюється у справжнє свято. Її зустрічі з требухівськими учнями стають незабутніми уроками з української та зарубіжної літератури, рідної історії, а подаровані нею цінні книги прислужуються для вивчення багатьох предметів. В знак вдячності за сподвижницьку працю Ліди Палій їй присвоєно звання почесної вчительки Требухівської школи [17].

Не залишилися поза увагою зарубіжних українських добродійців школярі України з особливими потребами – діти-сироти та діти-інваліди. Яскравою ілюстрацією цього є благодійницька діяльність небагатої українки, але справжньої патріотки із США Софії Темницької-Морачевської. Її заповонила ідея допомогти найзнедоленишим в Україні – школам-інтернатам, сиротинцям, що в Білій Церкві, Умані, Золотоноші, Суботові, Кирилівці, Тихому Хуторі, Полтаві, Кобеляках, Чернігові, Житомирі, Балті. Сюди щедра добродійниця надсилає одяг, взуття, українські підручники, твори художньої літератури, що вивчаються у шкільних програмах. Причому книжки, підручники вона заковує в українських національних видавництвах, передусім у «Веселці», і сама привозить у пункти призначення. Таких підопічних шкіл-інтернатів, сиротинців у неї вже 12 [18]. Щирі українці із США, Канади та інших країн Заходу неодноразово відвідували Веретенівську школу-інтернат на Сумщині. Крім моральної підтримки, вони надали відчутну матеріальну допомогу дітям-сиротам [19].

Кожного року Злучений український американський допомогивий комітет (ЗУАДК) виділяє 14–17 тис. дол. на літні дитячі табори в Україні. Ця благочинна громадська організація фінансує поїздки школярів з центральних і східних земель України в її західний регіон на Різдвяні та Великодні свята. Тут юні українці пізнають не тільки природу та історію краю, а й знайомляться з національними звичаями і традиціями місцевого населення, істотно підвищуючи рівень своєї національної свідомості [20].

Отже, за умов становлення незалежної української держави зарубіжні українські педагоги щедро діляться своїм багатим досвідом навчально-виховної роботи з колегами із історичної Батьківщини. Вони, а також багато українських меценатів країн Заходу надають відчутну матеріальну допомогу у розвитку національної школи України, особливо її східних і південних регіонів. Налагоджується співпраця українського учительства, як зарубіжного, так і вітчизняного, контакти між українськими школярами з найвіддаленіших куточків світу.

Список використаних джерел

1. Роль та місце української діаспори в становленні незалежної Української держави. Навчальний посібник / Б.Д. Лановик, Р.М. Матейко, З.М. Матисякевич, І.Б. Дацків, Н.В. Совінська. За редакцією професора Б.Д. Лановика. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 292 с; Виховна сесія СКВОР // Рідна школа (США). – 1994. – № 1 (107). – С. 23.
2. Мартинюк Анатолій. Курси українознавства – засіб національно-патріотичного виховання // Свобода (США). – 2000. – 21 січня.
3. Віктор О. Буйняк. Українська мова в школах Саскачевана // Західноканадський збірник. Частина третя. Упорядкував Яр Славутич. – Едмонтон, 1998. – 384 с.
4. Українознавство на практиці // Свобода (США). – 1997. – 20 вересня.
5. Гречаник Василь. Найцінніша інвестиція // Українське слово. – 2001. – 18–24 жовтня; Клим Андрій. Літні табори українознавців // Свобода (Тернопіль). – 2001. – 11 вересня.
6. Гурин Ігор. Досліди з педагогіки // Рідна школа (США). – 1999. – № 124. – С. 14.
7. З листів з України // Рідна школа (США). – 1999. – № 122. – С. 32.
8. Із листів з України // Рідна школа (США). – 2000. – № 126. – С. 31.
9. З листів з України // Рідна школа (США).

– 1999. – № 124. – С.33. 10. З листів з України // Рідна школа (США). – 2000. – № 126. – С.31. 11. Гнатюк Іван. “ Як батьки працювали” // Літературна Україна. – 2000. – 25 травня. 12. “Книги із Торонто” ... і Володимир Кашицький // Народна газета. – 2000. – 15.06 – 21.06. 13. 25-річчя Суспільної Служби Українців Монреалю. 1970 – 1995. – Монреаль, Квебек, Канада. Б.р.в. – 72 с. 14. Снітовська Галина. Серцем до України // Освіта. – 2000. – 22–29 листопада. 15. Подарунок від меценатів у Куцівку // Народна газета. – 2000. – 11.05 – 17.05. 16. Книжки з Австралії // Народна газета. – 2001. – 19.04 – 25.04. 17. І подарунки, і презентація // Народна газета. – 2000. – 1.06 – 7.06. 18. Кагарлицький Микола Українка з Кліфтона // Українська газета. – 2001. – 19 квітня. 19. До IV звітно-виборчої Конференції Товариства “Україна-Світ”. Наша мета – єднання прогресивних сил українства // Український форум. – 2000. – 19 липня – 2 серпня. 20. ЗУАДК допомагає Україні // Свобода (США). – 2001. – 5 жовтня.

Roman Mateyko

THE WEST UKRAINIAN DIASPORA ASSISTANCE IN THE DEVELOPMENT OF SCHOOLING OF THE HISTORIC MOTHERLAND

The author considers the important forms and ways of assistance of the West Ukrainian Diaspora in the development of national schooling of modern Ukraine.

РОЗДІЛ 2
ІСТОРІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ КУЛЬТУРИ

УДК 94 (477)

Олександр Кожолянко

ДОСЛІДЖЕННЯ КАЛЕНДАРНОЇ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ ЕТНОГРАФАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Серед вчених-етнографів, представників української еміграції, виділяється С.Килимник, який займався переважно науковими проблемами духовної культури українців. Досліджуючи календарну обрядовість українців, він проаналізував корені і складові частини свят через увесь річний цикл.

Праці С.Килимника з ділянки етнології є вагомим дослідженням звичаїв та фольклору всіх українських етнографічних земель: Наддніпрящини, Галичини, Буковини, Закарпаття, Кубані, Поволжя, Зеленого Клину та ін. В усіх українських землях протягом віків була одна-єдина спільна культура, що залишилась, утрималась і до цього часу, незважаючи на те, що, волею історії, окремі українські землі перебували віками у володінні сусідніх держав.

Серед вчених-етнографів, представників української діаспори, виділяється Степан Килимник, який займався переважно науковими проблемами духовної культури українців. Тематика його досліджень досить різноманітна. Серед великої кількості монографічних праць та журнальних статей виділяються наступні: "Коляди й щедрівки" (Торонто, 1951), "Гаївки й веснянки" (Торонто, 1951), "Купало в Україні" (Торонто, 1951), "Калита-Андрій" (Торонто, 1951), "Різдво. Історія свята. Вілія. Багата кутя. Святі вечори" (Торонто, 1952), "Обряд гонити шуляка" (Торонто, 1952), "Новорічні традиції" (Торонто, 1954), "Дохристиянські похорони" (Вінніпег, 1954), "Свят-вечірні звичаї в Україні" (Париж, 1953), "Маланка – передодні Нового Року" (Торонто, 1953), "Похоронні звичаї стародавніх слов'ян у дохристиянську добу" (Торонто, 1953), "Тілопалення – похоронні звичаї" (Вінніпег, 1954), "Писанка" (дві статті, Вінніпег, 1953, 1954), "Рахманський Великдень" (Торонто, 1954), "Веснянки-гаївки" (Торонто, 1954), "Українські свят-вечірні звичаї" (Торонто, 1954), "Містерія купальської ночі" (Торонто, 1955), "Обжинки" (Вінніпег, 1955), "Вогні Великодньої ночі" (дві статті, Вінніпег, 1956, Торонто, 1956), "Спроба класифікації веснянок-гаївок" (Вінніпег, 1956), "Хореографічне мистецтво О.Гердан-Заклинської" (Вінніпег, 1956), "Стародавні коляди" (Вінніпег, 1957), "Зелені свята, Гонити шуляка, Купало" (Вінніпег, 1957), "Класифікація та аналіза веснянок-гаївок" (Вінніпег, 1957), "Історія веснянок-гаївок" (дві статті, Вінніпег, 1956, 1958), "Славлення весни в веснянках-гаївках" (Торонто, 1958), "Зажинки та жнива" (Вінніпег, 1958), "А ми просо сіяли" (Нью-Йорк, 1959), "Обливаний Понеділок" (Париж–Сарсель, 1959).

У одній з перших етнографічних праць "Коляди й щедрівки" С. Килимник, використовуючи матеріал з різних регіонів України, знайомить читача з колядками і щедрівками від часу дохристиянського до ХХ ст. Вперше в етнографічній літературі ним була проведена класифікація колядок за їх направленістю та змістом [1: 14, 18–23].

Класифікацію веснянок-гаївок С. Килимник подає у праці "Класифікація та аналіза веснянок-гаївок", де виділяє веснянки-гаївки дохристиянської доби (філософські, символічно-міфологічні, магічні, родово-господарські, алегоричні, хвальні та еротичні) [2: 5–38].

Серед багатьох праць з ділянки духовної культури виділяється п'ятитомна монографія "Український рік у народних звичаях в історичному освітленні" (Вінніпег, Торонто, 1955–1963).

Перший том цієї праці, який присвячений зимовому циклу свят, був опублікований у 1955 р., а друге, доповнене видання, вийшло уже після смерті автора у 1964 р. На самому початку С. Килимник порушує питання про походження назв свят зимового періоду

і знаходить подібність у назві свята "Корочун" у фольклорному супроводі та звичаях Різдво-Коляди з давньоіранською та давньоіндійською міфологією (іранська "Авеста", індійські "Веди"). Походження самого слова "коляда" етнограф пов'язує з латинською назвою "календи" (новорічні святкування) [3: 11–12]. Не заперечуючи і античного впливу на культуру населення терену України (український цикл зимових свят нагадує грецькі та римські "Врумалії" та "Сатурналії"), дослідник робить висновок, що зміст обрядів і свят має давньоукраїнську основу і що вони сформувались у давнього населення України з розвитком дохристиянських вірувань. У другому томі цієї праці, розглядаючи питання запозичення певних елементів духовної культури в інших народів, С. Килимник зазначає: "Звичайно, треба дивитися на цю справу об'єктивно, коли народи сусідують довгий час – взаємні впливи неминучі. Але в цьому нема нічого від'ємного, а, навпаки: добрі запозичення, перетравлені, усвідомлені, націоналізовані, коли в них втілено дух нації, психіку свого народу, коли через віки воно сприйнято й перетоплене в душі й тілі народу, – то воно стає рідним, національним скарбом, що й трудно, а інколи неможливо пізнати відкля воно. А врешті запитаймо себе: чи є народ у світі, щоб не користав із вселюдських досягнень, з культури іншого народу? Уміння сприйняти цінніше з культури інших народів, поєднати з своїм – це є позитивним і показує оригінальну душу українця, його духову істоту та багатство творчих сил у культурній ділянці" [4: 14–15]. У п'ятому томі етнограф вказує: "Кожний народ сприймає культуру інших народів, але він цю культуру перетравлює в своїй національній психіці, вкладає свої ідеї, свій національний зміст. Так і наша первісна культура виявляє свою національну особливість, має свою історію, свою притаманність, чим іноді мало подібна до інших культур, а навіть своїм незрівняним багатством звичаїв-обичаїв та фольклором перевищує всі слов'янські народи" [7: 24].

С. Килимник подає матеріал про різдвяну обрядовість від підготовки до святкування – Вілії, через Святу Вечерю і до колядування. Проведено класифікацію колядок. Виділено в дослідженні колядки філософські, світоглядно-міфологічні, лицарсько-дружинні, дружинно-князівської доби – історичні, пізньої князівської доби, початків християнства, періоду двовір'я, апокрифічні, біблійні, релігійно-національні.

Характеризуючи коляди, дослідник виділив коляди молодечих гуртків, дівчині на порі (дівчина готова до заміжжя. – О.К.), дорослих, господарів, невістці. Окремо виділено коляди Гуцульщини. Підкреслюється, що в час християнства коляди набули апокрифічного та євангельсько-релігійного змісту, а в дохристиянські часи тематика і зміст їх був зовсім іншим. Це були вихваляючі і звеличуючі коляди сонцю, зорям, місяцю, дощу, урожаю; коляди чаруючо-магічні – господарські, сімейні (для звеселення господаря, господині, хлопців та дівчат, казково-дитячі); суспільно-політичні, в яких розповідалось про громадське самоврядування, звичаєве право, історичні події і т. ін.

Цікавим є опис різдвяного обряду перевдягання хлопців на діда-жебрака, цигана, жида, лікаря, козака та козу. Цей обряд зустрічався в Галичині і на Волині і мав назву – "водити козу". Цікаво, що подібне обрядодійство на Буковині зустрічається не на Різдво-Коляду, а ввечері на Йордана-Водохреща [8: 8].

Не оминув дослідник і такого явища у різдвяній обрядовості, як вертеп. Констатується, що в Галичині, на Волині і в окремих селах на півдні України вертепна обрядодія була поширена вже у XVII ст. [3: 56]. Цікавим є опис вертепної скриньки і сцен, які виконувались за волею вертепників. Ще в XIX – першій половині XX ст. скринька була поділена на дві частини: верхня мала релігійний зміст – "Вефлеєм", а нижня представляла комічні сценки з народного чи політичного життя – своєрідний театр гумору й критики. Етнографічні спостереження другої половини XX ст. уже не фіксують наявності нижньої частини (сценок з народного життя) у вертеподійстві, тобто, християнська тематика перемогла і в цьому аспекті календарної обрядовості [8: 5]. В окремих регіонах України, як, наприклад, на Буковині, різдвяний вертеп здійснювався шляхом перевдягання хлопців 10–16 років у дійових осіб вертепу (ангелів, пастухів, царя Ірода та ін.) [8: 12].

Зимовий цикл свят від різдвяної обрядовості переходить до новорічної – свято "Щедрого Бога", "Маланки", "Нового року". С. Килимник аналізує новорічні святкування у західних та центральних регіонах України. Підкреслюється, що у цих святкуваннях можна пізнати дуже стародавні дохристиянські вірування з притаманними анімістичному світо-

гляду магічними діями та чаклуваннями. Відзначено і те, що у давнину – це було величезне релігійне (язичницьке) й громадське свято. У часи християнства Новий рік не вважається релігійним святом, і служба в церкві присвячена у цей день святому Василеві.

Проведено також дослідження "Голодної Куті", "Водохрещтя", "Йордану". Визначено дохристиянську основу цього третього свята різдвяно-новорічної обрядовості: "Свято відбувається обов'язково вночі, й саме свячення води мусить закінчитися до сходу сонця. Основні ритуали проходили на річці, на озері і взагалі на воді. А це вже проливає відносно світло, чому саме мусило бути в своїх початках присвячено це свято... Свято так християнізувалося, що окремі моменти покриті цілком новою ідеологією до невпізнання. І сама назва вже біблійна. Але основні контури свята збереглися" [3: 145]. В результаті наукового аналізу автор книги робить висновок, що Йордан-Водохрещтя – це свято, призначене чистителю і святителю – Воді, як божеству, свято вигнання зими і прискорення приходу весни.

Другий том книги "Український рік у народних звичаях в історичному освітленні", який присвячений весняному циклу свят українців, був опублікований у 1959 р. Вступне слово до тому подав відомий український історик-етнограф діаспори Ярослав Рудницький.

С. Килимник основну увагу звернув на народну творчість українців – веснянки-гаївки, дослідивши їх значення, тематику, художні особливості. Проведено класифікацію веснянок-гаївок і запропоновано таку схему: веснянки-гаївки дохристиянської доби, похристиянської доби, родинні та побутові. При цьому автор спирався не лише на власні спостереження і записи, які були зроблені ним ще в Україні, а й на етнографічні праці таких дослідників української духовності, як В. Гнатюк, І. Колесса, М. Грушевський, Л. Білецький та ін.

Крім веснянок-гаївок, до цього тому ввійшли також описи і аналіз великодніх вітальних пісень-риндзівок та волочебних великодніх звичаїв.

Вітальні великодні пісні-риндзівки мали поширення в ХІХ ст. у Галичині. На другий та третій день Великодня хлопці, подібно як на Різдво, збиралися групами, разом з музикантами ходили до хат, де дорослі дівчата, і вітали співом з музикою господарів з воскресінням Ісуса Христа піснями-риндзівками. За це отримували у винагороду писанки та певну плату грішми.

Волочебні (волочільні) звичаї мають дохристиянську основу. В західноукраїнських селах, як стверджує С. Килимник, посилаючись на дослідження В. Гнатюка, М. Грушевського, у Великодній понеділок господарі села з "волочільними" калачами і писанками обходили знайомих, родичів і обдаровували їх. Проти цього звичаю любові, миру і злагоди виступала християнська церква як проти "поганської радості і поезії" [4: 240].

У третьому томі при дослідженні весняних календарних свят увага С. Килимника була звернута на час приходу весни – Великий день – свято господарського сонячного кола, Колодку-Колодія, Вербну неділю, Чистий-Білий (Живний, Вербний, Страсний) тиждень, Мертвецький Великдень, Великодню ніч, Вогні Великодньої ночі, власне Великдень, Обливаний понеділок, великодні юнацькі ігри, дитячі великодні ігри, "вулиці", великодні "кукли", писанки, проводи, Рахманський Великдень, культ покійників у великодніх святах, відстрашування смерті та лихих хвороб у весняному циклі та ін.

Якщо в першій частині третього тому розглядаються великодні свята, то друга стосується весняного сільськогосподарського календарного циклу: заклик і зустрічі весни, святу Першої борозни, ритуалам Першого посіву, засаджування городів, святам Теплового Олекси та Юрія – першого вигону худоби на пасовища. Тут же подано характеристику кожного місяця весняного і літнього періоду народного календаря та поєднання його з церковним.

Президент Головної Ради Наукових Товариств ім. Т. Г. Шевченка Р. Смаль-Стоцький у вступному слові до третього тому "Українського року...", оцінюючи доробок С. Килимника в галузі етнографії і зокрема в дослідженні весняної обрядовості, писав: "Без сумніву, дуже багато наших стародавніх культурних скарбів утрачено назавжди, багато неясності в цих фрагментах, що дійшли до нас, не все нам зрозуміле, не все можна дослідити. Але автор кинув жмут проміння на загадковий звичай "Колодки-Колодія"; довів, що

"Верба" – це далеко дохристиянський звичай, рештки, як видно, колишнього культу дерев та квітів. У вогнях великодньої та четвергової ночі подано глибоку віру наших пращурів у життєдайне сонце-вогнь, як у найвище чистилице; ті очисні вогні мали тоді велетенське значення і, крізь морок віків, дійшли до нас.

Великий день – Великдень – затримав свою стародавню назву до наших днів; вважався найбільшим, найсвятішим днем у ту далеку давнину. В святі Великодня ми чітко бачимо відображення першого раннього світогляду наших пращурів – культу покійників; відображення сонячного сільськогосподарського кола-круга, натяк на культ сонця; чаклування-молитви на кращий врожай, добробут, здоров'я. С. Килимник стверджує, що в давнину ті чи інші свята не були окремі, а це була послідовна, логічно пов'язана система світогляду" [5: 17].

Наступний том праці "Український рік у народних звичаях в історичному освітленні" присвячений літній обрядовості українців. Першою великою урочистістю літа є Зелені свята, святкування яких започатковано в глибоку давнину. С. Килимник пише: "Уже й сама назва "Зелені свята" дуже стародавня, далеко передхристиянська, яка не затратилась у мороці віків, і яку не згладило християнство", що так уперто, могутньо й непримиренно нищилось все те, що залишилось у нас з тієї великої й святої спадщини – первісної культури слов'ян-прапрадів...

Християнська церква називає "Зелені свята" святом "Тройці", та "П'ятидесятниці", але в середовищі народу весняні свята так називають "Зеленими", поминальну суботу – "родительською" (цілком збережений виразний культ покійників) – "Зеленою" або "Кле-чальною суботою", а весь тиждень – "Зеленим" або "Русальним", "Зелений четвер" і досі називають "Мавським Великоднем" [6: 16–17].

Дослідник визначив основні ідеї літніх календарних свят, згрупувавши їх у шість груп: 1. Вияв високого культу покійників – питання смерті та життя; 2. Прагнення молоді – юнаків та дівчат – до одруження, бажання побачити свою долю, своє майбутнє; 3. Мрії господарів про високий урожай, про збереження його від небажаних природних явищ (буря, град, злива, вогнь); 4. Турбота господарів про вирощення молодняка-худоби, про забезпечення її на зиму кормом; відведення злих сил від худоби різними чарами; 5. Глибокий вияв анімістичного світогляду; віра в живу природу, близькість душі українця-пращура до природи; намагання зрозуміти природу, її явища, опанувати й прихилити їх на свою користь; 6. Вияв глибокої філософської думки-ідеї – в чому полягає сутність життя.

Дослідник охопив широке коло питань літньої обрядовості українців, розкривши суть і особливості таких свят і обрядів як Зелена субота – клечальна (прикрашання житла та господарських споруд квітами, гілками дерев); Зелені свята; культ дерева – завивання берези, "водити тополю"; Русальний тиждень – Зелений тиждень; Мавський Великдень, розигри – проводи русалок-нявок; культ покійників; очищення вод, весняне очищення; образ русалки-нявки в уявленні пращурів; обхід полів та святкування – ігрища в лісі, на полі; шанування квітів; слов'янський Семиць свято Ярила; свято вітру – св. Курик-вітрогон; свято "Гонити шуляка"; свято Купало (купальські вогні, купальська ніч, квітка щастя, збір зілля, вінкоплетення та пускання вінків на воду, ворожіння, купальські пісні); жайники – пошана хліба (жнивний день, толока, жнивні пісні).

П'ятий том автор присвятив "усім тим, що залишили Рідну землю і пішли у світ для безкомпромісної боротьби за правду й волю Матері України і її народу в неволі суцього; тим, що в єдності працюють на чужині в ім'я великої ідеї; всім тим, що терплять муки заслання та ув'язнення на рідній землі, й на вічну пам'ять тим, що полягли в нерівній боротьбі за свою Україну". Цей том був опублікований уже після смерті автора його дружиною Ларисою Килимник-Мельниковою наприкінці 1963 р.

Матеріал п'ятого тому стосується осінніх звичаїв та обрядів. Осінь завжди багата: зібрано урожай, погреби й комори наповнені хлібом, овочами і фруктами, худоба забезпечена кормом. Поряд з задоволенням і радістю осінь приносить і певний смуток. Восени поступово в'яне і завмирає природа, жовкне і опадає листя з дерев, припиняється тік соку і зупиняється ріст рослин, часто хмарно і дощить, віють вітри. Наближається кінець річного круговороту. Все це наганяє тугу і смуток.

Осінній період багатий на звичаї та обряди, бо в цю пору ніби підбивався підсумок всього річного періоду життя і робляться замовляння на наступний рік. С. Килимник відзначає, що "восени відбуваються численні празники, своєрідні забави, але вони настільки християнізовані, що важко буває іноді визначити, що саме прийшло з передхристиянських часів, а що в часи християнства, бо народ творить безперервно. Окремі фрагменти стародавніх обрядів відірвалися з часом від свого коріння (пня) і влилися до пізніших витворів. Безсумнівним є те, що осінь мала численні святкування та обряди: і урожаю, і святкування-шанування покійників, і організацію родинних зв'язків – шлюбів, і добросусідських родових взаємин, ворожіння тощо. Це й природно, бо восени, особливо ближче до зими було досить вільного часу й для відпочинку, і для виконання своїх родинних і родових традиційних звичаїв, і для вияву тодішнього світогляду, віри, вірувань.

Хоча осінь була найбагатша в давнину на різноманітні звичаї, але до наших днів вони збереглися найслабше, найменше тому, що саме в цей період установлено з прийняттям християнства піст, і ті звичаї постійно осуджувались церквою, понижені як "поганські", інші злилися з церковними звичаями, християнізувалися, і протягом тисячоліття змінилися" [7: 18].

Намагався дослідити С. Килимник осінні звичаї та свята у тих складниках, які були характерні для давньої доби. Зокрема ним розглядаються обжинкові звичаї (обжинки в господарстві, прощання з нивою і польовими духами – опікунами ниви, "Дідова Борода", сніп "Рай", "Дідух", обжинковий вінок), св. Ілля-Громовержець, звичаї косовиці, Маковея – свято квітів та городини, день Спаса – свято врожаю, сівба озимих хлібів, Перша Пречиста – початок "оглядин", "заручин", калина в звичаях та в ужитку, барвінок у звичаях, осіннє свято – Головосіки, Кінський Великдень, молодечі громади, вечорниці, день Семена – відліт ластівок, постриг хлопця та посадка його на коня, свято свічки, Друга Пречиста – залишки свята "Роду-Рожаниць", Здвиження – день гадів-змій та відлету птахів, свято Покрови, храмові (престольні) свята, культ покійників на Дмитрія, день Кузьми й Дем'яна – відганяння морозів, день св. Михайла – день боротьби з чортами та іншою нечистою силою, Введення, свято дівочої долі – св. Катерини, Андрій-Калита (ворожіння, Андріївські вечорниці), свято Наума – свято шкільного навчання.

Наявний тут і теоретичний матеріал про дохристиянський світогляд давніх українців (джерела до вивчення світогляду наших предків, світосприйняття ранньої людини, віра в Небо як найвищу силу, віра у бога-предка, анімістичний світогляд та ін.).

Історико-етнографічна спадщина С. Килимника має непересічне значення для сучасності і майбутнього. Вона є великим здобутком української культури, справжньою енциклопедією в галузі української передісторії. Уже сучасники досить високо оцінили його науковий доробок: "Не можна не відмітити відрадного явища в праці С. Килимника – це дослідження звичаїв та фольклору всіх українських етнографічних земель: Наддніпрящини, Галичини, Буковини, Закарпаття, Кубані, Поволжя, Зеленого Клина та інших місць, де лише перебували українці. В усіх українських землях віки-віків була одна, єдина спільна культура, що залишилась, утрималась і до цього часу, незважаючи на те, що, волею історії, окремі українські землі перебували віки під різночужинецькою окупацією: під москалями, литовцями, поляками, мадярами, румунами; український народ зберіг свою притаманність, зберіг спільно витворені вікові звичаї, фольклор, мову, психологічну особливість, бо всі вони мають спільне коріння. А це важливий істотний доказ того, що українська нація була окремішня, не була ані польська, ані московська, а самобутня, як самобутня її культура, створена спільно нашими прапрадідами" [5: 18].

Високо оцінив етнографічний доробок С. Килимника вчений-історик Ю. Мулик-Музыка у 1957 р.: "Значення його наукових трудів, та й ще поза межами України, в самозрозуміло непригожих обставинах праці, само собою очевидне. Більше того, з уваги на специфічні обставини на Україні, що вже тривають від 1917 року, а також урядовим курсом, що спрямований не тільки на ігнорування давніх обрядів і звичаїв, але й на їх знищення, праця проф. С. Килимника має характер невідкладної справи з метою збереження друком усього того, що дається зберегти для науки, коли взяти до уваги, що труди

наших старших етнографів вичерпані, і на їх перевидання поки що годі надіятися" [6: 8–9].

Тільки у першій половині 90-х рр. XX ст., уже в незалежній Україні, було здійснено друге видання п'ятитомної праці С.Килимника "Український рік у народних звичаях в історичному освітленні" і вона стала доступною широкому колу читачів.

Список використаних джерел

1. Килимник С. Коляди й щедрівки. – Торонто, 1951.
2. Килимник С. Класифікація та аналіза веснянок-гайвок. – Вінніпег, 1957.
3. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. – Т. 1. – Вінніпег-Торонто, 1964.
4. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. – Т. 2. – Вінніпег, 1959.
5. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. – Т. 3. – Вінніпег-Торонто, 1962.
6. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. – Т. 4. – Вінніпег, 1957.
7. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. – Т. 5. – Вінніпег-Торонто, 1963.
8. Матеріали етнографічної експедиції Чернівецького національного університету.

Oleksandr Kozholyanko

RESEARCH OF UKRAINIAN CALENDER SITES BY UKRAINIAN DIASPORA ETHNOGRAPHERS

S. Kylymnyk is one of the prominent scientists-ethnographers, representatives of the Ukrainian emigration. He was studying scientific problems of the Ukrainians spiritual culture. Researching Ukrainian's calendar rites, he analyzed the roots and components of the festivals throughout a year.

S. Kylymnyk's ethnologic works are deep researches of the rites and folklore of all Ukrainian ethnografic regions: Sub-Dnieper lands, Halychyna, Bukovyna, TransCarpatians, Kuban, Sub-Volga lands, Zelenyi Klyn and other places, where Ukrainians lived. Since the hoary past there has been one and the same unique culture in all Ukrainian lands and it has been preserved nevertheless that historically some Ukrainian lands had been invaded and occupied by different nations. S. Kylymnyk's historic-ethnografic heritage is an encyclopedia of the Ukrainian spirituality.

УДК 947.085.06

Ігор Дацків

ПРОБЛЕМИ ПОВЕРНЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ, ПЕРЕМІЩЕНОЇ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті мова йде про втрати архівних, музейних та бібліотечних скарбів України. Автор також намагається розв'язати проблеми пошуку об'єктивної, достовірної інформації про долю українських культурних цінностей в період Другої світової війни.

Протягом сторіч, не маючи своєї державності, Україна зазнала величезних втрат культурних цінностей. За берегами нашої пам'яті опинилося дуже багато пам'яток. Ство-

ренні упродовж віків, культурні цінності нещадно грабувалися і вивозилися за межі України.

Архіви, музеї, бібліотеки, рукописні зібрання академічних інститутів різних країн, зокрема Росії, Польщі, Австрії, Угорщини, Румунії, Чехії, під протекторатом яких перебували тривалий час українські землі, зберігають величезні пласти нашої культури.

Катастрофічної руйнації зазнала культура України в роки Першої і Другої світової війни, а надто Другої. Сотні і тисячі музейних експонатів, архівних і бібліотечних фондів було вивезено окупаційними військами до Німеччини, Румунії, Угорщини [1: 245].

Нині, коли висвітлюється багато "білих плям" в історії, насамперед ХХ століття, період Другої світової війни і, передусім окупації українських земель, залишається схематичним і заповненим ідеологічними штампами. Сьогодні ми намагаємося осмислити масштаби культурної катастрофи, яку спричинила Друга світова війна. Втрати історико-культурних цінностей – один із найтрагічніших наслідків цієї страшної сторінки в історії людства.

Одна з найскладніших – проблема пошуку об'єктивної достовірної інформації про долю українських культурних цінностей під час війни. Вже перші підступи до неї виявили, що за тоталітарного режиму замість ґрунтовного дослідження всіх аспектів проблеми міцно вкорінилася практика декларативно-пропагандистської експлуатації освячених політичним керівництвом колишнього СРСР ідеологічних штампів. Парадоксально, але факт, що жодна з кампаній з обліку збитків, завданих архівам, музеям, бібліотекам колишнього Радянського Союзу під час війни, в тому числі і відповідним закладам України, які розпочиналися у воєнні роки і в повоєнний період, так і не була доведена до логічного закінчення. Зібрані матеріали в кращому випадку ставали надбанням архівних сховищ. Як наслідок, переважна більшість установ культури, які постраждали у війні, досі не мають реєстрів втрачених цінностей.

Питання про повернення історико-культурних скарбів або відшкодування втраченого довгий час не піднімалося. І тільки з утворенням незалежної Української держави проблема культурних втрат постала у всій гостроті і масштабності.

Нова Україна, подібно до багатьох країн світу, які також мають згадані проблеми, прагнучи утвердити свою ідентичність і самобутність шляхом збереження власної, притаманної тільки їй культурної спадщини, активно взялася до цієї роботи.

Розпочалися наукові дослідження проблеми, пошуки місця пограбування культурних цінностей, складання переліків, каталогів втраченого. У газетах, часописах з'явилися відповідні публікації. Формувалася довкола цього питання громадська думка.

Все це спонукало уряд України наприкінці 1992 р. прийняти рішення про утворення в своїй структурі спеціалізованого державного органу – Національної комісії – який би формував і обстоював державну політику в галузі повернення культурних цінностей, координував діяльність відповідних міністерств і відомств щодо визначення напрямів проведення досліджень та вжиття практичних заходів для повернення на батьківщину культурних надбань та їх належного збереження [2: 11–12].

Інтегруючись у світове співтовариство, Україна повністю ґрунтується на дотриманні міжнародно-правових норм, дотичних до повернення культурних цінностей, які успішно регулюються через механізми ООН та ЮНЕСКО. Конвенції, рекомендації, а також рішення ЮНЕСКО з даної галузі, націлюють на міжнародне співробітництво, визначають порядок та зміст нашої співпраці з іншими державами.

Основною засадою, якою нині керується Україна є походження культурних цінностей з її території. При цьому під країною походження ми розуміємо не лише місце, де була створена культурна пам'ятка або звідки походить її творець (як іноді помилково твердять наші опоненти), а й насамперед місце її попереднього перебування на території України на законних з точки зору міжнародного права підставах.

Отже, йдеться не лише про суто українські реліквії, а й про всі культурні цінності, що знаходилися на території України і були вивезені з її території що, прямо чи опосередковано, стало результатом іноземної військової окупації чи колоніальної політики, незаконної торгівлі, привласнення після передачі на тимчасове зберігання, експонування,

наукове опрацювання, реставрацію, внаслідок вивезення всілякими експедиціями без відповідних санкцій компетентних українських інституцій тощо.

Всупереч усім існуючим на той час міжнародним конвенціями та хартіями, історико-культурні цінності стали не лише стихійними жертвами бойових дій, а й об'єктами цинічних цілеспрямованих акцій їх варварського знищення та пограбування. За значно заниженими попередніми даними, українські міста і села втратили внаслідок зруйнування і пошкодження близько тисячі пам'яток архітектури, 347 з них безповоротно. Втрати державного архівного фонду склали понад 46 мільйонів справ. Це по суті, третина Національного архівного фонду, в тому числі з наукового та культурного обігу вилучено унікальні документи з історії України XII – XX ст. Українські книгозбірні за період Другої світової війни за різними даними втратили від 51 до 80 мільйонів книг. Постійно уточнюється і доповнюється обсяг збитків, завданих війною музеям. Значної шкоди було завдано музеям Києва, Харкова, Одеси, Дніпропетровська, Полтави, Сум, Херсона, Львова та багатьох інших міст України. За офіційною статистикою колишнього Радянського Союзу постраждав щонайменше 151 український музей їх збитки становили суму в 1 мільярд 350 мільйонів золотих карбованців [3: 18–19, 62–63].

Колосальні масштаби втрат архівів, музеїв, бібліотек України зумовлені саме цілеспрямованим планомірним характером розграбування та знищення культурних надбань. У складі німецької армії та армій її союзників були створені спеціальні підрозділи, яким доручалося вилучати культурні багатства на захопленій території. Зокрема, це німецький спеціальний батальйон під командуванням майора Еберахарда барона фон Кюнсберга, Айнзацштаб рейхсляйтера Альфреда Розенберга, румунська служба захоплення і збирання трофеїв та ін. [4: 6–8], діяльність яких, ще в роки війни та по її завершенні судила світова громадськість.

Трагічний перелік втрат культурних цінностей України під час Другої світової війни можна було б продовжувати довго. І наслідки цього й досі не подолані. Ці страшні рани на тілі української культури повсякчасно нагадують нам про трагічні події минулого. Однозначно, що жодна грошова вартість не може бути реальним еквівалентом втрачених пам'яток. Адже за своїм історичним та культурним значенням кожен художній твір є єдиним та неповторним. І їх втрату неможливо відшкодувати. Саме в цьому контексті розшук і повернення культурних цінностей втрачених або переміщених під час Другої світової війни, є загальною потребою відродження та повноцінного розвитку української культури.

Останні дослідження науковців привертають увагу до вивчення обставин евакуації культурних цінностей України до східних областей Радянського Союзу. Під час війни багато цінностей було вивезено до Німеччини, а після її капітуляції 1945 р. та в наступні роки культурні цінності, що належали Україні, були насильно переміщені до Росії.

Прикро говорити, але ж це факт, що у вирішенні питань повернення пограбованої нашої національної спадщини ми частіше знаходимо більше взаєморозуміння у німецьких та інших зарубіжних колег, ніж у багатьох російських, зокрема з Москви і Санкт-Петербурга, де знаходяться численні важливі не лише окремі документи, а й цілі фонди та зібрання цінних документальних джерел, що роками вивозились з України. Тепер же їх не тільки не повертають під різними приводами, а навіть не дозволяють ознайомитись з ними у наукових цілях, вимагаючи за це шалені кошти.

Україна завжди виступала ініціатором діалогу співпраці з різними державами, у результаті чого було повернуто багато культурних цінностей. А от з Росією такий діалог має пасивний характер: ініціатором виступає Україна, а Росія відмовчується. Упродовж усіх років незалежності нашої держави питання повернення історико-культурних цінностей з Росії залишається відкритим.

Якщо не вирішити ці проблеми сьогодні то далі буде все важче це здійснити. Адже Росія вважає (за словами академіка Д. Ліхачова): "не можна нікому нічого повертати, аби не створювати прецедент, що Україна права. Тим більше, що дуже багато говориться останім часом про "единое экономическое, культурное, инфляционное пространство" [5]. Тож яка, мовляв різниця, де будуть пам'ятки. Жодна з країн не змогла б змиритись з тим, що примусово вивезені з її території, з музеїв, храмів, культурні цінності осіли наза-

вжди в іншій державі (що до повернення культурних цінностей до Росії мають претензії і західні країни, зокрема Голландія, Франція, Бельгія). Це питання має не лише юридичний, а й аморальний аспект – неправомірно тримати чужі пам'ятки у себе.

Звичайно вирішення проблем повернення історико-культурних цінностей – це дуже делікатне і складне питання. Щоб нам повернути те, що було вивезено з України, треба віддати те чуже, що потрапило в нашу країну. Для цього слід розробити і узгодити спеціальну законодавчу документальну базу. Але ж при цьому необхідно пам'ятати, що паритетності не може бути. Адже вивезено з України було значно більше, ніж чужого потрапило до нас.

Лише шляхом об'єднання зусиль у національному і міжнародному масштабі всіх причетних і зацікавлених сторін ми зможемо вирішити ці надзвичайно важливі проблеми загальнонаціональної і державної ваги.

Список використаних джерел

1. Лановик Б., Матейко Р., Матисякевич З., Дацків І., Совінська Н. Роль та місце української діаспори в встановленні незалежної української держави. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 292 с.
2. Федорук О. Повернення та реституція культурних цінностей як фактор міжнародного культурного співробітництва // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – Вип. 10. – К.: Танат, 1996. – С. 9–14.
3. Федорук О. Повернення в Україну втрачених культурних цінностей в контексті державотворчого процесу та духовного відродження // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – Вип. 6 – К., 1996. – С. 15–25.
4. Лановик Б., Дацків І. До питання реституції культурних цінностей України втрачених у роки Другої світової війни // Інтелігенція і влада. – Одеса: Астропринт, 1999. – С. 61–64.
5. Грімстед Кеннеді П., Боряк Г. Доля українських культурних цінностей під час Другої світової війни: винищення архівів, бібліотек, музеїв. – Київ – Львів.: Фенікс, 1991. – 120 с.
5. Стешенкова Т. Коли ж повернуться культурні цінності з Росії // Літературна Україна. – 20 квітня, 2000 р.

Ihor Datskiv

THE PROBLEMS OF REVERSION OF CULTURAL HERITAGE OF UKRAINE DURING WORLD WAR II

The article comprises facts about the loss of the archival, museum and library treasures of Ukraine. The author also tries to solve the problem of the search of objective and trustworthy information about the fate of the cultural values during World War II.

РОЗДІЛ 3
ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УКРАЇНА–ПОЛЬЩА: ШЛЯХ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ
СПІВДРУЖНОСТІ

УДК 94 (477. 438)

Микола Алексієвець

**ОБ'ЄКТИВНА НЕОБХІДНІСТЬ НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ
УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ ТА ЇХ МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН**

У статті з'ясовано об'єктивну потребу і роль наукового вивчення історії України й Польщі та їх міжнародних відносин.

Наукова історична думка протягом останнього часу нагромаджує потенціал вивчення складних процесів зовнішньополітичного, соціально-економічного та культурного розвитку України і Польщі, становлення україно-польських відносин. Однак, на нашу думку, ще до цього часу історична наука як України, так і Польщі перебуває у великому боргу необхідності об'єктивного неупередженого аналізу проблеми українсько-польських взаємин, і особливо соціально-економічного розвитку України і Польщі. Як відомо, причиною цього є те, що протягом тривалого часу в умовах адміністративно-тоталітарних держав ці проблеми висвітлювались однобічно, з позиції марксистсько-ленінської методології, і як наслідок такого підходу, подавалися у спотвореному вигляді. Правлячий радянський бюрократичний суспільно-політичний режим свідомо перекручував ці питання, "недодавав" інформації про справжні процеси у Польщі та Україні, вводив здебільшого в оману як власну, так і світову громадськість.

Блок суспільствознавчих наук, виконуючи певні соціально-політичні замовлення, був тісно пов'язаний з ідеологічними пріоритетами тодішньої комуністичної влади. Не підпадаючи під суспільно-ідеологічний пріоритет, питання розвитку України і Польщі, їх міждержавних відносин виводилася дослідниками з-під об'єктивного критичного наукового аналізу. Проте ще й досі багато аспектів цієї проблематики носить дискусійний характер, відчувається відгомін тоталітарного комуністичного минулого, а то і просто залишаються невивченими.

Здобуття справжньої політичної незалежності нашими державами привело до кардинальної перебудови української і польської історіографії, до нового етапу у її розвитку. Велика кількість, різноманітність, змістовність удоступненого нині документального матеріалу, свобода творчого пошуку дозволяє вдаватися до поглибленого розгляду історії України й Польщі, українсько-польських відносин.

Республіка Польща є країною, що однією з перших визнала створення Української держави і за десять років її незалежності зуміла налагодити з нею тісне економічне, політичне, наукове і культурне співробітництво, яке є прикладом добросусідства і партнерства у світовому співтоваристві. Проте становлення таких відносин між Україною та Польщею відбувається в складних умовах болючого обопільного процесу їх переосмислення, зрозуміння і покаяння за ті несправедливості, які чинилися між ними упродовж тисячі років співіснування [1: 3].

Добрим політичним підґрунтям для налагодження і зміцнення добросусідських і навіть союзницьких стосунків стало прийняття важливих міждержавних документів, зокрема: "Декларації про принципи та основні напрями розвитку українсько-польських відносин" (1990), "Договору про добросусідство, дружні відносини і співробітництво" (1992), Спільні заяви Президентів України і Республіки Польща "До порозуміння і єднання" (1997), рекомендації і рішення представницького українсько-польського форуму в м. Києві (серпень 2001 р.).

У цьому процесі важливу роль відіграє проведення міжнародних наукових конференцій і симпозіумів з проблем українсько-польських політичних, соціально-економічних та культурно-мистецьких і літературних зв'язків. Як українські, так і польські історики намагаються науково осмислити уроки минулого, подолати залишки старої неприязні, виро-

бити нові принципи взаємоповаги і взаєморозуміння, об'єктивно і неупереджено проаналізувати історичні події, докладають чимало зусиль, щоб з позицій об'єктивізму та історичної правди подати для потреб сучасності всі події та явища минулого і сьогодення між державами [2].

Уже в травні 1992 р. у Кам'янці-Подільському відбулася міжнародна наукова конференція на тему: "Польща – Україна: історична спадщина і суспільна свідомість". Головними дискусійними проблемами українсько-польського діалогу істориків стали початки стосунків між Давньоруською державою і Польщею, оцінки Люблінської унії 1569 р., понад трьохсотрічне володарювання Речі Посполитої в Україні та національно-визвольної війни українського народу в XVII ст., польсько-український аграрний конфлікт у Правобережній Україні в XIX – на початку XX ст., польсько-українська війна 1918–1919 рр., репресії щодо полонії в Україні в 30–50-ті роки, польсько-українське протистояння 1921–1939 рр. у Західній Україні, протиборство формувань Армії Крайової і ОУН–УПА у прикордонних регіонах в Польщі у 1944–1947 рр. та ін. Позитивною стороною роботи цієї конференції було те, що до діалогу українських істориків (Я. Ісаєвич, Я. Дашкевич, В. Смолий, Іван Дзюба та ін.) і польських вчених (В. Серчик й ін.) прилучилися науковці західної української діаспори, історики-україністи і полоністи США (Р. Коропецький та ін.), Англії (Г. Грабович й ін.), Франції (Д. Бовуа), Німеччини, Японії, Росії, Литви й інших країн. Результатом роботи форуму стало видання збірника тез доповідей та тому з розгорнутими доповідями його учасників "Польсько-українські студії" [3].

Вище зазначені спірні наукові проблеми знайшли продовження в діалозі українсько-польських істориків під час роботи аналогічних конференцій і симпозіумів, що відбулися в Україні, зокрема, "Проблеми трансформації в гуманітарній, соціально-економічній та науковій сферах" (Тернопіль, 1997), "Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність" (Новоград-Волинський, 1998), "Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки" (Хмельницький, 1999), "Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: спадок і майбуття" (Київ, 1999), "Поляки на Поділлі: історія і сучасність" (Кам'янець-Подільський, 2002) та інші. А в Польщі – "Україна і Польща: 1000 років сусідства" (Перемишль, 1990–1999, т. 1–4), "Польща – Україна: важкі питання: українсько-польський семінар" (Варшава – Луцьк, 1996–2000, т. 1–8), "Польсько-українські зустрічі – *Studia Ukrainica*" (Варшава, 1994), "Українці в новітній історії Польщі. 1918–1989" (Слупськ, 2000), "Польща і Україна після Другої світової війни" (Жешув, 1998), "Україна – Польща: шлях до європейської співдружності" (Тернопіль, 2002) [4]. Зокрема на конференції, що відбулася 16–17 травня 2002 року у Тернополі особливий інтерес викликали доповіді І. Герети ("Про тих, хто працював на ниві української та польської культур"), В. Ханаса ("Співпраця польських і українських істориків: мостити дорогу в прийдешнє"), Л. Козакевич ("Україна і Польща в контексті європейської інтеграції"), В. Моцока ("Україна і Польща: зовнішньополітична орієнтація та перспектива співробітництва"), С. Барни ("Україна – Польща: шляхи вирішення етнологічних питань"), Л. Алексієвець ("Нове бачення відродження державної незалежності та розвитку Польщі міжвоєнної доби"), М. Стронського ("Питання історії України та українсько-польські відносини у дослідженнях польських вчених в 80-і рр. XX ст.") та ін. Значна частина матеріалів цієї конференції подається в даному науковому виданні.

Опубліковані збірники матеріалів названих та інших наукових конференцій, симпозіумів, круглих столів, в яких вміщено доповіді, статті і матеріали сотень істориків і краєзнавців України, Польщі, склали справжню сучасну енциклопедію українсько-польських відносин у контексті історії, є свідченням пошуків консенсусу у вирішенні важких питань у стосунках обох народів.

Над розв'язанням складних проблем українсько-польських відносин крізь призму історії сьогодні активно працюють Інститут історії України НАН України, Інститут українознавства НАН України імені Івана Крип'якевича, Інститут національних відносин і політології НАН України та інші наукові центри та гуманітарні кафедри вузів держави. Під їх егідою ведуть діалог з польськими істориками щодо складності подолання стереотипів і обопільного коливання між патріотизмом і націоналізмом, між союзом і конфронтацією відомі українські вчені Я. Ісаєвич, Я. Дашкевич, С. Марчук, Л. Зашкільняк,

А. Кондрацький, Г. Стронський, Ю. Макар, М. Гетьманчук, П. Костик, В. Сергійчук, Р. Савич, М. Литвин, В. Тимошенко, І. Чулик й ін. [6: 129]. Не менш активно ведуть діалог, здійснюють дослідження конфліктів у польсько-українських відносинах польські історики, шукаючи не тільки історичну істину, але й шляхи виправдання багатьох з них. Отже, як українські, так і польські історики намагаються по-новому підійти до складних питань українсько-польських взаємин, широко використовуючи документи і матеріали архівів України і Польщі. Українсько-польський діалог сприятиме розвитку і зміцненню добросусідства й партнерства обох наших держав і народів.

Список використаних джерел

1. Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – 451 с.
2. Українсько-польські відносини в ХХ ст.: державність, суспільство, культура. – Тернопіль: Лілея, 1999. – 250 с.
3. Польща – Україна: історична спадщина і суспільна свідомість. Міжнародна наукова конференція (Кам'янець-Подільський, 29–31 травня 1992 р.): Тези доповідей. – К., 1992; Польсько-українські студії. Т. 1. Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – К., 1993.
4. Україно-польський симпозиум “Проблеми трансформації в гуманітарній, соціально-економічній та науково-освітніх сферах” (м. Тернопіль, 16–20 червня 1997 р.): Збірник тез. – Тернопіль, 1997; Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність. Науковий збірник. Серія “Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині”, т. 18. – Житомир: Волинь, 1998; Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки. Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної наукової конференції (23–24 червня 1999 р.). – Хмельницький: Поділля, 1999; Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: спадок і майбуття. Матеріали конференції. – К., 1999; Ukraina i Polska. 1000 lat sasiedztwa (Pod red. S. Stepnia). – Przemysl, 1990–1999. – Т. 1–4; Polska – Ukraina: Trudnie pytania. Т. 1–8. – Warszawa–Lusk, 1996–2000 та ін.
5. Україна – Польща: шлях до європейської співдружності. Програма III Міжнародної конференції молодих вчених. 16–17 травня 2002 р. – Тернопіль, 2002. – 15 с.
6. Баженов Л. Важкі питання українсько-польського діалогу істориків 1991–2002 рр. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль. – 2002. – Вип. 2. – С. 127–133.

Mykola Alexiyevets

THE OBJECTIVE NECESSITY OF THE SCIENTIFIC INVESTIGATION OF THE HISTORY OF UKRAINE AND POLAND AND THEIR RELATIONS

The article elucidates the objective necessity and the role of the scientific investigation of the history of Ukraine and Poland and their relations.

УДК 215 (94)

Інна Боровська

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ XVII СТОЛІТТЯ

В статті розкрито одна з найважливіших особливостей Англійської революції – своєрідність ідеологічного забарвлення її класових та політичних цілей.

Вивчення курсу нової історії країн Західної Європи та Америки передбачає застосування понять і категорій релігієзнавства. Міжпредметні зв'язки в даному контексті є необхідною умовою успішного опанування ряду важливих тем. Так тема "Англійська революція XVII століття" включає питання: пуританізм – ідеологія назріваючої революції. Одна з найважливіших особливостей Англійської революції – своєрідність ідеологічного забарвлення її класових та політичних цілей. Революція стала останнім в європейській історії соціальним рухом, що відбувався під прапором боротьби прихильників однієї релігійної доктрини проти прихильників іншої. Питання про те, чому роль "бойової теорії" антифеодальної революції в Англії була покликана зіграти ідеологія пуританізму (тобто кальвінізму на англійському ґрунті) неминуче примушує дослідників звернутися до витоків англійської реформації Генріха VIII. Вона була "королівською" і зачепила канонічний устрій церкви в цій країні рівно настільки, наскільки цього вимагали інтереси зміцнення абсолютизму Тюдорів.

Заміна папського верховенства королівською супрематією розширяла базу абсолютизму, поставивши під його контроль не тільки церковну ієрархію, але також саме віровчення і проповідь. Але в цілому реформована англіканська церква мало чим відрізнялась від традиційного католицизму, тому що устрій церкви залишався за своїм принципом монархічним з тією тільки різницею, що на вершині цієї ієрархії замість папи тепер вінчав король. Не була реалізована і вимога про спрощення і здешевлення церковного культу. Таким чином, послідовники Кальвіна мали всі підстави вважати англіканську реформацію половинчатою і вимагати її продовження і завершення [1:19].

Пуританізм проявився, перш за все, в поширенні напівлегальних конгрегацій, що управлялись обраними старійшинами – пресвітерами. З розвитком цього опозиційного руху поступово серед пуритан визначилось дві течії: поміркована (пресвітеріанство), адепти якого прагнули до строго централізованої церкви, заснованої на принципі формальної виборності та радикальна (індепенденство), адепти якого виступали за автономію кожної конгрегації. В силу тієї обставини, що пуританізм не міг запропонувати англіканству альтернативного віросповідання, ця форма релігійного дисиденства проявлялась головним чином в етиці. Ця обставина дала ґрунт Максу Веберу для формулювання положення про протестантську етику, як вирішальний фактор в процесі генезису капіталізму [2:131].

Згідно пуританській доктрині "спасіння" віруючого здійснюється і з його участю. "Обрані" відчувають боже милосердя ще в земному житті, і праця та успіхи в цьому житті може служити запорукою "спасіння" в тому. Логічним був висновок чим краще віруючий слідує своєму "земному покликанню" – вдало веде господарство, торгівлю, стає багатшим, – тим очевидніше свідчення його "обраності". Звідси такі якості пуританина, як заощадливість, аскетизм, акуратність, економність, презирство до бідних, цілеспрямованість. Таким чином, пуританізм розв'язав руки індивідууму, його здібностям, а значить в реаліях XVII століття – свободі підприємництва, ініціативі, первісному нагромадженню капіталу. Економічний і політичний зміст пуританізму лякав перших Стюартів, тому пуритани жорстоко переслідувались. Пуританська опозиція діяла активно, але в результаті переслідувань відбувались масові втечі пуритан з країни, в основному в американські

колонії, де принципи пуританізму отримали широку популярність. Цьому сприяла економічна криза 20–30-х років XVII століття, коли тисячі робітників мануфактур втратили роботу. Під впливом соціальних рухів формується народно-реформістська течія, ідеологи якої намагались дати більш визначену відповідь на питання "про боже обрання". Так, в "Народній угоді" 1629 року її автор Джон Престон доводив: "...щоб врятуватись достатньо, щоб ми повірили в своє спасіння" [3: 19].

Для "ортодоксальних кальвіністів" – пресвітеріан такі проповіді здавались неприйнятними і шокуючими. В боротьбі двох напрямків пуританізму виникли і сформувались революційні за своєю суттю релігійні секти: баптистів, рантерів, фамілістів, сікерів, квакерів та ін. В сектанських вченнях "гнів божий" замінила його безмежна любов до свого творіння, "діти гріха" стали "дітьми світла", духовний індивідуалізм замінив духовне братство, місце "врятованих" зайняли люди, що "люблять бога". Саме в народних сектах формувалась ідеологічна зброя революції.

Таким чином, пуританізм створив свою особливу культуру, що значно відрізнялась від культури попередньої епохи. Пуритани різко виступали проти театрів, маскарадів та інших розваг. Пізніше, вже в ході революції вони грабували храми, розбивали органи, вітражі і скульптури, знищували ікони. В такий спосіб вони виражали протест проти розкоші, розпусти двору та аморальності духовенства. Разом з тим, існувала інша сторона пуританізму – дух скромності і самообмеження, безумовної чесності перед Богом і людьми, високої моральності, громадської і ділової активності. Біблейська культура породжувала нову пуританську етику, що проводила в життя ідеали общинності, народності і працьовитості. В сім'ї культивувалась дружба, згуртованість між всіма її членами. Велика увага приділялась вихованню дітей, цінилась акуратність, економність, аскетизм. Все це робило ранній пуританізм ідейним прапором широких верств суспільства проти англійської догматики, королівського абсолютизму і феодалного ладу.

Список використаних джерел

1. История Европы. Т.4. Европа нового времени (XVII–XVIII века). – М.: Наука, 1994. – С. 19.
2. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. – К.: Основи, 1994. – С. 131.
3. Хрестоматія по новій історії. – Т.1. – М, 1963. – С. 19.

Inna Borovska

RELIGIONS ASPECTS OF RESEARCHING OF THE HISTORY OF THE ENGLISH REVOLUTION IN XVII TH CENTURY

The article deals with the most important peculiarity of the English Revolution in XVIII th century. The article deals with the most important peculiarity of the English Revolution and its ideological system.

УДК 94 (477.438)

Іван Куций

ІСТОРІЯ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВЗАЄМИН В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СТЕПАНА КАЧАЛИ

У статті розкрито історію польсько-українських взаємин в інтерпретації Степана Качали.

Серед діячів українського національного руху Галичини другої половини ХІХ ст. чільне місце посідає Степан Качала, відомий політик, історик, талановитий публіцист. Як відомо, визначальним чинником тодішнього суспільно-політичного життя в галицькому краї було протистояння між українським та польським національними рухами. Тому проблема українсько-польських взаємин стала для С.Качали центральною у його власних політичних та наукових зацікавленнях.

С.Качала був одним із лідерів течії у народовському русі, що прагнула досягти порозуміння і згоди з поляками. Наслідуючи своїх ідеологічних опонентів, він вдався до історичних аргументів як засобу обґрунтування власних політичних постулатів. Не будучи фаховим істориком-науковцем, С.Качала взявся за досить складне завдання – викласти й проаналізувати історію стосунків українців і поляків від найдавніших часів. Наслідком цих задумів стала поява у 1879 р. його праці під назвою "Politika Polakow wzgledem Rusi" український переклад якої появився у 1886 р. під назвою "Коротка історія Русі".

У цій праці виклад власне історичного матеріалу розпочинається із розгляду проблеми давньослов'янської спільності. Русини-українці та поляки були, на думку автора, не окремими народами, а "двома вітками", "двома племенами", "спільного слов'янського роду". С.Качала розвинув тезу Д.Зубрицького про подібність мови, культури, суспільного ладу русинів та поляків у давні часи. Особливо він акцентував на тому, що слов'янський (грецький, східний, православний) обряд серед поляків поширився значно раніше латинського. Крім обряду, істинно слов'янськими рисами, характерними для обох народів, названо тут соціальну рівність, вічовий устрій, громадське право. У книзі неодноразово повторювалась думка, що для слов'янської ментальності притаманні риси демократизму. До появи пізніших відмінностей спричинилася, за С. Качалою, схильність поляків переймати західноєвропейські впливи. Основну причину цього історик вбачав у німецькій експансії на слов'янські землі. На його думку, німці поширили серед слов'ян латинський обряд, феодальний устрій, соціальну нерівність: "Та вікова боротьба і довголітні відносини з Німцями мусіли вплинути і на Поляків. Борючись за свою незалежність все більше і більше переймають Поляки звичаї німецькі і тратять свій давній старослов'янський устрій" [3:3].

С.Качала негативно відгукнувся про відчуження Польщі від слов'янського світу й зближення її із західноєвропейською цивілізацією: "Польща розвивалася в державу після взірця західноєвропейського і стала в супротивності до всіх інших Слов'ян. Поляки прийняли з давніх давен засади спільно поступати з Заходом. Однак те змагання заводило їх не раз задалеко, а часто і на бездоріжжя. Вони не розуміли свого виключного становища, а що ще гірше, не розуміють його й тепер. Польська слов'янська держава ставши по стороні заходу, приймала від нього не тільки взірці політичного ладу, звичаї і право противні Слов'янству, але навіть і мову, так що польській народності грозила загибель" [3:6].

Досить оригінальною є інтерпретація цим політиком етнонімів "Русь" та "Польща": "Всюди, де лише якийсь час удержувалося вічове право, рівняючи всіх, там народ називав себе руським. Таким чином слово руський значило те саме, що слов'янський. Якби Руський Київський князь, св.Володимир, заняв був землі по Віслу або й даліше, то мож-

на б імовірно допустити, що всі ці землі прийняли б були назву Русі для того, що назва Русь означала те саме, що місцеві, домашні слов'янські порядки. Польща знов розвивалася наперекір народним слов'янським порядкам, для того слово польський значило до певної міри те саме, що підданство знімечиним і златиньщиним панам" [3:5].

Несподіваним може видатися той факт, що С.Качала майже не висвітлив історичних подій до середини XIV ст., коли польсько-руські взаємини носили характер міждержавних, рівноправних, часто добросусідських контактів. Очевидно, не знайшовши в історичному матеріалі цього часу достатньо переконливих аргументів для своїх публіцистично-полемічних тверджень, він залишив цей період поза увагою. Трохи більше місця відведено подіям XIV–XV століть, тобто часу коли "дві слов'янські вітки стають двома окремими народами" [3:10].

Подальший польсько-український антагонізм автор розглядав як боротьбу аристократичного і демократичного принципів в організації державного устрою.

С.Качала розглядав Люблінську унію як головну передумову тих політичних потрясінь, що згодом призвели до падіння Польщі. Знаючи про прихильне ставлення до унії української шляхти, він в цілому трактував її як результат польської політики. Історик позитивно оцінював діяльність польських королів Владислава Ягайловича, Казимира Ягайловича, Сигізмунда I, Сигізмунда II Августа, Стефана Баторія насамперед за їхнє толерантне чи сприятливе ставлення до православних русинів. Саме в цьому він вбачав головну передумову військово-політичної могутності Польської держави у XV–XVI століттях. "Зі смертю Баторія, – твердить автор, – закінчується для Польщі ця ще найсвітліша пора, на яку так радо відкликаються Поляки. Це був час, коли ще не конче питали, якої хто віри, а скоріше, який хто чоловік. Руську кров проливано за польську справу, а православні руські пани, як князь Констянтин Острозький і інші, билися за Польщу для того, що б'ючись за її волю, билися і за свою власну. З життям Баторія кінчиться ця ще світла і щаслива доба польської історії" [3:37]. Початок занепаду польської державності автор відносить на час правління короля Сигізмунда III, а причину його вбачає у намаганні поляків спольщити й окатоличити Русь.

Козацько-селянські повстання 20–30-х рр. XVII ст. автор вважає виявом польсько-українського антагонізму, цілком усвідомлюючи, що православна українська шляхта під час цих подій стояла на боці Речі Посполитої. Це дає нам підставу твердити, що історик у значення етнонімів "польський" та "русько-український" вкладав не стільки етнонаціональний, як соціальний зміст. С.Качала аргументовано спростував міфи польської історіографії про цивілізаційну місію Польщі та роль Польщі як "передмур'я" Європи. "Якщо Європа мала яке передмур'я зі сторони Польщі, – твердив він, – тим передмур'ям безперечно були козаки" [7:234].

Аналізуючи наслідки Переяславської угоди, С.Качала дійшов висновку, що "злучення України з Росією було смертним ударом для Польщі. Воно її настільки ослабило, наскільки підсилило Росію. Тому то часи Богдана Хмельницького набрали так великої ваги в історії обох цих держав" [3:15].

В "Короткій історії Русі" вагоме місце займає комплекс проблем, пов'язаних із міжконфесійними відносинами. Сам автор, будучи греко-католицьким священником, надавав релігійному чиннику дуже великого значення в історії польсько-українських взаємин. Католицизм в самій Польщі, на його думку, ширився "огнем і мечем" під впливом німецької експансії, що стало головною передумовою порушення поляками давньослов'янської єдності. Католицизм в історичній свідомості С.Качали поставав як щось чуже, накинуте ззовні, непритаманне для слов'янської ментальності, тоді як православ'я органічно вжилося у слов'янський світ й стало невід'ємним його атрибутом.

Всю історію польсько-українського антагонізму С.Качала виводив із намагання поляків окатоличити Русь, бо саме в церковному обряді він вбачав головну заперуку збереження української народності: "А все таки побачили Поляки, що роздерта Русь таки тримається єдністю віри, бо ще не тикали руської (се б то православної) віри, цього важливого двигача Руської народності... Віру вважали невіддільну від народності. Кожен християнин латинської (католицької або польської) віри, мав вже себе за Поляка, а хто був православної (грецької або руської) віри той мав себе за русина" [3:57]. Автор зазначав

також, що "польська політика вже в XIV в. одяглася в рясу" й відтоді окатоличення є головним завданням польської політики стосовно Русі. Католицький фанатизм, "релігійна загорілість" визначалися ним як найбільші хиби польської політики, що в кінцевому результаті призвели до падіння Польщі.

В поширенні католицизму та унії автор вбачав одну з головних причин всіх польсько-українських конфліктів протягом XVII–XVIII століть. Релігійна нетерпимість у Польщі, що особливо посилилась у XVIII ст., характеризується С. Качалю як "найнижчий упадок", вершина "середньовічної темноти".

Як бачимо історик від початку і до кінця послідовний у дотриманні головної ідеї: довести, що політика поляків – "відступ" від давньослов'янської спільності, втрата ними загальнослов'янських ознак, намагання сполонізувати й златинізувати русько-український народ, який, за автором, був носієм істинно слов'янських цінностей, – мала згубні наслідки не тільки для Русі, а насамперед для самої Польщі. Ця "історична похибка", як читаємо, коштувала полякам втрати їх власної державності.

І. Франко аналізуючи монографію С. Качали писав: "Ця праця – це властиво компіляція вступів різних польських істориків для ілюстрації тої тези, що польські історики тверезіше дивилися на хиби Польщі і на руську справу, як загал теперішньої польської публіки" [5:353]. Цю думку доповнив М. Мудрий, зазначивши, що "найголовнішим завданням, яке автор ставив перед собою, було показати, що "джерело злого" лежить переважно "у незнанні критичної історії Польщі" [4:108]. Цей же дослідник розглядав вихід книги С. Качали як останній відгомін угодової акції Ю. Лаврівського. На його думку, поява цієї праці спричинила наслідки, що не співпадали з авторським задумом. Польські кола не взялись за критичне переосмислення своєї історії, а з обуренням сприйняли таку її інтерпретацію – як замах на святе [4:108].

Викладене вище, приводить нас до висновків, що тенденційність історичних узагальнень С. Качали про "історичну похибку" Польщі зумовлена розглядом історії польсько-українських взаємин у призмі суспільно-політичної боротьби його часу. Незважаючи на хибність багатьох постулатів С. Качали в "Короткій історії Русі", поява історичної монографії С. Качали стала помітним явищем як в історії становлення української історіографії Галичини, так і в розвитку польсько-українських взаємин цього часу.

Список використаних джерел

1. Дорош Є. Степан Качала. – Тернопіль, 1995. – 55 с.
2. Загорний Н. Політика Русинів. – Львовь, 1873. – 24 с.
3. Качала С. Коротка история Руси. – Тернополь, 1886. – 168 с.
4. Мудрий М. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-і роки XIX ст.)//Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. (Збірник наукових праць. Випуск 3–4). – Львів, 1997. – С. 58–117.
5. Франко І. Нариси історії українсько-руської літератури до 1890 року// Іван Франко: Зібр. творів: У 50 т. – Т. 41. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 194–471.
6. Франко І. "Руська історична бібліотека"// Іван Франко: Зібр. творів: У 50 т. – Т. 46. – Кн. I. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 563–564.
7. Kaczala S. Polityka Polakow wzgledem Rusi. – Lwow, 1879. – S. 369.

Ivan Kutsyj

THE HISTORY OF POLISH-UKRAINIAN MUTUAL RELATIONS IN STEPAN KACHALA'S INTERPRETATION

The article reveals the history of Polish-Ukrainian mutual relations in Stepan Kachala's interpretation.

УДК 94 (62)

Марія Сегеда

АВТОБІОГРАФІЗМ РАННЬОЇ ПРОЗИ ЯРОСЛАВА ІВАШКЕВИЧА*У статті розкрито автобіографізм ранньої прози Ярослава Івашкевича.*

Рання проза одного з найвизначніших польських письменників ХХ ст. Ярослава Івашкевича цілком "просякнута" автобіографізмом. Особливо помітні автобіографічні риси в трьох його ранніх прозових творах це повісті "Зенобія Пальмура", "Гіляри, син бухгалтера" та "Місяць сходить". Підтвердження, що ці твори є автобіографічними, знаходимо і в "Книзі моїх спогадів", яка, за спостереженнями польської дослідниці М. Чермінської, являє собою не стільки спогади, скільки своєрідну автобіографію [2:98].

Характерно, що в усіх трьох вищеназваних повістях прототип письменника виступає одразу в трьох (а подекуди й більше) іпостасях, тобто не один, як зазвичай, а одразу троє героїв мають автобіографічні риси.

Проілюструємо це твердження на прикладі твору "Гіляри, син бухгалтера". Тут прототипами письменника є герої повісті Гіляри, Адам і нарратор, який називає себе Ярославом.

Найпомітнішим є зв'язок Івашкевича з головним героєм повісті – письменником Гіляри. Подібно до автора, він є сином бухгалтера малої провінційної цукроварні. У житті Гіляри особливу роль відіграє "Портрет Доріана Грея" Оскара Уайльда, сам Івашкевич у спогадах зізнався, що прочитання цієї книги було однією з найвизначніших подій його життя. Після приїзду до Варшави Гіляри, подібно до письменника, стає домашнім учителем і потрапляє до групи поетів, що збираються в кав'ярні "Під Червоним Робесп'єром" (очевидний натяк на кав'ярню "Під Пікадором", де проводили свої творчі вечори польські поети – представники літературної групи "Скамандер", до якої певний час належав Івашкевич). Початки літературної діяльності героя, його боротьба за визнання в Варшаві, певні картини з життя міста – все це нагадує відповідні розділи "Книжки моїх спогадів". Однак це зовсім не означає, що письменник ототожнює себе з Гіляри. Всі його вчинки описуються певним чином іронічно, з відтінком зневаги. Нарратор відчував певну симпатію до Гіляри лише на початку повісті, але вона досить швидко зникає, оскільки герой, на відміну від Івашкевича, зрадив свої мистецькі ідеали, почав писати на замовлення. Вершиною падіння стало одруження з розрахунку. Щоб ще міцніше закріпитися в Варшаві і розбагатіти, Гіляри знехтував справжнім коханням. Не вплинув навіть приклад друга Адама, який знайшов у собі сили відмовитися від ситого столичного життя, пішов на війну і там загинув. Очевидно, Івашкевич не бачить виправдовування для свого героя, оскільки в фіналі повісті Гіляри закінчує життя самогубством, кинувшись у води Вісли.

Прототипом Івашкевича є також Адам. Тут аналогії не настільки очевидні, як у випадку Гіляри. На перший погляд, твердження, що образ Адама несе автобіографічні риси, здається безпідставним. Однак є один дуже суттєвий момент ототожнення життя Адама з життям Івашкевича: це похід Адама на війну. У спогадах письменник описує воєнні будні досить скупко, але зрозуміло, що він, подібно до героя повісті, ставився до служби з великою відповідальністю: "Odczuwałem wszystkie plusy życia wojskowego: przede wszystkim zdanie całkowitej odpowiedzialności za bieg spraw" [4:197]. До того ж листи до Гіляри Адам посилає з милих серцю Івашкевича місць: Києва та Малина. У Києві пройшла молодість письменника, тут він учився в гімназії (вчителів якої згадує з великою теплотою), а пізніше в університеті, почав писати перші поетичні та прозові твори. Коли ж Адам згадує про Малин, голос бере нарратор, який вигукує: "Ileż wspomnień mojej młodości wiązało się z tym miasteczkiem!" [3:102]. Адже Малин був власністю Юрія Миклухо-Маклая, одного з найкращих друзів Івашкевича юнацьких років, племінника славнозвісного мандрівника. Дружба з Юрієм мала величезне значення для розвитку Івашкеви-

ча як митця. Він не раз гостював у Малині і все життя з ностальгією згадував улюблений маєток. До речі, у Малині є місцем дії ще одного раннього прозового твору письменника – оповідання "Вечір у Абдона".

Однак основним прототипом Івашкевича є нарратор. Як уже зазначалося вище, Гіляри являє собою скоріше карикатурне змалювання письменника, з Адамом автора поєднує лише служба у війську, тоді як в уста нарратора Івашкевич вклав свої думки, прагнення, сподівання. Спочатку нарратор виявляє практично повну солідарність з Гіляри. Коли Гіляри з хвилювання і одночасно ентузіазмом і надією очікує першої зустрічі з Варшавою, голос раптово бере нарратор, який налаштований значно менш оптимістично, тому що вже має певний досвід, однак не позбавлений і приємних спогадів: "...ach, chwila samotności naprawdę jest czymś tak rzadkim w Warszawie i tak ogromnie dużo w tej jednej chwili można zawrzeć straconych żalów, zaprzeczonych tęsknot, opadłych wyrojeń – mój Boże – któż o tym lepiej wie nade mnie.

Przychodzi taka chwila: o nie mówię tu już o Hilarym, o sobie powiadam w ten dziwny, samotny dzień pierwszej mojej Wigilii w Warszawie. ...Ile żalu, ile zawodu, ile goryczy czekało mnie jeszcze. Znacznie więcej, niż ciebie, mój biedny bohaterze, którego nazywam Hilarym!

Ale ileż szczęścia, ile najradośniejszych chwil, o których w dzień owej Wigilii nic jeszcze nie wiedziałem" [3:144].

Пізніше антипатія як нарратора, так і Гіляри до Варшави поглиблюється: "Blade zbiorowisko ponuro spiętrzonych kamieni, pełne brudu, wolne od blasku wielkich stolic świata, dlaczego wszystkim, co umiem nazwać, przywarłem do wrót twoich, do ścian niechlujnych, do ulic pełnych prostytutek?!

I ja, i Hilary" [3:48].

Після виходу дебютного томику віршів Гіляри нарратор солідаризується з героєм у його ставленні до критиків і рецензентів: "Ale nie gniewajmy się na nich, na tych staruszków, mój Hilary. Raczej żałujmy ich: pomyśl, jak bardzo są biedni. Nigdy nie czuli zapachu biegnących z mszystych gór strumieni ani jezior wonnych od łodyg tataraku...i nie wiedzą czym są owe przedziwne musowania nieporównanych entuzjasmów rozsadzających żyły. Ach, pomyśl przyjacielu, że oni nigdy nie mieli łez w oczach, słuchając przedziwnych naszych wierszy" [3:66–67].

Коли Гіляри з ностальгією згадує про рідний Бишев, нарратора миттєво охоплюють спогади з його молодих років, він навіть хоче помінятися з героєм місцями: "Hilaremu te przeżycia wydają się czymś nadzwyczajnym. I zaraz powiada sobie: z nich każdy coś przeżył, a ja co? Ale nie ma w tym racji. Przeżycia moje także są ubogie i pełne samotnej jakiejś melancholii. Obrazy dawnych dni odchodzą i stają się podobne do pożółkłych, staroświeckich fotografii. Domy Kijowa bledną i twarze moich przyjaciół powoli zacierają się w pamięci...Kto wie, Hilary, może bym się zamienił z tobą? Oddałbym ci wszystkie mory tamtych dni granatowomglistych, a sam bym chciał wystawić sztukę w teatrze "Kot i pozdrowienie" [3:86]. Нарратор подекуди навіть бачить у Варшаві Київ.

Розійшлися нарратор і Гіляри лише після того, як нарратор, подібно до Адама, одягнув військовий мундир, а Гіляри залишився в столиці та ще й наважився на ганебний шлюб.

Як зазначає М. Чермінська, у випадку кількох прототипів не вмирає лише один, той, хто є найповнішим втіленням авторського "я" [2:103]. Тому Гіляри і Адам знайшли на сторінках повісті смерть, натомість нарратор, тобто сам Я. Івашкевич, залишився жити.

У повісті "Зенобія Пальмура" автобіографічні риси не настільки помітні, як у попередній повісті, але їхня присутність очевидна. Правда, прототипами Івашкевича є не три, а два герої твору, які, в свою чергу, протиставляються головному герою – князю Юрію Маврицькому. Складність образу Маврицького можна зрозуміти лише після звернення до "Книжки моїх спогадів". Це збірний образ, прототипами якого стали одразу двоє друзів Івашкевича юнацьких років: Юрій Миклухо-Маклай, про якого ми вже згадували, та Микола Недзведзький. При цьому на сторінках спогадів письменник не тільки не порівнює, а навпаки, протиставляє цих двох друзів. Сам Івашкевич стверджує, що постать Маврицького списана лише з Миклухо-Маклая, але при детальнішому аналізі переконуємося, що книжки, які на сторінках повісті читає князь, могли скоріше знаходитися в руках Недз-

ведзького, ніж Миклухо-Маклая. Це типовий набір естета: Уайльд, Вінкельман та ін. Виліплення прототипа з двох повністю відмінних матерій має символічне значення.

Власне "івашкевичівське" автобіографічне "я" репрезентує насамперед приятель Маврицького, студент філософії на ім'я Ярослав Івашкевич (теж очевидний натяк, оскільки зі спогадів письменника відомо, що він, будучи студентом юридичного факультету, мало цікавився юриспруденцією, натомість із задоволенням відвідував лекції з філософії). Іншим "двійником" автора є камердинер Маврицького Юзеф, який служить своєрідним доповненням до образу студента філософії, являє собою "другий голос". Цих двох героїв (а також ще одну героїню повісті Зенобію, образ якої ми докладніше охарактеризуємо нижче) поєднує дружба та кохання з одночасною ненавистю до князя, вірніше, не до самого князя, а до його прекрасного тіла. Ненависть, яка з часом стала настільки сильною, що змусила їх заповідати князю смерть. При цьому Маврицького вбито не тому, що Ярослав Івашкевич та Юзеф, не маючи надій його здобути, вирішили позбавити життя об'єкт своїх жадань. Смерть князя має значно глибше філософське підґрунтя: це відчуття аморальності краси (тут безперечним є вплив Оскара Уайльда з його теорією злої, вбивчої краси) та протест проти естетичного ідеалу Вінкельмана, який поет Ярослав вирішив відкинути, обравши захоплення "бридотю" життя.

Маврицький є насамперед персоніфікацією платонічного кохання, при цьому у ньому поєднується гомо- і гетеросексуальний виміри. Для Ярослава Івашкевича і Юзефа милування наготю князя має значення нездійсненого еротичного бажання. Обидва захоплюються тілом Маврицького і жодний не здатен задовольнитися любов'ю до жінки.

Наступним ланцюгом цього чотирикутника є Зенобія – втілення жінки як у розумінні фізичної краси, так і в духовному аспекті. Цей образ є також жіночим відповідником гомосексуальних уподобань Юзефа і Ярослава: "Marzyła o Wenus z Lesbos, gdzie nie ma strony, która się oddaje, a obie są równie, nie ma pana i niewolnika, a są tylko dwie miłujące się istoty" [6:176]. Вбивши князя, вона виконала проект, що виник у голові Ярослава. У результаті Зенобія гине, а замовник проекту залишається живим. Твір закінчується повним триумфом Ярослава Івашкевича, який позбувся недосяжного об'єкту прагнення. Йому вже навіть не потрібне товариство Юзефа, який в фіналі повісті кудись зникає. У 25 сцені Ярослав виходить на Володимирську гору в Києві (місце подій повісті) і слухає згори дзвони. цей момент герой усвідомлює, наскільки він молодий і які вітальні сили в ньому закладені. Ярославу навіть здається, що в нього вирости крила: "I przecież wiem, ja wiem, że tam skrzydła!" [6:188]. Перед цим згадується "wonny trup pięknego młodzieńca" і померла Зенобія. І при цьому зрозуміло, що ці дві смерті не справили на Ярослава Івашкевича ніякого враження. Автобіографічне "я" повністю триумфує. Природня втрата об'єкту кохання виявилася прекрасним виходом.

На нашу думку, постать Зенобії є певним чином допоміжною, тоді як роль Юрія Маврицького є значно важливішою. Як уже зазначалося, прототипами до образу князя послужили двоє друзів письменника, однак дружба з ними мала дещо хворобливий характер. І Недзведзький, і Миклухо-Маклай здійснювали на Ярослава Івашкевича відчутний вплив. І смерть обох є показником того, що письменник нарешті позбувся їхнього впливу і сформувався як самодостатня особистість.

"Потрійний" автобіографізм бачимо і в повісті "Місяць сходить". Її головним героєм є митець Антоній, але цей образ, за спостереженнями польської дослідниці М.Єндриховської [7:113], виступає як певна абстракція, його розкриттю сприяють образи інших героїв повісті: Юрія Кнабе, та поета Ізидора. Вони стають виразом духовного життя головного героя. Наскільки погляди Ізидора та Кнабе сформовані, настільки Антоній борсається в "духовній бездомності". Ці три образи є частковими прототипами Ярослава Івашкевича, на відміну від двох вище проаналізованих повістей, жоден не становить повного втілення авторського "я".

Визначальною рисою Кнабе, прототипом якого є все той же Юрій Миклухо-Маклай, є нігілізм, поєднаний із милітаризмом. Полковник завдяки матеріальному достатку може дозволити собі все, але його не задовольняють ні жінки, ні карети, ні роз'їзди, ні офіцерське товариство. Дворянський нігілізм та песимізм, за спостереженнями Гр. Вєрвеса [1:67], уживається в ньому з войовничим гедонізмом, тобто прагненням пережити міцні,

всепоглинаючі враження, які може дати хіба що війна з її оголенням звірячих пристрастей, висуненням на перший план ненависті, сильнішої за любов, смерть, життя (у спогадах Івашкевич зазначає, що Миклухо-Маклай не раз висловлював бажання іти на війну). Любові до ближнього Кнабе не визнає. І все частіше повторював одну з тез філософії Ніцше: "Ми вже дозріли до того, щоб нас не було", тобто зупинявся перед думкою про самогубство, яке врешті-решт і здійснив (Миклухо-Маклай також мав подібну схильність). Спочатку Антоній відчув залежність від позиції полковника (у реальному житті після однієї з розмов з Миклухо-Маклаєм митець ледь не закінчив життя самогубством), та тільки під час їхньої першої розмови. Згодом же головний герой повісті став в опозицію до поглядів колишнього товариша. Їхні суперечки найяскравіше відображені у фінальній спільній розмові. Останню крапку поставив передсмертний лист Кнабе. Ані Антоній, ані оповідач навіть не дали коментаря до нього, що свідчить про остаточну відмову головного героя від нігілістично-ніцшеанських поглядів полковника.

Неприйнятною для Антонія є й позиція поета Ізидора (мистецтво для мистецтва), з його сліпим замилюванням Уайльдом, культом краси (тут відчуваються віяння Недзведзького). Обмеженість і штучність поглядів Ізидора доводить лист, оточений авторським квазі-коментарем. Свій погляд на "pocieszenie w pięknie" Антоній висловив після самогубства Кнабе: "...szukanie pocieszenia w pięknie jest ucieczką od życia... Estetyzm wyda je mi się pewnym rodzajem nihilizmu" [5:136].

Спілкування з Кнабе та Ізидором мало для Антонія позитивне значення, оскільки завдяки йому герой зміг знайти своє місце в житті, усвідомити естетично-моральні цілі: "...te najpiękniejsze, codzienne chwile...poznać, zrozumieć i wyrazić. Zatrzymywać momenty życia, zamyślać się nad nimi i dawać im trwanie, oto moje odnalezione zadanie... To już wszystko. Nic więcej" [5:244]. Це стало мистецьким кредом не тільки повістєвого Антонія, а й самого Ярослава Івашкевича.

Можемо сказати, що автобіографізм є невід'ємною частиною ранньої прози письменника, яка становить своєрідну повість дозрівання митця, написану ним самим. І особливий інтерес дослідження автобіографізму у перших пробах пера письменника становить для українського дослідника, оскільки юність майбутнього класика польської літератури пройшла на Україні і автобіографізм Івашкевича нерозривно пов'язаний із його другою Батьківщиною.

Список використаних джерел

1. Вєрвєс Г.Д. Ярослав Івашкевич. – Київ, 1978.
2. Czermińska M. Autobiografia i powieść czyli pisarz i jego postacie. – Gdańsk, 1987.
3. Iwaszkiewicz J. Hilary syn buchaltera. – Warszawa, 1975.
4. Iwaszkiewicz J. Książka moich wspomnień. – Kraków, 1957.
5. Iwaszkiewicz J. Księżyc wschodzi // Dzieła, Warszawa. – 1958. – Т. 3.
6. Iwaszkiewicz J. Zenobia Palmura // Proza poetycka. – Warszawa, 1980.
7. Jędrychowska M. Wczesna proza Jarosława Iwaszkiewicza. – Wrocław, 1977.

Maria Sehedá

THE AUTOBIOGRAPHISM OF YAROSLAV IVASHKEVYCH'S EARLIER PROSE

The article reveals the autobiographism of Yaroslav Ivashkevych's earlier prose.

УДК 94 (477)

В'ячеслав Циба

ПОЛЬСЬКА МЕНШИНА В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ ЗУНР*У статті досліджено питання національних меншин у політиці ЗУНР.*

Проблема міжнаціональних відносин була властива для Галичини історично. Тим очевидніше, що загострення етнічної конфронтації припало на час україно-польського протистояння 1918–1919 рр. На хвилі державотворення й збройного відпору польській агресії молода демократія мусила вдатися до помірковано-ліберальних кроків щодо національної політики.

За переписом 1910 р у Східній Галичині мешкало 5 млн. 334 тис. осіб з яких українці склали 3 млн. 791 тис. чол. (71,1 %), поляки 770 тис. чол. (14,4 %), єврейська громада – 660 тис. чол. (12,4 %), німці понад 100 тис. чол. (2,7 %). Причому поляки переважали в 7 повітах – Сяноцькому, Ярославському, Перемиському, Львівському, Тернопільському, Скальському, Ліському, а також в районі Борислава – Дрогобича. У самому Львові з 206 тис. мешканців українське походження мали тільки 39 тис. осіб [3: 19–20]. Звісно, певні корективи в етноструктуру суспільства внесла Перша світова війна.

Основоположною ідеєю державотворчої доктрини ЗУНР стала суперечність в республіці прав українського народу при одночасному гарантованому захисті потреб інших націй. Характерно, що українська політична еліта чітко визначила для себе прийнятність таких вимог. Так ще за місяць до утворення уряду УНРада у прокламації від 19 жовтня 1918 р. заявляла: "3. Взивається всі національні меншини на цій українській області, – причім жидів призначається за окрему національність, щоби уконституїувалися і негайно вислали своїх представників до Української Національної Ради в кількості, відповідаючій їх числу населення.

4. Українська Національна рада виготовить конституцію на основах загального, рівного, таємного і безпосереднього права голосувати з пропорційним заступництвом, з правом національно-культурної автономії та з правом заступництва в правительстві для національних меншин" [4: 93]. В день державного перевороту в краї 1 листопада 1918 р. "Відозва УНРади" підтвердила висловленні раніше зобов'язання.

У зв'язку з початком збройного конфлікту і відвертою ворожістю до нового режиму польського населення Львова влада у відозві від 5 листопада рішуче підкреслювала: "В Українській державі всі горожани без різниці мови, віри, роду, стану чи полу будуть справді рівні перед законом" [6: 60]. Однак, подібні звернення не мали, та й навряд могли мати серйозні результати з огляду на упередженість та гегемоністські тенденції польських кіл. Показово, що паралельно з послабленням позицій українського війська у Львові Тимчасовий Державний Секретаріат розширює можливості для політичної активності польського народу Галичини з метою погасити в ній радикальні ноти. Згідно Розпорядку від 16 листопада 1918 р. "Про державну адміністрацію" зберегли свої посади ті службовці (після німців в австрійському бюрократичному апараті поляки посідали друге місце за чисельністю), котрі, "зложать письменне приречення (присягу), що виконувати будуть публічну службу в імені ЗУНР" [6: 63]. В самому Державному Секретаріаті першого складу з 14 секретарів один (секретар внутрішніх справ Льончин Цегельській) був з "походження" наївполяком. Щодо Національної Ради, то в ній всі 150 місць посіли українці, що пояснюється неспроможністю інших народностей в силу тих чи інших причин скористатися даною можливістю. Цікаво, що в грудні 1918 р. євреї, прихильні до галичан, погодилися на створення при УНРаді Єврейської Національної Ради на чолі з Л. Райхом. Польські кола проігнорували цей приклад.

Республіканська влада проводила зважену освітню політику всупереч одіозному рішенню польського керівництва у 1918 р. перейменувати Львівській вуз на "університет

Яна Казимира" та заборони навчатися в ньому українцям. На підставі Закону "Про основи шкільництва" (13 лютого 1919 р.) органи ЗУНР націоналізували органи освіти, зокрема приватні (в більшості полономовні), створивши на їх місці 20 класичних і 3 реальні гімназії та 7 вчительських семінарій [10: 116]. Даний Закон, а також підзаконний йому "Розпорядок" від 24 лютого уточнювали, що національні групи користуються правом вжитку в навчанні рідної мови. Задля цього у Тернополі, Дрогобичі, Станіславі та Коломиї підшукали приміщення для польських шкіл, але вчителі в них відмовилися записягнути державі дотримуватися національного виховання в роботі [10: 117]. Проте, Станіславська жіноча польська гімназія була все ж таки відкрита, втім, аж до 10 травня (за декілька днів до падіння міста). Здобутки в освіті стали реальним надбанням влади. Якщо у 1907 р. з 45 гімназій краю лише 5 були українськими, тоді як цей народ становив більшість, то дивно, що, як українці так і поляки сплачували за навчання однаково [9: 122].

Тісно примикали до питання освіти й видані 15 лютого 1919 р. Закони ЗУНР про мови. Параграф 3 вказував: "Законно признаним національним меншостям полишається свобода уживання як усно так і в письмах їх матірної мови в урядових зносинах з державними властями і урядами публічними інституціями і державними підприємствами." Чиновники мусили, таким чином, відповідати на запити громадян їх рідною мовою [8: 92]. Це водночас зобов'язувало урядовців володіти державною і ще, принаймні, однією з іноземних мов. Представники державної влади на місцях були зобов'язані також вживати заходів проти "самочинних ворожих виступів проти національних меншин", вести роз'яснювальну роботу щодо взаємоповаги з іншими народами [6: 74–75].

Закони про громадянство (8 квітня 1919 р.), про землю (14 квітня 1919 р.) та про Сойм (15 квітня) займають особливе місце в конституційній нормотворчості ЗУНР. Звернімо увагу на демократизм їх змісту, одночасно зваживши й на те, що в цей час 14 із 33 повітів Галичини були окуповані ворогом. Земельна реформа передбачала усунення польського фактора в економічному житті села та пом'якшення аграрного перенаселення. Земельна власність поміщицтва, церкви, спекулянтів одержавлювалася. Розміри мінімально необхідного індивідуального наділу не повинні були перевищувати 30–100 моргів. Невирішеність питання щодо викупу (його мали розглянути збори Сейму) спричинили повстання того ж дня у прифронтовому "польському" Дрогобичі [10: 110].

Виборче законодавство ЗУНР містилося в Законі про Сойм, котрий, як планувалося, став би найвищою законодавчою владою, повноваження якій після виборів у червні 1919 р. делегувала Національна Рада. Проведення виборів передбачалося на основі загального, рівного, таємного, пропорцій права. Обирати мали право громадяни, котрі досягли 20 років. Пасивним правом користувалися особи віком від 28 років. Відповідно до встановленої кількості депутатів для передбачуваних округів за національностями Сейм мав складатися з 226 депутатів, у тому числі 160 українців (70,8 %), 33 поляків (14,6 %), 27 євреїв (11,9 %), 6 німців (2,7 %). Визначалося 12 українських округів із різною кількістю послів від кожного залежно від кількості виборців. Наприклад, від Львівського – 22, Золотівського – 13, Тернопільського – 9, Коломийського – 19, Станіславського – 20, Бережанського, Чортківського, Стрийського, Перемишльського – по 12 тощо. Польсько-єврейські округи охоплювали декілька повітів: від Тернопільсько-Золочівсько-Бережанського – 34 українських, 10 польських і 6 єврейських послів, Станіславо-Стрийсько-Чортківського – 44 українських, 6 польських і 7 єврейських, Львівського – 22 українських, 7 польських і 5 єврейських, Коломийсько-Бурківнянського – один польський і 4 єврейських депутати. Характерно що національності протистояли українським виборцям 11 проти 12 виборчих округ (поляки та євреї отримували по 5 округ, а німці – 1) [5: 90]. Даний нормативний акт підсумовував основні напрями етнополітики в державі, ліквідував рудименти колишньої дискримінації. Польська громада найчастіше просто ігнорувала українські пропозиції, бачачи в них прояв слабкості. Однак, твердити про цілковиту безвихідність ситуації не доцільно. В провінції поляки іноді першими закликали до діалогу. Так 8 листопада 1918 р. польськомовна газета "Газета Коломийська" надрукувала відповідну статтю, додавши, що визнає легітимність ЗУНР. У Перемишлі ще 1 листопада 1918 р. була вчинена спроба встановлення спільної адміністрації, про що домовились голова повітради Загайкевич та діяч Польської ліквідаційної комісії граф Скарбик (пропозиції склали 4:4).

Втім, відправка з Кракова до міста 5 полку легіонерів змусила українців превентивно захопити його [7: 195].

Відомі також факти, що охорона Козачівського табору військовополонених, де перебувало з-поміж інших 118 поляків, гуманно ставилися до них, надавала медичну допомогу і щомісяця видавала їм платню [2: 132]. Крім того у звіті працівника американського посольства у Варшаві майора Л. Мартіна, який об'їхав край, від 11 червня 1919 р. (кульмінація збройного протистояння з поляками) зазначається: "Поляки і євреї в Галичині добре сприймаються українцями" [7: 245]. Ці окремі дані дозволяли сторонам по-новому поглянути на проблему міжетнічної конфронтації, хоча й не змінили її русло.

Таким чином, протягом всього свого існування питання порозуміння було ключовим стрижнем національної політики ЗУНР щодо поляків. Має рацію Великочий, вважати що ця доктрина мала різні акценти на кожному з етапів її реалізації, але мета лишалася одною [1: 114]. Показово, що ліберальна ініціатива уряду Галичини була важливим засобом впливу на міжнародну громадськість, керівництво Антанти і формування привабливого іміджу республіки. Певні успіхи в цій сфері, а також нестача кадрів, дозволили оголосити 26 січня 1919 р. про призов неукраїнців до війська [1: 115]. Реформаторська позиція ЗУНР заклала підвалини громадянського суспільства, стала прецедентом для сучасної україно-польської співпраці.

Список використаних джерел

1. Великочий В. Національна політика ЗУНР у контексті українсько-польських відносин: джерелознавчий аспект// В зб.: Україно-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ, 1997.
2. Іванцев І, Монолатій І. Суспільна свідомість провінції під час міжетнічних конфліктів у Галичині у 1918–1919 рр.
3. Klimecki M. Polsko-ukrainska wojna o Lwow i Wschodnie Galicie 1918–1919 r. Aspekty polityczne i wojskowe. Warszawa, 1997.
4. Конституційні акти України 1917–1920. Невідомі конституції України. – К., 1992.
5. Лозинський М. Галичина в роках 1918–1920. Відень, 1922.
6. Макарчук С.А. Українська республіка галичан. Нариси про ЗУНР. – Л., 1997.
7. Нагаєвській І. Історія української держави ХХ століття. – К., 1993.
8. Національні відносини в Україні ХХ ст. / 36. док. і матер. – К., 1997.
9. Сабат Н. Україно-польські відносини у Галичині в галузі освіти на початку ХХ ст.// в зб.: Україно-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ, 1997.
10. Ярославин С. Визвольна боротьба на західноукраїнських землях у 1918–1923 рр. – Філадельфія, 1956.

Vjacheslav Tsyba

POLISH MINORITY IN NATIONAL POLICY OF WESTERN UKRAINIAN NATIONAL REPUBLIC (ZUNR)

The article reveals questions of minorities in policy of Western Ukrainian National Republic (ZUNR).

УДК 94 (438)

Леся Алексієвець

НОВЕ БАЧЕННЯ ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА РОЗВИТКУ ПОЛЬЩІ МІЖВОЄННОЇ ДОБИ (1918–1939 РР.)

У статті на основі використання зарубіжних, переважно польських, і вітчизняних джерел та новітньої методології подано нове бачення процесу відновлення Другої Речі Посполитої та її становлення у міжвоєнний період.

У час національного відродження, 85-річчя якого прогресивна громадськість відзначатиме наступного року, поляки, як і інші слов'янські народи, здобули втрачену національну державність і самостійність. Доба Другої Речі Посполитої є одним із найважливіших кроків на шляху національного самовизначення і самоствердження польського народу, розбудови й становлення державної незалежності у складних умовах, що склалися після Першої світової війни, як на міжнародній арені, так і в середині новопосталої Польщі. У 1918 році перед поляками, котрі перебували в останні десятиріччя XIX і на початку XX ст. під гнітом трьох монархій – Росії, Німеччини й Австро-Угорщини, постали невідкладні завдання відновлення національної державності, відродження й дальшого розвитку економіки та створення духовних основ суспільства в нових історичних умовах післявоєнної доби. За неповних 20 років незалежного існування у міжвоєнний період Польща досягла значних успіхів у ліквідації пережитків більш як столітньої неволі: було встановлено кордони, визначено її державний устрій та забезпечено міжнародне визнання. У період утвердження національної державності відбулося об'єднання більшості польських етнографічних територій і населення в єдиному державному організмі, що привело до економічної єдності, ліквідувало загрозу русифікації та германізації польського народу. Березневою Конституцією 1921 року у відновленій Польщі був запроваджений парламентсько-представницький устрій, котрий робив можливість поступу на шляху справжньої демократизації суспільного життя. Поляки в міжвоєнну добу відіграли важливу роль у формуванні європейської духовної культури.

Наукове осмислення історичної практики й досвіду відновлення Польщі, її внутрішньої та зовнішньої політики є повчальним і корисним для всіх відроджених держав Центрально-Східної Європи у другій половині 80-х – на початку 90-х рр. минулого століття, зокрема для сучасної незалежної України. Адже історично, політично, економічно і культурно Україна і Польща належать до спільного регіону Європи.

Актуальність даної проблеми зумовлена тим, що її ще й досі подають спрощено, без належного аналізу історичних передумов й конкретних обставин відродження і становлення польської національної державності в 1918–1939 рр. Існуючі праці мають відбиток догматичного дотримання марксистсько-ленінської методології, що призводить до деформування викладення багатьох важливих питань польської історії міжвоєнного періоду. В радянській історіографії її перекручували і спотворювали, перебільшуючи роль Жовтневого перевороту 1917 р. у відновленні незалежності Польської держави [1], яку, як правило, визначали як "Польську буржуазно-поміщицьку країну", а уряди Польщі цієї доби – як "антинародні", їх політику висвітлювали як "авантюристичну", а "санаційний" режим Ю. Пілсудського – як "фашистський", котрий спирався лише на підтримку "англо-американських імперіалістів і зв'язаних з ними кіл польської фінансово-промислової буржуазії і т. д." [2: 3–5; 3: 3–4; 4: 260–261]. Тому в умовах нового розвитку українсько – польських взаємин у другій половині 80-х рр. XX ст. – на початку XXI ст., розбудови й утвердження як Української держави, так і Польщі особливо нарізла необхідність об'єктивно дослідити складні процеси відновлення державної незалежності Польщі

після Першої світової війни, її політичного та соціально-економічного й духовного розвитку в міжвоєнні роки, виявити найбільш цінні й корисні аспекти цього досвіду для сучасного національного державотворення.

У даній статті авторка намагалася неупереджено й об'єктивно висвітлити деякі аспекти відродження, становлення й розвитку Польщі у 1918–1939 рр. з врахуванням специфіки історичного поступу польського народу в міжвоєнну добу.

11 листопада 1918 р. є однією із найважливіших дат більш як тисячолітньої історії Польської держави. В цей час після понад 120-літнього поневолення чужоземними державами здобули національну державну незалежність і свободу поляки. Польська Річ Посполита утворилася, на думку авторки, внаслідок комбінованої дії багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів, але, насамперед, завдяки збігові національних інтересів і міжнародної ситуації. Неабияку роль відіграли зручне географічне становище, соціально-економічний й культурно-освітній рівень людності, її етнопольська свідомість і політичний досвід, історико-правова традиція польської державності, а також поразка Четвертого союзу у Першій світової війни й піднесення національно-визвольного руху польського народу на тлі загальної революційної ситуації в Європі. Важливе стимуляційне значення мала пропаганда і діяльність поляків-емігрантів на користь своєї держави. Новопостала Друга Річ Посполита відродила і продовжила багатотисячлітні традиції національно-визвольного руху польського народу в боротьбі за незалежність і свободу [5: 7]. В радянській історіографії домінувала теза, що анулювання більшовиками поділів Польщі мало для її відродження виключно основне значення. В дійсності було зовсім інакше: по-перше, договори про поділи Польщі практично були анульовані початком війни між державами, а також спробою реалізації їх нових загарбницьких планів; по-друге, договори про поділи Польщі були перекреслені одностороннім актом 5 листопада 1918 р. і проголошенням Центральними державами Королівства Польського; по-третє, договори про поділи Польщі були анульовані підписами брестських договорів між Центральними державами і Українською Народною Республікою (9.II.1918 р.), а також з Радянською Росією (3.III.1918 р.); і нарешті, по-четверте, анулювання більшовиками договору про поділи Польщі в серпні 1918 р. мало лише пропагандистське значення. У той час німці стояли біля Петрограду і окупували землі від яких більшовики повинні були відмовитися у відповідності з Брестським договором, і лише після цього проголосили світові про свою "великодушність" щодо поляків. В нових політичних умовах реалізувалися багатолітні прагнення польського народу до відродження незалежного життя і свободи. Визначальне значення мала позиція поляків, які були неодноразово переможені, але не втратили волі до національно-визвольної боротьби і віри у майбутнє відродження Вітчизни. Однак здійснення цих прагнень про свободу й самостійність могло наступити тоді, коли були переможені загарбники. Тому падіння російського царату, як і поразка Центральних держав зробили можливим польському народові здобуття ним державної незалежності.

Процес становлення самостійної і незалежної Польщі завершився в основному після міжнародно-правового врегулювання і визнання кордонів та прийняття у березні 1921 року Конституції Польської Республіки, яка закріпила основи парламентської демократії [6]. Парламент з його пропорційною системою представництва політичних сил був центральним інститутом політичної системи Другої Речі Посполитої, являв собою всю політичну палітру польського соціуму міжвоєнного часу й відбиваючи світоглядні засади тих чи інших верств населення, з яких і складався польський народ. Травневий переворот 1926 р. спричинив зміни в її функціонуванні, але не в самій моделі політичного устрою в Польщі, підтвердженням його було існування опозиційних політичних партій і об'єднань до кінця Другої Речі Посполитої. І в міру наростання кризових явищ у парламентській демократії і після 1926 р. коаліції партійно-політичних сил залишилися важливим структурно-функціональним компонентом парламентської системи у Польщі й при існуючому балансі сил у міжвоєнний період відповідали загальним інтересам правлячих кіл країни. Загалом після травневого перевороту 1926 р. витворилася у Польщі авторитарна форма політичного ладу, яку інколи називають традиційними диктатурами чи режимами особистої влади, а режим "санації" характеризують як плюралістичний авторитаризм. Хоча в цей час вісь політичного життя поступово дедалі більше нахилилася вправо,

вправо, однак завдяки тактичній маневреності політичної польської еліти, яка відстоювала перш за все свої функції влади, а також боротьбу масових верств за збереження демократичних завоювань, санаційний режим у міжвоєнній Польщі за всіх його модифікацій зберігав буржуазно-демократичний характер. Тому неправомірно вважати парламентську систему завершеною після державного перевороту 1926 р. Характерно, що незважаючи на деякі правові та адміністративні обмеження, котрі стосувалися, насамперед, опозиції політичних партій і зв'язаних з нею організацій, головні опозиційні партії, діючи в час санаційних урядів у складних умовах, проіснували аж до фашистської навали, котра поставила питання про етнічне та фізичне виживання польського народу. Саме існування опозиційних партій в країні відрізняло санаційний режим Ю. Пілсудського не лише від фашистських диктатур, а й від інших авторитарних систем в Європі, які, як відомо, не були терпимими до будь-яких антирежимових чи опозиційних сил.

Перехід до мирного життя сприяє розв'язанню важливих завдань соціально-економічного розвитку міжвоєнної Польщі. У складних внутрішніх і зовнішніх умовах було виведено країну з економічного розладу, відновлено зруйновані війною промисловість і сільське господарство, створено ємний внутрішній ринок й завойовано нові зовнішні ринки, ліквідовано фінансовий хаос та припинено інфляцію, надано роботу сотням тисяч безробітних, а також забезпечено населення продуктами харчування. Соціально-економічний розвиток у Польщі міжвоєнної доби характерний численними злетами і спадами, що відповідали розвитку суспільно-політичної ситуації у країні і цілому світі. Історичний процес відбудови і дальшого становлення польської економіки міжвоєнного часу можна поділити на два основні цикли: перший охоплює 1922–1929 рр., а другий – 1930–1939 рр., враховуючи внутрішню і світову кон'юнктуру. Обидва цикли відзначалися за економічними характеристиками і діями уряду Польщі. Найсприятливішими періодами в економіці визволеної Польщі можна вважати 1921–1922, 1927–1928 і 1936–1938 рр. У країні було створено єдиний народногосподарський організм шляхом уніфікації господарського права, технічних нормативів і стандартів, проведено відповідну реструктуризацію промисловості та зміни в її територіальному розміщенні, а також забезпечено своє місце в міжнародному поділі праці [7: 17]. Із відродженням незалежності Польщі було відновлено роботу транспорту, проведено аграрну і грошову реформи. Усе це позитивно позначилося на сфері соціально-економічного життя у післявоєнній Польщі.

Проте відзначаючи позитивні тенденції у розвитку економіки Другої Речі Посполитої, все ж таки слід відзначити, що загальний баланс промислового розвитку країни навряд чи можна вважати однозначно позитивним. Виробництво у ряді основних галузей промисловості в 1938 р. було нижчим, ніж у 1913 р., багато з них перебували у стані застою. Уповільнення темпів промислового розвитку порівняно з довоєнним періодом затrudнювало відтік сільського населення у міста. Через загальний розлад світового економічного життя різко зменшилася економічна еміграція в Західну Європу і за океан. У результаті наприкінці 30-х років аграрне перенаселення, що розпочалося ще в ХІХ ст., становило близько 5 млн. осіб. Особливо важкою була ситуація в українсько-білоруських регіонах і Малій Польщі. Урядові так і не вдалося добитися значного поліпшення ситуації в сільському господарстві. Пожвавленню економіки сприяло впровадження в польську промисловість англійських, німецьких та американських капіталів, поява нових галузей промисловості, одержання у жовтні 1927 р. кредиту розміром 62 млн. доларів і 2 млн. фунтів стерлінгів [8: 443].

Утворення незалежної Польської держави створило сприятливі умови для розвитку польської культури, освіти і науки. При цьому варто зауважити, що польський народ, поділений країнами-загарбниками, систематично денаціоналізований ними і репресований через визвольні виступи, не лише не зігнувся під тиском поневолювачів, але ще в період найбільших переслідувань зберіг духовну єдність і розвинув національну культуру (Шопен, Міцкевич, Скłodowska, Синкевич та ін.). Одним із найбільших здобутків Другої Речі Посполитої стало формування польської системи освіти. Підвищився рівень науки, успішно розвивалися й інші напрямки польської культури, і лише фашистська навала перервала цей процес, зруйнувала культурні центри країни, а велику кількість історико-

культурних пам'яток гітлерівці вивезли у Німеччину. Поляки у міжвоєнні роки відіграли важливу роль у формуванні європейської, а відтак і світової духовної культури.

Національне відродження привело до відновлення вагомого місця Польщі в структурі міжнародних відносин Центрально-Східної Європи, її впливу на історичні процеси на європейському континенті в нових умовах міжвоєнної доби. Основним завданням зовнішньої політики відродженої держави були: захист національної державності, збереження територіальної цілісності та утвердження на міжнародній арені як суверенної держави. Зовнішню політику Польщі міжвоєнного періоду можна поділити на три основні етапи: перший охоплює 1918–1923 рр. і характеризується зусиллями по визначенню кордонів нововиниклої Польської держави, а також їх міжнародного визнання; другий – 1923–1932 рр., коли Польща простувала до зміцнення свого становища в Європі, головним чином спираючись на Лігу Націй, і, насамперед, до укладення відносин із сусідами й тогочасними великими державами; третій – 1933–1939 рр., в які розпочалася і велася дипломатична боротьба за існування Польської держави, а також цілісність її території. Виникнення незалежної Польщі в 1918 р. стало важливою подією не лише для неї, але і для Європи. Із створенням єдності польського народу і польської території виникла нова ситуація в Центральній Європі, де відроджена Польща була однією із найбільших держав з багатовіковими традиціями самостійного існування і активної зовнішньої політики. Упродовж двадцяти років незалежності Польщі великою була роль зовнішньої політики у налагодженні і розвитку відносин з державами Європи і світу, у зміцненні міжнародного становища Другої Речі Посполитої, котра була активною складовою міжнародної політики, багато відомих польських діячів виступали на міжнародній арені, були знані за кордоном, підтримували зв'язки з державними діячами інших країн, ініціювали ідеї, визначали не лише обличчя Польщі, а і Європи.

Найзагальніший висновок, який лише випливає з нашого дослідження, є один – внутрішній лад Другої Речі Посполитої був доволі сильним, щоб вона могла захиститися від натиску ззовні. Польщу прирекли на загибель у вересні 1939 р. не стільки складні внутрішні процеси й упущення польського керівництва у міжвоєнну добу, скільки складні перипетії європейського і світового історичного процесу, в ході яких зовнішньополітичні фактори відіграли вагомішу роль, ніж внутрішні.

Польська Річ Посполита нагромадила у міжвоєнний період значний і цінний досвід національно-державного будівництва, наукове осмислення якого корисне для сучасного відродження держав Центрально-Східної Європи. Вивчення його є нагальним завданням історичної науки.

Список використаних джерел

1. Миско М.В. Октябрьская революция и восстановление независимости Польши. – М., 1957. – 143 с.; Калениченко П.М. Великий Жовтень і революційний рух у Польщі (листопад 1917 – жовтень 1919 рр.). – К.: Наукова думка, 1971. – 343 с. та ін.
2. Зуев Ф. Польша в 1918–1952 годах. – М., 1952. – 51 с.
3. Советско-польские отношения. 1918–1945. – М.: Наука, 1974. – 296 с.
4. Історія південних і західних слов'ян / За ред. проф. Гранчака І.М., Кізченка А.Ф., доц. Чорнія В.П. – К.: Вища школа, 1987. – 447 с.
5. Алексієвець Л. Польща: шляхом відродження державної незалежності. 1918–1939. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 272 с.
6. Kumaniecki K. W. Odbudowa państwowości polskiej: Najważniejsze dokumenty. 1912 – styczeń 1924. – Warszawa, Kraków, 1924. – S. 507–522.
7. Landau Z., Tomaszewski J. Gospodarka Drugiej Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1994. – 417 s.
8. XX век. Краткая историческая энциклопедия. – Т. 1. – М.: Наука, 2001. – 478 с.
9. Łossowski P. Dyplomacja polska. 1918–1939. – Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2001. – 477 s.

Lesya Alexiyevets

**THE NEW VISION OF THE NATIONAL STATE INDEPENDENCE ON REVIVAL
AND DEVELOPMENT OF POLAND IN THE PERIOD BETWEEN TWO WARS
(1918–1939)**

The article gives us the new vision of the process of revival of the Second Rich Politya and its establishing in the period between two World Wars, on base of using the foreign, mainly Polish and native sources and new methodology.

УДК 94 (477)

Олексій Лейберов

**АРМІЯ УНР НАПЕРЕДОДНІ РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ВІЙНИ
1920–1921 РР.**

У статті розкрито діяльність армії УНР напередодні радянсько-польської війни 1920–1921 рр.

Складна політична ситуація, в якій опинилась Українська Народна Республіка на кінець 1919 року, змусила державних урядовців активізувати зовнішньополітичний пошук союзників. Мова йшла про існування УНР, основним гарантом незалежності якої виступала національна армія. Невизнана країнами Антанти, ведучи збройну боротьбу з Радянською Росією, для Української Республіки не було на кого опертися, окрім Польщі. Вчорашній ворог в складних умовах перетворився на єдиного союзника й друга.

Ще на початку листопада 1919 р. Українське головне командування звернулось до польського командування з терміновим посланням. В ньому йшла мова про те, що знесилена довгою боротьбою, ведучи запеклі бої з переважаючими силами ворога, армія УНР опинилась в важких умовах. Українське військове командування просило дозволу вивести війська УНР в тил польським частинам, які в свою чергу, вийдуть на лінію Кам'янець-Подільський-Шепетівка.

Розуміючи тактичну необхідність та важкий стан української армії польське командування це прохання виконало [3: арк.50].

Вже за лінією польсько-більшовицького фронту зимою та навесні 1920 р. відбулося переформування та переоснащення українських з'єднань за допомогою польського командування.

Із неофіційної доповіді головного інтенданта армії УНР полковника Тещенка, кандидата на посаду військового міністра генералу Ярошевичу про стан армії на весну 1920 р. видно, що за інтендантськими списками армія нараховувала близько 18 тис. чоловік, з яких на фронті знаходилось 12 тис. вояків, решта входила до резервних, тилкових або робочих частин [1: 1].

До складу військ, що знаходились на фронті, входили кавалерійські частини. Це, так звані, "чорношличники" під командуванням колишнього голови Повстанської Ради Д'яченка. Цей загін нараховував 200 вояків. Іншою кавалерійською частиною була "особлива група", створена поляками з донських козаків та офіцерських кадрів Добровольчої армії. Група нараховувала 800 чол. і очолювалась полковником Фроловим [1: 1].

Вся піхота була об'єднана в п'ять дивізій, чотири з яких були відправлені на фронт і знаходились під командуванням полковників О. Удовичена, М. Безручка та Ю. Тютюнника. П'ята дивізія була сформована з решток Херсонської дивізії отамана Крабса [1: 1]. Під

час прориву дивізії до Чехословаччини, вона була зупинена польськими військами в районі Станіслава, роззброєна і повернута на службу. При цьому весь офіцерський корпус дивізії був заарештований і ув'язнений в Станіславі. Дивізія, як неблагонадійна, була залишена в тилу під наглядом польських частин.

Пізніше, під час інспекційної поїздки генерала Ярошевича, з'ясувалося, що на фронті не 12 тис., а лише 8 тисяч придатних до бою вояків [1:1].

Слід зазначити, що піхотні частини головним чином склалися з вояків, що перебували на службі в армії УНР ще з часів Центральної Ради, насильно мобілізованих і тих, хто в силу соціальних умов повинен був шукати засоби для існування [1:5]. Саме до цієї категорії відносилась переважна більшість галичан, значною частиною яких були колишні військовополонені.

Полонені, що утримувались в таборах Белостока, Домба, Гродно, Ковеля, Ланьцута, Стажкова, Щіперна, Вадовіца звільнювались і зараховувались в українські частини. Польська статистика свідчить, що в листопаді 1919 р. в таборах знаходилось близько 40 тис. полонених, а на лютий 1920 р. ця цифра зменшилась до 20667 [2:57]. Так, піхотна дивізія полковника М. Безручка, що сформувалася в районі Бреста, складалася з самих галичан. В ході війни армія поповнювалась за рахунок мобілізацій населення на визволених територіях України.

Зовсім іншим був якісний склад кавалерійських частин армії УНР. Тут переважали колишні царські офіцери армій Денікіна та Юденича, які не змогли прорватися до Врангеля в Крим, а також полонені Червоної Армії, що перейшли на бік УНР.

Резервів українська армія майже не мала. Резервом слугували польські частини армії, які були загальним резервом українського фронту. При цьому всі запасні частини були благонадійні, так як склалися з польсько-галичанського елемента, були гарно озброєні та облаштовані, мали високу дисципліну.

Ці частини дислокувались в глибокому тилу української армії. Польське командування передбачало використовувати їх не лише як оперативний резерв, але й як "загрозовий кулак в тилу української армії" [1:6]. Безпосередньо український резерв складався з запасної кулеметної дивізії та решток неблагонадійної Херсонської дивізії.

Армія мала в своєму розпорядженні до 70 гармат, причому лише третина з них була великого калібру. Артилерія української армії була частково отримана від поляків, а частково від румун [1:2]. Гвинтівки, кулемети та набой постачалися в армію виключно поляками.

Польське командування передбачало озброїти кожен українську дивізію сотнею кулеметів. Але втілити ці плани в життя до початку війни не вдалося. Була сформована особлива кулеметна дивізія, в якій нараховувалося близько 400 кулеметів, але частина з них була непридатна до бою [1:2].

Армія УНР не мала власних танкових сил, хоча не раз зверталась з проханням до польської сторони. Тільки під час війни, коли Польща отримала бойові машини від французів, їх направили на український фронт. В цей самий час була відкрита танкова школа в Лодзі, яка повинна була готувати танкові екіпажи та обслуговувати бойові машини [3:2]. Також не було в українській армії й власних повітряних сил. Були спроби організувати повітряну базу в Русятині, але до війни втілити цей план в життя також не вдалося. В ході війни потреби українських військ в авіації задовольняли літаки 6-ї польської армії [1:2].

Напруга відчувалася в армії УНР з засобами пересування. Як повідомляв начальник зв'язку 4-ої дивізії Кобилянський, до переходу за річку Збруч всі установи, за виключенням міністерства іноземних справ, яке розміщувалося в Тарнові, головного штабу в Ржешові та міністерства народного господарства, що містилось в Станіславі, знаходились в потягах [1:4]. Потяг Головного Отамана складався з одного салона та кількох вагонів різних класів. Ставці належав панцерник "Кармелюк", до якого в разі потреби причеплялись звичайні вагони. Нестача вагонів була такою гострою, що такі урядові установи як департамент державного контролю, інтенданство армії, експедиція заготівлі державних паперів (грошей) знаходились в товарних вагонах.

В своєму розпорядженні Головний Отаман мав парк легкових автомобілів та декілька вантажівок. Автомобільний парк обслуговував не лише Головного Отамана, а й штаб армії, ставку та дивізії [1:4].

Інтендатура української армії також залежала від польських союзників. На початку наступальної компанії армія УНР, за виключенням невеликої групи під командуванням генерала М.Омельяновича-Павленка, входила до складу 6-ї польської армії генерала Івашевича, тому продовольство та обмундировання отримували зі складів 6-ї армії. При польських інтенданствах були створені спеціальні відділи, які отримували, а потім розподіляли між українськими частинами військове спорядження. Головним представником при польському інтенданстві був головний інтендант армії УНР полковник Тищенко [6:2].

Власних запасів продовольства українська армія не могла мати, бо польське командування виділяло лише обмежену кількість харчів. Під час перебування українських частин на території Малої Польщі харчування відбувалося вчасно, жодних затримок в постачанні продовольства не було [1:2].

Становище корінним чином змінилося після переходу за Збруч. Інтендантські частини залишилися позаду, на Україні хліба було дуже мало і тому реквізиціями армія не могла себе прогодувати.

В польських частинах ця проблема відчувалась не так гостро. Генерал Ярошевич згадував, що найбільш дисципліновані українські частини голодували. Вояки були змушені рубати дрова, щоб міняти їх потім на картоплю у місцевого населення [1:2].

Кавалерійські частини Фролова та Д'яченка взагалі не мали постійного інтенданства та складів, тому змушені були харчуватись реквізиціями та грабунками населення.

Так саме гостро стояла проблема обмундирування українських регулярних частин. Добре одягнуті були знов таки частини Фролова й Д'яченка, які займалися грабунками. Піхота була одягнута дуже погано. В багатьох частинах не вистачало навіть шинелей, які обіцяли прислати з Польщі, але так і не прислали. На українських складах їх було дуже мало і відпускали їх лише відомим людям або по знайомству з інтендантом [1:3]. Такі ж проблеми були і з взуттям. В Кам'янець-Подільській губернії під час мобілізації на 100 чоловік доводилось 70 невзутих і це приводило до дезертирства серед новобранців [1].

Відомою стала так звана "велика афера з чобітьми УНР". Уряд виділив на закупівлю взуття для армії 5 млн. марок, але вся партія виявилась непридатною для використання. Постачальник – поляк, на якого не розповсюджувались українські закони, втік до Варшави, а інтендант та приймальна комісія потрапили до військового суду [1:3].

Особлива увага в українській армії приділялась контррозвідці. Одне відділення цього підрозділу існувало при штабі армії, друге – при ставці, під контролем Головного Отамана. Контррозвідка не була багаточисельною, всього 60 чоловік, яких очолював полковник Красовський [1:7]. На жаль, організація цього підрозділу була дуже слабкою, не було єдиного централізованого керівництва. Як згадували учасники подій: "будь-який начальник відділення, сотні, бригади, дивізії є прокурором, суддею і одночасно катом" [1:8].

Щомісяця на потреби контррозвідки поляки виділяли 1 млн. марок. В контррозвідці служили переважно слобожанці, бо поляки віддавали їм перевагу перед галичанами, вважаючи їх більш надійними та відданими ідеї незалежності. Українська розвідка мала свої відділення в Празі, Берліні, Відні, Кошицях, Ужгороді та Константинополі. Закордонні відділення вели роботу в двох напрямках – закордонна розвідка та розвідка по роботі радянських представників.

Командування армії також піклувалось про підняття бойового духу вояків і пропагування національно-визвольних ідей серед українського населення. З цією метою у військових друкарнях видавалась газета "Українське слово" та літературно-художній журнал. Злі язики говорили, що художня сторона відтворена в портреті самого Головного Отамана, а літературна – в переліку його страждань за УНР, наказів по армії та відозв до селян [1:9].

Прояв національної свідомості в лавах армії УНР, на згадку того ж самого Ярошевича, проявлявся в тому, що вояки, отримавши шинель з польських складів, зрізали гу-

дзика з посполитим орлом і пришивали нові, з українським тризубом. На жаль, всі заходи українського командування спрямовані на підняття бойового духу військ були мало-ефективними.

Настрій, особливо піхотних частин, був дуже пригніченим. Майже всі солдати виступали проти угоди з поляками, поширені були чутки, що армія з'єднається з більшовиками і разом виступить проти Польщі.

Особливе занепокоєння Головного Отамана викликав малочисельний та недостатньо національно-свідомий офіцерський склад. Значна частина офіцерів вороже ставилась до української ідеї [3:161].

Події радянсько-польської війни засвідчили слабкість української армії. Армія УНР, на дивлячись на всі організаційні заходи керівництва, різнобічну матеріальну та технічну допомогу з боку Польщі, так і не стала значною військовою силою. На жаль, армія Директорії УНР була нездатною до довготривалої та напруженої боротьби з більшовицьким наступом. Відсутність єдиного командування, малочисельність, недостатнє спорядження та озброєння бойових частин, низький, з ряду причин, бойовий дух, слабкість старшинського корпусу – все це накладало свої особливості на хід та результати збройної боротьби з більшовиками. Разом з тим слабкість української армії викликала недовіру з боку польського командування, що не могло не позначитися на україно-польських стосунках. Поляки так і не виділили українські частини в окрему стратегічну одиницю, а це породжувало негативну реакцію українських вояків та командування до своїх союзників.

Підсумовуючи, в першу чергу слід зазначити, що політична та військова угоди двох держав так і не переросли в міцний союз рівноправних сторін. І від цього прогнала як Україна, так і Польща. Ю.Пільсудському довелось відмовитися від ідеї створення федерації на сході Європи і тим забезпечити собі міцний кордон проти більшовиків. УНР так і не змогла вибороти собі незалежність на етапі визвольних змагань 1917–1921 рр.

Українцям вкотре вже не вдалося втілити в життя те, про що співають поляки в "Boze, cos Polske":

І поверни забутому народу,
Спокій, Батьківщину і Свободу.

Список використаних джерел

1. Центральний Державний Архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 123.
2. Karpus Z. Jency i internowani gosyiscy i ukraincy na terenie Polski w latach 1918 – 1924 г. – Тогун, 1997.
3. Копиленко О. Л., Копиленко Л. М. Держава і справа України в 1917 – 1920. – К., 1997.
4. Польско-советская война в 1919 – 1920 гг. – М., 1994.
5. Самутін П. Українські Збройні Сили в році 1920, Альмонах Українського Народного Союзу на ювілейний 1968. – Джерсі Сіті-Нью-Йорк, 1968.
6. Удовиченко О. Україна у війні за державність. – Вінніпег, 1952.

Olexiy Leyberov

THE ARMY OF UKRAINIAN NATIONAL REPUBLIC BEFORE THE SOVIET-POLISH WAR 1920–1921

The article reveals the activity of Ukrainian National Republic army before the Soviet-Polish war 1920–1921.

УДК 94 (477)

Іван Зуляк

ПОСИЛЕННЯ АНТИУКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ПОЛЬСЬКОЇ ВЛАДИ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (1919–1939)

У статті основна увага звернена на посилення антиукраїнської політики польської влади на західноукраїнських землях протягом 1919–1939 рр.

На початку 20-х років ХХ ст. значна частина українських етнографічних земель знаходилася поза межами України. В значній мірі такий стан склався в процесі та внаслідок Першої світової війни, а також польсько-радянської та польсько-української воєн. Після завершення останніх 18 березня 1921 р. в Ризі було підписано договір РРФСР і УСРР з Польщею. Відповідно до нього Польща визнавала УСРР. Правобережна Україна була поділена: Холмщина, Підляшшя, Лемківщина, Посяння, Західна Волинь та Західне Полісся дісталося Польщі [1: 177]. Польща прагнула створити враження, ніби вона діє не тільки силовими методами, а так чи інакше готується до введення автономного статусу західноукраїнських земель та дотримання прав національних меншин [2: 324–325]. Масив українських земель міжвоєнної Польщі обіймав 130 тис. кв. км (тодішня територія УРСР становила близько 450 тис. кв. км). На цих землях проживало понад 10 млн. чоловік або майже 30 % населення Польщі [3: 268].

В політичних колах і владних структурах розуміли потребу прогресу на шляху автономії західноукраїнських земель, про що говорилося у всіх рішеннях союзників, які санкціонували просування польських військ до Збруча [2: 325]. Польща розпочинала своє правління на західноукраїнських землях в умовах воєнного стану, який вона оправдовувала польсько-українською війною. Стимульована польською колоніальною політикою, наростаюча тенденція економічного занепаду Західної України дедалі більше набуває рис катастрофічності: на чотири воєводства – Львівське, Станіславське, Тернопільське і Волинське – припадало 25 % території та 28 % населення Польщі, але тільки 16,6 % промислових підприємств і 9,8 % робітників [4: 431].

Понад 3 млн. українців Східної Галичини з Лемківщиною, які раніше перебували під скіпетром Габсбургів, належали переважно до греко-католицької церкви. Понад 2 млн. українців, які населяли землі, що входили раніше в Російську імперію (Західна Волинь, Полісся, Холмщина з Підляшшям), сповідували, головно, православ'я. Контакти між обома українськими громадами з різною історичною долею були досить слабкими. Польські політичні діячі ретельно слідкували, щоб ця роз'єднаність зберігалася. Державна полонізація означала підпорядкування непольського населення установам, обов'язкам і правилам, які існували в усій Польщі, а також витіснення на периферію суспільного життя або й цілковиту ліквідацію організацій, створених українцями на попередньому історичному етапі.

Рівень освіченості й національної самосвідомості жителів Західної Волині, особливо Полісся, був украй низький. Давалася взнаки послідовна антиукраїнська політика чиновників Російської імперії впродовж багатьох десятиліть. Під час перепису 1931 р. на Поліссі було зареєстровано близько 700 тис. чоловік, які не назвали своєю рідною мовою українську. Мову, якою розмовляли (українську, звичайно), вони називали "тутейшою", "місцевою", "хлопською". "Панською" мовою для них була польська або російська [4: 269–270]. Щоб не допустити впливу політично розвинутої східногалицької інтелігенції на населення Волинського воєводства, власті штучно зберігали так званий сокальський кордон між Східною Галичиною й північно-західними землями. У минулому це був державний кордон між Російською та Австро-Угорською імперіями.

Згідно з цією концепцією українське населення уряд розглядав як потенціальний об'єкт асиміляції шляхом зміни національної структури Галичини і Західної Волині, а також відповідним чином спрямованої господарської, мовної та освітньої політики [5: 158–159].

В економіці протидія офіційній лінії на гальмування розвитку українських земель здійснювалася через кооперативний рух. Так, якщо в 1921 р. в Галичині діяло 580 кооперативів, то в 1939 р. їх було до 4000. Коли антиукраїнський тиск польської влади ставав нестерпним, відповідна реакція українців виходила за межі легальних форм боротьби. Якщо у 1922 р. в Західній Україні відбулося лише 59 страйків, то в 1934–1939 рр. – 1118. З весни 1930 р. посилювалися виступи селян. Тільки на території Волинського, Львівського, Тернопільського і Станіславського воєводств відбулося понад 3000 антидержавних політичних виступів, в тому числі 160 збройних. Відповіддю уряду була кампанія пацифікації – умиротворення за допомогою поліції та війська. Під час ексекцій селян змушували вигукувати: "Хай живе маршал Пілсудський" або співати "Єще Польска не згінела". Жорстоким репресіям було піддано 800 сіл, 1739 осіб було заарештовано. Послідовна асиміляторська політика польських властей за фактичної відсутності єдності українських політичних сил зумовила застосування більш радикальних форм боротьби [6: 308].

Отже, антиукраїнська політика польської влади поглибила колонізаційні процеси, які були проявами послідовної і продуманої концепції, спрямованої на ліквідацію українського національно-культурного розвитку.

Список використаних джерел

1. Макар Ю. І., Білецький Б. Ф., Коцур А. П., Коцур В. П., Павко А. І. Історія України від найдавніших часів до наших днів: Навч. посібник. – Чернівці, 1998. – 336 с.
2. Історія України: нове бачення. Під ред. В. А. Смолія. – К., "Альтернативи", 2000. – 464 с. іл.
3. Бойко О. Д. Історія України: Посібник. – К.: Видавничий центр "Академія", 2001. – 656 с.
4. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). – К.: Видавничий дім "Альтернативи", 1999. – 336 с.
5. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст.–1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
6. Історія України: Посібник / За ред. Г. Д. Темжа, Л. С. Тупчієнка. – К.: Видавничий центр "Академія", 2001. – 480 с.

Ivan Zuljak

STRENGTHENING OF THE ANTIUKRAINIAN POLICY OF THE POLISH AUTHORITY IN WESTERN UKRAINE (1919–1939)

The article reveals the strengthening of the antiukrainian policy of the Polish authority in Western Ukraine 1919–1939.

УДК 94 (477)

Тетяна Лупій

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ МИСТЕЦЬКИХ УГРУПОВАНЬ ЛЬВОВА ТА ЇХ РОЛЬ В КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ МІСТА ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ.

У статті розглянуто діяльність українсько-польських угруповань Львова та їх роль в культурному житті міста першої третини ХХ ст.

Центром мистецького життя Західної України в першій третині ХХ ст. був Львів, місто, в якому протягом тривалого часу формувалося своєрідне та оригінальне мистецьке середовище. Його важливою ознакою була присутність яскраво виражених організаційних тенденцій. Художники активно об'єднувались в професійні угруповання і спілки за принципом спільності поглядів на проблеми мистецтва та роль митця в суспільному житті.

Мистецька спадщина художників – членів львівських угруповань – явище неординарне. У творчості багатьох з них своєрідно переплелися і знайшли відображення головні напрямки європейського авангарду – кубізму, футуризму, конструктивізму, сюрреалізму. Разом з художниками, творчість яких базувалася на естетичних засадах реалізму, неоренесансу, неокласицизму тощо, вони склали характерне і незвичайне розмаїття мистецьких напрямів, вносили небувалу гостроту в мистецьке життя Львова. Саме це розмаїття стало одним з істотних рушійних факторів мистецького процесу першої третини ХХ ст.

Починаючи з другої половини ХІХ ст., цехове малярство почало поступово відходити, а на його місці формуватися новий тип мистецьких об'єднань.

У Львові одним з перших таких товариств стало "Товариство приятелів красних мистецтв" ("Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych"), засноване на зламі 1866–1867 рр. з ініціативи графа Л. Дунін-Борковського та Т. Райського. Найпопулярнішими з його мистецьких акцій були виставки під назвою "Весняний салон" та "Осінній салон", в яких брали участь переважно українські та польські художники, а також митці інших національностей аж до 1939 р. Розквіт діяльності Товариства припав на 1901–1903 рр. Очолюване високоосвіченою людиною, палким шанувальником та пропагандистом мистецтва, професором Яном Болос-Антоневичем, Товариство активізувало виставкову діяльність шляхом організації пересувних виставок, які супроводжувались лекціями про мистецтво та творчість художників, твори яких репрезентувала виставка. Активними учасниками виставок, влаштованих Товариством, були К. Устиянович, Т. Копистинський, С.-Р. Леваковський, Л. Марконі, К. Годабський, Ю. Панькевич, І. Труш, О. Кульчицька, С. Дембіцький, Ф. Паутш та інші митці. За час своєї майже семидесятирічної діяльності Товариство організувало близько ста виставок не лише у Львові та містах Галичини, а й у Франції, Італії, Австрії тощо. Не дивлячись на те, що у 1920–1930-х роках у Львові діяло багато різних мистецьких угруповань, Товариство приятелів красних мистецтв було найстабільнішою формою організації митців, продовжуючи існувати аж до приходу в Західну Україну влади СРСР [1: 14].

У 20–30-х рр. ХХ ст. культурно-мистецьке середовище Львова значно активізується. В цей час сюди приїжджають багато видатних художників. Одні з них залишались на деякий час, активно працювали і мандрували далі в Європу, інші осідали і своєю творчою діяльністю робили вагомий внесок у формування розмаїтого мистецького середовища міста. Місцеві та приїжджі художники входили до різних угруповань, відстоювали власні мистецькі позиції, конкурували між собою, активізуючи тим самим мистецький процес. Міжнаціональні контакти на ґрунті творчих проблем були широко

розповсюдженим і звичайним явищем. Найвиразніші їх прояви спостерігаємо у таких об'єднаннях як "Артес" (1929–1935), "Нова генерація" (1932–1935) та "Львівська професійна спілка артистів пластиків" (*Lwowski Związek Zawodowy Artystów Plastyków*, 1932–1939).

Одним з найвагоміших угруповань Львова міжвоєнного періоду був "Артес". Об'єднати свою творчу діяльність в рамках спільної організації вирішили випускники Модерної академії мистецтв Ф.Леже, М.Влодарський, О.Ган, М.Райх, Р.Сельський, випускники відділу архітектури Львівської політехніки О.Кшивоблоцький та Т.Войцеховський, а також – випускник варшавської школи красних мистецтв Л.Тирович.

Молоді художники, які вийшли на арену мистецького життя Львова, не мали на меті "задовільнити популярні погляди широкого загалу". Коло їх мистецьких зацікавлень було явищем цілком закономірним в атмосфері бурхливих подій художнього життя Європи першої третини ХХ ст. Тогочасна мистецька критика намагалась, як у прокрустове ложе, "вкласти" "Артес" у певний напрям. Але, як відомо, мистецтво творять митці, а не напрямки. З приводу цього дуже влучно висловився С.Гординський: "Група ця рядовики з чітким мистецьким обличчям, без компромісів і уступок на фронті лівого мистецтва" [2: 65].

Мистецька біографія артесівців розпочалась під час навчання в майстернях відомих художників – О. Новаківського (Р. Сельський), С. Альбіновської (Є. Яніш), С. Качор-Батовського (М. Висоцький), в мистецьких закладах Кракова, Варшави, Відня. Важливим етапом на шляху до творчої зрілості були студії в Парижі.

Паризькі студії викликали в них гостре бажання творити сучасне мистецтво по-новому, але виходячи із власного бачення мистецьких проблем. Першим кроком до досягнення мети і було створення мистецького угруповання, спілки художників-одномумців.

Перша виставка "Артесу" відкрилась 5 січня 1930 р. у залах Товариства приятелів красних мистецтв, а остання відбулася там же в листопаді 1932 р. Протягом цього недовгого часу артесівці показали у Львові, Тернополі, Станіславі, Варшаві і Кракові дев'ять виставок, кожна з яких викликала бурхливу реакцію преси.

Сам факт утворення нового угруповання був сприйнятий прихильно і розцінений як хороша ознака пожвавлення мистецької атмосфери у Львові. Газети писали: "Митці, керуючись думкою про поважну працю над мистецтвом, з'єднались в союз, щоб зацікавити своєю працею збайдужіле новочасне суспільство" [3: 5]. Виставки "Артесу" стали не лише приводом для обговорення (з позитивним чи негативним висновком), але й полем дискусій на "вічну" тему – яким має бути сучасне мистецтво.

Вже перша їхня виставка продемонструвала певний дуалізм мистецької позиції учасників угруповання: при певній спільності поглядів на мистецтво кожен шукав власних шляхів художнього самовиразу. Ця риса була відзначена тогочасною пресою. Аналізуючи численні статті з приводу "Артесу", неважко виявити тенденцію окремих критиків визначити стиль мистецтва, притаманний угрупованню. В одному випадку їх називали сюрреалістами, в інших футуристами, пуантелістами, сварили за примітивізм, безпредметництво. Особливо дісталось артесівцям в Кракові та Варшаві, для місцевої публіки їхні твори були "занадто сміливими і ризикованими" [4: 5].

Самі ж артесівці (Є. Яніш, О. Кшивоблоцький, Р. Сельський) на відкритті виставок, на сторінках преси намагались пояснити, "чому сьогодні малюють так, а не інакше" [5: 4]. Вони зазначали, що мистецький поступ, як і поступ в інших сферах людської діяльності, є неодмінною ознакою епохи. Можна припустити, що мистецький поступ на початку 30-х років ХХ ст. артесівці вбачали в пошуках радикальних засобів виразу художнього образу, для якого характерні конструктивна логіка побудови, утвердження предмета і предметності.

Після виставки 1932 року в "Артесі" помічається певна конфліктна ситуація. "Ліве" крило, до якого належали О. Кшивоблоцький, О. Рімер, О. Ган, Є. Яніш, не задовольняла поміркованість решти артесівців. Угруповання покидають Р. Сельський, М. Райх-Сельська, які увійшли до новоствореної Асоціації незалежних українських митців, а також Л. Тирович та Л. Лілле. "Ліві" артесівці зробили спробу організувати так званий Нео-артес в рамках діючої у Львові Професійної спілки артистів пластиків. І хоч, як організа-

ція, "Артес" і перестав існувати, але протягом 1930-х років його учасники продовжували влаштовувати спільні та індивідуальні виставки під старою назвою.

Діяльність угруповання "Артес" обійняла невеликий простір часу, але його голос в поліфонії тогочасного мистецького життя Львова був добре чутний. Молоді художники, схилившись у бік новітніх європейських течій, з ентузіазмом та запалом відстоювали свої творчі позиції, як у виставочних залах, так і на шпальтах періодичної преси, бентежачи публічну опінію своїми сміливими, епатуючими творами. За час свого існування "Артес" був осередком, який відчутно впливав на культурне життя Львова, вносив у мистецтво Галичини власну тональність.

Протягом 1932–1935 рр. діяла група "Нова генерація", до якої увійшли митці так званого "старого" львівського авангарду, члени варшавських та краківських угруповань "Зворнік", "Єдинорог", "Призмат". Їхня перша виставка відбулась у львівському Палаці мистецтв в липні 1932 р. У вступі до каталогу читаємо: "Ми є генерацією, для якої провідником стала сила наших умов, інша реальність, багатша і більш різноманітна. Ми є генерацією, яка незламно вірить в нові можливості мистецьких переживань і в достоїнство сучасного виразу в мистецтві" [6: 2]. Їхньою метою було об'єднати митців-колористів та постімпресіоністів цілої Польщі для вирішення "суто малярських проблем" [7: 6–7]. І хоча у виставці брали участь такі поважні художники як брати Пронашки, М. Фойєррінг, Ф. Коварський, Я. Гриньковський, В. Лам, Г. Готліб та інші, вона, все ж, не досягла бажаного результату і, по суті, залишилась майже не поміченою ні публікою, ні пресою. Оглядач часопису "Sztuki Piękne" ("Штукі пенькне") лише зауважив: "Для кожної генерації нова реальність, сучасна тій генерації. Як на програму і на нові гасла нової генерації – забагато старих і марних фраз" [8: 87]. Отже, "Нова генерація" не відіграла великої ролі в загальнопольському масштабі, як на то сподівалися її організатори і тому друга виставка, яка відбулась у вересні 1935 р. в залах Промислового музею, прозвучала як суто локальна львівська мистецька імпреза. В ній взяли участь і колишні члени угруповання "Артес" – Р. і М. Сельські, Л. Тирович та Т. Войцеховський. Цими двома виставками "Нова генерація" так і не зреалізувала поставлених завдань в утвердженні "найвищих і незборимих" цінностей в малярстві [1: 73]. Після другої виставки діяльність цього угруповання припинилась і багато його учасників приєдналися до Львівської професійної спілки артистів-пластиків (ЛПСАП).

Ця потужна професійна організація виникла в 1932 р., об'єднавши митців існуючих на той час львівських мистецьких угруповань. Не увійшла до Спілки лише Асоціація незалежних українських митців, проте її члени брали активну участь у виставках і мистецьких заходах ЛПСАП. Серед її організаторів були А. Пронашко, Л. Хвістек, Л. Лілле, М. Фойєррінг, Р. Сельський, З. Гарлянд, В. Кжижанівський, О. Кшивоблоцький та Л. Тирович. Першим головою Львівської професійної спілки артистів-пластиків був обраний А. Пронашко, його заступниками – З. Гарлянд та Л. Лілле. Обов'язки секретаря виконував М. Фойєррінг, скарбника Р. Сельський. Завданням цієї нової Спілки стало: "1) оборона матеріальних та професійних інтересів артистів-пластиків, 2) влаштування виставок в країні та за її межами, а також 3) впорядкування суспільного життя" [9: 4]. Першою мистецькою імпрезою, влаштованою Спілкою, став "Бал малярів". Його головною метою було налагодити контакти між митцями та інтелектуальною елітою Львова, "торуючи їм в такий спосіб дорогу до правдивих прихильників та меценатів мистецтва" [9: 4]. Наступним кроком ЛПСАП стало клопотання до міського голови про заснування у Львові Музею сучасного мистецтва. В опублікованому фрагменті цього листа-звернення читаємо: "Прийшов нарешті час, аби наше місто не залишилося позаду менших та менш амбітних польських міст і щоб з залученням невеликих інвестицій захотіло здійснити таку необхідну для культури міста річ, як "Міську збірку сучасного мистецтва у Львові" [9: 4]. В найближчих планах Спілки було також створення у Львові, на зразок варшавського, Інституту пропаганди мистецтва, об'єднаного "зі свого роду сучасним закладом розважального характеру. В такий спосіб утворився б постійний і безпосередній контакт митців з найширшими верствами нашого суспільства, що, безперечно, спричинилося не лише до покращання долі митців, а також і до піднесення рівня зацікавлення публіки до справ мистецтва" [9: 4]. А поки що, за браком приміщення ЛПСАП влаштовувала персональні

та групові виставки в кулуарах театру "Rozmaitości" ("Розмаїтості") та залах Промислового музею (М. Сельська, О. Рімер, Л. Тирович, Т. Войцеховський, Л. Хвістек, А. Абердам, Я. Музика, А. Пронашко, Б. Шульц, З. Менкес, В. Ласовський та інші). Відповідне приміщення Спілка отримала лише на початку 1938 р. в будинку на площі Маріацькій, 9 (пл. А. Міцкевича). Там були проведені виставки Л. Левицького та С. Осостовича (членів "Краківської групи") та посмертна З. Валішевського. Свою діяльність ЛПСАП завершила влаштованим в 1939 р. "Весняним салоном". На жаль, місто так і не здобулося на побудову спеціального павільйону для Музею сучасного мистецтва. Через брак відповідного закладу не дійшло також і до заснування Інституту пропаганди мистецтва.

Аналізуючи особливості культурно-мистецького середовища Львова кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. можна зробити висновок, що, незважаючи на несприятливі соціально-політичні умови в місті, тим не менше, вирувало повнокровне мистецьке життя. Умови, в яких перебували місцеві та приїжджі художники, були далеко нелегкими. Та все ж, на них не розповсюджувалися характерні для радянського тоталітаризму всеохоплюючий контроль, прямий диктат і повна ізоляція від світу [10: 18]. Тому львівські художники мали можливість брати участь в художньому житті Західної Європи й активно залучати до виставок у Львові митців, які там проживали.

Отже, в першій третині ХХ ст. мистецьке середовище Львова розвивалось в складних політичних умовах. Проте, воно перебувало у динамічному русі, пульсувало повнокровним життям. Учасниками мистецьких подій були переважно українці і поляки, які представляли різні мистецькі школи і сповідували в своїй творчості різні мистецькі напрямки та стилі, не провокуючи при цьому конфліктів та міжнародної ворожнечі. Їхня творчість мала вагомий вплив на подальший розвиток культури і мистецтва двох сусідніх народів – українського і польського.

Список використаних джерел

1. Нога О., Яців Р. Мистецькі товариства об'єднання, угруповання, спілки Львова. 1860–1998. Матеріали до довідника. – Львів, 1998.
2. Гординський С. Виставка лівих мистців "Artes" //ЛДІА. – Ф. 311. – Оп 1. – Спр. 417.
3. „Słowo Polskie”. – 24.03.1929.
4. T.Czyżewski. „Dowód osobisty. Wystawa grupy Artes w Warszawie”// Kurier Polski. – 25.01.1931.
5. Janisz J. Dlaczego obecnie maluje się tak, a nie inaczej // Słowo Polskie. – 1930. 19.I – Nr. 17.
6. Katalog. Nowa Generacja. Pierwsza wystawa, TPSP, 17 lipca – 18 września, Lwow 1932.
7. „Słowo Polskie”. – 1932. – 1.VIII – Nr. 209.
8. „Sztuki Piękne”. – 1932. – rocznik VIII.
9. SIMSUND. Lwów, placówka plastyków. Zadanie, dążności i cele „Zawodowego Związku artystów-plastyków” we Lwowie // Gazeta Poranna. – 1933. – V.III.
10. Голубець О. Між свободою і тоталітаризмом. – Львів, 2001.

Tetyana Lupij

THE ACTIVITIES OF THE UKRAINIAN–POLISH COMMUNITIES IN LVIV. AND THEIR ROLE IN CULTURAL LIFE OF THE CITY IN THE FIRST THIRD OF XX-TH CENTURY

The article reveals the activities of Ukrainian–Polish communities in Lviv.

УДК 94 (477)

Ірина Федорів

ДІЯЛЬНІСТЬ МИРОНА КОРДУБИ У ВАРШАВСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВЗАЄМИН (1929 –1940 РР.)

У статті висвітлюються громадська і наукова діяльність видатного українського вченого Мирона Кордуби у варшавський період життя (1929–1940 рр.).

У контексті наукових контактів між Україною і Польщею – варшавський період діяльності видатного українського історика, професора Мирона Кордуби – на жаль, досі слабо досліджена сторінка його життя.

Після української революції 1917–1921 рр. серед політичної еміграції опинилася чимала кількість українських учених, достатня для створення власного інтелектуального середовища, важливою ознакою якої була помітна суспільно-політична заангажованість і спрямованість на виконання певних соціальнозначимих завдань. Дослідницька та громадська діяльність спрямовувалась на конкретну мету – зміцнення української національної та державної традиції. Праця під гаслом продовження традицій попередніх визвольних змагань зумовила чітку українську національну орієнтацію більшості емігранських дослідників, обумовила їхню увагу до тих періодів та сюжетів української минувшини, які мали безпосередньо стосуватися утвердження національної історичної концепції.

З огляду на це, українські історики у еміграції були, напевне, найбільш національно орієнтовані. У цьому суттєва відмінність від позиції попередньої, довоєнної української еміграції. Водночас, вони тепер дотримувалися тези оновлювати власні теоретико-методологічні підходи, приєднуватись до тих методів і напрямків, котрі творять силу письменського й наукового руху новітнього часу в Європі й Америці. Було продемонстровано реальну можливість поєднання національної історіографії і світового науково-теоретичного досвіду [1: 361–362].

Українська політична еміграція найбільше була представлена в Чехії, дещо менше – у Варшаві й Берліні, ще менше – в Парижі. Чи не парадокс, що українська наука у еміграції виявила творчість, якої не могла проявити на рідних землях, мала кращу змогу репрезентувати Україну перед світом, а вчені нав'язувати безпосередні зв'язки із закордонними науковцями [2: 913].

Розмірковуючи над внеском емігрантської історичної науки у загальну справу українського націостановлення, варто зважати на умови та обставини перебування у вигнанні і відповідно особливий психологічний стан самих емігрантів. Українські історики, опинившись за межами Батьківщини, залежали від перебігу емігрантського політичного життя, доброї волі владних структур країн перебування, можливостей для професійно-наукової та викладацької діяльності. Відсутність цензурних утисків та політичного переслідування, які їх чекали на українських землях, не завжди компенсували колосальні труднощі у реалізації інтелектуального наукового потенціалу в умовах "вільного світу". Українським дослідникам минувщини в емігрантських умовах явно бракувало необхідної джерельної бази, передусім матеріалів архівного збереження, наукових інституцій, видавництва, фахових видань, спілкування з колегами, що залишилися у межах УРСР. У той же час науковці еміграції, а це були відомі громадсько-політичні діячі, краще розуміли національні потреби, які стояли перед історичною наукою. Вони мали величезне бажання використати свої фахові знання та досвід на користь розвитку української науки та зростанню національної свідомості серед української людності. Звичайно, що між бажаним та реальним була чимала відстань, заповнена масою перепон [1: 363].

У корінній Польщі важливим осередком української науки стала Варшава. З 1929 року – наукова діяльність тут зосереджується навколо Українського Наукового Інституту – цінного науково-видавничого центру. Біля нього скупчується поважне число українських учених. Серед них – такі відомі постаті як П. Андрієвський, С. Балей, В. Біднов, Д. Дорошенко, П. Зайцев, О. Лотоцький, І. Огієнко, Р. Смаль-Стоцький, Л. Чикаленко, Ю. Липа, О. Теліга, а з 1929 року – і Мирон Кордуба. У цей час, відомий уже українській та міжнародній громадськості історик дістає запрошення на посаду професора східноєвропейської історії Варшавського університету. Як згадує дочка вченого Стефанія Ольшанська: "Це було визнання. Його інавгураційна лекція у Варшавському університеті мала блискучий успіх. Це був найбільш вдалий період його життя" [3: 2].

З 24 лютого 1934 р. декретом Президента Польщі Мирона Кордубу поійменовано надзвичайним, а декретом 14 березня 1937 року – звичайним професором кафедри історії України [4]. До речі, на філософському факультеті Варшавського університету, окрім кафедри історії України діяла тоді й кафедра української мови.

Мирон Кордуба працює з архівними й музейними матеріалами православного митрополичого архіву-музею, в бібліотеках Замойських і Красінських, в архіві давніх актів, тощо [5: 209].

У Державному архіві Львівської області зберігається 12 томів конспектів лекцій з історії України, прочитаних професором у Варшавському університеті. Це детальний виклад історії України від найдавніших – до новітніх часів [6].

Крім викладацької, Мирон Кордуба приділяє багато часу науковій та громадсько-політичній діяльності. Історик включається у діяльність Українського Наукового Інституту як почесний член і заступник голови історичної секції комісії по вивченню українсько-польських взаємин. Цей науковий заклад плекав українознавство в широкому розумінні цього слова. За 10 років свого існування – Інститут розгорнув потужну видавничу діяльність, випустивши понад 40 томів наукових праць з різних ділянок українознавства, включаючи економічні, культурні, суспільні відносини на українських радянських землях. В унікальному виданні цього Інституту – (шістнадцятитомному!) зібранні творів Т.Г. Шевченка, присвяченому 75- річниці смерті письменника, Мирон Кордуба подає ґрунтовну розвідку "Шевченко як краєзнавець та археолог" [7].

Палітра наукових зацікавлень Мирона Кордуби у варшавський період надзвичайно широка. Написано ряд концептуальних праць, розвідок з історії Галичини і Буковини, топоніміки та бібліографії, з життя та діяльності видатних українців. Це був справді плідний період. Одна з проблем, над якою зосереджує увагу історик – це питання виникнення та формування української нації. На той час ніхто з відомих дослідників української історії не звертав на цю проблему належної уваги, не було науково хоча б приблизно визначено час та умови, в яких вона виникла.

У 1930 р. у статті "Найважливіший момент в історії України", котру опублікувала львівська газета "Діло", М. Кордуба заявляє, що вирішальним чинником формування української та білоруської народностей було загарбання в другій половині XIV ст. південних і західно-руських слов'ян Литвою та створення для місцевого населення нових політичних, церковних і культурних умов [8].

Обґрунтовуючи концепцію українського націотворення у XV – XIV ст., М. Кордуба пише наступні статті: "Одне з найважливіших питань в історії України" [9], "Початки української нації" [10], "Geneza narodowości ukraińskiej" [11], а також фундаментальну статтю німецькою мовою "Die Entstehung der ukrainischen Nation", обсягом 48 друкованих аркушів, яка була опублікована Науковим Товариством ім. Т. Г. Шевченка у Львові в 1933 році у збірнику "Участь українських істориків у 7-му міжнародному конгресі істориків-науковців" [12].

Одразу після виходу статті – виникає довга полеміка на сторінках "Літературно-наукового вісника" і газеті "Діло", в основному з К. Чеховичем та М. Чубатим, які обстоювали тезу, що початки української нації треба шукати у праслов'янській добі. Більше того, Українське історико-філологічне товариство у Празі формально засудило статтю [13]. Тоді серед емігрантських науково-дослідних центрів це Товариство безперечно, займало пріоритетне місце. Засноване у травні 1923 р. у чеській столиці, воно досить швидко

об'єднало значні українські наукові сили, що працювали в історико-філологічній галузі як в самій Празі, так і за її межами. Важливо зауважити, що це Товариство було виключно науковим, на відміну від більшості аналогічних емігрантських утворень, які віддавали перевагу захисту професійних інтересів своїх членів. Крім того, основна дослідна діяльність членів Товариства зосереджувалась саме у ділянці української історії. Від часу створення до 1932 р. постійно зростала кількість членів Товариства, досягши максимального числа у 57 осіб. Дійсними членами празького товариства були майже всі відомі історики українського зарубіжжя: Д. Антонович, В. Біднов, Д. Дорошенко, В. Липинський, М. Кордуба та інші. Як відмічали сучасники, Товариство в повному значенні було Всеукраїнською соборницькою організацією, оскільки об'єднувало спільною науковою працею дослідників з різних частин України – Наддніпрянщини, Галичини, Буковини, Кубані, Холмщини тощо [1: 372]. Конкретна діяльність Українського історично-філологічного товариства у Празі полягала у проведенні наукових засідань і дискусій. Для нас важливим є диспут щодо початків творення української нації з приводу концепції М. Кордуби.

Етногенетичні погляди М. Кордуби, викладені у згаданій статті, полягали у визначенні того, що давня Русь або вся східна слов'янщина під політичним, церковним, культурним оглядом була єдиною. Відділення південно-західних руських земель від решти та входження їх до складу Литовської держави у другій половині XIV ст. послужило поштовхом до консолідації руських племен в окрему від великоросів етнічну групу і далі до створення окремої, спочатку українсько-білоруської, а пізніше – окремих української та білоруської націй [14: 539-546]. На цей раз реакція української наукової громадськості не забарилася. На думку В. Даниленка та О. Добржанського, ініціатором дискусії щодо статті М. Кордуби в Українському історико-філологічному товаристві у Празі був С. Смаль-Стоцький [15: 164]. Двічі, 11 та 18 листопада 1930 р. назване товариство збиралося для обговорення теми "Откуда есть пошла Руська земля" (з приводу статті Кордуби). У дискусії взяли участь С. Смаль-Стоцький, В. Щербаківський, В. Сімович, С. Наріжний, М. Славінський, К. Чехович, П. Феденко, Ф. Слюсаренко, С. Шелухін та інші. У переважній більшості дискусанти піддали критиці концепцію Кордуби в цілому або окремі її аспекти. Зокрема, Смаль-Стоцький послідовно захищав погляд, що окремішна українська нація існувала вже за Київської Русі, а великоросійська нація утворилася значно пізніше – у XIII–XIV ст. при змішанні слов'янських та фінських елементів. Пізніше з критичними заувагами з приводу статті Кордуби виступив у львівській газеті "Діло" М. Чубатий. На сторінках цього ж видання було вміщено декілька статей М. Кордуби, де він обстоював свою позицію. Його відповідь на закиди опонентів була опублікована і у "Літературно-науковому віснику". Дискусійні матеріали з'явилися й в інших галицьких та еміграційних виданнях: "Українському голосі", "Новій зорі", "Меті" тощо [1: 266]. Тільки протягом 1930 – початку 1931 р. побачило світ понад двадцять публікацій на цю тему в журналах і газетах Львова, Перемишля, Праги. Відомий український історик О. Пріцак згадував, що ще у 1937 р. дискусія тривала на сторінках львівської преси [15: 165]. Сутність розходження позицій дискутуючих сторін полягала у різному тлумаченні поняття "нація". Коли М. Кордуба наполягав на "вузькій" його інтерпретації – як спільноті, яка усвідомила потребу власного організованого політичного життя, то його опоненти сприймали "націю" у найширшому розумінні – як народ взагалі. В цілому дискусія про походження українського етносу та його долю в давньокиївську та литовську добу викликала чималий інтерес у широких колах української інтелігенції і, без усякого сумніву, сприяла зростанню національної свідомості [1: 267].

Окрім вищеназваних статей історика, у 1938 році у Варшаві виходить французькою мовою історіографічна праця М. Кордуби "La littérature historique soviétique – ukrainienne. Compte rendu. 1917–1931" (Історична література радянської України. Період 1917–1931 рр.), що інформувала науковий світ про українські публікації з різних ділянок українознавства [16]; польський річник "Światowit" публікує у 1933 р. – німецькою мовою розвідку "Східно-німецькі торгівельні шляхи через Україну на середину I тис. до н.е." [17]; а Polski przegląd historyczny у 1932 році – статтю "Najnowsze teorie o początkach Rusi", де вчений детально зупиняється на питанні етнічної приналежності Київської Русі [18]; після смерті

свого вчителя у 1934 році М. Кордуба публікує статтю "Михайло Грушевський як історик" у польсько-українському бюлетені.

У 1933 році вчений репрезентує українську історичну науку на міжнародному конгресі істориків, що відбувався у Варшаві. М. Кордуба виступив перед світовою громадськістю з проблемою виникнення української нації, черговий раз, поставивши на порядок денний українське питання. Мабуть, не випадково, він обирає саме таку тему доповіді в період, коли на Україні велася робота по знищенню української нації та еліти (1933р.). До речі, на згаданому конгресі виступали й інші відомі українські вчені, зокрема, Ярослав Пастернак, Вадим Щербаківський, Микола Чубатий, Іларіон Свенціцький, Роман Зубик, Ярослав Скрутень. Усі доповіді українських вчених вийшли згодом окремим збірником під загальною редакцією М. Кордуби [12].

Важливо зазначити, що це не перший міжнародний конгрес за участю М. Кордуби. У 1927 році відбувалася одна важлива ініціатива, яка мала велике значення для формування нових напрямків у тогочасній європейській історіографії. У Варшаві відомий польський історик Марцелій Гандельсман проголосив створення Федерації історичних товариств Східної Європи, метою якої було пропагувати ідею Східної Європи як великого історично-культурного регіону, що простягається від східних кордонів Німеччини і Італії аж до українських земель та європейських кордонів Росії [19: 171].

У червні 1927 р. у Варшаві відбувався перший конгрес новоствореного Товариства з метою налагодження співпраці між усіма східноєвропейськими науковими інституціями. Членами виконавчої комісії Федерації і представниками української науки від НТШ були Мирон Кордуба та Іван Крип'якевич [20: 196]. На цій конференції М. Кордуба доповідав про те, яке велике значення для наукових дослідів мають географічні назви, як важливо в Україні зібрати їх «просто з народних уст», бо в усіх офіційних виданнях та картах їх перекинуто на російський, польський, німецький, румунський та угорський лад [20: 197]. Д-р М. Кордуба засідав у президії словникової комісії і був вибраний до 7-членної управи, утвореної на конференції Федерації наукових установ Східної Європи і Слов'янщини [20: 199]. Українські делегати тоді нав'язали дружні взаємини з різними слов'янськими і німецькими вченими, зацікавили їх українськими справами, що безперечно мало позитивні наслідки для дальшого розвитку української науки.

У вересні 1938 р. М. Кордуба став представником на VIII Міжнародному конгресі істориків у Цюріху (Швейцарія) від НТШ та Українського Наукового Інституту. Згодом газета «Діло» повідомляла, що реферат М. Кордуби на тему «Домінуюче становище Галицько-Волинської держави на Сході Європи в II половині XIII ст.» мав багато слухачів і прихильну оцінку в дискусії, викликав прохання до вченого з боку німецьких і чеських професорів і доцентів, які цікавилися історією України, вислати їм після надрукування відбитки реферату [21: арк. 6].

Починаючи з 1935 р. Краківська Академія наук видає *Polski Słownik Biograficzny*, призначений для широкого кола інтелігенції. Для збору біографічних матеріалів було утворено місцеві комітети у Кракові, Варшаві, Львові, Познані, Катовіцах, Луцьку тощо. Крім інформативної та популяризаторської, словник мав і наукову мету. Мирон Кордуба був запрошений до співпраці і став одним із співавторів Словника [22: 6].

Для нас важливо, що історик подав до цього словника низку статей про видатних українських діячів, зокрема в третьому томі видання надруковано біографії І. Брюховецького, М. Ханенка, Б. Хмельницького, його батька Михайла, синів Юрія і Тимоша, родича Павла Яненка-Хмельницького [23]. Крім згаданих біографій, в інших томах було підготовлено М. Кордубою ще й біографії козацького гетьмана М. Дорошенка, генерального осавула козацьких військ за Б. Хмельницького – Демка Михайловича [24], гайдамацького ватажка Сави Чалого, київського православного митрополита Четвертинського Святополка Георга Гедеона, білоруського православного біскупа Четвертинського Святополка Степана – Сильвестра [25].

Те, що біографії вищеназваних осіб подав саме український вчений, а не польський, робило свою справу, матеріал був викладений з власних засадничих позицій. Зрештою, цей факт підтверджує, що європейська наукова громадськість високо цінила М. Кордубу. Про це свідчить й те, що він був членом багатьох європейських наукових інституцій, зок-

рема, Польського товариства шанувальників історії, Варшавського інституту дослідження національних справ.

Дух варшавського періоду життя М. Кордуби прекрасно передають «Спогади про дідуся» внука Бориса Білінського: «Пам'ятаю діда ще з Варшави, куди приїздив з мамою зі Збаража в гості. Інтуїтивно відчував велич особи. До діда приходили поважні панови, яких я трохи побоювався, але тягнуло до їх товариства. Потім я довідався, що серед них бували чільні представники української громади у Варшаві, зокрема проф. Р. Смаль-Стоцький» [26].

Варшавська квартира Кордубів справді була осередком українського життя. Тут часто збиралися колишні активні учасники українських визвольних змагань, письменники і вчені, що проживали у Польщі. Знаходять підтримку і допомогу наддніпрянці, яким вдалося вирватися з лабет голодомору, і яких бере під свою опіку "Союз українок" – і впершу чергу його голова, дружина професора – Євгенія Кордуба [13: 41].

У Варшаві М. Кордуба був до 1940 року. Коли гітлерівці закрили університет та ліквідували Український Науковий Інститут, історик переїжджає до Холма.

Українська політична та наукова еміграція між двома світовими війнами виконувала два завдання: вона була представником поневоленої країни, яка на радянських землях не мала змоги проявитися, і творила ті політичні й наукові цінності, творити які на рідних землях не було можливості. Тут вільно розвивалася українська культура й наука. Врешті, емігрантські науково-дослідні центри, громадські організації науковців історичного профілю та вищі навчальні заклади були важливим чинником інтелектуального життя.

Із західноукраїнськими землями еміграція мала жвавий контакт, але й на радянській Україні, сам факт, що у вільному світі хтось говорить за українців, давав поневоленим моральну силу в боротьбі за існування.

Підтвердженням вищесказаного є й діяльність Мирона Кордуби в еміграції. На сьогодні залишається актуальним питання повернення на Україну матеріалів і документів «Фонду М. Кордуби», що зберігалися в архіві Варшавського університету.

Список використаних джерел

1. Масненко В. В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.). – Київ; Черкаси: Відлуння-Плюс, 2001. – 440 с.
2. Енциклопедія Українознавства. Загальна частина: В 3-х Т. – К: Національна Академія наук України, Інститут Української археографії, 1995. – Т. 3. – 1230 с.
3. Ольшанська С. Мій батько // Подільське слово. – 1996. – 24 лютого.
4. Серкіз Я. Професор Мирон Кордуба // Просвіта. – 1996. – 3 березня. – С. 3.
5. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина: В 10-х Т. – Львів: Вид-во Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1994. – Т.1. – 399 с.
6. Кордуба М. Конспекти лекцій з історії України, прочитані у Варшавському університеті // Державний архів Львівської області. – Ф. Р. 2923. – Оп. 1. – Спр. 18–32.
7. Т. Шевченко. Твори. – Варшава: Український науковий інститут, НТШ, 1934. – 7 с.
8. Кордуба М. Ще про найважливіший момент в історії України // ДАЛО. – Ф. Р. 2923. – Оп. 1. – Спр. 15.
9. Кордуба М. Одне з найважливіших питань в історії України // ДАЛО. – Ф. Р. 2923. – Оп. 1. – Спр. 6.
10. Кордуба М. Початки української нації // ДАЛО. – Ф. Р. 2923. – Оп. 1. – Спр. 15.
11. Korduba M. Geneza narodowosci ukraińskiej // ДАЛО. – Ф. Р. 2923. – Оп. 1. – Спр. 14.
12. Korduba M. Die Entstehung der ukrainischen nation // Contributions a L'histoire de L'Ukraine au VII – e Congres international des sciences historiques, Varsovie aout 1933. – P. 19–67.
13. Федорів І. Мирон Кордуба в історії України. – Тернопіль: Тернопіль – Онлайн. – 127 с.
14. Кордуба М. Найважливіший момент в історії України // Літературно-науковий вістник. – 1930. – Т. 102. – Кн. VI. – С. 539–546.
15. Даниленко В., Добржанський О. Академік Степан Смаль-Стоцький. Життя і діяльність. – Київ–Чернівці: Інститут історії України НАН України, 1996. – 232 с.
16. Korduba M. La litterature historique sovietique-ukrainienne. Compte rendu 1917 – 1931. – Varsovie, 1938. – 277 p.
17. Korduba M. Die ostgermanischen handelswege durch die Ukraine um die Mitte des ersten jahrtausends vor Chr. Geb. // Swiatowit. – Warszawa: Warszawskie towarzystwo naukowe, 1933. – S. 17–191.
- 18.

Korduba M. Najnowsze teorje o poczatkach Rusi // Przegląd Historyczny. – S.2. – T.10. – Z.1. – Warszawa, 1932. – S. 58 – 74. 19. Грицак Я. Чи була школа Грушевського? // М. Грушевський і українська історична наука. Матеріали наукових конференцій. – Львів, 1999. – С. 162 – 171. 20. Кордуба М. Конференція істориків у Варшаві. (Відбиток окремих статті у розділі “Хроніка” Записок НТШ). – Львів, 1927. – С. 196 – 199. 21. Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 357. – Оп. 1. – Спр. 24. 22. Polski słownik biograficzny. – Т. 1. – Krakow, 1935. – 479 s. 23. Polski słownik biograficzny. – Т. 3. – Krakow, 1937. – 479 s. 24. Polski słownik biograficzny. – Т. 5. – Krakow, 1939. – 384 s. 25. Polski słownik biograficzny. – Т. 4. – Krakow, 1937. – 480 s. 26. Білинський Б. Спогади про дідуся // Подільське слово. – 1996. – 24 лютого.

Iryna Fedoriv

MYRON KORDUBA'S ACTIVITY IN THE CONTEXT OF THE UKRAINIAN-POLISH RELATIONSHIPS IN THE PERIOD OF HIS LIFE IN VARSHAVA (1929–1940)

In the article the author investigates the public and scientific activity of the famous Ukrainian scholar Myron Korduba in the period of his life in Varshava (1929–1940).

УДК 94 (477)

Роман Кабазій

ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ДЕПОРТОВАНИХ З ПОЛЬЩІ УКРАЇНЦІВ У МИКОЛАЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто проблеми адаптації депортованих з Польщі українців у Миколаївську область.

Згідно з договором про обмін населенням між УРСР та Польським Комітетом Національного Визволення від 9 вересня 1944 р. “евакуйованих” із Закерзоння українців почала приймати і Миколаївська область. План розселення за районами було доведено вже на 16 грудня 1944 р. [18: 3], хоч уже 8 січня 1945 р. його було невиправдано збільшено: Миколаївщина замість 3600 сімей мала прийняти 7771 сім'ю [2: 48]. Організувати та слідкувати за ходом розселення та адаптації мав сектор переселення і репатріації при облвиконкомі, що нараховував 4 особи [18: 3], згодом 5 [2: 48]. Очолював його майор Григорій Накитний [18: 9].

Слід зазначити, що в 1944–1946 рр. до складу області не входили території деяких її сучасних районів – Первомайського, Кривоозерського, Доманівського, Врадіївського, колишнього Мостовського р-нів, підпорядкованих Одеському облвиконкому [28: 39]. Тому якщо врахувати ще й переселенців до цих районів, а, скажімо, в одному Первомайському р-ні спершу проживало 203 сім'ї [28: 29], то можна уявити картину повної перевантаженості повоєнного регіону. Хоча ж план заселення і не був виконаний, навіть із “відправлених в Миколаївську область” 3963 сімей “доїхало” 3666 сімей (станом на 15 серпня 1945 р.) [3: 14], нормально розмістити і забезпечити всіх переселенців необхідним так і не вдалось, – в деяких випадках проблеми з житлом, організацією будівництва залишались до 1949 р. [25: 85]. Тому, за свідченням Г. Накитного, “окремі з них [переселенців] групи з першого ж дня почали ставити питання про їх переїзд в Західну Україну” [20: 10]. Деякі з них, як, наприклад, прибулі в червні 1945 р. з Холма на ст. Петрівка, зі станції і не виїздили тиждень, задовольняючись відмовками штибу “ще не прибув один вагон з ху-

добою" [18: 32]. Аналогічні випадки були нерідкими на Херсонщині, коли люди сиділи на станціях і по 5 тижнів [30: 35].

При цьому на станціях було відсутнє медичне обслуговування [18: 2], між тим як багато людей в дорозі хворіли, особливо на корисну, і потребували допомоги [8: 61]. Навіть тим польським українцям, які вже хотіли приїхати хоч кудись (подорож, за словами однієї переселенки теж могла тривати 5 тижнів [12: 21]), часто не надавалося можливості швидкого доїзду з причин відсутності транспорту в моменти глобального напливу переселенців (зима-весна 1945 р.) [18: 2]. Ситуацію погіршували також окремі випадки "доїзду" з сусідніх областей, де "не виявлялось місця", українців-переселенців [9: 4], або "помилкові відправлення", як, наприклад, 68 сімей, спрямованих за документами на Волинь, були привезені до Миколаєва [3: 3–5]. В травні 1945 р., перебуваючи на ст. Ватерлоо переселенці викрали з колгоспної ферми овець, бо не мали вже що їсти [19: 63]. Єдине, що влада могла покращити на станціях, це налагодити постійне кип'ятіння води [4: 36].

"Сидячий спротив" депортованих був серйозним попередженням про майбутні незадоволення. Переселенська кампанія зазнала фіаско на Півдні. Зокрема, на Миколаївщині вже в травні 1946 р. кількість сімей з польської України зменшилась до 1965 [20: 12], і далі ситуація тільки погіршувалась: скажімо, із прибулих в Березнеговатський р-н 124 сімей [24: 34] в 1948 р. залишилось 12 [25: 11], в Арбузинському р-ні із 47 лишилось 7 [18: 50], а в Первомайському із 203 на 1947 р. мешкали 30 сімей [29: 12]. Люди їхали з області, незважаючи на колосальну роботу, проваджену сектором переселення (на жаль, не завжди цей інтузіазм передавався керівникам районів та колгоспів). В 1948 р. Г.Накитний змушений був піти з посади, – його змінив капітан Вронський, теж росіянин за національністю [25: 10].

Одна з перших причин, за якою польські українці висловлювали своє небажання проживати в Миколаївській області, – відмінність степового клімату від їм звичного. Сотні людей писали до сектора переселення прохання переселити їх на більш схожі до Холмщини, Підляшшя чи Перемищини землі, часто дуже просто: "з приводу невідповідного клімату проживати тут не можу" [16: 25], чи що їх "клімат не любить" [19: 72]. Іноді і не писали (в селі з переселенцями могла бути подана лише одна заява на переїзд [1846], при тому що "всі просять" про це [18: 47]), а висловлювали інспекторам свої "мрії переїхати в інші райони і області нашої Батьківщини" [8: 54]. Інші бралися доводити свою неспроможність тут мешкати, розписували Накитному, що вони "виросли і звикли, акліматизувалися в помірному кліматі серед лісів та добрих вод" [16: 30], що "головне" для них – це відсутність лісу [28: 30], – клімат усе ж змінити не під силу, мовляв, то краще виїхати.

Більш дієвими з цього погляду були прохання із зазначеними наслідками перебування в тому кліматі, коли вода і спека називаються "вбивчими" [18: 69], "вітри буйні" знищують урожай [16: 336], від різних комах "вся людина пухне зразу" [16: 336], а сонячні удари впливають на "критичне положення моральності" [17: 23]. Люди, у котрих "хвороба не виходить з дому" [16: 28], "більш хворий тут ніж здоровий" [17: 67], "жодного разу не було, щоби були здоровими" [16: 182], закидали облівком листами, і, треба визнати, не без підстави. Незважаючи на складність процедури офіційного дозволу через РНК УРСР, прецеденти все ж траплялися [3: 23, 24, 27]. Добру службу переселенцям при цьому справили деякі лікарі на місцях. Так, лікар в с. Лаңдау (суч. Красноармійськ) Варварівського р-ну у своєму огляді санітарного стану села, населеного виключно українцями з Польщі (населення трьох сіл Холмщини [8: 4]), не криючись описав, що на шлунково-кишкові захворювання хворіють майже всі дорослі і половина дітей, 211 чоловік захворіли на корисну і 18 на жовтуху [8: 61]. У медпункті с. Нетягайлівка лікар взагалі виписав семи родинам довідку, що їм не підходить клімат, перерахувавши хвороби, серед яких – малярія, невроз серця, розлад нервової системи, ревматизм та інші [17: 135]. Після цього в Миколаєві постановили, що легітимними такого плану довідки є лише за підписом головного лікаря обласної лікарні [14: 71].

Хвороб від цього не поменшало, на що і продовжували вказувати переселенці. Дифтерія, проноси, втрата свідомості з кровотечами [16: 1], хвороби органів дихання в

зв'язку з контрастом у денній і нічній температурі [17: 151], хвороби зору, – все це не могло не хвилювати прибулих. "Навіть худоба, і та хворіє", – підсумовували [16: 1].

Шедевром переселенської белетристики став лист від мешканців с.Лаңдау [16: 163–164], депортованих з с.Острог Люблінського воєводства, до М.Хрущова. Починається лист із "радість визволення" – і якраз ця радість завадила їм "подумати над таким важливим питанням, куди переселитись, яку вибрати місцевість". В результаті вони вже "змирились з такими недоліками як нестача води та лісу. Але те що "люди стали надзвичайно хворіти і помирати, особливо жінки і діти", поставило їх перед фактом – шукати причину. Знайшли її у різниці атмосферного тиску. У них на Розточчі висота над рівнем моря становила 300 м, а тут лише 100. Врешті просять переселити їх на Волинь.

Останньою крапкою в непривабливості південного краю для українців з Польщі можна було б вважати спалах сибірської виразки влітку 1948 р в с.Висунськ Березнеговатського р-ну.

Іншим чинником, що безпосередньо впливав на можливості проживання переселенців в Миколаївській області, була їх житлова й матеріальна незабезпеченість. Вже з Польщі українці приїздили значно збіднілими, ніж були там. Навіть виходячи з факту, що переселенці можуть брати з собою майна не більше ніж на 2 тони і не більшу від 1000 злотих суму [1: 306], уже обмежував їх у становленні в Україні. Серед поляків, депортованих з України, була розповсюджена думка про завищені можливості виїзду українців Закарпаття: "їм дозволяється брати з Польщі навіть плоти, образи з церков, вулики, вікна, прищепи фруктових дерев..." [1: 322]. Однак не завжди було стільки свобод, як здавалось іншим, а в більшості випадків навпаки.

Українці постійно згадують, що "потрапили сюди не за бажанням, а за вимогою евакуаційної комісії в Холмі" [17: 290], примусово "були евакуйовані руськими військами на територію України" [17: 41], все ж залишили в Польщі "поля і засіви, ліси, луга, сади, дома, клуні, сільгоспінвентар" [19: 54], а деякі "при спішному виїзді" не могли забрати 12 ц пшениці, 80 ц картоплі [28: 18] чи 10 т соломи [28: 19]. В ряді випадків переселенцям просто не видавали завірених накладних на це майно [2: 8,13,15], особливо часто про таку "дрібницю" "забувала" Червона Армія, в засіки якої потрапило теж чимало переселенського добра [2: 18, 25–27, 30]. Потім, незалежно від того, чи не дали тобі накладної ще в Польщі, чи ти її втратив (таких теж вистачало [2: 22–23]), достовірність перевірялась через РНК УРСР [2: 4], що відтягувало отримання відшкодувань. На запити ж сектора переселення до військового відомства про забезпечення депортованих хоч би сіном надавалась однозначна відповідь: "не може бути можливим" [8: 6].

Люди виїздили в постійній боязні за своє майно, – при виїзді потрапляли під розправу польської партизанки, втрачали частину свого ще й в тих сутичках [8: 63]. Залізниця теж не могла забезпечити нормальне перевезення півмільйонної маси українців з Польщі. Серед відправлених на Миколаївщину були такі, котрі з вини залізниці не знали, де знаходяться вагони з їх худобою [5: 35], чи то й з усім господарством [10: 21].

Розміщувати прибулих мали в регіоні колишніх німецьких колоній та єврейських виселків. Так, на "перший час" в німецьких колоніях розселено 2879 сімей, в єврейських 823 сім'ї, і в українських селах 255 сімей [5: 44]. Вищі органи влади цікавились структурою розселень в колишніх національних районах [4: 93], оскільки це вважалося найкращим вирішенням житлової проблеми. Насправді ситуація складалась далеко не оптимістично і радісно.

За даними на жовтень 1945 р., представлених облвиконкому, свої житлові будинки мали 2960 сімей із 3447, решта "живе в будинках колгоспників" [2: 24]. Якщо ситуацію розглянути глибше, то виявиться, що навіть у районах, котрі "за своїми можливостями" можуть прийняти ще 200 сімей, на 800 уже наявних, повністю відсутні лазні і недостатнє медобслуговування" [8: 14], а в районі, де "не було й немає колоній" все ж розміщено 86 сімей, котрі не отримали жодного окремого будинку [18: 47]. При розміщенні переселенських мас від місцевих влад до облвиконкому могли надходити відозви на кшталт: вдруге просимо вас припинити заселення українців-переселенців, – відсутність приміщень викликає загрозу епідемічних захворювань. Це приклад об'єктивного розуміння ситуації. А як зрозуміти, приміром, керівництво Снігурівського р-ну, яке 142 сім'ї розмістило в ро-

динах колгоспників, 100 сімей в "колгоспних будинках" і хоче приймати ще 200 сімей [18: 5].

Ті будинки, котрі як нібито вже не мали становити проблеми, себто колишні німецькі і єврейські, переселенці абсолютно не хотіли приймати по актах за свою власність [11: 62], хоч сектор переселення вважав цей процес одним із найважливіших і на це постійно звертав увагу [6: 10], [9: 194]. "Ми залишили свої хати безплатно, а ці будинки потребують ремонту" [11: 62], живем в вогких приміщеннях без вікон і дверей... [17: 68], – це визнавалось сектором переселення, однак при цьому на перевозку скла для вікон не знаходилося пального [15: 13]. Врешті в травні 1946 р було визнано, що внаслідок незакріплення будинків у власності переселенців приміщення стають непридатними для проживання [20: 14], а серед переселенців з'явилась тенденція купувати за свої гроші добротні будинки [29: 12].

Та частина депортованих, що не отримала "власного" будинку, знаходилась у багатого гіршому стані. Деякі жили в землянках [3: 41], напівзруйнованих халупах [16: 1], у яких могла просто завалитися стеля на голови проживаючим там [19: 148], іноді й 3–4 родинам одразу [3: 49], [16: 28]. Проживали також по 7 сімей в школах [6: 10], в колгоспних коморах [17: 267], продуктових складах [24: 23], хлівах колгоспників [18: 18], в ветеринарному пункті [19: 116] і навіть у свинарниках [17: 110]. Звичайно, що це все було напівпромерзле, – в степовому краї, за свідченням переселенців, вони потребували палива, як ще ніколи в житті [17: 61]. Люди мали враження, що сидять "заледве не на вулиці" [12: 34].

Ті, кому "пощастило" жити разом з колгоспниками, теж мали певні особливі проблеми й невирішеності. Почнемо з того, що деяких з них місцеві люди просто забирали із жалю до своїх хат, бо переселенці сиділи на морозі по 6 діб, стережучи майно [19: 23]. Інші "бігли по селах" і самі шукали хати [19: 54]. З колгоспниками жити було важче, ніж, може, з іншими переселенцями по 3–4 сім'ї. Місцеві вимагали плату за квартиру, яка коливалась в межах від 50–100 крб на місяць [17: 215] до 300 крб на місяць [19: 176], а як не платиш, то "убірайся звідкись взявся!" [17: 205]. В таких умовах життя, за висловом однієї з переселених українок, "не дуже як в м'якому" [5: 46], "в чужих хатах, та й то до часу" [17: 241]. Були випадки, коли за 10 місяців перебування на Півдні переселенці мушили змінювати квартири й по 4 рази [19: 106]. Сектор переселення висував до голів колгоспів вимогу, аби знайшли можливості в такому разі проплачувати за квартири зі спільної каси [19: 110], але то було схоже на голос волаючого в пустелі, та й принципу проблеми не вирішувало. Наведемо цитату-розпач переселенця з с.Княжполь Білгорайського повіту Ю.Кітелі: "...прийняли мене на квартиру одної колгоспної сім'ї, я живу ніби в повітрі, не маю жодного права на це житло, не можу тримати ані корову, яку я маю, ні курей, бо я не господар! То ми через кожну дрібницю скандалимо..." [17: 246].

Житлову проблему влада вважала головною причиною незадоволень селян [18: 41], і за радянською звичкою "до 30-ліття Жовтня" зобов'язала забезпечити всіх окремими будинками, інакше місцевих керівників притягнуть до "суворої державної відповідальності"... [29: 11] Це не заважало владі притому проводити кампанію ліквідації хуторів та інших дрібних населених пунктів [25: 65].

Варто додати, що переселенці, розміщені в Миколаєві (в травні 1946 р їх нараховувалось 45 сімей [20: 12]), теж жили не безхмарно. Ті, що замешкали у гуртожитках, перебували в страхі перед виселенням (наприклад, з приводу переміни місця роботи [8: 16]), [14: 80]. Ті, хто отримав квартири, мали проблеми з їх легітимізацією й ордерами [9: 188]. Один з переселенців проживав на території... трамвайного парку і при цьому ще й тримав корову [19: 241]. Винятком є випадок придбання переселенцем в Миколаєві будинку своїм коштом [6: 98].

Житлова проблема стала безпосереднім чинником труднощів перебування на Півдні, однак вона в перспективі могла би бути вирішена. Однак були явища, котрих ні переселенці, ні обласна влада не могли ні вирішити, ні якось змінити. Мається на увазі існування колгоспної системи з її методами розрахунків, можливостями віддачі та моральним обличчям.

Польські українці не так далеко жили від радянської України, аби не знати і не розуміти, що таке колгоспи і на яких засадах вони працюють. Приміром, на зборах представників українського населення Томашівського повіту один за одним лунали голоси, що населення "прагне жити в межах Польщі", "всі обов'язки, які на нас покладуть, будемо виконувати охоче і докладне" [1: 442–444]. Суспільна думка польських українців була ігнорована, більше того – сфальсифікована. Так, у доповідній записці М.Хрущова до Й.Сталіна від 27 листопада 1944 р. сказано, що польські українці мало того що бажають "переїхати в області, де ми ніколи не будемо зазнавати польського гніту", бо "жити поблизу кордону – це те ж саме, що перейти з хати в сіни", але й жити і трудитись в колгоспах, бо в колгоспах жити непогано. Це ми бачимо з того, як колгоспники на фронті захищають свої колгоспи" [1: 270]. З приводу формулювань цих псевдотверджень теж можна сперечатися, але важливе інше. За звітом Г.Нажитного від 15 березня 1946 р. ми довідуємось, що "були і є випадки, коли переселенці прямо висловлюють небажання жити там, де є колгоспи, хочуть вести індивідуальне господарство, вимагають наділу їм землі" [26: 10].

Ці українські селяни ще продовжували жити почуттями власної доброї землі-годувальниці. Їх обурювало, що їм дали "по куснику так званих городів аж 29 травня і то на солонцю, де нічого не росте, хоч доброго колгоспного поля лежить не засіяно сотні гектарів" [19: 54], "лежить в бур'янах. Кажуть нам – земля державна. Хто ж тоді ми?" [19: 125]. Деяким землю наділяли в червні [19: 125], а в липні "вже все достигло" [16: 336], "городини висохла" [16: 28], "з них [з городів – Р.К.] не вернуться нам і ті гроші, що ми видали на насіння" [19: 54]. "Ці городи є в дійсності насмішкою над нами!" [19: 54].

Особливо відчувається туга польських українців за землею в їх листах до родичів, приміром, від червоноармійців-холмців, які ще мали якусь можливість побачити, що твориться на залишених землях: "Був в Телятині, у нас вдома в Телятині безлюдно, нікого немає, хати наші zostались розрушені, нива стоїть нежата..." [10: 249], "великі лани збіжжя на тій стороні, а жати нема кому – Холмщина пуста..." [7: 29].

Тут же, на "цій" стороні з землею були непорозуміння навіть в випадках наділу того мізеру землі. Так, в сусідній Херсонській області траплялись випадки, коли голова колгоспу прямо заявляв переселенцям, що не наділить городу і не дасть хати, якщо переселенець не вступить до колгоспу [31: 25], або взагалі реально узалежнювали ці два явища (в Нововоронцовському р-ні із 412 прибулих сімей наділили землею 322 сім'ї, і стільки ж на той час були членами колгоспу [32: 63]. На Миколаївщині (Широколанівський р-н) зафіксовано спробу шантажу переселенців ненаданням будинку та корму для корови в разі відмови від колгоспу [19: 125]. З наданням же землі траплялись такі прикрі невідповідності як, наприклад, різниця у кількості наділюваної землі у двох колгоспах одного і того ж села [6: 10]. Переселенці цього зрозуміти не могли, розцінюючи це принаймні за різновид дискримінації.

Тому запис в колгоспи в області відбувався дуже повільно. Характерною є ситуація в Казанківському р-ні, коли 120 сімей, працюючи в колгоспі, не були в ньому записані [18: 52], приблизно так і в Березнеговатському р-ні: зі 125 сімей лиш 5 було записано, але працювали всі [21: 233]. Це пояснювалося деякою мірою розпорядженням влади, за яким якщо переселенець не записаний в колгоспі, то він принаймні має заробити від колгоспу як єдиної трудової установи на селі забезпечення собі на зиму [3: 8] (можна вважати це за вдалий хід зі сторони керівництва, спрямований на нівеляцію первинного становища незалучення переселенців до "трудової мобілізації" до повного господарчого облаштування [11: 8]).

Трудодні при цьому нараховувались переселенцям і за роботу їх коней в колгоспі [19: 143], хоч не всім така проплата забезпечувалась [16: 393]. Коней могли використовувати лише зі згоди переселенців. В процесі прибуття виселених з Польщі українців "рекомендувалося" використовувати коней та іншу худобу лише для перевезень прибуваючих, підвозу кормів та палива [11: 8]. Пізніше було визначено як виняток використання коней неколгоспників на посівних та збиральних кампаніях [19: 155]. Ці вимоги повсюдно порушувались керівництвом колгоспів. Можна стверджувати, що з самого початку появи польських українців на Півдні голів колгоспів більше цікавила худоба аніж її гос-

подарі. До відділу переселень надходили вимоги "прислати людей з кіньми" [8: 24]. Коні, вози, плуги забиралися до колгоспу, іноді навіть зі станції, залишаючи людей чекати на перевезення [18: 1]. Здане майно місяцями не оцінювалося по актах [17: 267] (якщо і проводилась певна оцінка, то господар тільки міг знати, що його жеребець коштує 4000 крб, а не користати з тих коштів [19: 225]), переселенцям же могли заявляти, що вони тут не потрібні і що їм немає місця [19: 54].

Користування кіньми і возами як особистою власністю обмежувалось [19: 62], (колгосп просто не допускав до роботи на своїх конях [3: 17]), а іноді навіть і таких екстрених випадках як потреба виїзду до лікарні [11: 372], чи вивозу зерна з току [19: 95]. Доходило до абсурду, коли голова забороняв навіть здоювати корів, працюючих в колгоспі як тяглова сила, і отримувати від них молоко [19: 147]. Худоба в колгоспі експлуатувалась нещадно, – могли "мобілізувати" жеребну кобилу, запрацювати її до скопу [19: 120], рівно ж як загнути молоде лоша [19: 117]. За такі збитки колгосп при тому не платив жодного відшкодування [19: 66] (у випадку ж недогляду чабаном-переселенцем двох колгоспних овець голова міг спокійно експропріювати навзамін корову ще й призначити дві доби ув'язнення [19: 82]). До худоби переселенців ставились з особливою брутальністю: люди писали до сектора переселень як до останньої інстанції у розпачі, коли корову, з якої годується 7 душ, б'ють у колгоспі так, що вона аж "плаче на очі" [19: 72], чи в ході боротьби за врожай позбавляли ока коня [11: 45]. Це виглядає найменшою мірою дивно на тлі катастрофічної нестачі худоби і реальної зацікавленості голів колгоспів у її наявності.

Факти незаконного усупільнення худоби переселенців були повсюдними [3: 2, 29], [4: 104], в тим числі в окремих випадках овець і свиней [11: 49]. При цьому аргументація вживалась у широкому спектрі, – від якогось вигаданого положення про неможливість утримання двох корів у господарстві, а лише однієї [19: 74] до банального "немає документів на цього коня" [11: 46]. Якщо ж українці з Польщі намагались самі протидіяти, їх могли просто вночі побити [19: 162], чи відправити в міліцію [19: 256]. При переході переселенця на інше місце роботи кінь, якщо його власник був колгоспником, залишався у колгоспі, – за законом. Реально ж було так, що навіть не будучи записаним в колгоспі, переселенець міг хіба відсудити свого коня через прокуратуру й сектор переселення [19: 149]. Працюючі в промисловості українці з Польщі мали право продати коня [11: 46]. Насправді голови колгоспів майже не випускали зі своїх рук цих коней. Людина могла працювати десь в Миколаєві [19: 164], чи навіть в Волинській області, а її кінь все ще працював в колгоспі [19: 227]. Ще більше проблем було при передачі коней з колгоспу в колгосп [19: 136]. Були спроби замінити коня на гіршого [11: 39], чи взагалі перевести на баланс райвиконкому, аби тільки не дістався справжньому господареві [9: 21]. Щоб отримати свою худобу назад, колгоспники-переселенці іноді просто не витрачали часу, а викрадали її вночі зі стаєнь та хлівів і тікали на Захід [18: 37; 20: 16].

Іншим чинником небажання записуватись до колгоспів була, звичайно, система праці й розрахунків. Якщо ще в квітні 1945 р. у звітах ще можна було знайти згадки про "стаханівську" працю переселенців – 150–180 % від норми виробітку [18: 17], то вже в серпні такі приклади стали одиничними, та й ті використовувались самими переселенцями як аргумент для дозволу на виїзд з Миколаївщини [7: 65]. Коли спершу в колгоспах із самих переселенців траплялись випадки альтруїзму на користь суспільної справи – "вирішили на зборах весь молодняк здавати до колгоспу" [18: 26], то влітку, за свідченням інспекторів, переселенці останні два місяці в колгоспах майже не працювали і взагалі, "ведуть себе безобразно, что хотят, то и делают" [18: 37]. Це все, як і "низька продуктивність праці" [18: 51], як і "настрій тимчасовості перебування тут" [18: 41], – результат системи трудоднів.

Переселенці небезпідставно вважали, що якщо надалі залишатимуться на Миколаївщині, то "прийдеться вмирати з голоду" [19: 1]. "На своїх харчах ходимо на роботу, але ще й копійки за то не отримали" [19: 54], – загальний висновок тих явищ, котрі вони спостерігали півроку і надалі вже спостерігати не могли, бо в червні з'їли останній кусень хліба, привезений з батьківщини" [2: 125] і тепер вимагали роз'яснень, чому, віддаючи "весь свій труд і час державі, працюючи зранку до ночі, забезпечити себе продуктами харчування не змогли" [19: 156]. "Як маємо жити в таких умовах?!" [19: 54].

Фактично, виходячи з норм і розрахунків оплати за трудовдень, переселенців підштовхували або до крадіжок, або до відмови від селянської праці. За один трудовдень нараховували від 115 г. пшениці в Березнеговатському р-ні [24: 38] до 360 г. у Снігурівському сусідньому р-ні [19: 255], іноді видавали ячмінь замість пшениці [16: 159]. Одним хлібом теж жити не будеш, тому були прохання до видачі зерна на трудовні додати ще й "приварок" – інші продукти, як, скажімо, картоплю [19: 5].

За здану в Польщі картоплю в Миколаївській області в основному видавали кукурудзу у співвідношенні 50 % до ваги залишеної картоплі [19: 144], в окремих випадках – 20 % [20: 3]. При цьому заборонялась заміна картоплі іншим зерном чи овочами [4: 9]. Своїм "другим хлібом" область практично не диспонувала, – могла забезпечити видачу лише 85 т картоплі [18: 2], це при потребі тільки 95 сімей переселенців у Новобузькому р-ні 113 т по актах [18: 22]. Було обіцяно 2000 т допомоги з Київської області, але чи дійшла вона, невідомо, судячи по масштабу кукурудзяних замінів [4: 19].

Разом з тим попри існуюче положення звільнення від податків на перші два роки були випадки призначення головами колгоспів певних зборів, як то наприклад, 40 кг м'яса, 160 літрів молока, 180 яєць на сім'ю [19: 54]. Коли жінки-переселенки в одному з колгоспів почали обурюватись з цього факту, голова обізвав їх "німецькими б.ми" і ледве не побив [19: 95]. Треба віддати належне сектору переселення, який у важких умовах тиску влад з приводу хлібозаготівель в області [26: 188] визнав дії цих голів "репресіями" і вимагав їх припинення [19: 59].

Колгоспи дозволяли собі навіть таке неподобство як приховання допомоги, призначеної переселенцям [19: 202]. На рівні району теж можлива була відмова головою райспоживспілки прийняти на елеваторі зерно для переселенців [24: 33].

Допомога могла бути також матеріальна (у вигляді мила, сірників, гасу [3: 17]) та грошова. Грошова виражалась у різних формах, – безповоротній та кредитовій. Кредити виділялись у розмірі 5000 крб. Терміном на 5 років [6: 2], причому обґрунтуванням до видачі кредиту було як будівництво чи покупка будинку, так і придбання худоби, як правило, корови [23: 61–77], – це було в рамках кампанії "ліквідації безкорівності" [22: 160]. Хоч деякі переселенці досить справедливо обурювались фактом кредитування, мовляв, за залишене в Польщі майно вони не зобов'язані віддавати ці кошти [17: 267], однак на 15 січня 1946 р. 768 сімей таки оформили кредит, – з їх числа виїхало з області 116 сімей [20: 6] (за свідченням Первомайського райвиконкому, переселенець Федченко, отримавши компенсацію за майно на 27000 крб. і безповоротної допомоги на 2000 крб., все ж виїхав з сім'єю) [28: 32]. Безповоротна допомога могла бути разова (від 300 до 1000 крб.) [24: 256] і для багатодітних сімей щомісячна – від 80 до 100 крб. В 1945 р. [27: 2, 3] до 120–140 крб. в 1946 р. [27: 145]. Останні відомості стосуються районів, що перебували в складі Одеської області.

В тодішній Миколаївській області нараховувалось 30 багатодітних сімей, представлених до "державної нагороди" – медалі [22: 39], і більш нічого. Це стало предметом незадоволень з боку переселенців: "Матір голодних дітей потішають медаллю!" [19: 125] Найбагатодітніша родина Марії Бугель (9 дітей) тричі зверталась безрезультатно до райвиконкому (!) [19: 239]. Обласну ж владу більше цікавила доля нерозданих медалей та їх облік [26: 195].

Взагалі на серпень 1945 р сектор переселення вважав, що в області нараховується 720 сімей, що потребують негайної допомоги [6: 23]. У відповідності до цієї кількості робився запит про допомогу, на що РНК УРСР в котре проявив здатність до бюрократичних "шедеврів", – Миколаївський ОВК попросили розрахувати кількість "людиноднів" (рос. "человекодней"), що передбачали б кількість продукції, необхідної для людини на щодень [4: 91]. Такий підхід остаточно засвідчував рабський статус колишніх громадян Польщі в СРСР, і це не могло їх не дратувати. Один із них, Григорій Сав'юк, що згодом виїхав на Херсонщину, писав у серпні 1945 р.: "я від вас не прошу милостиню, бо ж я працюю, а якщо мені за мій труд не платять, то не моя вина!" [19: 125] (виділення Г.Накитного, він же доставив знаки "?"). На кінець листа Сав'юк вимагав анулювати його заяву вступу до колгоспу як насильницьку.

Багато людей кидали села і йшли на промисловість, що Накитним підтримувалось [3: 7] (разом з тим він захищав селян від висилок їх, скажімо, на лісорозробки) [11: 41], саме дозвіл сектора переселення при переході на іншу роботу був потрібен [9: 76].

Однак не слід забувати, що такі переходи були фактично вимушеним явищем. Наведемо дві цитати переселенців-братів Івана та Миколи Кінахів, що характеризують це становище і доповнюють одна одну: "Проживши 52 роки, не так і багато прожив, як багато горя пережив..." [17: 211] "...коли хлібороб мусив був стати на виробництво, маючи четвертий десяток, втрачений здоров'ям..." [17: 206], це означає перевернуте життя, перевернуту долю у постійних втратах.

Наостанок кілька зауваг про морально-психологічний клімат у переселенських ма-сах.

По-перше, всі вони жили ностальгією за своїм рідним краєм, завжди були свідомими того, що це не їх земля, а вони є "з-за Буга із Польщі" [6: 52]. Особливо це відчувається при вичитуванні їх листів один одному: "Сумно згадати про свій рідний край, а тут на по-талу кинули, розсипали нас..." [10: 249], або – від червоноармійця з с. Києвець, повіт Біла Підляска: "На урлоп (відпустка – Р.К.) був два рази в рідному Київці, але що то може бути за урлоп, хата є, а нема некого з родних, не докого заговорить, ходив по Кийо-вцю як блудний син, не бардзо мені весьоло не бачти вас..." [12: 56]. Всі вони терпіли з розриву дружніх і дуже часто і внутрішньосімейних зв'язків [2: 5; 12: 36]. Ще один уривок з лист-та, написаного латинкою по-українськи: "Ninoczka, kak tam pożywajesz, to ja za tobouju skuczaju, no nemozna pozabuti kak my chodyły lubowały sia odna prez druhoji, żyti ne mohla odnej minuty, a teper my sia rozluczły kak rybka z wodoju..." [12: 16].

Тому багато з них не хотіли миритися з існуючим статусом і постійно у вимогах під-креслювали прагнення потрапити на батьківщину, а це "край, де я виріс, і так само мій батько, дід і прадід..." [16: 124]. У цьому вони були схожими у думках із депортованими в 1939–1941 рр. поляками, котрі тепер їхали в Польщу: "[Я люблю] свої рідні місцевості, – там, де я народилась, там, де я виросла, там, де я залишила своє літо, там мій дім рід-ний, там мій ліс дрімучий, там моя любов..., то яким же правом я маю приховувати своє походження, свою націю, що я Полька, цього мені ніхто не зможе заборонити!" [19: 250]. Поняття "нова батьківщина" вживалось польськими українцями в скептичному значенні в певних моментах, коли вони прагнули чогось досягти мирним переговорним шляхом [16: 163]. Але штамп в евакуаційному листі "wumiały dokonano" [13: 84] вже назавжди поєднав їх якраз із цією новою батьківщиною.

Ця батьківщина чомусь називала їх поляками, "польськими бандитами" [16: 369], однак школу з польською мовою викладання для них не відкривала, – бо бажаючих у та-кій вчитися – одиниці [22: 40], виходить, не поляки вони. Коли вони починають говорити, що тільки тут "втратили свої руські імена і людськість" [19: 133], коли з гордістю розпові-дають як там в Польщі їх село зберігало свій національний дух, свої національні звичаї [16: 164], то Накитний вважає це кічем навколо підтримки бандерівського руху [20: 10]. Ця батьківщина насміхається з їх релігійних свят і забороняє їх [19: 62] і питає про дозвіл користування радіоприймачем [9: 87], натомість передплачує їм газети [9: 197] і читає лекції [8: 12]. Вона захищає їх від їхнього ж адвоката, називаючи його дії "вимаганням" [3: 34], а сама арештовує окремих із них без пред'явлення звинувачення [3: 44] і випишує пропуски від НКВС для поїздки до Львова на навчання [6: 22] чи до Одеси в лікарню [11: 68]. Влада цієї батьківщини поприкає директору школи (переселенцю) за замовлення молебну у церкві за велику перемогу 9 травня і жодного разу не прислала хоч для якоїсь допомоги, роз'яснень чи консультацій своїх партійних функціонерів [8: 81]. Ця влада штрафує їх за торгівлю пирогами [9: 63] і одночасно обурюється, що серед них є анти-радянські агітатори [9: 63]. Влада могла викинути переселенку з хати в день, коли та отримала звістку про смерть сина у лавах армії цієї влади [20: 1]. Вона могла годувати їх хлібом, непридатним для їжі [18: 25], а на якісь прохання розмахувати пістолетом і кри-чати: "Нагодую я ж тебе, польська мордо!" [19: 14]. Комуністичні владці могли послугову-ватись фразами типу "**дозволяю взяти** п'ять сімей переселенців" [11: 25] і одночасно доводити переселенців до розхвалювання "славною і непереможної країни СРСР" [17:

99]. У них забрали їхні Княжполі, Києвці, Тарношини та Молодятичі і подарували їм для проживання колгосп "ім. ХТЗ", "434 роз'їзд" і "10 участок" [2: 42].

Влада чинила беззаконня і сваволлю, а вони все сподівались і просили: "Відправте нас на **свою** землю..." [19: 72]

Список використаних джерел

1. Польша і Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спец. служб. У 3-х тт. – Т. 2. Переселення поляків і українців. 1944–1946. – Варшава-Київ, 2000. – 1008 с. – іл. 2. Державний архів Миколаївської області. (ДАМО). – Ф. р. 992. – Оп. 2. – Спр. 371. 3. ДАМО. – Ф. р. 992. – Оп. 2. – Спр. 372. 4. ДАМО. – Ф. р. 992. – Оп. 2. – Спр. 373. 5. ДАМО. – Ф. р. 992. – Оп. 2. – Спр. 374. 6. ДАМО. – Ф. р. 992. – Оп. 2. – Спр. 375. 7. ДАМО. – Ф. р. 992. – Оп. 2. – Спр. 377. 8. ДАМО. – Ф. р. 992. – Оп. 2. – Спр. 379. 9. ДАМО. – Ф. р. 992. – Оп. 2. – Спр. 380. 10. ДАМО. – Ф. р. 992. – Оп. 2. – Спр. 381. 11. ДАМО. – Ф. р. 992. – Оп. 2. – Спр. 382. 12. ДАМО. – Ф. р. 992. – Оп. 2. – Спр. 383. 13. ДАМО. – Ф. р. 992. – Оп. 2. – Спр. 384. 14. ДАМО. – Ф. р. 992. – Оп. 2. – Спр. 385. 15. ДАМО. – Ф. р. 992. – Оп. 2. – Спр. 390. 16. ДАМО. – Ф. р. 992. – Оп. 2. – Спр. 391. 17. ДАМО. – Ф. р. 992. – Оп. 2. – Спр. 393. 18. ДАМО. – Ф. р. 992. – Оп. 2. – Спр. 395. 19. ДАМО. – Ф. р. 992. – Оп. 2. – Спр. 399. 20. ДАМО. – Ф. р. 992. – Оп. 2. – Спр. 690. 21. ДАМО. – Ф. р. 992. – Оп. 2. – Спр. 693. 22. ДАМО. – Ф. р. 992. – Оп. 3. – Спр. 75. 23. ДАМО. – Ф. р. 1053. – Оп. 1. – Спр. 22. 24. ДАМО. – Ф. р. 1053. – Оп. 1. – Спр. 38. 25. ДАМО. – Ф. р. 1053. – Оп. 1. – Спр. 69. 26. ДАМО. – Ф. р. 1053. – Оп. 1. – Спр. 72. 27. ДАМО. – Ф. р. 3390. – Оп. 1. – Спр. 50. 28. ДАМО. – Ф. р. 3390. – Оп. 1. – Спр. 55. 29. ДАМО. – Ф. р. 3390. – Оп. 1. – Спр. 84. 30. Державний архів Херсонської області (ДАХО). – Ф. р. 1979. – Оп. 1. – Спр. 241. 31. ДАХО. – Ф. р. 1979. – Оп. 1. – Спр. 242. 32. ДАХО. – Ф. р. 1979. – Оп. 1. – Спр. 243.

Roman Kabazyi

THE PROBLEMS OF ADAPTATION OF UKRAINIAN PEOPLE DEPORTED FROM POLAND TO MYKOLAJIVSK DISTRICT

The article reveals the problems of adaptation of Ukrainian people deported from Poland to Mykolajivsk district.

УДК 323/324: 438. 24/477

Тетяна Гонтар

ПОЗИЦІЯ ПОЛЬСЬКОГО КОМІТЕТУ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИЗВОЛЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПИТАННІ НАПЕРЕДОДНІ ДЕПОРТАЦІЇ УКРАЇНЦІВ У 1944 Р.

В статті розглянуте ставлення Польського Комітету Національного Визволення до українського питання у 1944 р., напередодні депортації українців до УРСР.

Погляди польського лондонського еміграційного уряду щодо українців вже неодноразово ставали предметом вивчення і дискусії істориків [1; 2]. Разом з тим для розуміння політичної обстановки у Польщі напередодні депортації українців до УРСР не менш важливо з'ясувати ставлення до цього питання Польського Комітету Національного Визволення. Адже саме цей уряд підписав з УРСР Угоду 9 вересня 1944 р., за якою і

здійснювалось примусове переселення українського населення з Лемківщини, Підляшшя, Посяння та Холмщини.

ПКВН був створений у Москві після того, як Червона Армія перетнула державний кордон СРСР. До складу цього органу увійшли представники СПП і політики з КРН, в тому числі й група діячів селянського руху і соціалісти, які взяли собі назву Селянської партії. Структура цього органу – поділ на відомства – свідчила про те, що він бере на себе функції уряду. 27 липня 1944 р. ПКВН відмовився від претензій на західноукраїнські землі, хоча угода з радянським урядом з цього питання не була опублікована [2: 296].

У 1944 р. на звільнених територіях Польщі зусиллями радянського керівництва зміцнювалась влада Польського Комітету Національного Визволення і Крайової Ради Народової. Тут перебувало близько 2,5 млн. солдат Червоної Армії і близько 100 тис. озброєних представників Війська Польського. Діяли тут і загони Армії Крайової. Вояки люблінського округу АК у липні 1944 року звільнили від німців ряд міст і населених пунктів, в інших випадках вони допомагали виганяти окупантів військам Червоної Армії. Однак їх спроби проголосити владу лондонського уряду на звільнених територіях усіляко припинялись, а керівники АК заарештовувались. Слідом за Червоною Армією на звільнені території входили дивізії НКВС, які заарештовували і знищували прихильників лондонського уряду [3: 531].

Польський Комітет Національного Визволення (ПКВН), що знаходився у Любліні, користувався підтримкою радянського керівництва, в той час як відносини СРСР з польським еміграційним урядом хоч і не були перервані остаточно, зайшли в глухий кут, де головною проблемою став статус західноукраїнських земель.

ПКВН на початку вересня 1944 р. опублікував повідомлення про ставлення СРСР до Польщі, де запевняв, що радянське керівництво вважає Польщу як суверенну державу і не буде створювати тут своєї адміністрації, а Червона Армія перебуває на території країни лише в міру потреби боротьби проти німецьких військ [4: 1].

Вже в кінці серпня 1944 р. було досягнуто принципової домовленості між Головою ПКВН і радянським урядом, що питання кордонів Польщі не буде остаточно вирішуватись до завершення війни в Європі, а визнання західноукраїнських земель в складі УРСР стане вихідним положенням при подальшому їх уточненні й перегляді. Сталін повторив свою тезу про компенсацію Польщі її втрат у війні за рахунок територій на північному заході. Гострота протистояння між двома народами повинна була за домовленістю роз'язуватись шляхом обміну населенням.

Вже 2 вересня 1944 р. Голова Ради Народних Комісарів УРСР М. Хрущов надіслав листа Голові ПКВН Б. Осубці-Моравському, де після традиційної заяви про спільну боротьбу польського і українського народів проти німецької окупації вів мову про потребу угоди, що стала б основою переселень: „Наша зустріч і проведення спільної роботи по розробці Угоди про евакуацію українського населення з Польщі і польських громадян з території УРСР будуть сприяти подальшому покращенню дружби між польським і українським народами" [5: 1]. Лист завершувався сподіванням на те, що у недалекому майбутньому зусиллями Червоної Армії та Війська Польського ворог буде остаточно розбитий і Польща стане вільною, незалежною, демократичною державою [5: 1].

В цей же час Голова РНК Білорусії Н. Пономаренко зустрічався у Любліні з Б. Осубкою-Моравським та іншими членами ПКВН. Подобиці цієї зустрічі не відомі, однак збереглась телеграма на ім'я Голови Крайової Ради Народової Б. Беруша і Голови ПКВН Б. Осубки-Моравського, де дякує за сердечний прийом у Любліні [5: 2].

Можливість якої угоди обговорювалась і серед поляків, що проживали в Росії. Ще до її підписання в Союз польських патріотів у Москві надходили прохання про переселення польських сімей з центральних областей Росії та з Сибіру в західні області України. Зокрема, існує така переписка про переселення до Станіславської області поляків з Кемерова зі сподіванням подальшого переселення до Польщі [6: 175].

В таких умовах 9 вересня 1944 року в Любліні Голова РНК УРСР М. Хрущов і Голова ПКВН Е. Осубка-Моравський підписали Угоду про евакуацію українсько-польських громадян з території України. Вона є свідченням небажаності українського населення

для ПКНВ, органа молодого, який однак успадкував дану позицію від польських політиків еміграційного уряду та його Делегатури на край.

Між тим на час підписання Угоди війна ще далеко не завершилась, значна частина Польщі, в тому числі й земель, де проживали українці, та й самої УРСР, залишалися окупованими німецькими військами. Не було розв'язаним і питання майбутнього уряду Польщі, її кордонів. Ці питання ставали предметом обговорення керівників держав антигітлерівської коаліції. Часто їх піднімав В. Черчілль, який представляв інтереси еміграційного уряду. В жовтні 1944 р. в Москві відбувались переговори з участю В. Черчілля і Е. Ідена. Викликана була й польська делегація на чолі зі С. Миколайчиком. 13 жовтня в Кремлі відбулась конференція, у якій з радянського боку брали участь Сталін, Молотов і Гусєв, з англійського – Черчілль, Іден і посол Кларк-Керр, з американського – Миколайчик, Ромер і Грабський. За пропозицією Молотова Миколайчик сформулював точку зору польського уряду, повторивши основні ідеї меморандуму Радянському уряду від 28 серпня 1944 р., підкресливши, що це шлях зміцнення польсько-радянського воєнного союзу і згуртування сил польського народу.

Відповідаючи Миколайчику, Сталін підкреслив, що в польській позиції є два суттєвих недоліки, що роблять угоду неможливою. Першим Сталін назвав те, що польський ряд у Лондоні ігнорує існування ПКНВ – це його помилка, бо ПКНВ існує і йому Радянський уряд передав управління звільненими територіями Польщі. Другою помилкою було назване невизнання лінії Керзона як остаточно встановленого польсько-радянського кордону. Черчілль підтримав Сталіна і зауважив, що Польща одержить рівноцінну компенсацію на півночі й заході [7: 272].

Миколайчик відповів, що не може вирішувати питання про кордони Польщі, бо за конституцією це право належить польському народові. Він сказав: „Ви були б, панове, погані про мене думки, якби я погодився віддати 40% території держави і 13 млн. польських громадян, в тому числі 5 млн. поляків” [7: 272].

При тому, що польському прем'єру не можна було відмовити у красномовстві, його промова ніяк не враховувала того факту, що поляки на згаданих територіях за його власним визнанням склали меншість. Це відразу помітив Сталін. Він назвав Миколайчика імперіалістом, який прагне захопити землі з непольським населенням [7: 272].

Після репліки Сталіна Молотов нагадав, що в Тегерані Рузвельт висловив свою повну згоду на кордон по лінії Керзона, вважаючи її справедливим рішенням. За свідченням міністра закордонних справ Ромера Молотов додав, що у Миколайчика є ілюзії стосовно так званої Америки в цьому питанні, бо він не знає про цей факт [7: 272]. Подальші події показали, що Миколайчик дійсно не був ознайомлений з позицією Рузвельта. За свідченням того ж Ромера на наступний день, 14 жовтня 1944 р. в англійському посольстві у Москві відбулась бесіда, на якій були присутні Іден, Кларк-Курр, Миколайчик, Ромер і Грабський. На ній Черчілль нагадував Миколайчику, що, якби останній ще в січні визнав лінію Керзона в якості східного кордону Польщі, то ПКНВ не був би створений.

Миколайчик був вражений тим, що у Тегерані Черчілль і Рузвельт дали згоду на рішення, що стосувалось територіального статусу Польщі без консультацій з польським урядом [8: 274]. Обурюючись цим фактом, польський прем'єр, однак, ніяк не екстраполював його польські претензії на західноукраїнські землі та потребу врахувати думку українського населення.

Присутній тут Грабський зауважив, що жоден польський сейм також не затвердив би кордон по лінії Керзона. На це Черчілль з іронією відповів, що ніхто не перешкоджає Польщі оголосити війну Росії в ту хвилину, коли вона втратить підтримку держав. Складається враження, що Польща бореться за право бути розбитою і знищеною в той час як він, Черчілль, прагне врятувати польську націю [8: 275-276].

Якщо врахувати, що всі ці події відбувались, коли вже створювався апарат для здійснення переселення українців з Холмщини, Посяння, Підляшшя та Лемківщини в УРСР, в тому числі й у західноукраїнській землі, стає зрозумілим наскільки позиція лондонського уряду Миколайчика була відірваною від політичних реалій. В українському

питанні вона так і не зуміла подолати шовіністичних позицій і політичних установок 20-х років ХХ ст.

Польський Комітет Національного Визволення виходив з реального зміцнення СРСР в ході війни і спирався на нього. В українському питанні він прагнув уникнути конфронтації між поляками та українцями і їх збройними формуваннями. Однак, методи такого розв'язання проблеми ПКНВ бачив, як показала його політична практика, виключно в сфері ліквідації українських компактних поселень, і в першу чергу шляхом депортації українців до УРСР.

Список використаних джерел

1. Зашкільняк Л. Українська проблема в політиці польського еміграційного уряду і польського підпілля в 1939 – 1945 роках // Україна – Польща: важкі питання. – Т. 4. – Варшава, 1999. – С. 38–49.
2. Дыбковская А., Жарын М., Жарын Я. История Польши с древнейшей времен до наших дней. – Варшава: Науч. изд-во ПВН, 1995. – 340 с.
3. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі / Від найдавніший часів до наших днів. – Львів, 2001. – 753 с.
4. Archiwum Akt Nowych (AAN). – Zesp. 259 PKWN. – S. 14.
5. AAN. – Zesp. 259 PKWN. – S. 16.
6. AAN. – Zesp. 259 PKWN. – S. 17.
7. Отчеты министра иностранных дел польского эмигрантского правительства Т. Ромера о переговорах в Москве по польскому вопросу // Документы и материалы по истории Советско-польских отношений. – Т. VIII: январь 1944 – декабрь 1945 г. – М.: Наука, 1974. – С. 271 – 273.
8. Отчет министра иностранных дел польского эмиграционного правительства Т. Ромера о беседе с премьер-министром Великобритании У. Черчиллем о восточной границе Польши и урегулировании польско-советских отношений // Документы и материалы по истории Советско-польских отношений. – Т. VIII. – С. 273–276.

Tatiana Gontar

THE POSITION OF POLISH COMMITTEE OF NATIONAL LIBERATION IN THE UKRAINIAN PROBLEM AT THE EVE OF THE DEPORTATION IN 1944

The article deals with the attitude of Polish Committee in National Liberation to the Ukrainian problem in 1944 at the eve of Ukrainian deportation of to the USSR.

УДК 343

Роман Горбатий

ПРОБЛЕМИ ХАБАРНИЦТВА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ ПОЛЬЩІ І УКРАЇНИ

У статті розкрито проблеми хабарництва у кримінальному праві Польщі і України.

Хабарництво завжди було проблемою будь-якої держави, воно, як вірус, котрий підриває авторитет державного апарату, підприємств, установ, організацій, дискредитує їх діяльність. На шляху до Європейської співдружності проблема боротьби з корупцією і хабарництвом як одним з її виявів набуває особливого звучання та значення.

За останнє десятиліття в Україні та Польщі відбулося багато змін і доповнень в кримінальне законодавство, насамперед в Кримінальні кодекси наших країн. Так, 5 квітня 2001 року був прийнятий перший Кримінальний кодекс незалежної України, який замінив КК Української РСР 1960 року. В Польщі був прийнятий та вступив в законну силу третій

за часом Кримінальний кодекс від 6 червня 1997 року, який в свою чергу змінив Кримінальний кодекс Польщі 1969 року.

Питанням хабарництва висвітлені в 7 розділі КК України "Злочини в сфері службової діяльності" (ст.ст. 368, 369, 370 КК України) [1: 131], а в діючому КК Польщі відповідні статті знаходяться в главі "Злочини проти діяльності державних установ, а також органів територіального самоврядування" (ст.ст.228–229) [2].

Насамперед, слід зазначити, що хабарництво являє собою родове поняття, що в свою чергу охоплює кілька питань. З прийняттям нового КК України відбулися певні зміни в трактуванні питань хабарництва. Так КК Української РСР 1960 р. мав на увазі під хабарництвом три окремих склади, три поняття: одержання хабара, посередництво в хабарництві, дача хабара [3: 170–171]. Так само поняття хабарництва трактує і діючий КК Польщі [4: 3–6].

Однак в діючому КК України 2001 р. схема поняття хабарництва змінилася, адже відповідної статті «посередництво в хабарництві» немає, але це не означає декриміналізації посередництва. В даний час дії посередника кваліфікуються як посібництво за ч.2 ст.368 або ст.369 КК України в залежності від того, з ким був більш тісно зв'язаний і в чий інтересах діяв посередник [5: 125].

Погляди науковців на проблему поняття хабарництва та склади, яке воно в себе включає, в наш час розійшлися. Одна група дослідників розрізняє в поняття хабарництва три самостійних склади злочину: одержання хабара, давання хабара і провокація хабара [6; 7], що, на наш погляд, є досить слушним, адже відповідні склади містяться в окремих статтях Кримінального кодексу України. Інша група науковців під поняттям "хабарництво" розуміють не три, а лише два склади злочинів: одержання хабара і давання хабара [8; 9; 10; 11].

З огляду на те, що КК України передбачає кримінальну відповідальність за злочини в сфері службової діяльності, якими між іншими є одержання хабара (ст. КК 368), давання хабара (ст. КК 369), провокація хабара (ст. КК 370 України), то родовим об'єктом даних злочинів є суспільні відносини, що забезпечують нормальну діяльність державного і суспільного апарату, а також апарату керівництва підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності. Відповідним родовим об'єктом даних злочинів, передбачених КК Польщі, є суспільні відносини, які забезпечують та гарантують нормальну, узгоджену діяльність державних установ, а також органів територіального самоврядування [12: 78].

Безпосереднім об'єктом кожного з зазначених злочинів виступають суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову діяльність в окремих ланках державного і суспільного апарату, а також апарату керування окремих підприємств, установ і організацій.

Предметом даних злочинів є хабар. Хабар як предмет – це незаконна винагорода матеріального характеру. Але це не просто незаконна винагорода, а винагорода, якою може бути лише майнова цінність, гроші або послуги майнового характеру [13: 447].

Оскільки дані злочини є корисливими, то предметом хабара не можуть визнаватися послуги, вигоди немайнового характеру (наприклад, сприяння просуванню по службі, схвальні характеристики). Послуги немайнового характеру можуть визнаватися іншими особистими інтересами службової особи при зловживанні владою або службовим становищем і, за наявності необхідних ознак, можуть кваліфікуватися за відповідною частиною ст.364 КК України.

Суб'єктом хабарництва може бути тільки посадова особа. Згідно ст.364 КК України посадовими особами є особи, постійно або тимчасово здійснюючі функції представників влади, а також займають постійно або тимчасово на підприємствах, в установах або організаціях незалежно від форми власності посади, зв'язані з виконанням організаційно-розпорядницьких, чи виконуючі такі обов'язки по спеціальному повноваженню. Посадовими особами також визнаються іноземці та особи без громадянства, що виконують перераховані вище функції [14: 925]. Крім цього, згідно ст.25 Закону України «Про державну службу», посадовим особам, що займають відповідальне положення, є особи 3, 4, 5 і 6 категорії, а також судді, прокурори і слідчі, керівники, заступники керівників органів

державної влади і керування, органів місцевого самоврядування, їхніх структурних підрозділів і одиниць [15].

Відповідно до положень Кримінального кодексу Польщі в науці кримінального права хабарництво поділяють на дві великі групи – хабарництво пасивне, бездіяльне (так зване " łapownictwo bierne") і хабарництво активне, дійове ("łapownictwo czynne") [16: 279–321]. Суб'єктами пасивного хабарництва можуть бути тільки особи, що виконують публічну функцію, при цьому зазначається, що поняття особи, яка виконує публічну функцію, є ширшим від поняття публічного функціонера, і що замінити ці поняття не можна. Істотним є також характер дій, які виконує вказана особа. Це повинна бути публічна функція, яка не полягає тільки на виконанні окресленої праці, навіть якщо та є високопрофесійною, це повинна бути праця з розпоряджувальними повноваженнями, а особа, що її виконує, повинна мати права прийняття рішень щодо інтересів громадян, публічності [17: 228–291]. Наприклад, лікар виконує публічну функцію тільки в тій частині своєї праці, коли видає пацієнтові звільнення від праці, засвідчує інвалідність та інше. Суб'єктом активного хабарництва є особа, яка надає або обіцяє надати особі, що виконує публічну функцію, хабар, тобто якісь майнові вигоди.

Відповідно до змісту кримінального закону одержання хабара – це прийняття посадовою особою від іншої особи матеріальних цінностей, майнових вигод, а також користування послугами майнового характеру за дію, яку посадова особа повинна була зробити (могла зробити) чи зробила на користь того, хто дає такий хабар, чи третіх осіб, навіть на користь особи, яка ніяк не пов'язана з хабародавцем.

Ознаки давання хабара аналогічні ознакам одержання хабара, тому що передається і приймається той самий предмет. Це передача посадовій особі матеріальних цінностей, права на майно чи здійснення на її користь дій майнового характеру за виконання чи невиконання дій, які посадова особа повинна була чи могла зробити з використанням свого посадового положення.

Якщо запропонований хабар не прийнято, дії хабародавця належи кваліфікувати як замах на давання хабара [18: 37–40].

Провокація хабара являє собою свого роду підбурювання до злочину з метою подальшого викриття особи, що скоїть цей злочин. Провокація хабара – це усвідомлене створення посадовою особою таких обставин та умов, які обумовлюють пропонування хабара, з метою наступного викриття особи, яка дає чи отримує хабар. Провокація хабара може бути двох видів: до дачі хабара й одержання хабара.

Висвітлені питання хабарництва відповідно до кримінального права Польщі та України потребують подальшого аналізу, дослідження та узгодження з використанням позитивних надбань науки українського та польського кримінального права, що в свою чергу буде сприяти правильній кваліфікації, індивідуалізації відповідальності та покарання за хабарництво.

Список використаних джерел

1. Кримінальний Кодекс України. Прийнятий Верховною Радою України 5 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – С. 131.
2. Kodeks Karny Polski ze skogowidzem (uchwalony 6 czerwca 1997 r., wszedł w życie 1 września 1998 r.) Wprowadzenie Tadeusz Wojarski. – Zakamycze, 2000.
3. Кримінальне законодавство України. Порівняльний аналіз статей Кримінального кодексу України 1960 року та Кримінального кодексу України 2001 року / За ред. В.В. Сташиса. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2001.
4. Уголовный Кодекс Республики Польша / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой. Пер. с польск. Д.А. Барилевич и др.; Адапт. пер. и науч. ред. Э.А. Саркисова, А.И. Лукашов. – Минск, 1998.
5. Навроцький В.О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.). – К.: Атіка, 2001.
6. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ–Харків: Юрінком Інтер–Право, 2001.
7. Харченко В.Б. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части. Новое законодательство в вопросах и ответах. – К.: Атіка, 2002.
8. Уголовный кодекс Украины. Комментарий / Под ред. Ю.А. Кармазина и Е.Л. Стрельцова. – Харьков: ООО «Одиссей»,

2001. 9. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Під загальною редакцією Потебенька М.О., Гончаренка В.Г. Особлива частина. – К.: Форум, 2001. 10. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: За станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 року / За ред. С.С. Яценка. – К.: А.С.К., 2002. 11. Лесниевски-Костарева Т.А. Уголовное право. Словарь – справочник. – М.: Изд. Группа Норма-Инфра М, 2000. 12. Buchala K., Cwiakalski Z., Szewczyk M., Zoll A. Komentarz do Kodeksu karnego. Czesc sciogolna. – Warszawa, 1990. 13. Кримінальне право і законодавство України. Частина Особлива. Курс лекцій / За ред. М.Й. Коржанського. – К.: Атіка, 2001. 14. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Кантон, А.С.К., 2002. 15. Закон України: про державну службу. 16. Buchala K., Zoll A. Polskie prawo karne. – Warszawa, 1997. 17. Gardocki L. Prawo karne. – Warszawa, 1994. 18. Мельник М. Дача хабара: проблемні питання кваліфікації і звільнення від відповідальності // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1999. – № 4. – С. 37–40.

Roman Horbatyi

THE PROBLEM OF THE BRIBERY IN UKRAINIAN AND POLISH CRIMINAL LAW

The article reveals the problems of the bribery in Ukrainian and Polish criminal law.

УДК 343. 2/7

Оксана Горбата

ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ

У статті розкрито класифікацію злочинів у кримінальному праві України та Польщі.

На шляху до європейської співдружності нашими країнами зроблено значні поступи. З моменту прийняття та вступу у дію першого Кримінального кодексу незалежної України від 5 квітня 2001 року та нового Кримінального кодексу Польщі від 6 червня 1997 року розпочалася робота із забезпечення правильного їх розуміння, застосування та подальшого вдосконалення. У порівнянні з положеннями попередніх кодексів нові Кримінальні закони наших країн змінили значну кількість кримінально-правових інститутів, одночасно з'явилася низка істотно нових загальних положень законів про кримінальну відповідальність. Серед них особливу увагу привертає вирішення питання про класифікацію злочинів.

Враховуючи логічну природу права і формальну визначеність правових норм, відправними моментами для правової класифікації є її логічні та логіко-правові особливості. У логіці класифікація розглядається як розподіл предметів на взаємопов'язані класи відповідно до найбільш істотних ознак, притаманних предметам даного виду і які відрізняють їх від предметів інших видів [1; 2]. В науці кримінального права під класифікацією злочинів розуміється поділ їх на групи залежно від того чи іншого критерія [3; 4; 5; 6].

При цьому зазначається, що злочини відрізняються між собою як внутрішніми ознаками (мається на увазі їх зміст – охоронювані кримінальним законом об'єкти посягання, способи вчинення злочинів, суспільна небезпечність, вина особи), так і зовнішніми, тобто встановленим законом покаранням і його розміром. Так, у кримінальному праві класифікація злочинів може проводитись за різними підставами: за ознаками та видами об'

екту злочинів, за формами вини, за мотивами вчинення, за ознаками суб'єкта злочину, залежно від ступеня завершеності злочинної діяльності, за ступенем тяжкості наслідків і за іншими підставами [7; 8].

Групуючи вказані підстави класифікації та беручи до уваги її логічні передумови, в радянській науці кримінального права виділяли два види класифікації злочинів – природню і штучну. Природня розглядалася як класифікація, в основу якої покладено істотну ознаку, тобто ступінь суспільної небезпеки злочинів як головну матеріальну ознаку злочину. Штучними науковці називали класифікації злочинів в залежності від ознак та елементів складу злочину, тобто за ознаками об'єкту, об'єктивної сторони, суб'єкту та суб'єктивної сторони злочинів [9: 16–17]. Такі класифікації нерозривно пов'язані з так званою природньою класифікацією і виступають як додаткові у відношенні до першої, яка є основною. Вони дозволяють уточнити юридичний і соціальний зміст відповідних суспільно-небезпечних діянь, поглибити наше уявлення про їх взаємозв'язок і можуть бути використані для кваліфікації злочинів, відмежування їх від суміжних складів та для призначення покарання. Однак розвиток сучасного кримінального права глибоко пов'язаний з проблемою індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання залежно тільки від тяжкості злочину. Саме таку класифікацію містить новий Кримінальний кодекс України. Так, стаття 12 КК України, вперше у вітчизняному кримінальному законодавстві, класифікує злочини залежно від ступеня тяжкості на 4 групи: злочини невеликої тяжкості, злочини середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини [10: 131]. Зі змісту даної норми можемо зробити висновок, що за основу класифікації взятий матеріальний критерій – тяжкість злочину як його внутрішня соціальна сутність, небезпечність для охоронюваних Кримінальним законом певних суспільних відносин. Формальним же критерієм вказаної класифікації виступає вид покарання у вигляді позбавлення волі у формі розміру санкцій. Отже, граничним критерієм для злочинів невеликої тяжкості є покарання у виді позбавлення волі терміном не більше двох років або інше, більш м'яке покарання; для злочинів середньої тяжкості – покарання у виді позбавлення волі терміном не більше п'яти років; для тяжких злочинів – покарання у виді позбавлення волі терміном не більше десяти років; для особливо тяжких – покарання у виді позбавлення волі терміном понад десять років або довічного позбавлення волі.

Зазначимо, що дотепер питання класифікації злочинів в кримінальному законодавстві було вирішене лише наполовину. КК Української РСР, що був прийнятий у 1960 році, хоча й змінювався та доповнювався в останні роки, але в цілому мав серйозні вади, не відповідаючи сучасній теорії кримінального права [11: 6–7]. Так, Кримінальний кодекс 1960 р. виділяв тяжкі злочини (ст. 7–1) і злочини, що не представляють великої суспільної небезпеки (ст. 51), в свою чергу це змушувало законодавця постійно вносити зміни та доповнення до переліку тяжких злочинів (ст. 7–1), злочинів, при вчиненні яких не застосовується умовно-дострокове звільнення від покарання, заміна покарання більш м'яким (ст. 52–1), злочинів, при вчиненні яких умовно-дострокове звільнення від покарання і заміна покарання більш м'яким може бути застосовано після фактичного відбуття не менше визначеної частки призначеного строку покарання (ст. 52 КК УРСР 1960 р.) та інші. В Кримінальному кодексі України 2001 р., на відміну від Кримінального кодексу 1960 року визначене поняття не лише тяжкого злочину, а злочинів усіх ступенів тяжкості, при цьому замість переліку тяжких злочинів, як це було в КК 1960 р., ступінь тяжкості злочинів визначається залежно від самого суворого покарання, встановленого за нього статтею Особливої частини КК [12: 67, 171].

Отже, класифікація злочинів в ст. 12 нового Кримінального кодексу була проведена лише за одним критерієм – ступенем тяжкості злочинів, при цьому характер суспільної небезпеки не був взятий до уваги. Разом з тим, саме він виступає критерієм розподілу злочинів в Особливій частині КК по розділах. В цьому сенсі спірною виглядає точка зору Л.М. Кривоченко щодо суттєвості і універсальності класифікації лише за ступенем тяжкості як виразником суспільної небезпечності, яка в свою чергу "виражається в сукупності об'єктивних і суб'єктивних ознак злочину: важливості об'єкта, характері діяння, способах його вчинення, тяжкості наслідків, формі і видах вини, мотивах і меті тощо" [3: 75]. Так, М.І. Хавронюк, провівши математичний аналіз груп злочинів, об'єднаних у розділи

Особливої частини КК України, залежно від ступеня їх тяжкості у цілому дійшов до цікавого висновку, що найбільш тяжкими у цілому є злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, злочини проти основ національної безпеки України і військові злочини, а найменш тяжкими у цілому – злочини проти довкілля, проти виборчих, трудових, інших особистих прав і свобод людини і громадянина, злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж [13: 226–228]. Як бачимо, пріоритетними родовими об'єктами кримінально-правового захисту є мир, безпека людства і міжнародний правопорядок, основи національної безпеки України, військовий правопорядок, тоді як життя, здоров'я людини, її честь, гідність, недоторканість та безпека, проголошені ст. 3 Конституції України найвищою соціальною цінністю, посідають в даному переліку не перші місця. Окрім того, неврахування характеру суспільної небезпеки при класифікації злочинів та класифікація на основі лише одного критерія стали причинами наступних протиріч та непорозумінь, на які звертає увагу М.І. Хавронюк. Так, порівнюючи між собою склади злочинів, за вчинення яких КК передбачає ідентичні санкції, мусимо дійти хибного висновку, що однаковим є ступінь тяжкості, наприклад, таких злочинів: ч.1 ст. 119 (вбивство через необережність) і ч.2 ст. 350 (умисне нанесення побоїв службовій особі або громадянину, який виконує громадський обов'язок); ч.2 ст. 437 (ведення агресивної війни) і ч.3 ст. 289 (незаконне заволодіння транспортним засобом, вартість якого в двісті п'ятдесят разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян) тощо. Суттєво відрізняються між собою санкції, встановлені за злочини, які майже не відрізняються характером та ступенем суспільної небезпеки, за ступенем тяжкості ці злочини навіть віднесені до різних категорій, наприклад, вбивство двох або більше осіб, вчинене через необережність (ч. 2 ст. 119 КК), є тяжким злочином, карається позбавленням волі на строк від 5 до 8 років, а проведення клінічних випробувань лікарських засобів без письмової згоди пацієнта або законного представника, або стосовно неповнолітнього чи недієздатного, якщо ці дії спричинили смерть (ст. 141 КК), є злочином середньої тяжкості, бо санкція передбачає обмеження волі на строк від 3 до 5 років або позбавлення волі на той самий строк, тощо [13: 267, 269]. Окрім того, інколи санкція загальної кримінально-правової норми є більш суворою, ніж санкція спеціальної норми. Наприклад, контрабанда за попередньою змовою групою осіб або особою, раніше судимою за цей злочин (ч. 2 ст. 201 – загальний склад) карається позбавленням волі на строк від 5 до 12 років з конфіскацією предметів контрабанди і з конфіскацією майна. Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, скоєна повторно чи за попередньою змовою осіб, а також, якщо предметом контрабанди були особливо небезпечні наркотичні засоби чи психотропні речовини або наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги чи прекурсори у великих розмірах (ч. 2 ст. 305 КК – спеціальний склад), карається позбавленням волі на строк від 5 до 10 років з конфіскацією предметів контрабанди і з конфіскацією майна, тощо.

Вищенаведені аргументи дають нам можливість ще раз стверджувати, що в основі законодавчого поділу злочинів на певні категорії в Кримінальному кодексі України покладено лише один критерій – ступінь тяжкості злочинів, а не два, тобто ступінь тяжкості злочинів і характер і ступінь суспільної небезпечності, на чому, доречі, наголошує П.С. Матишевський [5: 79]. Про необхідність врахування характеру суспільної небезпеки при класифікації злочинів та законодавчої класифікації злочинів за іншими критеріями, окрім зазначеного в ст. 12 КК, між іншим, за об'єктом посягання та суб'єктом вчинення злочинів свідчить звернення уваги кола науковців та практиків до проблем, що виникають під час віднесення тієї чи іншої групи злочинів до певного класифікаційного класу [14; 15].

Класифікація злочинів у новому Кримінальному кодексі за одним критерієм без врахування форми вини призвела до того, що особливо тяжкими, тяжкими злочинами, злочинами середньої та невеликої тяжкості можуть бути як умисні, так і необережні злочини, адже в ст. 12 КК відсутнє посилання, до якої групи за ступенем тяжкості можуть відноситись необережні злочини. Так, Кримінальний кодекс містить склади необережних злочинів, за які передбачене покарання у виді позбавлення волі терміном понад десять

років. Наприклад, злочин, передбачений ч. 2 ст. 274 КК – порушення на виробництві правил ядерної або радіаційної безпеки особою, яка зобов'язана їх дотримувати, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки – карається позбавленням волі терміном від трьох до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю терміном до трьох років; та інші. Такі злочини вважаємо особливо тяжкими на підставі поданої в законі класифікації. Не можна однозначно стверджувати, що позиція законодавця в даному випадку є цілком слушною, бездоганною і безспірною, адже які б тяжкі наслідки не настали від таких злочинів, самі по собі необережні злочини менше суспільно небезпечні, ніж навмисні, а віднесення їх до однієї класифікаційної групи лише за розміром санкції прирівнює їх суспільну небезпечність. Науковці пояснюють такий підхід законодавця тим, що злочини, передбачені окремими статтями КК, можуть бути вчинені як умисно, так і з необережності [16: 52–53]. Тому при аналізі понять особливо тяжкого злочину, тяжкого, злочину середньої та злочину невеликої тяжкості ними наголошується, що відповідно до змісту ст. 12 КК до певної класифікаційної групи можуть входити злочини як умисні, так і необережні [17: 38–39].

Про неоднозначність і спірність питання класифікації злочинів без урахування форми вини свідчить історія прийняття Кримінального кодексу України, кількість пропозицій та дискусій, що відбувалися в Верховній Раді під час обговорення ст. 12 "Класифікація злочинів". Так, в тексті проекту КК, поданого Кабінетом Міністрів України і редактованого Комітетом Верховної Ради з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією і Комітетом з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, який був прийнятий в першому читанні, класифікація злочинів була проведена із урахуванням суб'єктивної сторони злочинів – вини в формі умислу чи необережності. Так, злочинами невеликої тяжкості пропонувалося визнати умисні злочини, за які законом передбачене покарання у виді позбавлення волі терміном не більше двох років або інше, м'якше покарання, та необережні злочини, за які законом передбачене покарання у виді позбавлення волі терміном не більше трьох років або інше, м'якше покарання. Злочинами середньої тяжкості відповідно мали стати умисні злочини, за які законом передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років, та необережні злочини, за які законом передбачене покарання у виді позбавлення волі терміном не більше восьми років. Тяжкими злочинами пропонувалося назвати умисні злочини, за які законом передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше десяти років, та необережні злочини, за які законом передбачене покарання у виді позбавлення волі терміном понад вісім років. Особливо тяжкими злочинами мали бути лише умисні злочини, за які законом передбачене покарання у виді позбавлення волі терміном понад десять років або довічне позбавлення волі. В наступних читання така редакція ст. 12 зникла, але група народних депутатів все-таки наполягали на поверненні до вище наведеної класифікації під час розгляду даної статті в третьому читанні. Цікаво, що в ст. 15 Кримінального кодексу РФ "Категорії злочинів", яка є досить схожою на ст. 12 КК України, класифікація злочинів проведена з частковим урахуванням форми вини, адже відповідно до ст. 15 КК РФ злочинами невеликої тяжкості, середньої тяжкості та тяжкими одночасно можуть бути як умисні, так і необережні злочини, але межа покарання для злочинів кожної з названих класифікаційних груп є однаковою для умисних і необережних злочинів: для злочинів невеликої тяжкості – позбавлення волі терміном не більше двох років, для злочинів середньої тяжкості – позбавлення волі терміном не більше п'яти років, для тяжких злочинів – позбавлення волі терміном не більше десяти років. На відміну від КК України, КК РФ особливо тяжкими злочинами називає лише умисні діяння, за вчинення яких передбачене покарання у виді позбавлення волі терміном більше десяти років або більш суворе покарання [19: 20–22].

На відміну від Кримінального кодексу України, Кримінальний кодекс Польщі проводить законодавчу класифікацію злочинів не за одним, а за двома критеріями. Так, відповідно до ст. 7 КК Польщі злочином є тяжкий злочин (*zbrodnia*) чи проступок (*wystepeki*). Тяжкий злочин – це заборонене діяння, за яке передбачене покарання у вигляді позбавлення волі терміном не менше 3 років або більш суворе покарання. Проступок – це заборонене діяння, за яке передбачений штраф у розмірі більше 30 денних ставок, пока-

рання у вигляді обмеження волі або покарання у вигляді позбавлення волі терміном більше 1 місяця. Як бачимо, в даній статті присутня класифікація лише за ступенем тяжкості злочинів, як і в Кримінальному кодексі України. Але разом з тим в наступній ст. 8 вказується, що тяжкий злочин можна вчинити тільки умисно, а проступок як умисно, так і необережно. Польський законодавець при вирішенні питання класифікації злочинів, на наш погляд, слушно звертається до відповідної форми вини – умисної чи необережної, адже необережні злочини у порівнянні з умисними загрожують меншою суспільною небезпекою. В даній класифікації формальним критерієм також виступають відповідні санкції за вчинення злочинів. Окрім того, при вирішенні питання про віднесення того чи іншого злочину до класифікаційної групи обов'язково повинно бути вирішене питання вини. Запровадивши таку класифікацію, новий КК Польщі 1997 року змінив положення КК від 1969 року, згідно з яким було проведено класифікацію лише за одним критерієм – ступенем тяжкості і було визначено два види злочинів – тяжкі та менш тяжкі [21: 4–5].

Окрім наведених класифікацій в Кримінальних кодексах Польщі і України, законодавчі класифікації за іншими критеріями відсутні. Так в ст. 12 КК України відсутня також класифікація за іншими, окрім вини, ознаками суб'єктивної сторони, а також за іншими, вже згадуваними ознаками, що мають істотне значення для кваліфікації діяння. Водночас чинний Кримінальний кодекс України називає інші, окрім зазначених в ст. 12, категорії злочинів: особливо тяжкий злочин проти прав та свобод громадян України або інтересів України (ст. 8), особливо тяжкий злочин, вчинений умисно і поєднаний з насильством над потерпілим; тяжкий злочин, вчинений умисно і пов'язаний з спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків (ч. 2 ст. 43), вперше вчинений злочин невеликої тяжкості (ст. 45, 46, 48), вперше вчинений злочин невеликої або середньої тяжкості, якщо особа, яка вчинила злочин, щиро покалася (ст. 47), злочин проти миру та безпеки людства (ч. 5 ст. 49), тяжкий та особливо тяжкий корисливий злочин (ч. 2 ст. 59), умисний тяжкий чи особливо тяжкий злочин (ч. 2 ст. 70), необережний тяжкий злочин, необережний особливо тяжкий злочин (ч. 3 ст. 81), умисний злочин, вчинений протягом невідбутої частини покарання (ч. 4 ст. 82), вчинений повторно злочин невеликої тяжкості; особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини (ч. 3 ст. 102 КК України) тощо.

В науці кримінального права Польщі також називаються інші, крім передбачених законодавчо, види злочинів. Так наприклад, пропонується виділяти такі види як злочини, вчинені шляхом дій та злочини, вчинені шляхом бездіяльності, формальні (безнаслідкові) та матеріальні (наслідкові) злочини, відповідно до форми вини злочини умисні, необережні та зі змішаною формою вини; пропонується класифікація відповідно до суб'єкта злочину та до об'єкта посягань [22; 23; 24].

Вирішальне значення законодавчо представленої класифікації злочинів обумовило активну зацікавленість науковців та практиків вказаною проблемою. Так, з'явилися ряд коментарів у засобах масової інформації. Серед них зустрічаються тлумачення відповідних положень про класифікацію злочинів в супереч їх змісту. Так, В.А. Клименко, який опублікував статтю "Класифікація злочинів у кримінальному законодавстві", аналізуючи систему норм Особливої частини КК України та групує злочини на певні класифікаційні категорії на основі ст. 12 КК, дійшов до висновку, що одне і те ж діяння може бути одночасно і злочином невеликої тяжкості, і середньої тяжкості, і тяжким, або середньої тяжкості, тяжким і навіть особливо тяжким. Як приклади, автор наводить санкції за злочини, передбачені ч. 3 ст. 188 та ч. 2 ст. 194. Дійшовши такого хибного висновку, В.А. Клименко пропонує зазначити в ст. 12 КК не тільки верхню межу покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, а й нижню межу. А до того моменту питання про віднесення того чи іншого злочину до певної класифікаційної групи вирішує суд, а не законодавець [25]. Ми вважаємо таку позицію хибною. При класифікації злочинів враховуються максимальні покарання, передбачені відповідними статтями Особливої частини КК, а не ті, які може обрати суд для конкретної особи в кожному конкретному випадку. Чітке визначення максимального розміру покарання є однозначною вимогою закону, що в свою чергу не дозволяє судді за власним розсудом відносити вчинений особою злочин до певної категорії. Якщо ж говорити про дані в ст. 12 формулювання верхньої межі покаран-

ня, треба зауважити, що злочин визнається злочином невеликої тяжкості, якщо за нього передбачене покарання у виді позбавлення волі терміном від одного до двох років включно, тобто не більше двох років. Злочином середньої тяжкості є злочин, за який верхня межа покарання у виді позбавлення волі перевищує два роки, але не перевищує п'яти років. Аналогічно тяжким злочином є злочин, за який верхня межа покарання у виді позбавлення волі перевищує п'ять років, але не може перевищувати десяти років. При цьому нижня межа покарання за вказані злочини до уваги не береться. Злочин є особливо тяжким, якщо за нього може бути призначене покарання у виді позбавлення волі на строк, який перевищує десять років, незалежно від того, якою є нижня межа даного виду покарання, встановлена санкцією Особливої частини КК. Отже, вищенаведений приклад тлумачення положень ст. 12 КК України є помилковим і може зашкодити правозастосовчій практиці.

Передбачена в Кримінальних кодексах класифікація злочинів визначає конструкцію багатьох інститутів кримінального права, диференціює кримінальну відповідальність, впливає на структуру санкцій статей Особливої частини Кримінального кодексу. Окрім того, що питання класифікації злочинів може мати значення у кримінальній політиці держави (при розробці програм боротьби із злочинністю, міжнародного співробітництва з питань боротьби із злочинністю, визначення структури правоохоронних органів, органів пенітенціарної системи, кримінальної статистики тощо), чітке віднесення злочину до окремої групи має значення для вирішення низки питань. Наприклад, для визначення чинності закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених за межами держави іноземцями та особами без громадянства; визначення підстав кримінальної відповідальності за готування до злочину; поняття злочинної організації; обставин, що виключають злочинність діяння; підстав і умов звільнення від кримінальної відповідальності; строків давності; застосування та призначення окремих покарань; підстав і умов звільнення від покарання та його відбування; визначення встановлення строків погашення судимості, виду кримінально-виконавчої установи, провадження у кримінальних справах, застосування амністії, наявності підстав для встановлення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, тощо.

Майже всі інститути як Загальної, так і Особливої частини Кримінальних кодексів нерозривно пов'язані з класифікацією злочинів. Так, відповідно до п. 18 другого розділу Прикінцевих і перехідних положень нового КК України, при вирішенні питання про віднесення злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України 1960 року, які були вчинені до набрання чинності КК 2001 року, до злочинів невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжких або особливо тяжких слід керуватися ст. 12 нового КК, якщо це пом'якшує кримінальну відповідальність осіб, які вчинили злочини до набрання чинності новим КК України. В інших випадках повинні застосовуватись відповідні положення Кримінального кодексу України 1960 року.

Крім того, класифікація злочинів має значення для вирішення низки питань в інших, окрім кримінального, законодавствах. Так, у виправно-трудовому праві України віднесення злочину, вчиненого собою, до певної класифікаційної групи впливає на визначення засудженому виду виправно-трудової установи з відповідним режимом [26: 5]. Застарілість окремих положень Виправно-трудового кодексу України, невідповідність їх положенням нового КК, зокрема ст. 12 "Класифікація злочинів", призвела до суттєвих прогалин в регулюванні даного питання, а саме порядку розподілу і направлення осіб, засуджених до позбавлення волі до відповідних виправно-трудових установ. Для розв'язання цієї складної ситуації Державний департамент України з питань виконання покарань пішов на відчайдушний крок - була розроблена і прийнята Інструкція про порядок розподілу і направлення осіб, засуджених до позбавлення волі, зі слідчих ізоляторів (тюрем) до виправно-трудових установ, яка встановлює та регламентує вказані питання відповідно до положень нового КК України [27]. Використання положень даної інструкції протирічить положенням Виправно-трудового кодексу, адже відповідно до третього розділу ВТК України порядок і умови виконання покарання у вигляді позбавлення волі встановлюються та регулюються даним кодексом, а не підзаконними актами, а вид виправно-трудової установи з відповідним режимом, в якій засуджені відбувають покарання, дійс-

но визначається Державним департаментом України з питань виконання покарань, але лише на основі відповідних положень Кримінального та Виправно-трудоного кодексів України.

Отже, можемо зробити висновок, що проведена в Кримінальному кодексі України класифікація лише за одним критерієм, тобто за ступенем тяжкості як обсягу суспільної небезпеки злочинів, що посягають на один об'єкт і заподіюють йому шкоду одного і того самого виду, та класифікація в Кримінальному кодексі Польщі з урахуванням двох критеріїв - суспільної небезпеки та форми вини, не є досконалыми. Вищенаведені положення свідчать про необхідність звернення особливої уваги науковців до вказаних проблем, які в свою чергу потребують ґрунтовного, комплексного дослідження, переймання позитивного досвіду законодавчої практики наших країн.

Список використаних джерел

1. Бабаев В. К. Советское право как логическая система. – М., 1978.
2. Большая советская энциклопедия. 3-е изд. – М.: Сов. Энциклопедия, 1973. – Т. 12.
3. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ-Харків: Юрінком Інтер-Право, 2001.
4. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Під загальною редакцією Потебенька М.О., Гончаренка В.Г. Загальна частина. – К.: Форум, 2001.
5. Матишевський П.С. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студ. юрид. вузів і факультетів. – К.: А.С.К., 2001.
6. Кривоченко Л.Н. Классификация преступлений. – Харьков: Вища школа, 1987.
6. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна. Курс лекцій / За ред. М.Й. Коржанського. – К: Атіка, 2001.
7. Коржанський М.Й. Науковий коментар Кримінального кодексу України. – К: Атіка, Академія, Ельга-Н, 2001.
8. Классификация преступлений и ее значение для деятельности органов внутренних дел. Учебное пособие. / Под ред. Загородникова Н.И. – М., МВШМ МВД СССР, 1983.
9. Кримінальний Кодекс України. Прийнятий Верховною Радою України 5 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26.
10. Сташис В., Тацій В. Новий Кримінальний кодекс України // Право України. – 2001.
11. Сташис В., Тацій В. Новий Кримінальний кодекс України // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 106. – 16 червня. – С. 6–7.
12. Навроцький В.О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.). – К.: Атіка, 2001. – С. 67, 171.
13. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. Упор. та попереднє слово: М.І. Мельник, М.І. Хавронюк / М.І. Хавронюк Категорії злочинів і санкції Особливої частини КК України: наукові дослідження та деякі висновки. За ред. М.І. Мельника. – К.: А.С.К., 2001.
14. Лісовий В. "Комп'ютерні" злочини: питання кваліфікації // Право України. – 2002. – № 2. – С. 86–88.
15. Біленчук П.Д., Романюк Б.В., Цимбалюк В.С. та ін. Комп'ютерна злочинність. Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2002. – 240 с.
16. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, А.С.К., 2002.
17. Уголовный кодекс Украины. Комментарий / Под ред. Ю.А. Кармазина и Е.Л. Стрельцова. – Харьков: ООО "Одиссей", 2001.
18. Порівняльна таблиця до проекту Закону України "Кримінальний кодекс України (Загальна частина)". Автори: Кабінет Міністрів України. Автори остаточної редакції: Народні депутати України – члени Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності та боротьби з організованою злочинністю і корупцією. Дата розгляду в комітеті: 10.06.99–11.06.99. Верховна Рада України. Секретаріат. Реєстраційний № 1029 (Друге читання). – 115 с.
19. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под ред. Ю.И. Скуратова, В.М. Лебедева. – 3-е изд., изм. и доп. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА М), 2001.
20. Kodeks Karny Polski ze skrowidzem (uchwalony 6 czerwca 1997 r., wszedl w zycie 1 wtzesnia 1998 r.) Wprowadzenie Tadeusz Wojarski. – Zakamysze, 2000.
21. Уголовный Кодекс Республики Польша / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой. Пер. с польск. Д.А. Барилевич и др.; Адапт. пер. и науч. ред. Э.А. Саркисова, А.И. Лукашов. – Минск, 1998.
22. Buchala K.,

Cwiakalski Z., Szewczyk M., Zoll A. Komentarz do Kodeksu karnego. Czesc ogolna. – Warszawa, 1990. 23. Gardocki L. Prawo karne. – Warszawa, 1994. 24. Buchala K., Zoll A. Polskie prawo karne. – Warszawa, 1997. 25. Клименко В. Класифікація злочинів у кримінальному законодавстві // Юридичний Вісник України. – 2001. – 9–15 червня; 26. Виправно-трудоий кодекс України. Затверджений Законом Української РСР від 23 грудня 1970 року. Зі змінами станом на 28 серпня 2001 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – № 1. – Ст. 5. 27. Про порядок розподілу і направлення осіб, засуджених до позбавлення волі, зі слідчих ізоляторів (тюрем) до виправно-трудоих установ: Інструкція, затверджена Наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань 30.08.2001. – № 157. – Зареєстровано в Міністерстві Юстиції України 20.09.2001. – № 829/6020.

Oksana Horbata

THE PROBLEM OF DELINQUENCIES CLASSIFICATION IN UKRAINIAN AND POLISH CRIMINAL LAW

The article comprises the delinquencie classification in Ukrainian and Polish criminal law.

УДК 94 (477)

Роксолана Любицька

ПОЛЬСЬКИЙ КОСТЕЛ В СЕЛІ ГОДОВИЦЯ: БУТИ ЧИ НЕ БУТИ?

Важливу роль у статті відведено збереженню архітектурної пам'ятки епохи бароко.

У вивченні архітектурної спадщини є два основні джерела: різноманітні архівні документи, іконографічні й бібліографічні матеріали, в яких йдеться про створення й існування пам'ятки і сама пам'ятка в натурі.

Лише на початку ХХ століття в Україні, як і в багатьох європейських країнах, реставрацію починають проводити не на романтичному піднесенні чи згідно з фантазіями політичних діячів, а на наукових засадах. Виникла потреба повернути деяким історичним будівлям первинну форму, оскільки в очах суспільства вони ставали не лише свідками розвитку нації, а й символами її становлення і прогресу. Сформувалося поняття пам'ятки архітектури – об'єкта реставраційної діяльності. Однак після семидесятилітньої перерви полем архітектурної реставрації стає та частина життєвого середовища суспільства, яка виділяється і набуває статусу пам'яток. Тому пам'яткоохоронні справи і реставраційні заходи взаємопов'язані найтісніше.

Реставраційна діяльність в галузі архітектури цілком залежить від суспільної свідомості народу його ставлення до культурної спадщини, бажання зберегти для себе і нащадків у непонівеченому вигляді найяскравіші взірці багатомістової історії.

Отже, як свідчить Słownik geograficzny Królestwa Polskiego 1882 р. [1: 88] село Годовиця (Hodowica) знаходиться на відстані 12 км від Львова, воно розміщене над річкою Чирчик, яка бере початок в селі Басівка. Парафія римо-католицька належить до деканату щирецького. До цієї парафії належали: Басівка, Малечковичі, Пустомити. Як свідчать акти парафія існувала ще в ХІІІ столітті. У 1758 році на кошти Степана Мікульського, був побудований костел. В 1774 році годовицький костел Всіх Святих був освячений. Ян – український староста передав село під юрисдикцію костелу св. Яна, що знаходився в

передмісті Львова і монастирю св. Базилика у Львові. З 1864 року в Годовиці функціонує школа.

Проект костелу виконав Бернард Меретин (Merder, Meretini), німець за походженням, що замолоду приїхав на терени України, тут одружився і працював усе життя. Легкий у своїй конструкції костел Всіх Святих є взірцем талановитого архітектора, який тонко відчув основні засади барокової архітектури, її внутрішню специфіку. Годовицький костел в плані має грецький хрест. Принцип архітектури бароко збережений, але з меншою помпезністю архітектурних форм, що гостро вимальовує індивідуальність творця.

Акцентом головного фасаду костелу з його трикутними фронтонами та виступаючими карнизами є скульптурні вази. Споруду оживляють пілястри та капітелі, стилізоване листя аканта, картуші і, характерні для бароко, піварочні вікна. Основна увага ставилась на головний фасад, бокові простіші.

Стилістично подібними до годовицького костелу є кілька інших робіт Бернарда Меретина, зокрема на теренах Львівщини це: костел в селі Наварія та церква св. Юра у Львові, яка стала вінцем творчості майстра.

Відомий майстер скульптурної пластики І.Пінзель, який довгий час співпрацював з Б. Меретином виконав скульптурний ансамбль для костелу Всіх Святих. Для великого вівтаря, імітованого поліхромією на центральній стіні, майстер створив композицію, в склад якої входять окремі скульптурні групи: "Жертвоприношення Авраама", "Самсон, що роздирає пащу лева", Розп'яття з пристоячими та переносне Розп'яття, які можна віднести до досягнень світового рівня. Особливу увагу в свій час привернув рельєф "Христос в храмі", що знаходився на амвоні. Виявлені на зворотному боці підпис і печатка Б.Меретина викликали дискусію серед дослідників. Деякі з них навіть висунули гіпотезу, що таємничий Майстер Пінзель і архітектор Бернард Меретин – одна й та сама особа.

На сьогодні, інтер'єр храму порожній, починаючи від зірваної долівки і завершуючи дахом в аварійному стані. Чи не найбільшої шкоди зазнав костел під час підпалу в 80-х роках ХХ ст. Фасад храму в трохи кращому стані, хоча, звичайно, також потребує реставрації.

Чи можливо й доцільно відреставрувати годовицький костел?

Насамперед його потрібно зберегти вже навіть як пам'ятку архітектури – щоб не зупинилася чудова традиція творити за законами краси.

В даному випадку пам'ятка свідчить про те, що будучи позбавленою будь-якого контролю державних та громадських органів охорони, вона доведена до зруйнування.

На превеликий жаль, доля цього костелу – не прикрий виняток. Відсутність контролю пам'яткоохоронних органів породжує безкарність вандалізму.

Ретельний аналіз будівельних матеріалів, всебічне вивчення конструкцій, зняття різночасових нашарувань, виконання точних археологічних обмірів, докладна фотофіксація досягається лише в процесі реставрації. Під час неї з'являється інформація щодо об'єкта, яка здебільшого є єдиним джерелом об'єктивних знань.

Лише своєчасний ремонт, який має супроводжуватись додатковим дослідженням та новими елементами реставрації, допоможе і надалі зберегти цю скарбницю української культури, зокрема, архітектури.

Саме в контексті взаємної українсько-польської співпраці можна говорити про реставраційну діяльність годовицького костелу.

Список використаних джерел

1. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. – Warszawa: 1882 – Т.3. – S.88–89.
2. Dobrowolski T. // Sztuka Polska od czasów najdawniejszych do ostatnich. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1974.
3. З історії української реставрації / За ред. В.Тимофієнка; Упоряд.: В.Отченашенко, А.Антонюк. – К.: Українознавство, 1996. – 276 с.
4. Логвин Г.Н. // По Україні. – К.: Мистецтво, 1968. – С. 235–239.
5. Неживий О. У квадраті N...// Пам'ятки України. – 1989. – С. 8.
6. Українське бароко та європейський контекст / Відпов. Ред. О.К. Федорук. – К.: Наук. думка, 1991. – 254 с.

Roksolana Ljubytska

POLISH CHURCH IN HODOVYTSYA VILLAGE: TO BE OR NOT TO BE?

The author pays attention to the problem of baroque architectural monument remairing.

УДК 94 (477)

Неля Шпичко

КАТОЛИЦЬКІ ЧЕРНЕЧІ ОРДЕНИ НА ТЕРЕНАХ ПОДІЛЛЯ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

У статті розкрито діяльність католицьких чернечих орденів на теренах Поділля.

Історія римського католицизму і Подільської дієцезії нерозривно пов'язана з діяльністю польських громад, які стали носіями католицизму на теренах краю. Утворення Кам'янець-Подільської дієцезії припадає на XIV століття і саме з цього часу даються перші згадки про діяльність чернечих орденів, переважну кількість братів яких складали поляки. Від утворення дієцезії до самого початку XVII століття провідну роль у духовному житті католиків Поділля відігравали домініканці та францисканці. Саме домініканці стали засновниками дієцезії, посадовивши на єпископську кафедру братів свого ордену. Брати цього ордену будували храми і монастирі у Барі, Брацлаві, Сокольці, Шаргороді, Браїлові, Літині, Томашполі, Смотричі, Сатанові, Кам'янці-Подільському [4: 50].

Завдяки діяльності францисканців та домініканців католицизм інтенсивно розповсюджувався на Поділлі, залучаючи автохтонне населення. Та францисканці утримались на Поділлі недовго, на відміну від єзуїтського ордену "Брати товариства Ісуса" утвердились в Кам'янець-Подільському і Барі у XVII столітті. Барський староста Станіслав Жолкевський заснував єзуїтський монастир і підтримував його матеріально [2: 39]. При Барському монастирі було відкрито і колегіум.

Одночасно із заснуванням єзуїтських колегіумів у Барі і Кам'янці-Подільському було затверджено єзуїтську резиденцію у Вінниці [4: 49]. Єзуїти активно займались вихованням та освітою молоді, великого значення надавали розвитку навчальних закладів та програм викладання учбових дисциплін.

У період XVII–XVIII століть відзначається посиленою католицькою пропагандою. Зростає число храмів, які з'являються в Летичеві, Гайсині, Городку, Вінниці [1].

Окрім вище згаданих домініканців, францисканців та єзуїтів, на Поділлі з'являються бернардини, босі кармеліти, тринітари. Наприкінці XVIII століття до них приєднуються уніатські ордени, базиліани, василіани, єзуїти [2: 524].

Таким чином, завдяки зміцненню католицизму на Поділлі з'являються чернечі ордени, які, будуючи костели, надавали їм іменні орденські назви. Завдячуючи впливу усіх вище згаданих орденів, католицизм проникає у всі верстви населення краю через діяльність шкіл і колегіумів, які закладались монахами у різних містах, містечках і селах Поділля. Викладання у цих закладах проводилося польською мовою. На повну силу здійснювався процес окатоличення населення, який викликав обурення і протидію православних.

У XIX столітті за часів приєднання Поділля до Росії кількість прихильників римокатолицької церкви значно зменшилась, що стало наслідком політики російського самодержавства. Це спричинило і занепад католицьких чернечих орденів, які були носіями не лише віри, але й культури і просвітництва [2: 525].

Відродження діяльності чернечих орденів спостерігаємо з кінця 80 – на початку 90-х років ХХ століття. Яскравим прикладом культурно-просвітницької діяльності польських католиків слугує функціонування у м. Вінниця ордену Братів Менших Капуцинів, що відбудували свій храм і монастир в центрі міста.

Важливою подією в житті не лише католиків, але усіх мешканців міста, взагалі, стала реставрація орденом органу, який з 1990 року після захоплення православними приміщення Будинку органної музики (до 1865 року – Домініканський собор, потім – православний Преображенський собор, а за часів воєвничого атеїзму – спортивний зал) в понівеченому стані знаходився на складі одного з місцевих заводів.

Відроджений орган вперше зазвучав у травні 1998 року під руками польського майстра-реставратора та органіста Єжи Куклі. Під керівництвом настоятеля храму Діви Марії Ангельської, де знаходиться орган, брата Юстина Русіна ченці прийшли до ідеї проведення щорічних фестивалів органної та камерної музики. Перший фестиваль відбувся у 1999 році.

Відтоді вже тричі восени протягом двох місяців у недільні вечори орган запрошує шанувальників. На трьох фестивалях свою майстерність продемонстрували музиканти з України, Польщі, Білорусі, Молдови, Латвії, Росії та Великобританії. Концерти фестивалів відвідують не лише парафіяни а й велика кількість студентів, інтелігенції міста тощо.

Брати Менші Капуцини, що займаються місіонерською діяльністю у місті, велику увагу приділяють роботі з дітьми. Саме для найменших парафіян була створена дитяча християнська телевізійна програма "Надія", що з 1994 року демонструється на місцевих каналах телебачення, а в останні роки – і в п'яти регіонах України. Спрямованість програми – не тільки катехизація дітей, але й їх культурно-інтелектуальний розвиток. Тому в програмі є тематичні сторінки: "Бабусині казки", "Жарти", "Мала лабораторія майстерності", "Музична" тощо.

Сучасна діяльність ордену Братів Менших Капуцинів, переважну кількість яких складають поляки, свідчать про можливість і перспективність співпраці релігійних, культурних та гуманітарних інститутів, які спільними зусиллями вирішують проблему формування нового типу особистості ХХІ століття.

Список використаних джерел

1. Abraham B. Założenie biskupstwa Łacińskiego w Kamieńcu Podokskim. – Lwow, 1912. – 220 s.
2. Батюшков П.Н. Подолія. // Историческое описание. – С.Петербург, 1891.–594 с.
3. Державний архів Вінницької області. – Ф.19. – Оп.1. – Спр. 3. – Арк.2.
4. Симашкевич М. Римское католичество и его епархия в Подолии. – Каменець-Подольськ, 1972: Типографія Подольського Губернського управління. – 600 с.

Nela Szpyszko

CATHOLIC MORK ORDERS ON THE GROUNDS OF PODILLYA: HISTORY AND PRESENCE

The article depicts the activity of the catholic mark or ders on the grounds of Podillya.

УДК 94 (4)

Віталій Лесняк

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ РОЗПОДІЛУ ВЛАД У РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА

У статті розглянуто суть принципу розподілу влад та особливості його реалізації в Республіці Польща.

Державні функції в кожній країні здійснюються розгалуженою системою спеціально створених органів. Серед них завжди виділяються найвищі органи влади – парламент, глава держави, уряд, а також конституційний та верховний суди. Саме вони реалізують основні владні повноваження і їхня діяльність набуває політичної значущості. Тільки дослідивши роботу найвищих органів, можна повною мірою визначити, в яких формах робиться "велика політика", на яких засадах діє державний механізм.

"У сучасній правовій науці принцип розподілу влад прийнято відносити до основ демократичного конституційного ладу" [3: 20]. Даний принцип діє чи не в усіх правових державах, але способи розподілу та взаємодії влад далеко неоднакові. Тому й доцільність та актуальність дослідження даної проблеми зумовлюється спрямованістю на пізнання устрою держав, основних принципів реалізації влади у них. Навіть "Статут Юнеско передбачає зміцнення взаєморозуміння між народами шляхом розвитку у світовому масштабі вивчення зарубіжного права" [5: 29].

Принцип розподілу влад одночасно є "політико-правовою доктриною та конституційним принципом" [3: 6], який передбачає "конституційне розмежування владних компетенцій та повноважень між законодавчою, виконавчою і судовою гілками влади" [2: 112]. Іншими словами, цей принцип "означає, що кожна з влад діє самостійно і не втручається в повноваження іншої" [4: 18].

Розподіл влад як політико-правова доктрина має глибокі історичні корені. Як правило, авторство приписують англійцю Джону Локку та французу Шарлю Монтеск'є [1: 12]. Інші дослідники йдуть ще глибше, називаючи стародавніх мудреців Аристотеля, Епікура та Полібія [3: 6; 6: 20]. А вчений П. Баренбойм намагається ще більш удревнити дану доктрину та звертається до Біблії, мотивуючи це тим, що "саме там вперше незалежна судова влада протиставляється владі царській" [1: 12].

Чинну Конституцію Республіки Польща [8] прийнято 25 травня 1997 р. за результатами референдуму. Саме вона зафіксує реалізацію принципу розподілу влад в Республіці Польща (ст.10).

Згідно зі ст.95 Конституції, "законодавча влада в Республіці Польща здійснюється Сеймом і Сенатом". Іншими словами, тут функціонує двопалатний парламент. Нижня палата – Сейм – складається з 460 депутатів, які обираються шляхом загальних і прямих виборів за пропорційною системою терміном на чотири роки. У такий же спосіб і на такий самий термін обирається верхня палата – Сенат, до складу якого входить 100 сенаторів. Конституція не відкидає можливості суміщення мандатів депутата або сенатора з посадою члена уряду.

Сейм може саморозпуститися, ухваливши відповідне рішення кваліфікованою більшістю у дві третини від свого складу. Нижня палата може бути розпущена достроково главою держави в разі, коли передбачена Конституцією процедура формування уряду виявиться нерезультативною, а також за умов, якщо протягом чотирьох місяців після його подання державний бюджет не буде ухвалено палатами. У разі саморозпуску і розпуску Сейму закінчується достроково і термін повноважень Сенату.

Усі законопроекти спочатку розглядаються в Сеймі і лише після цього передаються до Сенату. При цьому правом законодавчої ініціативи наділено депутатів, сенаторів,

главу держави і уряд. Передбачено також народну законодавчу ініціативу, здійснювану від імені 100 тис. виборців. Сенат може відхилити або змінити ухвалений нижньою палатою законопроект, але це рішення має реальне значення тільки за умов, якщо Сейм не відхилить його абсолютною більшістю голосів. На прийнятій палатами закон глава держави може накласти вето, яке долається кваліфікованою більшістю у три п'ятих від не менше, ніж половини складу при повторному голосуванні тільки в нижній палаті. Важливим є й те, що Сенат не може відхилити ухвалений Сеймом проект закону про державний бюджет, – він обмежений лише можливістю вносити до нього зміни. Отже, й тут останнє слово належить нижній палаті.

Про пріоритетну компетенцію нижньої палати свідчить і те, що тільки вона може здійснювати функцію парламентського контролю за урядом. Тільки Сейм може висловити недовіру урядові або його окремим членам, а депутати наділені правом запиту (інтерпеляції) до глави уряду або окремих міністрів. Уряд зобов'язаний подавати саме Сейму звіт про виконання закону про державний бюджет. До компетенції саме нижньої палати віднесено прийняття рішення про стан війни і про проголошення миру. Нарешті, за рішенням Сейму може бути призначено референдум, хоча, водночас, його може призначити і глава держави за згодою Сенату.

Відповідно до ст.126 Конституції, "Президент Республіки Польща є вищим представником Республіки Польща і гарантом наступництва державної влади. Президент повинен забезпечувати додержання Конституції, він стоїть на сторожі суверенітету і безпеки держави, недоторканності і цілісності її території". Президент обирається шляхом загальних і прямих виборів терміном на п'ять років. При цьому одна особа може бути повторно обрана лише один раз.

Серед повноважень Президента слід виділити його право ратифікувати і денонсувати міжнародні договори (про що він сповіщає Сейм і Сенат), призначати і відкликати представників в іноземних державах і при міжнародних організаціях, за поданням глави уряду оголошувати загальну або часткову мобілізацію, на три місяці вводити надзвичайний стан, який може бути продовжений ще на два місяці за згодою Сейму. Президент уповноважений звертатися з посланнями до палат парламенту, призначати суддів за пропозицією спеціального органу – Судової ради – тощо. За Конституцією, дорадчим органом при Президентові з питань внутрішньої і зовнішньої безпеки є Рада національної безпеки. Частина актів глави держави має бути контрасигнована главою уряду, котрий несе за них відповідальність перед Сеймом.

Уряд – Рада Міністрів – визначено в Конституції як такий орган, що "здійснює внутрішню і зовнішню політику Республіки Польща" (ст.146). Керує роботою уряду Голова Ради Міністрів, який водночас "забезпечує виконання політики Ради Міністрів і визначає засоби її виконання" (ст.148 Конституції). З питань "особливого значення" Президент може скликати так звану раду кабінету. Радою кабінету є, по суті, Рада Міністрів, яка засідає під головуванням Президента. Проте, як застережено в Конституції, раді кабінету не належить компетенція уряду.

У Конституції визначено порядок формування уряду. Зокрема, Президент призначає Голову Ради Міністрів і за його пропозицією інших членів уряду. Голова Ради Міністрів у двотижневий термін після його призначення і сформування складу уряду подає Сеймові програму діяльності уряду з метою отримати вотум довіри (процедура інвеститури уряду). У разі невдачі сформувати уряд через зазначену процедуру сам Сейм обирає Голову Ради Міністрів з числа тих, хто попередньо був пропонований до складу уряду. Президент зобов'язаний затвердити обраного нижньою палатою главу уряду. Якщо передбачена Конституцією процедура формування уряду виявиться нерезультативною, Президент, як зазначалось, може розпустити Сейм, заслухавши думку голів обох палат парламенту.

За Конституцією члени сформованого уряду складають спеціальну присягу перед Президентом. Водночас увесь склад уряду подає у відставку перед новообраною нижньою палатою.

Суддів загальних судів, зокрема суддів Верховного Суду, призначають на посади безстроково. Окрім системи загальних судів, функціонує система адміністративних судів

на чолі з Вищим адміністративним судом. Особливий статус має Конституційний Трибунал, котрий є органом конституційного контролю. До складу Конституційного Трибуналу входить п'ятнадцять суддів, обраних Сеймом терміном на дев'ять років без права на переобрання. Голову і заступника Голови Конституційного Трибуналу призначає Президент з числа кандидатів, визначених самим Конституційним Трибуналом.

Таким чином, принцип розподілу влад в Республіці Польща є конкретно дієвим конституційним принципом, реалізація якого в країні впливає на співвідношення владних повноважень між найвищими органами трьох гілок державної влади.

Список використаних джерел

1. Баренбойн П. 3000 лет разделения властей. Суд Съютера: Учебное пособие. – М.: Белье альвы, 1995. – 176 с.
2. Головченко В.В., Ковальський В.С. Юридична термінологія: Довідник. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 224 с.
3. Энтин Л.Н. Разделение властей: опыт современных государств. – М.: Юрид. лит., 1995. – 176 с.
4. Коваленко А.И. Краткий словарь-справочник по теории государства и права. – М.: Исток, 1994. – 96 с.
5. Рене Давид. Основные правовые системы современности / Пер. с фр. В. А. Туманова. – М.: Прогресс, 1988. – 496 с.
6. Федоров К.Г. Історія держави і права зарубіжних країн: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 1994. – 464 с.
7. Шаповал В.М. Державний лад країн світу: довідник. – К.: Український центр правничих студій, 1999. – 320 с.
8. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r. // <http://www.sejm.gov.pl/prawo/Konstytucja/Kon1.htm>.

Vitalij Lesnyak

THE PRINCIPLE OF POWER DISTRIBUTION AND ITS REALIZATION IN THE POLISH REPUBLIC

The article “Realization of the principle of division the authorities powers in the Poland Republic”, describes the main points of the principle of division of the powers and peculiarities of it`s realization in the Polish Republic.

УДК 94 (477) 4

Igor Komisarчук

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ В КОНТЕКСТІ СТОСУНКІВ “РОСІЯ–США”

У статті розкрито українсько-польські відносини в контексті стосунків “Росія–США”.

Після розпаду біполярної системи США зайняли панівне місце у світовій політиці. Досить часто, із застосуванням сили, поширюючи свої впливи на інші країни. Росія як пряма спадкоємниця колишнього СРСР робила все, щоб зберегти свої позиції та запобігти поширенню гегемонії США. Але зважаючи на втрату значних територій, різке падіння рівня економіки та престижу, ці спроби, в своїй загальній масі, були невдалі. Однак могутній ядерний арсенал, чисельне сучасне військо, експорт нафти та старі зв'язки і сьогодні роблять цю державу серйозним політичним гравцем та змушують багато країн рахуватись з її позицією.

У 90-ті роки в американсько-російських відносинах спостерігалось певне протистояння. Проводячи свою політику на пострадянському просторі, США намагались не допустити утворення нової імперії. В реалізації цього напрямку значна увага приділялась

Україні, котру Вашингтон намагався прилучити до Європи, цим самим перешкоджаючи можливості українсько-російського зближення.

Ще напередодні розвалу СРСР, Сполучені Штати виступали проти цього процесу, вбачаючи в ньому небезпеку легітимного закріплення радянської ядерної зброї на території нових незалежних держав, зокрема України [13: 20]. Зволікання з вирішенням долі своїх ядерних арсеналів, невизначеність щодо процесу розширення НАТО на Схід поставили Україну в стан міжнародної ізоляції. Цей процес поглиблювало те, що США та європейські держави надавали пріоритет розвитку відносин з Російською Федерацією над стосунками з Україною, а останні якщо і брались до уваги, то лише в контексті відносин з Москвою [2: 2].

Польща першою з країн визнала незалежність Української держави в грудні 1991 року, цим самим відмежувавши себе від Росії новоутвореною державою. Цей крок відразу викликав незадоволення Заходу. Варшава, котра потребувала його підтримки в реалізації свого прагнення щодо вступу в НАТО та інтеграції до Європи, відразу почала згортати роботу в налагодженні стосунків з Києвом. Значною перепорою розвитку українсько-польських відносин було незадоволення Москви, що, зважаючи на перебування російських військ на території Польщі, було вагомим аргументом.

З цих причин керівництво РП відмовило Україні в допомозі у її входженні до Вишеградської групи та в реалізації проекту створення зони безпеки та стабілізації у Східно-Центральній Європі, пропаговане Президентом України Л. Кравчуком в 1993 році. Водночас реалізуючи свої зовнішньополітичні пріоритети, орієнтовані на розвиток відносин з Брюсселем, Польща приєдналась до позиції Заходу щодо ядерного роззброєння України. Все це і зумовило ту пасивність в українсько-польських відносинах, котра спостерігалась до 1995 року.

Тристороння американсько-російсько-українська заява щодо долі ядерної зброї на території України, ухвалена в січні 1994 року, візит Президента України Л. Кучми до Вашингтона, підписання Україною договору з НАТО про співробітництво у рамках програми "Партнерство заради миру" та ряд кроків української дипломатії, спрямованих на зближення з Європою, вивели державу з стану міжнародної ізоляції та зовсім по-іншому розставили акценти у відношенні до неї Заходу. Зважаючи на ці кроки українського керівництва та на гарантії щодо своєї безпеки, які Польща отримала від західних держав і вбачаючи загрозу власним національним інтересам у можливості українсько-російсько-білоруського зближення, ймовірність виникнення якого постала в 1995 році, РП різко активізувала свої стосунки з Україною, пропонуючи їй ряд ініціатив.

Першим кроком стало особисте запрошення Президентом РП Л. Валенсою Л. Кучми до участі у відзначенні 50-ї річниці визволення концтраційного табору в Освенцімі, що відбулось 26–27 січня 1995 році [7: 18]. Польща активно підтримала Україну в її прагненні вступити до Ради Європи; завдяки польській допомозі Україну було прийнято до організації Центральноєвропейської ініціативи (ЦЕІ). У січні 1996 року РП надала кредити в сумі 20 млн. єко на розвиток українсько-польських підприємств в Україні, було створено спільний українсько-польський батальйон. Свідченням відновлення співпраці між Україною та Польщею стала реактивація Консультативного Комітету при Президентах України та РП, що припинив свою діяльність влітку 1994 року [17: 23].

Зважаючи на такий розвиток двосторонніх відносин, а також на підписання 25 червня 1996 року Спільної декларації Президента України і Президента РП, де було чітко сформульовано ідею про стратегічне партнерство між Україною і Польщею, стало логічним завершенням проробленої роботи зі зближення між державами [4: 4]. З цього моменту двосторонні стосунки почали набувати швидкої динаміки.

Вагомий вплив на розвиток українсько-польського співробітництва мали Сполучені Штати, які з другої половини 90-х рр. почали поглиблювати свої стосунки з Україною і вивели їх на рівень стратегічного партнерства. Польща в своїх зовнішньополітичних орієнтирах велику увагу звертає на США, небезпідставно вважаючись, поряд з Великою Британією, найбільш проамериканською в Європі. За сприяння Вашингтону вона вступила до НАТО [12: 32]. США вклали близько 6 млрд. доларів у її економіку [14: 36]. Цікавим, на нашу думку, є погляд, згідно з яким членство в НАТО є більш привабливим для

Польщі ніж членство в ЄС, котре є більше виявом дипломатичної люб'язності до європейців [11: 72]. Вступ до ЄС принесе більше проблем для РП, ніж вступ до НАТО. Особливо гостро ці негаразди відобразяться на "економіці країни [19: 96–101]. Все це, враховуючи роль, яку відіграють США в НАТО та їх місце в системі міжнародних відносин, зумовлює такий підхід Польщі до Сполучених Штатів.

Відповідно до політики свого протезе (США), будує зовнішню політику щодо Російської Федерації Польща. Водночас польсько-російські стосунки мають свої нюанси та проблеми. Серед них – питання рибальства польських суден в акваторіальних водах Росії. В односторонньому порядку Росія заявила, що не допустить вилову риби в Беринговому та Охотському морях, що суперечить раніше прийнятій угоді 1995 р. Як твердять польські спеціалісти, всупереч міжнародним нормам, триває методичне витіснення риболовецького бізнесу з російської акваторії. Іншим предметом суперечки між двома країнами є розділ власності колишньої Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ). Росія, ставши правонаступницею СРСР, не бажає повернути учасникам РЕВ їхньої частки, яка для Польщі становила 13,5 % від загального майна та активів Ради. Уражені амбіції Москви відкриваються також в ускладненні умов мореплавства через Пілявську протоку та Калінінградську затоку (російська назва частини Віслянської затоки). Упродовж кількох років відбулося декілька раундів переговорів, проте вони не принесли жодного прогресу у розв'язанні проблеми. Ще одним нерозв'язаним питанням залишається відбудова відрізку Ельблонг – Калінінград, колишньої автостради з Берліна через Гданськ до Кенігсберга, так званої "берлінки". Експерти з Міністерства закордонних справ Польщі твердять, що ця дорога матиме виняткове значення для торгівлі Росії через її анклав з Німеччиною і буде збитковою для Польської держави. Крім того, таке пряме радіальне сполучення з урахуванням високого рівня милітаризації анклаву несе значну загрозу польській національній безпеці [20].

Перелічені фактори і формували польську політику щодо РФ, котра характеризувалась деякою обережністю та віддаленістю.

Радикальні зміни в стосунках між Сполученими Штатами Америки та Російською Федерацією почали відбуватись після приходу до влади там нових лідерів.

Вагомим кроком у покращенні американсько-російських стосунків стало європейське турне Президента США Джорджа Буша.

За кілька місяців до своєї подорожі в Європу, 20 грудня 2000 року, під час телефонної розмови Квасневського з Бушем, Президент США досить гостро висловлювався щодо зовнішньої політики Росії, насамперед її позиції стосовно розширення НАТО на Схід [5: 8]. Вже зовсім по-іншому були розставлені акценти в ході європейського турне Мадрид-Брюссель-Готеборг-Варшава-Любляна. Під час перебування у Варшаві, Буш відкрито заявив, що Америка не є не приятелем Росії і водночас висловив сподівання, що обидві держави можуть бути сильними партнерами [15: 17]. Цю ж думку він повторив на зустрічі з Володимиром Путіним в Любляні. Після цієї зустрічі російсько-американські відносини почали набувати розвитку.

Миттєва реакція російського керівництва на події 11 вересня в США та активна допомога і підтримка в проведенні антитерористичної кампанії значно покращила стосунки між двома країнами та посилила роль Росії на міжнародній арені. Так, коли після подій 11 вересня Путін приїхав на Захід, країни ЄС одразу почали доводити свою приязнь. Так, прем'єр Великої Британії, перебуваючи в гостях у Путіна в Петербурзі, пропонував РФ досить широке партнерство з НАТО. Президент Франції Ж. Ширак, у свою чергу, завів розмову про співпрацю в галузі космічних технологій [16: 18].

Идучи на зближення з Сполученими Штатами, Росія відмовилась від своїх військових баз – станції радіорозвідки в кубинському містечку Лурдес та військово-морської бази Камрань у В'єтнамі [8: 20–21]. Наступним кроком на шляху зближення стала переоцінка Москвою своєї політики стосовно розширення НАТО на Схід. Про перегляд ставлення Президента РФ щодо цього питання, повідомив Президент РП в ході свого візиту до Литви в жовтні 2001 року [3: 3].

Слід відмітити, що поряд з стосунками Росія-США активно розвиваються відносини між Росією та європейськими державами. Насамперед, це стосується співробітництва

між РФ та Німеччиною. Основною метою цих зв'язків є залучення Росії до європейської системи безпеки, цим кроком значно послабивши впливи США на Європейському континенті [18: 32].

Зближенням між Росією та Європою намагається скористатись і Польща, запропонувавши себе в ролі посередника у цьому діалозі [16: 17]. Цьому значно сприяє та роль, яку відіграє Польща в системі європейської безпеки, а особливо її відносини з Німеччиною та Францією – державами, які становлять основу європейських економічних об'єднань та її системи безпеки. Саме в об'єднанні зовнішньополітичних орієнтирів цих трьох держав багато політиків вбачають один з найсуттєвіших елементів конструкції майбутньої Європи [11: 72]. З огляду на це РП має всі підстави щодо реалізації цього напрямку, але постає питання, чи потребує Росія посередника в своєму діалозі з Європою? Більш реально виглядає думка, що в цьому діалозі третя сторона взагалі не потрібна, тим більше, якщо це буде Польща, котра в порівнянні з Німеччиною, Францією та Росією є досить дрібним політичним гравцем.

Але, незважаючи на це, Польща з певним успіхом продовжує реалізацію цього напрямку. Значно посприяло його реалізації польсько-російське зближення, причини якого криються не лише в потеплінні стосунків між США та РФ та рості вагомості позиції Москви на міжнародній арені, а, насамперед, в зміні уряду РП та його зовнішньополітичних орієнтирах.

Внаслідок нових виборів у Польщі до влади прийшов Союз лівих демократів, що взяв більшість місць у Сеймі РП. Новосформований уряд відразу виступив за поглиблення стосунків з Російською Федерацією. Поряд з політичними причинами, вагомого впливу на зовнішньополітичну переорієнтацію надали економічні негаразди котрі спостерігаються зараз в економіці Польщі.

Новий уряд прийшов до влади на гаслах підвищення пенсій, заробітної плати, поліпшення фінансування системи здоров'я і освіти. Для реалізації цих прагнень потрібні значні кошти. Сьогодні в економіці Польщі спостерігається дефіцит державного бюджету, котрий на початок виборів склав приблизно 20 млрд. доларів США. Саме тому поляки погодились на будівництво другої гілки газопроводу Ямал-Західна Європа, намагаючись через транзит російського газу поповнити держбюджет [9: 11–13]. Значним доповненням до бюджету може стати повернення польської продукції на російський ринок, котрий Польща втратила після серпневої кризи 1998 року. Вигідність цього кроку полягає в збільшенні експорту в Росію, що, зважаючи на проблеми з експортом польської продукції в ЄС, зможе знайти покупця для польських товарів [6: 62].

Водночас поляки зацікавлені в перегляді 25-річного контракту постачання російського газу та його транзиту, згідно з яким РП зобов'язалась купувати набагато більше газу, ніж потребує сьогодні. А надлишок ця угода забороняє продавати [1: 3].

Посилення стосунків між Польщею та Росією, окрім справи будівництва газопроводу в обхід України, не завдали значного удару українським національним інтересам. Перш за все, це пов'язано з тим, що Україна теж зацікавлена в поглибленні своїх відносин з Росією. Сьогодні активно відбувається реалізація цього зовнішньополітичного напрямку в усіх сферах суспільного та економічного життя.

До 2001 року польське керівництво більше орієнтувалося на Захід, українські ж дипломати, розвиваючи свої стосунки із Заходом, підтримували відносини з Росією. Це зумовлювало деякі розбіжності у зовнішньополітичних орієнтирах держав. Посилення співпраці між РП та Росією ліквідували останні протиріччя в зовнішньополітичних орієнтирах України і Польщі. Сьогодні Україна як і Польща, розвиваючи відносини із США та європейськими державами, активно співпрацює з Російською Федерацією. Але слід відмітити, що рівень співпраці кожної з держав в реалізації Східного та Західного зовнішньополітичних векторів різний. В той час коли Польща досягла значних успіхів в розвитку взаємовідносин із Заходом, Україна вивела свої стосунки з РФ на досить високий рівень. Тому розвиток українсько-польських стосунків може принести для Польщі полегшення в реалізації відносин Варшава-Москва, а Україна може розраховувати на поглиблення польської допомоги в реалізації її прагнення інтеграції з ЄС.

Сьогодні ЄС зацікавлена в розвитку відносин з Російською Федерацією намагаючись цим отримати можливість участі в глобальній грі. Існують проекти РФ та європейських держав зі створення спільної європейської системи безпеки [10: 47]. Цим можуть скористатись Україна та Польща, не лише тим, що включаться в реалізацію цих проектів, а запропонувавши свої послуги як посередники.

Зважаючи на "потепління", які спостерігаються в стосунках між РФ та США та на антитерористичну кампанію, в якій обидві держави посідають вагомe місце, Україна та Республіка Польща мають всі умови щоб включитись в будівництво нової системи безпеки та посісти в цьому процесі вагомi ролі.

Список використаних джерел

1. Павлів В. Польські гастролі Володимира Путіна//Дзеркало тижня. – 2002. – № 2. – 19 січня.
2. Переговори і зустрічі у Вашингтоні//Урядовий кур'єр. – 2001. – № 111. – 23 червня.
3. Польща переказує думки Москви про НАТО//Україна молода. – 2001. – 18 жовтня.
4. Спільна Декларація Президента України і Президента Республіки Польща за 25 червня 1996 року//Урядовий кур'єр. – 1996. – № 119–120. – 29 червня.
5. Busz zaproszony do Polski// Rzeczpospolita. – 2000. – 22 grudnia.
6. Wokulskiemu szło lepiej//Polityka. – 2001. – № 24. – 6 czerwca. – S. 60–64.
7. Глібов В. Горун Д. Українсько-польські взаємини в надрадянський період. Деякі аспекти політичного і економічного співробітництва// Політика і час. – 1997. – № 5–6. – С. 15–19.
8. Глобачов М. "Кубі-ні, янкі-так!" //Політика і культура. – 2001. – № 40. – 30 жовтня–5 листопада. – С. 20–21.
9. Кулик З. Поляки знову спокусились на обіцянки//Політика і культура. – 2001. – № 36. – 2–8 жовтня. – С. 11–13.
10. Мартинов А. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу: проблеми формування та перспектив реалізації (90-ті роки ХХ століття)//Людина і політика. – 2001. – № 5. – С. 35–48.
11. Митрофанова О. Французький підхід до українського і польського чинників в європейському стратегічному просторі//Людина і політика. – 2001. – № 5. – С. 26–75.
12. Моцок В. Вплив політики західних країн на розвиток українсько-польських взаємовідносин у 90-х роках ХХ століття//Людина і політика. – 2001. – № 5. – С. 26–35.
13. Пайфер С. Американсько-українські відносини та Росія на початку ХХІ сторіччя // Політика і культура. – 2001. – № 46. – 11 грудня. – С. 20–23.
14. Рудич Ф. Магістральні вектори зовнішньої політики України //Віче. – 2001. – № 9. – С. 24–45.
15. Ostrowski M. Buszujący na ściemisku//Polityka. – 2001. – 23 czerwca. – S. 15–17.
16. Ostrowski M. Patrząc Putinowi w oczy//Polityka. – 2001. – 26 stycznia. – S. 18–19.
17. Stephen R. Burant Stosunki polsko-ukraińskie ta idea startegicznego partnerstwa. – Warszawa. – 1999. – S. 41.
18. Stolarczyk M. Europa Środkowa a polityce zagranicznej Niemiec//Europa Środkowa jako obszar interesów regionalnych/Pod. red.J.Przewłockiego. – Katowice, 1999. – S.9–35.
19. Stolarczyk M. Integracja Polski z UniąEuropejską//Europa Środkowa jako obszar interesów regionalnych/Pod. red.J.Przewłockiego. – Katowice, 1999. – S. 79–105.
20. www.ij-magazine.lviv.ua/nl4texts/kyrchiv.htm 21.02.2002

Ihor Komisarchuk

UKRAINIAN-POLISH RELATIONS IN THE CONTEXT "RUSSIA-USA" RELATIONS

The article reveals Ukrainian-Polish relations in the context "Russia-USA" relations.

УДК 94 (477) 4

Галина Зеленюк

ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПАРТНЕРСТВА В КОНТЕКСТІ ЧЛЕНСТВА ПОЛЬЩІ В НАТО ТА ЄС

У статті розкрито проблему розвитку українсько-польського партнерства в контексті членства Польщі в НАТО та ЄС.

Зміна геополітичної конфігурації в Європі в кінці 80 – на початку 90-х років, спричинена розпадом СРСР та Організації Варшавського Договору призвело до докорінної перебудови системи міжнародних відносин на європейському континенті і у світі. В зв'язку з цим для України надзвичайно важливим і одним з пріоритетних напрямків зовнішньої політики став польський.

Нинішньому українсько-польському зближенню передували тривалий майже п'ятсотрічний період непорозуміння і протиріч, коли стосунки двох держав характеризувалися взаєминами "підкорювача й підкореного". Внаслідок цього у населення України (здебільшого Західної) і Польщі сформувалися негативні стереотипи один щодо одного. Зважаючи на подібне взаємне несприйняття націй, на можливі територіальні претензії, у зближенні двох країн можна було очікувати на тривалий і складний процес. Але внутрішні політичні та соціокультурні перетворення, міжнародне становище початку 90-х років сприяли досить швидкому розвитку українсько-польського партнерства.

Проте, як відомо, українсько-польські відносини першої половини 90-х рр. характеризувалися певною аморфністю, або співробітництвом на рівні декларацій. Ця ситуація деякою мірою пояснюється впливом геополітичних чинників: невизначеність зовнішньополітичних пріоритетів України, російський чинник і т.ін. Лише з 1997 року українсько-польські відносини набули ознак стратегічного партнерства. Як відомо, стратегічне партнерство – це особливі відносини держав, лояльних одна до одної, які визначають дотримання певних процедур: взаємних консультацій перед прийняттям важливих внутрішньо- і зовнішньополітичних рішень, відкритість, взаємопідтримку на міжнародній арені. Інша сторона стратегічного партнерства полягає в тому, що воно може перетворюватися на патерналізм, гегемонію і опіку (чи не так є в українсько-польському партнерстві?).

Загалом же українсько-польські відносини останніх років дають підстави стверджувати, що, порівняно з іншими країнами, які визначені стратегічними партнерами України, лише відносини з Польщею повною мірою вкладаються у поняття стратегічного партнерства.

Одним з найсуттєвіших стимуляторів українсько-польського партнерства є спільність зовнішньополітичних цілей і пріоритетів. Зокрема, на українсько-польських зустрічах на найвищому рівні останніх років чітко прослідковується безальтернативність входженню України в європейські структури. Про прагнення поглибити співробітництво і поступову підготовку до повномасштабної інтеграції до європейських та трансатлантичних структур свідчить Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу, прийнята Україною в 1998 році, створення міністерства з питань євроінтеграції, нещодавня заява уряду України про прагнення відмовитися від нейтрального статусу і набути членства в НАТО і т.ін.

Зауважимо, що зі вступом Республіки Польща до Північноатлантичного альянсу відносини України з цією державою набувають важливого значення саме в практичній реалізації західного вектору зовнішньої політики держави, стратегічна мета якої – входження до європейських політичних та економічних структур. Оскільки у цьому випадку партнерство з Польщею розглядається як партнерство з представником НАТО та Європейського Союзу з усіма перевагами (політичними, економічними, геополітичними, соціокультурними), які спричиняються подібними відносинами.

Проте зі вступом Польщі до ЄС активність українсько-польського партнерства, ймовірно, спаде. З одного боку, Польща, яка у 1999 році стала членом НАТО і ймовірно у 2004 році буде членом ЄС, може стати останнім рубежем Європи. Тоді як українсько-польський кордон набуватиме ознак лінії, що розділяє Європу і Росію. Тому саме від рівня українсько-польської співпраці значною мірою залежить формування геополітичної карти Європи початку третього тисячоліття, а відтак – стабільність всього східноєвропейського регіону і, напевне, всієї Європи.

В цьому зв'язку в середовищі українських політиків і українського соціуму взагалі велику зацікавленість викликає подальша доля українсько-польського стратегічного партнерства. З одного боку, польські політики досить часто повторюють, що з власної ініціативи Польща від України не відвернеться, з іншого – постає питання, наскільки доцільним є наявний рівень українсько-польських відносин, насамперед для Польщі, після отримання цією державою натівської "парасольки безпеки", а незабаром і економічних переваг від повноцінного членства в ЄС. Хоча, щодо перспектив європейської інтеграції Польщі, то вони вже не бачаться такими безсумнівними, як це було кілька років тому. Це пов'язано з тим, що, по-перше, на кінець 2001 року прихильників євроінтеграції у Польщі лишилося лише 43 % (у 1998 році їх було більше 70 %), по-друге, – на останніх парламентських виборах в Польщі вперше до польського Сейму ввійшли самостійні політичні сили (не члени політичних коаліцій) – партії "Самооборона" і Ліга польських сімей, які є рішучими противниками вступу Польщі до Євросоюзу. На наш погляд, така позиція польського соціуму свідчить про певне протверезіння поляків щодо того, що членство в європейських трансатлантичних структурах принесе Польщі лише переваги. А відтак, є підстави стверджувати, що польська політична й економічна еліта й надалі буде зацікавлена у співпраці, насамперед економічній, з Україною. Сучасне ж співробітництво у політичній сфері має об'єктивні передумови для подальшого розвитку як завдяки спільним геополітичним інтересам, специфіці відносин обох країн з євроатлантичними структурами, прагнення успішно завершити процеси інституціалізації демократичних норм і процедур.

Проте динаміка українсько-польських відносин в найближчі кілька років, напевне, суттєво ускладниться як через об'єктивні, так і суб'єктивні чинники геополітичного та внутрішньополітичного характеру. Серед аргументів у підтвердження цієї точки зору наведемо такі.

По-перше, як відомо, з розпадом системи Організації Варшавського договору та СРСР, Польща, яка є "гегемоном перетворень" у ЦСЄ, стала своєрідним представником країн ЦСЄ та колишніх радянських республік у європейських політичних та економічних структурах. Зі вступом Польщі до ЄС Польща фактично змінить роль "представника", "посередника" на роль "найбіднішої країни ЄС", а відтак її вага зменшиться. Не виключено, що країни-партнери Польщі вважатимуть за доречніше вести діалог з більш впливовими членами ЄС, а Польщі буде відводитися другорядна роль у цих відносинах.

По-друге, неможливо нехтувати й "російським чинником". Прихід до влади у Росії президента В.Путіна спричинив очевидне економічне пожвавлення і посилення імперських тенденцій всередині російської правлячої еліти. Така ситуація однозначно ускладнить подальший процес "відриву" України від Росії, і відповідно, гальмуватиме процес входження України до європейських політичних та економічних структур. З цього приводу Б.Осадчук відзначав, що "Кремль має концепцію, як розсварити Польщу з Україною. Це – чи не ключове завдання російської дипломатії в нашому регіоні. Класичним прикладом цього є проблема прокладання нафто- і газопроводу, запропоновані Варшаві, який оминатиме Україну з тим, щоб потім проковтнути ізольовану Україну". Зауважимо, що відмову Газпрому від побудови нафто- і газопроводу в обхід України не слід розцінювати як остаточну, оскільки основна причина відмови у тому, що цей проект надто дорогий. Проте, зважаючи на прагматизм політики Путіна, не виключено, що за кілька років російський уряд повернеться до цього питання.

По-третє, приєднання Польщі до НАТО (з цим фактом Росія примирилася, про що свідчить потепління польсько-російських відносин останніх років) та в найближчі кілька років до ЄС, і відповідно, необхідність реалізації Шенгенських угод, призведе до усклад-

нення митного та візового режиму, що суттєво обмежить вихід України на ринки країн – членів Євросоюзу, Польщі у тому числі.

По-четверте, розрив за рівнем життя, темпами просування до європейських структур, за якістю впровадження демократичних норм і процедур між Україною і Польщею, на жаль, невпинно зростає. Крім того, об'єктивне тяжіння України до європейських структур стримується особливостями східноєвропейської геополітичної конструкції, чинниками пострадянського політичного, фінансово-економічного транзиту, експортного, енергетичного, інформаційного та культурного зв'язку з російським ринком. Тому всі зазначені явища свідчать, що Україна продовжує "скочуватися" в бік Росії, що в майбутньому може привести до нового поділу Європи, а українсько-польське стратегічне партнерство звести до рівня декларацій.

Проте наведені аргументи логічно свідчать на користь поглиблення економічного партнерства, інтенсифікації українсько-польських регіональних стосунків, поглиблення кооперації українсько-польських підприємств, яке фактично є виходом із становища, що склалося навколо України. Це полегшить вихід України на європейські ринки і дасть можливість уникнути перетворення Польщі в потенційного конкурента щодо інтеграції України в Європу. Причому очевидно, що на всі ці заходи в Україні залишилося кілька років, оскільки після приєднання Польщі до ЄС становище нашої держави (навіть за умови збереження наявного рівня українсько-польського партнерства) суттєво ускладниться.

Halyna Zelenko

THE PROBLEM OF UKRAINIAN–POLISH RELATIONS IN THE CONTEXT OF POLISH MEMBERSHIP IN NATO AND EES

The article reveals the problem of Ukrainian–Polish relations development in the context of Polish membership in NATO and EES.

УДК 94(477)4

Віктор Пащенко

ПОЛЬСЬКІ ОРІЄНТИРИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ: ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

У статті розкрито польські орієнтири для модернізації України.

1. Чому Польща?

Доволі поширеними в Україні є спроби досліджувати сучасний її стан на базі теорії модернізації, з використанням теоретичних схем та висновків зроблених в її рамках. Використовувати праці відомих вчених представників цієї теорії, таких як – А. Лейпхарт, Ф. Шміттер, Г. О'Доннел, Ш. Ейзенштадт та інших, по навздогінній модернізації суспільства можна, але з деякими попередніми умовами. Їх можна використовувати якщо робити припущення, що висновки, які робляться виходячи з досвіду проходження цього процесу в певних країнах, які є обраними вченими для аналізу з тих чи інших міркувань, є загальнозначущими. Але вони є загальнозначущими лише в міру подібності умов та обставин за яких проходила модернізація країн, які були обрані об'єктами для вивчення, і країн до яких тепер намагаються застосувати створені теоретичні схеми та висновки.

Теоретичні схеми та висновки можуть носити як дуже загальний, так і дуже локальний характер. Наприклад, дуже загальним є твердження, що етапові консолідації демократії обов'язково має передувати етап формального встановлення демократії. А от концепція "стелі Ларсена", носить дуже локальний характер. Першу ми можемо застосову-

вати при аналізі фактично всіх країн, що модернізуються чи модернізувалися, а от другу – до дуже вузького числа країн, тому що вона має ряд попередніх умов. Концепцію "стелі Ларсена" можна використовувати лише в ситуації "пакту еліт", яка теж є можливою за ряду певних умов.

Умови в яких проходить модернізація України є досить специфічними. Сутність модернізації в переході від суспільства традиційного до суспільства сучасного. Українське суспільство не є суспільством традиційним, згідно з сталим уявленням про традиційне суспільство, не є воно і суспільством сучасним, теж згідно з сталим уявленням. Ми маємо не притаманну традиційному суспільству розвинуту важку промисловість, високі технології, зурбанізоване населення, примат індустріального сектора над промисловим, розвинену бюрократичну державу, але цього недостатньо, для того щоб визнати наше суспільство – сучасним. Наше суспільство є недостатньо динамічним, не має відповідних цінностей та норм. Ми маємо поєднаними в одному суспільстві характеристики як сучасного, так і традиційного суспільств. Отже, треба міняти або сталі уявлення про те, що таке традиційне та сучасне суспільства, або вводити третій тип суспільства, і новий тип переходу.

Іспанія, Португалія та Греція теж не були традиційними суспільствами, як і Україна, але проводили модернізацію. Їх модернізація (демократичний транзит) мала свої відмінності від модернізації традиційних суспільств, оскільки більшість основних структур сучасного суспільства в них вже були сформованими, і вони вимагали в першу чергу, і в основному, демократизації усіх сфер життя, і пов'язаних з цим змін. Але Україна є відмінною і від цих країн. Для усіх цих країн є притаманними авторитарні режими, а в Україні на протязі 70-ти років існував тоталітарний режим, хоча про деякі періоди з цього 70-річчя можна сперечатися чи був тоді радянський режим – тоталітарним.

Відтак ми можемо застосовувати лише дуже загальні висновки з більшої частини праць по цій проблематиці. Треба з обережністю ставитися до праць, які створені на основі латино-американського, африканського чи південно-європейського досвіду, і визначитися – з якими країнами ми можемо порівнювати і наш вже пройдений, та той, який ми ще маємо пройти шлях модернізації, з метою виявлення прорахунків в своїй стратегії модернізації та упередження їх в майбутньому. Отже, для нас корисним є досвід лише тих країн, які є пострадянськими, подібними соціокультурно, мають подібні до наших державні цілі, стратегії та ресурси, та є більш успішними на цьому шляху ніж ми. Серед ряду пострадянських країн менше від інших заперечень викликає Польща.

Польща є більш успішною в проведенні модернізації, однією з ознак чого, фактично, є відповідність вимогам ЄС (Європейського Союзу) до держав-кандидатів на вступ до нього. Україна і Польща заявили про вступ до ЄС як про свою стратегічну мету, але Польща знаходиться серед першої хвилі кандидатів на вступ, а Україна, в кращому випадку, в третій хвилі.

Чому так сталося? Польща та Україна мають схожі характеристики, які й дозволяють проводити цей аналіз, та відмінні, які мають пояснити відносний успіх однієї країни, та невдачу іншої в здійсненні модернізації, і дають надію, що виявлення та врахування цих відмінностей змінить ситуацію на краще.

В комуністичному суспільстві широко розповсюдженим, поширеним типом особистості був "гомо советікус", або ж в інших варіантах "соціалістична ментальність" чи "полонений розум" [1: 305]. Цей тип особистості являє собою продукт декількох десятиліть тоталітарного правління, яке залишило глибокий відбиток на мотиваціях та соціальних установках населення. "Реальний соціалізм" формував особистість двома шляхами. По-перше, шляхом тривалого тиску, контролю над думками, зі сторони державних інститутів та ідеологічних структур, вбивання фальшивої ідеологічної реальності в людську свідомість до такого стану, коли вона досягає області мотивацій на рівні безумовних рефлексів, підсвідомості, глибоко закладених психологічних кодів. По-друге, існував ще більш сильний, ненаправлений механізм адаптивних реакцій (захисних механізмів), які виявились досить ефективними, глибоко вкорінилися в масовій свідомості. Таким чином, модернізація, впровадження нових інститутів не має відповідного ефекту, оскільки повсякденні дії людей моделюються звичками, які сформовані в ході отримання досвіду, який є

відмінним від того, який повинен скласти сутність нових інститутів. "Реальний соціалізм" характеризувало панування подвійних стандартів. Одні з них можна об'єднати під знаком фальшивих, або імітаційних дій. Це загадкова діяльність, яка не мала будь-якого внутрішнього значення та глузду. Класичним прикладом її є звіти про виконання планів, звіти про діяльність, які були практично завжди сфальсифіковані. Ще один варіант подвійного стандарту пов'язаний з мовою. Іноді його називають "подвійною мовою", або більш жорстко – "структурами організованої брехні" [1: 308]. Можна помітити відмінність між публічними промовами і приватними розмовами, в першому випадку люди використовують спеціальний синтаксис, фразеологію, символи, в другому випадку вони здатні навіть відсторонитися від своєї поведінки, зайняти критичну позицію та висміяти свої ж слова. Створюється враження, ніби є дві різні гри, в яких правила є протилежними. Протилежність правил суспільної та приватної сфер створює такий феномен, як постійне прагнення "обдурити систему", соціологи називають це "паразитичною новацією" [1: 308]. Окрім простого обману вона може набувати й інших форм. Наприклад, людина шукає шпарини, враховуючи законодавчий хаос, суперечливість та надмірну деталізованість законів, щоб знайти обхідні шляхи в законодавстві, намагається таким чином захиститися від підвищення цін чи податків. Таке відношення показує, що більшість намагається добитися своїх цілей всупереч, а не завдяки системі. Показово, що подібна поведінка сприймається зазвичай позитивно, більш того, ті, кому вдається перехитрувати систему, користуються повагою, їм заздять. В основі виправдання такої поведінки лежить впевненість, що це свого роду помста державі, владі, яка обманює своїх громадян, не виконує своїх обов'язків, і своєрідна компенсація за понесені втрати.

Соціальні перетворення в комуністичних країнах мали тотально-радикальний характер, з метою побудови безкласового суспільства зусилля держави були спрямовані на досягнення соціальної однорідності. В цей період цілеспрямованому руйнуванню, або тотальному одержавленню (через контроль партії - держави) підлягали майже всі соціальні спільноти і засоби групової самоідентифікації, успадковані від минулого: класові, релігійні, професійні, національні і ін. Саме прагнення до створення будь-яких самостійних асоціацій поза контролем партії намагалися знищити і викоринити, тому що таке прагнення було несумісне з системою тотальної мобілізації. Суспільство, внаслідок тривалої соціальної інженерії, поступово втрачало передумови до створення незалежних громадських асоціацій, здатність до стихійного структурування, до самоорганізації. Втрачало суспільну свідомість, здатність до кооперації, об'єднання з метою досягнення спільних цілей.

Поряд зі схожими характеристиками, яких наведено лише незначну частку, існують і відмінні. До яких ми можемо віднести і політику яка провадилася в СРСР і в ПНР відносно сільського господарства, і тривалість режиму, і роль церкви, профспілковий рух і таке інше. Всі ці характеристики є факторами модернізації. Факторами, які зумовлюють успіх чи невдачу цього процесу. Обсяг нашого дослідження, чи скоріше наукової розвідки, не дозволяє розглядати всі їх, для цього потрібна монографія, і змушує зосередитися на якомусь одному, але дуже важливому факторові.

2. Чому громадянське суспільство?

Як і в Польщі, в Україні встановлені демократичні інститути, такі як парламент, інститут президентства, багатопартійність, проведено приватизацію, але результати їх впровадження відрізняються. Одна з причин цього, на нашу думку, в тому що на Україні відбулося лише формальне встановлення інститутів і норм. В Україні подвійні норми залишаються і тепер, з тією лише різницею, що якщо раніше ігнорувалися формальні комуністичні інститути, то тепер ігноруються формальні демократичні норми і інститути. Неформальні інститути (клани, практика закулісних домовленостей) залишилися без змін і продовжують діяти. Теж саме можна сказати і про таке явище як «подвійна мова». Чому так сталося?

Соціокультурна сфера і власне все суспільне (за Ю. Габермасом – "соціальні інтеграції") є відносно автономною щодо системи влади та декларованих нею цінностей, вона, радше, знаходиться в зоні визначального впливу, наприклад "культурної традиції реального соціалізму" [2: 13] чи, як свідчить практика деяких посткомуністичних країн – на-

віть під впливом докомуністичної цивілізаційної традиції (Азербайджан, Туркменія і т. п.). Не існує прямої залежності між інституційними (формальними) змінами в політико-правовій сфері, як і в економічній, з одного боку, та явищами, притаманними соціокультурній сфері посткомуністичних суспільств з другого. Очевидно, що ці різнопланові та складні зміни істотно відрізняються одна від одної і за характером, і за параметрами, і за часом. Ральф Дарендорф попереджує про "дилему трьох годинників", які звернені циферблатом до посткомуністичних країн. Якщо для здійснення конституційної реформи може бути достатньо шести місяців, то в економічній сфері може не вистачити і шести років. На рівні глибинних пластів життя, відносин та цінностей, які складають сучасне "громадянське суспільство", оновлення займе декілька поколінь.

З цього можна зробити висновок, що зміни в сфері "глибинних пластів життя, відносин та цінностей", на які в Україні й зараз звертають мало уваги, треба починати готувати заздалегідь, до початку інституційних реформ в політиці та в економіці. Саме такі процеси і відбувалися в Польщі в 70 – 80-х роках. В нашому суспільстві не мали місця такі процеси, але вони мають бути, якщо ми дійсно прагнемо до модернізації та до Європи.

Ральф Дарендорф вживає термін "громадянське суспільство", і дійсно саме цей термін, є найбільш придатним, як далі буде показано, для розуміння процесів які відбувалися, і відбуваються, в Польщі і в усій посткомуністичній Європі.

Громадянське суспільство – поняття яке було призабуте в ХХ столітті і використовувалося лише фахівцями з історії філософії, завдяки подіям в Східній Європі та зусиллям східноєвропейських дисидентів стало знову широко використовуватися і набуло нового значення. Воно стало розумітися як опозиція до одержавленого суспільства, як альтернатива йому.

Польська, як і вся східноєвропейська, демократична опозиція ставила перед собою два завдання. По-перше це "формування, всупереч комуністичній традиції, індивідуалістичної точки зору, згідно з якою особистість володіє необмеженим правом судити існуючий політичний стрій за веління своєї совісті та розуму". По-друге, "створення автономними індивідами такої суспільної сфери, яка була б виразом їх дійсних потреб та існувала б незалежно від державної влади" [3: 72].

Тобто дві головні цінності, які сповідувала опозиція – вільні індивіди та їх вільне об'єднання. Така ієрархія цінностей має своє пояснення. Було зрозуміло, що за тієї ситуації, що існувала, неможливо було очікувати якихось змін в пануючому політичному устроєві. Його непохитність і "закам'янілість" гарантувалася військовою силою Радянського Союзу, та догматичністю комуністичної ідеології. Відтак безглуздими ставали якісь політичні акції, вони не могли принести якийсь результат. Тому польськими дисидентами була прийнята доктрина "нового еволюціонізму", сутність якої полягала у відстороненості від сфери політичного, від політичних заходів, і в концентрації своїх зусиль в тій сфері де вони можуть отримати своє найкраще застосування. Робити те що має наслідки – "впливати на свідомість людей, розвивати в них здатність до самоорганізації, і тим самим готувати Великі Зміни, які коли-небудь обов'язково відбудуться" [3: 72].

На мій погляд, обраний східноєвропейською опозицією напрям дій є наслідком не тільки, і не стільки тактично необхідності, а глибокого розуміння сутності процесів, що відбувалися в суспільстві і шляхів боротьби з ними. На жаль в Україні й зараз відсутнє адекватне розуміння проблем посткомуністичного, одержавленого суспільства та визначення напрямків вирішення цієї проблеми.

Боротьба проти одержавлення суспільства в Східній Європі проходила під гаслом боротьби за громадянське суспільство. Хоча спочатку сам цей термін не вживався. Натомість вживалися такі терміни як "альтернативне суспільство", "паралельний polis", "незалежне суспільство", під якими розумівся, фактично, той самий феномен, який потім, з якогось моменту, почали називати громадянським суспільством.

Поняття громадянське суспільство почали використовувати з подвійним смисловим навантаженням, і як нормативну конструкцію, яка мала мотивувати громадян і вказувати до чого слід прагнути, і як теоретична категорія, яка показувала найбільш вагомий резуль-

тати опозиційної діяльності - створення широкої сітки міжособової взаємодії і незалежних від держави структур.

Обраний опозицією шлях був певно єдиним можливим шляхом боротьби з тоталітаризмом. Зміни політичні, як вже продемонстрував досвід України, є легко здійснюваними, але є поверховими, недостатньо радикальними. Потрібні зміни моральні та екзистенціальні, як наголошував Вацлав Гавел. Тому що в ході політичної реформи, навіть революції, змінюються формальні інститути, але залишається стара інституціональна уява, старі звички. За Адамом Міхніком – "боротьба з тоталітаризмом має бути направлена на... оновлення суспільства, на відтворення суспільних зв'язків поза межами офіційних структур" [3: 74]. Люди мають навчитись "жити по правді" та "добровільно взаємодіяти".

В Україні такої роботи, яку проводила польська опозиція, ніхто не проводив. Впроваджені інститути "повисли в повітрі", вони не є санкціонованими морально-практичним досвідом, і знаходяться поза межами уваги суспільства. Сама ця проблема не могла зникнути. Можливо це відбудеться і без впливу зі сторони активних об'єктів перетворень, під впливом який справляє сама наявність демократичних інститутів але за значно більший проміжок часу

Список використаних джерел

1. Штомпка П. Социология социальных изменений / Пер. с англ. Под ред. В. А. Ядова. – М.: Аспект Пресс, 1996.
2. Полохало В. Політологія посткомуністичних суспільств в Україні і Росії // Політична думка. – 1998. – № 2. – С. 9–22.
3. Шацкий Е. Протолиберализм: автономия личности и гражданское общество // ПОЛИС. – 1997. – № 5. – С. 68–88.

Victor Paschenko

THE POLISH LANDMARKS FOR UKRAINE MODERNISATION: CIVIL SOCIETY

The article reveals Polish landmarks for Ukraine modernisation.

УДК 94 (477)4

Таміла Герасимчук

УКРАЇНА – ПОЛЬЩА: СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО

В статті розглядаються основні аспекти стратегічного партнерства Україна–Польща.

Минуло понад десять років з часу революційних змін в країнах Центрально-Східної та Південно-Східної Європи. В цей період у Європі складаються передумови формування єдиного геополітичного простору не як географічно-територіального явища, а як політичної і економічної сили з новою архітектурою безпеки.

Сьогодні ми є безпосередніми свідками виникнення нової політичної реальності в Європі. Україна після проголошення незалежності веде пошук власного місця на європейському континенті. Так як Україна обрала стратегічним напрямом розвитку інтеграцію в європейський економічний і політико-правовий простір, то співпраця з європейськими країнами на регіональному та субрегіональному рівні набуває важливого значення. В цьому контексті суттєва роль належить українсько-польським взаєминам.

З появою незалежної України на геополітичному просторі нової Європи традиційні взаємини між Україною і Польщею набули якісно нового виміру. Обидві країни обрали

шлях розбудови демократичних правових держав з метою повної інтеграції до європейських політичних та економічних структур.

Демонтаж радянської системи в Польщі, демократизація й розбудова незалежної України на початку 90-х років XX століття та взаємний інтерес, створили сприятливі передумови для інтенсивного розвитку всіх напрямків двостороннього співробітництва. Сьогодні Україна і Польща є суверенними державами, добрими сусідами, стратегічними партнерами.

Польща досить близька нам за своїми географічними, історичними, геополітичними характеристиками. Спільні зовнішньополітичні пріоритети, а також вражаючі економічні показники спонукають до детального вивчення досвіду саме цієї країни в контексті її тісної співпраці з Україною.

Долі українського і польського народів тісно переплетені багатовіковою історією, територіальною близькістю, культурним взаємозбагаченням, демографічними коренями. В історії братніх українського і польського народів є чимало прикладів щирого добросусідства, спільної боротьби за спільні ідеали, однак є й чимало сторінок, які не повинні служити нам прикладом. Історію не перепишеш. Але минуле не повинно затінювати майбутнє. Зробивши крок у XXI століття ми пам'ятаємо про минуле, але й думаємо про майбутнє.

Нова сторінка в багатовіковій історії зв'язків українського та польського народів головним чином пов'язана з процесом формування та реалізації стратегічного партнерства в об'єднаній Європі.

Аналізуючи цей процес, у розвитку українсько-польських відносин можна виділити такі етапи:

- від проголошення незалежності України і встановлення дипломатичних відносин з Польщею (кінець 1991 року) до середини 1993 року (обмін нотами, договір 1992 року про добросусідство, дружні відносини і співробітництво). Характеризується пошуками оптимальних форм розвитку взаємовигідного двостороннього співробітництва як на державному, так і на громадському рівнях;

- від 1993 до 1996 року. Цей етап відзначився певною стагнацією в розвитку двосторонніх відносин та співробітництва між Україною та РП. Активна участь України в розбудові європейської системи безпеки, внутрішньополітичний курс, спрямований на послідовне здійснення радикальних ринкових реформ, розпочатий українським керівництвом у 1994 році, сприяли активізації українсько-польських відносин;

- з 1996 року спостерігається поживлення українсько-польських відносин і вихід їх на рівень стратегічного партнерства у 1997 році.

Геополітичне розташування, історичне минуле, територіальна близькість та традиційно тісні економічні зв'язки природно творять засади для гармонійного розвитку двосторонніх відносин.

Отже, у другій половині 90-х років українсько-польська взаємодія стала важливим стабілізуючим чинником для Європи. За значенням для Центрально-Східної Європи українсько-польський стратегічний альянс можна порівняти з німецько-французьким, який визначив повоєнну історію Європи [13: 101].

Відомий американський державний і політичний діяч, фахівець у галузі міжнародних відносин З.Бжезінський зазначив, що з погляду Вашингтону, найважливішим у стратегічній ролі Польщі та України є співпраця між цими двома країнами. Це критично-важлива історична місія, яку ці дві країни намагаються сьогодні наслідувати [4: 16].

Знаменною подією в становленні українсько-польських відносин був державний візит до Польщі Президента України Л.Д.Кучми 25 – 26 червня 1996 року, якому передувало засідання Консультативного комітету президентів України та Польщі 17–18 червня 1996 року [12: 242].

Політичним підсумком цього візиту стала констатація виходу українсько-польських відносин на рівень стратегічного партнерства. Як наслідок, активізувалися контакти на всіх рівнях загальнодержавному, міжгалузевому, підприємницькому, науковому та культурному. Поживавив свою роботу і Консультативний Комітет, на який сьогодні покладено функції координатора українсько-польського співробітництва [5: 14]. Таким чином, кон-

цепція стратегічного партнерства між Україною та Польщею знаходить дедалі ширшу підтримку по обидва боки кордону як така, що відповідає національним інтересам обох країн.

Важливим в цьому контексті є створення за ініціативою парламентів та міністерств закордонних справ у червні 1996 року у м. Варшаві громадського об'єднання Українсько-польський / Польсько-український форум, метою якого є розвиток співробітництва між неурядовими громадськими структурами та організаціями. 18 квітня 1997 року у Києві відбулося перше засідання форуму, що сприяло об'єднанню зусиль науковців, представників політичних партій, широкого кола громадськості у процесі українсько-польського зближення [5: 15].

Отже, Польща посідає важливе місце у розбудові системи стратегічних партнерств України. Під час роботи Консультативного Комітету президентів 23 січня 1997 року у Варшаві сторони наголосили на важливості стратегічного партнерства двох держав у процесі європейської інтеграції, висловилися за розвиток співробітництва між Україною та НАТО. Було підписано Меморандум про Заходи щодо лібералізації торгівлі між Україною та Польщею [12: 244].

Здійснивши докорінну переоцінку терміну багатовекторності, Україна остаточно визначилася з напрямом зовнішньополітичного руху – це інтеграція до європейської спільноти. Мету членства в ЄС держава сприймає не як самоціль і не як данину моді. В наших очах це життєдайний зв'язок, що допоможе нам прискорити стабілізаційні процеси в Україні: і політичні, і економічні [2: 8].

Вагомим аспектом стратегічного партнерства є проблема національних меншин, адже на територіях обох країн з давніх часів проживають українці і поляки, які роблять суттєвий внесок у розвиток культур обох народів, а також Європи в цілому. Наявність в Україні польської (219,2 тис. громадян) і у Польщі – української (від 350 до 450 тис. громадян) національних меншин [5: 16] є важливим чинником, що активно впливає на стан українсько-польських відносин. У двосторонніх відносинах з Польщею питання захисту національних меншин не врегульовано. Сторони переконані, що позитивні складові частини багатой історії українсько-польських відносин, повинні сприяти розширенню співробітництва між братніми народами [1]. Одним з перших, кроків в цьому напрямку було прийняття спільного комюніке під час засідання Консультативного комітету президентів України та Польщі 27–28 вересня 1995 року в Варшаві. В комюніке зверталась увага на проблеми національних меншин [1: 243]. Таким чином, започатковано новий етап в українсько-польських відносинах, який відкриє перед народами двох країн шлях у майбутнє, не обтяжене складним минулим [5: 17].

Українська сторона переконана, що нові реалії вимагають подолання небажаних стереотипів щодо окремих негативних моментів спільного історичного минулого, які ще наявні у громадській думці, адже багатовікова історія українсько-польського сусідства знає чимало хвилюючих прикладів щирої дружби, взаємодопомоги і співробітництва між обома народами. Вона відзначена і братерством по зброї, і взаємозбагаченням культур, і сусідською доброзичливістю.

У даному контексті українська сторона надає важливого значення Спільній заяві Президентів обох країн "До порозуміння і єднання", яку було підписано під час візиту в Україну Президента РП О.Кваснєвського 20–22 травня 1997 року.

У розбудові двосторонніх відносин важливим є обговорення в грудні 1998 року актуальних проблем правової реформи в обох державах, що відбулось в українсько-польському прес-клубі "Партнерство за реформи". В листопаді 1999 року відбулась дискусія на тему "Деполітизація влади: досвід Польщі, можливості України". На початку 2000 року позитивний досвід подібних дискусій запроваджується в життя в процесі адміністративної реформи в Україні [12: 20].

У взаємовідносинах України й Польщі важливим є й те, що розпочали свою діяльність українсько-польська комісія з питань співробітництва у сфері науки і технологій та українсько-польська комісія з питань співробітництва в галузі охорони навколишнього середовища. Створено двосторонню комісію експертів Головного архіву України і Головної дирекції державних архівів РП [5: 16].

Та все ж стратегічне партнерство з Україною є, як сказав Кваснівський, "найбільшою цінністю для Польщі" [8]. І Польща при цьому повинна послідовно сприяти розвитку демократії в Україні. Так як саме "повернення до Європи" [10: 369] було проголошено ключовим напрямком зовнішньої політики України з моменту здобуття незалежності, то становлення і розвиток українсько-польських взаємин є одним із важливих кроків на шляху України до Європи.

У нас із Польщею є спільна база стратегічного партнерства. Україна теж має єдиний документ — стратегію європейської інтеграції, і він співпадає з політикою Польщі щодо євроінтеграції [9: 41].

Україна використовує досвід Польщі в її інтеграційному просуванні до європейської спільноти [5: 14]. Одним з першочергових завдань для сучасної України є успішне проведення ринкових перетворень. Загально визнано, що Польща є першопрохідником економічних реформ і її досвід як в реформуванні економіки, так і в залученні іноземних інвестицій може бути корисним і для України.

Не менш важливим для загальноєвропейської інтеграції є і проблема забезпечення цього регіону. В цьому сенсі очевидно головною організацією, яка де факто забезпечує безпеку всього Північного регіону є НАТО. В цьому випадку НАТО йде наперед ЄС та просування різних європейських інституцій, а також стандартів, — беручи тим самим під свою опіку не лише окремі країни, але і весь процес європейської інтеграції.

Міркуючи про майбутні відносини України з північноатлантичними структурами і з новою Європою, слід брати до уваги те, що підхід Заходу щодо Сходу буде формуватися при активній участі Польщі вже як повноправного члена західного об'єднання. Адже серед учасників Північноатлантичного договору з'явилась вагома держава, яка вважає незалежність України справою власної безпеки, власного державного інтересу. Отже, в такому розумінні

України проявляється специфіка Польщі — вже не тільки в регіоні Центральної Європи, а й Європи взагалі [14].

Крім того, на даному етапі наша держава повинна максимально підготуватися до вступу Польщі в Європейський Союз, так як РП є країною-кандидатом на вступ до ЄС "першої хвилі". Варто зауважити, що геополітичне положення України як держави, яка водночас належить до Східної, Центральної і Південно-Східної Європи, її орієнтація на неподільність європейської безпеки дозволяють Україні відігравати важливу "цементуючу роль" [10: 401] у розвитку співробітництва на європейському континенті.

В цьому ж напрямку розвивається співпраця в галузі модернізації озброєння військової техніки, яка є на озброєнні армій двох країн [3: 55].

Власне політико-економічна співпраця РП та України при одночасній синхронізації їх руху на Захід могли б бути моделлю розбудови ЄС на Схід на даному етапі. Сам факт наявності спільних військових формувань (українсько-польський батальйон), широкої економічної співпраці (в тому числі і виробництва зброї) примусить шукати форм особливого статусу не лише у відносинах РП та України, а й у відносинах НАТО та ЄС з Україною [7: 31].

Україна і Польща — це дві найбільші країни Центральної Європи. Зміст безпеки сьогодні в Європі змінюється. На перший план висувається така загроза Європі як тероризм, контрабанда зброї та наркотиків, нелегальна міграція, екологія. Власне це та загроза, яка характерна для країн з високим і рівнем розвитку. Особливого значення набуває чинник економічної безпеки. І тут важливо відзначити роль ЄС, який завдяки тому досвідові, який набуто цією організацією, поступово перетворюється на найвагомішу структуру економічної безпеки в Європі, яка забезпечує сталий і стабільний розвиток країн членів ЄС.

Отже, Україна визнає і підтримує стратегічні пріоритети Польщі, а Польща з свого боку визнає і підтримує стратегічні пріоритети України. Це надзвичайно важливо для реалізації нашого стратегічного пріоритету — яким, як відомо, визнана як і в Україні, так і в Польщі інтеграція до європейських і євроатлантичних структур. Тут ми маємо спільні зусилля стратегічного характеру. Україна і Польща спільно намагаються використовувати

досвід реформування економіки в країнах до стану ринкової економіки, від стану тоталітарних політичних режимів до демократії.

Постійно діючим позитивним чинником українсько-польських відносин є інтенсивна регіональна співпраця. Транскордонні зв'язки між Україною та Польщею є важливою складовою об'єднаної Європи. Вони зміцнюються завдяки створенню міжнародної асоціації "Карпатський Єврорегіон", до якої увійшли відповідні регіони Польщі, Угорщини, Словаччини та чотири області України – Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська [12: 19]. У межах діяльності цієї структури створена українсько-польська координаційна комісія з питань міжрегіонального співробітництва. Вже укладено близько тридцяти угод між 20 областями України і регіонами РП щодо українсько-польської регіональної співпраці, а також угоди про співробітництво прикордонних територій і областей [5: 16].

Якісно новим рівнем організації двосторонніх відносин є транскордонне об'єднання "Єврорегіон "Буг". Його головна мета – сприяння економічному і соціальному розвитку відповідних територій і більш повне використання їх потенціалів. У рамках цього Єврорегіону підписано ряд угод про прикордонне та двостороннє регіональне співробітництво, про співробітництво в галузі охорони здоров'я людей, охорони навколишнього середовища, при загрозі надзвичайних ситуацій, гідрометеорологічного забезпечення, в гуманітарній сфері.

Польща є для України воротами у Європу, вона з'єднує нашу країну з Німеччиною. Як велика європейська держава Україна зацікавлена взяти участь у здійсненні взаємовигідних загальноєвропейських проєктів. Одним з таких проєктів є розбудова відносин "особливого партнерства" між Україною, Польщею та Німеччиною. Створення подібного "трикутника" мало б стабілізуючий вплив на ситуацію на континенті. Розвиток особливого партнерства між цими трьома країнами відбувався б, очевидно, ще більш активно, якби Україна була визнана четвертим членом так званого "Веймарського трикутника" (Польща – Німеччина – Франція).

Під час зустрічі президентів Польщі та України в Казімежі в березні 2001 року президент Польщі О.Квасневський повідомив, що при обговоренні ситуації в Україні в рамках Веймарського трикутника з Жаком Шираком і Герхардом Шрьодером усі троє визнали, що демократична Україна є найважливішим елементом демократичної Європи в XXI столітті [8].

Ще одним важливим напрямком консультативної співпраці стає українсько-польсько-американська взаємодія. З 1998 діє програма українсько-польсько-американського консультативного співробітництва. В липні 1999 року у Варшаві відбулось перше засідання Ради польсько-українсько-американського співробітництва (ПАУС) [12: 20].

Таким чином, українсько-польська співпраця вийшла на трансатлантичний рівень, що засвідчує зацікавленість США розбудувати в Європі XXI століття новий геостратегічний чотирикутник Німеччина – Франція – Польща – Україна. Водночас ці прогностичні перспективи може відкоригувати російський чинник [12: 20].

Прогнозуючи майбутню геостратегічну конфігурацію Європи, виходячи з американських інтересів, З. Бжезінський наголошує на можливості утворення до 2010 року нової франко-німецько-польсько-української осі. На думку українських вчених-міжнародників С.В.Віднянського, І.М.Мельникової, А.Ю.Мартінова: "Це занадто сміливе припущення щодо майбутнього, коли бажаний для консервативної школи американської зовнішньополітичної аналітики гіпотетичний сценарій розвитку подій сприймається за мету, яку треба будь-що досягти реальними політичними діями" [13: 101].

Серйозним випробуванням для двосторонніх українсько-польських відносин стає проблема маршруту транзиту російського газу в Європу територією Польщі в обхід України. До грудня 2000 року прохолодні російсько-польські відносини перешкоджали реалізації цього плану, але західні споживачі російського палива звичайно зацікавлені в збільшенні кількості маршрутів транспортування, що змусило Польщу шукати та знаходити компроміси [12: 17]. 16 січня 2002 р. в Варшаві відбулась зустріч російського президента В.Путіна з президентом Польщі О.Квасневським. Було прийнято рішення щодо будівниц-

тва газопроводу в обхід України (на нашу думку сприяла цьому бездіяльність України), хоча це рішення ще не є остаточним.

Водночас Польща є основним центральноєвропейським економічним партнером України. Тепер головною проблемою стає використання потенціалу економічного партнерства, зважаючи на підготовку Польщі до вступу в ЄС, внаслідок чого може бути обмежено обсяг взаємної торгівлі, не такими інтенсивними будуть контакти між діловими колами. Тому важливо забезпечити вступ України до Всесвітньої організації торгівлі (СОТ), що є передумовою створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, без чого, після вступу Польщі в Євросоюз, складно буде вести мову про перспективи двостороннього торгівельно-економічного співробітництва [12: 17].

Головна проблема, яка незабаром неминуче постане у двосторонніх відносинах між нашими країнами, пов'язана з входженням Польщі у європейські структури. З набуттям членства у Європейському Союзі, яке пов'язане з приведенням польського законодавства у відповідність з вимогами ЄС, РП стане перед дилемою виконання зобов'язань перед ЄС і перед країнами-партнерами, що не є членами ЄС. У зв'язку з цим Польща змушена буде переглянути досягнуті раніше домовленості з Україною, зокрема ввести певні обмеження візового і митного режиму та скорегувати зовнішньоекономічні зв'язки в цілому. Вступ Польщі чи інших країн до ЄС не повинен створити "залізну чи паперову завісу між Сходом і Заходом" [11: 14]. Подібного розмежування і нових ліній поділу в Європі виникнути не повинно, а тому слід працювати задля збереження цивілізаційних норм у ході цього процесу.

Тому першочерговим завданням для сучасної України є успішне проведення ринкових перетворень та наближення законодавства до європейських норм і стандартів. Зважаючи на те, що Польща є першопрохідником економічних реформ, то її досвід в реформуванні економіки і в залученні іноземних інвестицій може бути корисним для України.

Ведучи мову про стратегічне партнерство, зазначимо, що реформуючи державний устрій, Україна і Польща йдуть в одному напрямі і їхні двосторонні стосунки вийшли на рівень стратегічного партнерства, тому що вони стосуються надзвичайно важливих державних завдань, які мають політичну й економічну основу. Як наслідок, активізувалися контакти на всіх рівнях загальнодержавному, міжгалузевому, підприємницькому, науковому та культурному.

Європейські регіони стають для України надійним мостом в єдину Європу. Суттєво впливають на українсько-польські відносини питання розбудови газопроводу в обхід території України та вирішальний етап щодо вступу Польщі до ЄС.

Важливе значення для України матиме внутрішньополітична стабільність, що можлива завдяки подальшій демократизації суспільства. На нашу думку, повинно відбутися три-чотири виборчі цикли законодавчої та виконавчої гілок влади, коли український народ обиратиме не стільки між непевним теперішнім та поверненням до минулого, а між добрим та кращим варіантом майбутнього.

Таким чином, на межі XXI століття важливим геополітичним чинником української зовнішньої політики залишається стратегічне партнерство з Польщею, правовий фундамент якого заклав Договір 1992 року про добросусідство, дружні відносини і співробітництво та Спільна заява Президентів України і Республіки Польща "До порозуміння і єднання" (1997 року).

Глобалізація та європеїзація стосунків, яка відбувається в світі, інтеграція економічного і політичного життя ніяк не перекреслює двосторонніх стосунків. І якою б тісною не була співпраця країн у межах Європейського Союзу, завжди залишиться національна ідентичність, завжди залишаться незалежні держави, якими є і назавжди залишаться Україна і Польща.

Список використаних джерел

1. Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво від 18 травня 1992 року. // CD-ROM Комп'ютерна бібліотека "Інфодиск". Законодавство України. 2. Зленко А. М. Зовнішня політика незалежної України: десять років випробувань і здобутків. Виступ на науково-практичній конференції "Українська зовнішня політика та дипломатія:

десять років незалежності" (м. Київ, 19 квітня 2001р.). // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Випуск 5 / За заг. ред. Гуменюка Б.І., Тупчієнка Л.С., Ціватого В.Г. – К., 2001. – 352 с. 3. Бершеда Є. Українсько-польські стосунки та європейська безпека. // Незалежний культурологічний часопис "І". – 1998. – № 14. – С. 50–55. 4. Васильєв Д., Чекаленко Л. Українсько-польські відносини наприкінці ХХ ст. // Нова політика. – 1998. – № 4. – С. 13–17. 5. Віднянський С.В. Україна в Європі у минулому столітті: від об'єкта до суб'єкта міжнародних відносин. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки – Вип. 10: Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С.В.Віднянський. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2001. – 250 с. 6. Возняк Т. Просування ЄС на Схід. Перспектива України. // Незалежний культурологічний часопис "І". – 1998. – № 14. – С. 28–29. 7. Зам'ятій В. Варшавський договір. // День. – 2001. – 17 березня. 8. Засади стратегічного партнерства. З "круглого столу" в Центрі Разумкова. // Політика і час. – 2001. – № 3. – С. 40–52. 9. Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: заснування і етапи становлення. Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2001. – 448 с. 10. Кравчик А. Польща й Україна в системі нових геополітичних відносин в Європі. Круглий стіл (виступ). // Економічний часопис. – 2000. – № 2. – С. 14. 11. Мельникова І.М., Мартинов А.Ю. Розвиток відносин України з країнами Центральної та Південно-Східної Європи (90-і роки ХХ ст.). // Україна і Європа (1990–2000 рр.). Частина I. Україна в міжнародних відносинах з країнами Центральної та Південно-Східної Європи. Анотована історична хроніка. – К., 2001. – 308 с. 12. Мельникова І.М., Мартинов А.Ю. Україна в новому геополітичному устрої Центральної та Південно-Східної Європи (90-і роки ХХ ст.). // Україна і Європа // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки – Вип. 10: Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С.В.Віднянський. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2001. – 250 с. 13. Шпорлюк Р. Польща, Європа і нова українська географія. // День. – 1999. – 26 січня.

Tamila Herasymchuk

UKRAINE–POLAND: STRATEGIC MEMBERSHIP

The article reveals main aspects of strategic membership of Ukraine and Poland.

УДК 94 (477) 4

Соломія Онуфрів

ПОЛЬЩА В ЄС: УКРАЇНСЬКИЙ ФАКТОР

Стаття присвячена вивченню наслідків для України вступу Польщі в Європейський Союз, оскільки остання є одним з головних політичних партнерів України, а економічні відносини між державами розвиваються досить активно. Насамперед йдеться про актуальне для України питання введення візового режиму як обов'язкової умови приєднання Польщі до ЄС.

Автор стверджує, що сучасна стереотипна парадигма образу поляка у свідомості українців перейшла від негативної до нейтральної і, виходячи з нових умов зближення двох держав питанням часу є трансформація стереотипу поляка, коли в сприйнятті українців він набуде позитивного змісту.

Як відомо, з січня 2004 р. Польща — стратегічний партнер України — стане повноправним членом Європейського Союзу. Відповідно до умов Євросоюзу, польський уряд

прийняв рішення про запровадження візового режиму у липні 2003 року для громадян України та ще 13 держав, серед яких Росія, Білорусь, Болгарія, Румунія. Очевидно, що дане питання хвилює багатьох, адже Польща є одним з головних політичних партнерів України, а економічні відносини між державами розвиваються досить активно.

Україна підтримує інтеграційні плани Польщі до Євросоюзу з умовою, що членство останньої в ЄС не ускладнить подальшого розвитку двосторонніх відносин між нашими державами. Проте, чи не стане візовий режим реальною загрозою для створення нової "залізної завіси"? Досвід введення віз у ряді держав Східної Європи, які також є кандидатами до ЄС, показав, що запровадження візового режиму породжує багато конкретних проблем.

В цій ситуації необхідно зробити так, щоб нові правила візового режиму якнайменше зачіпали інтереси українських громадян і сприяли розвитку контактів між державами-сусідами. Кордон між Україною і Польщею повинен бути контрольований, але відкритий.

Так вже історично склалося, що Україна приречена мати за сусіда Польщу і, навпаки. Зрештою, не варто скаржитись на долю: держав-сусідів не обирають.

Так було, що Польща (а в ті часи Річ Посполита) неодноразово поглинала (територіальне і духовно) Україну і тим самим витворила у свідомості українців (толерантних і миролюбивих) однозначно негативний образ "ляха-єзуїта" (підступного й агресивного).

Це яскраво засвідчує український фольклор, індикатор народних стереотипів, нараховуючи близько 180 народних приказок, прислів'їв та переказів, що характеризують образ поляка. Це відображено в українських літературних та мистецьких творах. Приміром, із Франка: "Не пора, не пора, не пора, москалеві й ляхові служить" [1: 264]. Чи Шевченка: "В ярмі у ляха... горе, горе, молитесь, діти!

Страшний суд ляхи в Україну несуть— і заривають чорні гори" (уривок з поеми Тайдамаки [2: 74].

До речі, за підрахунками тижневика "Політика і Культура" найчастіше в "Кобзарі" згадуються саме поляки (ляхи) – 110 разів, росіяни (москалі) – 81 та євреї (жиди) – 65 разів [3: 36].

Власне, стереотип поляка як "ворога" українців сформувався через суспільно-політичні обставини після прийняття Люблінської унії 1569 р., котра знищила рештки українських державницьких традицій, що ховалися під формами автономії у Великому князівстві Литовському. Головна колонізаційна робота, яку вели отці-єзуїти згодом призвела до Берестейської унії 1596 р., коли українську церкву долучили до католицької. Як бачимо, формування стереотипу відбувалося в ситуації національної, релігійної та політичної кризи на Україні.

Український народ свідомо реалізував своє стереотипне уявлення про поляків, а емоційна оцінка пронесла цей негативний образ впродовж майже чотирьох століть, передаючи його як вираз суспільної думки без огляду на особистий досвід кожного репіцієнта.

Ідеологічно-творча та політична функція стереотипного мислення постійно підтримувала в українців почуття національної ідентичності, а соціопсихологічна – дозволила окремим індивідам ототожнити себе з суспільством (Україною) через спільну систему цінностей.

В історичному контексті негативний стереотип поляка виконав інтеграційну (об'єднувальну) функцію, а також функцію захисту українських традиційних цінностей, котрі є елементом колективного світогляду українців.

Всі ці події мали місце в українсько-польській історії, але без нового погляду на минуле, без спільних дій до взаєморозуміння ми не "позбираємо каміння" ненависті та роздору. Водночас тільки за таких дій зуміємо зберегти свою тотожність, неповторну культурну ідентичність, залишимося самими собою.

Перехідним етапом у ставленні українців до поляків можна вважати початок 90-х рр. ХХ ст., коли Польща разом з Канадою першими у світі визнали незалежність України. З того часу минуло 10 років і, сьогодні, у стратегії українсько-польських відносин Варшава і надалі хоче бути речником інтересів України на Заході і повністю підтримує прагнення Києва набути асоційованого членства в ЄС. Як член НАТО Польща підтримує співпрацю

України з цією організацією у різних сферах. Окрім того, поляки кажуть що, готові поділитися з Україною власним досвідом реконструкції зовнішніх боргів. "В польсько-українських відносинах найбільше бракує лише одного 4 – практиків, які гарну ідею змогли б наповнити чимось конкретним, наприклад, спільним нафтопроводом" [4: 21].

Польський публіцист Ян Новак-Єжборанський переконаний, що: "Україна потрібна Польщі не менше, ніж Польща Україні. Для безпеки Польщі існування незалежної і сильної України є не менш важливим, аніж приналежність до НАТО. З іншого боку, Україна потребує Польщі, з огляду на те, що в останньої зараз досить міцні позиції. "Між нами немає жодних джерел конфліктів, окрім минулого, – впевнений Новак-Єжборанський, – минуле було погане. Натомість, немає сьогодні жодного сенсу для суперечок, хто кому зробив більше кривди. Потрібно, щоб суперечки про минувшину нас не розділювали, навіть, коли ми погодимося на те, що кожна зі сторін буде інтерпретувати ті події по-різному" [5: 39].

Певні негативні стереотипи, які вкорінилися в минувшині, не можуть зникнути за кілька днів. Потрібно, по-перше, свідоме зусилля, щоб їх викоринити, а по-друге, має минути деякий час. Але найважливішою є суспільна дипломатія. Тобто не розмови між урядами, а перш за все, громадські ініціативи, які спрямовані на краще взаєморозуміння, які ставлять собі завдання усувати та послаблювати ті ворожі спільні стереотипи, котрі ще збереглися.

За прогнозами деяких політологів, економічне майбутнє України – формування Балто-Чорноморського альянсу, ядром якого стане тандем Україна-Польща. Політичне ж – вимальовується у формуванні трикутника Німеччина-Польща-Україна. Саме такий трикутник міг би надзвичайно потужно трансформувати європейську цивілізацію [6: 46].

У політичне річище спрямована робота Інституту Польщі Львівського національного університету імені Івана Франка, створеного у червні 1998 р. Організація працює в напрямку "стратегічного партнерства і транскордонного туризму". Роботу Інституту здійснюють за принципом трикутника: Інститут Польщі – Посольство України в Польщі – Міністерство закордонних справ України. Подібна активність сусідського діалогу і співпраці, як бачимо, "зводить мости" між українцями і поляками і нейтралізує негативний стереотип поляка. Вже понад рік успішно функціонує Європейський Колегіум Польських і українських університетів, який має власну правову основу та навчально-наукові програми, і який готує магістрів, кандидатів та докторів наук.

На щастя, і в релігійному аспекті давно вляглися пристрасті. Українські поляки чи польські українці користуються вільним правом на віросповідання. Приміром, на Житомирщині літургії в польських костелах ведуться українською мовою. А в прикордонних зонах, зокрема в Шегині, цілком мирно співіснують римо-католицькі громади з православними та греко-католиками.

Отже, в ситуації спокою та стабільності зникла потреба у поглибленні чи в увиразненні негативних стереотипів. Реалії доводять, що суспільні (народні) стереотипи підлягають невпинній реінтерпретації та реконструкції. Сьогодні можемо констатувати факт, що стереотип поляка у свідомості українців є амбівалентний.

На державному рівні негачії стереотипу стерті, і на шляху до Європи Україна плідно співпрацює з Польщею в економічному, культурному, зовнішньополітичному напрямках. Проте у свідомості пересічного українця, котрий не має ані достатньо чіткої ідентичності, ані однозначно визначеної зовнішньополітичної орієнтації стереотип поляка, а ще більше "ляха", залишається історично набутим анахронізмом.

Останнє чітко ілюструється подіями, що мали місце восени 1998 р. у Львові. Йдеться про осквернення надмогильної плити невідомим польським воїнам на військовому цвинтарі "Орлят", що на Личакові. Написи – "Геть PL", свастика і підпис УНСО мали політичний підтекст безчинства. Як висловився тоді, тепер вже экс-генконсул РП у Львові Петро Коновроцький: "Цвинтар має єднати, а не розділяти" [8: 1].

До речі, з введенням "візового режиму" Генеральне Консульство РП у Львові планує суттєво розширитися. Навпроти головного корпусу будуватиметься нове приміщення для візового відділення консульства. А у Луцьку та Одесі, як відомо, з'явиться нові консулати РП в Україні.

Власне, в такій площині ефективним етапом зближення та подолання негативного образу поляка можуть і повинні стати сучасні засоби масової комунікації, один з найголовніших факторів впливу на розвиток масової свідомості населення. Дуже суттєвою вадою нашого інформаційного простору є те, що він не дає громадянам, суспільству консолідуючої ідеї. Треба нарешті припинити шукати "ворога", навпаки, треба пропонувати те, що може об'єднати дві держави у вирішенні спільних проблем. Однією із серії заходів, метою яких є зміцнення українсько-польських взаємини, стала акція "Приязний кордон", яку розпочали польські та українські журналісти.

Чималу роль у деформації негативного образу поляка відіграв і продукт польсько-української кіноіндустрії – фільм відомого польського режисера Єжи Гофмана за романом Генріха Сенкевича "Вогнем і мечем". Як стверджують експерти, це вперше в кінокартині про спільні українсько-польські історичні події режисер зумів подати об'єктивну картину.

І хоча стереотипи відзначаються опірністю змінам, оскільки є колективною пам'яттю, сакральною інформацією, сучасна стереотипна парадигма образу поляка змінилася на 90 %, від негативної перейшла до нейтральної і, виходячи з нових умов зближення двох держав-сусідів, питанням часу є трансформація стереотипу поляка, коли в сприйнятті українців він набуде позитивного відтінку.

Львівщина як прикордонна територія чітко ілюструє розвиток зовнішніх відносин України та Польщі. Тут стосунки між державами-сусідами зміцнює політична, економічна і культурна співпраця. Після проведення адміністративної реформи у Польщі (1998 р.), тобто "укрупнення" воєводств (із 49 до 16), на сьогодні Львівська область межує з двома воєводствами – Підкарпатським (з центром у Жешові) та Люблінським (з центром у Любліні). 2000 р. між Львівською областю та Підкарпатським воєводством було підписано Угоду про міжрегіональну співпрацю. Планується укладення подібних Угод з Малопольським (м. Краків), Свентокшиським (м. Кельце), Сілезьким (м. Катовіце) воєводствами.

Як українська, так і польська сторони зацікавлені у можливості перехідного сценарію трансформації режиму співпраці України з Євросоюзом, тобто надання областям України, які межують з країнами-кандидатами на вступ до ЄС, особливого режиму співпраці з країнами-членами Європейського Союзу. Успішність такого кроку підтверджується прецедентом співпраці ЄС з Калінінградською та Ленінградською областями Російської Федерації, на які, власне, поширюється режим програми PHARE, що автоматично надає їм статус пріоритетної зацікавленості з боку Євросоюзу.

Виходячи з цього, прикордонні території України отримали б особливий статус співпраці, у першу чергу, що стосується проектів, пов'язаних із розвитком прикордонної та транспортної інфраструктури, малого підприємництва, фінансової інфраструктури, охороною довкілля та розвитку туризму – напрямки, де механізми програми TACIS не достатньо ефективні. Польська сторона, особливо на регіональному рівні, висловила готовність опрацювати відповідне спільне українсько-польське звернення до Європейського Союзу.

Очевидно, що Польща не хоче бути буферною державою між двома полюсними світами (так, як кілька років тому не хотіла цього Німеччина). Жорсткий кордон на Сході не вигідний для польської економіки. "Зв'язки зі Сходом дають Польщі робочі місця для десятків тисяч людей, можливість вигідно експортувати свої продукти, а також гарантують дешеву робочу силу для домашніх господарств (півмільйона українців у Польщі працюють за копійки)" [9: 12]. 2000 року на роботі в Польщі побувало понад 6 мільйонів українців, які залишили там за рік декілька мільярдів доларів. Ці гроші, хоч часто офіційно ніде не зареєстровані все одно мають велике значення для польської сторони. Що ж до безробітних українців, то нові правила перетинання кордону можуть виявитися для них справжньою особистою катастрофою. Не таємниця, що для цього прошарку населення України це єдине джерело прибутку.

За прогнозами економістів, вступ Польщі до ЄС не повинен істотно вплинути на економіку Львівської області, зокрема на обсяги зовнішньоторговельного обороту та іноземних інвестицій. Запорукою цього є активна співпраця підприємств та організацій Львівщини з більшістю країн-членів Європейського Союзу. Окрім того, вступ Польщі до євро-

пейських структур відкриє для Львівського регіону нові можливості для залучення фінансових інвестицій та технічної допомоги.

Обсяг зовнішньоторговельного обігу Львівської області за 2000 р. склав 68,5 млн.дол. США, при експорті – 20,6 млн.дол. США та імпорту – 47,9 млн.дол. США. Порівняно з попереднім роком обсяг двосторонньої торгівлі з Польщею зростає щороку. Навіть без врахування нафтопродуктів сума імпорту перевищує суму експорту, що свідчить про те, що Львівська область залишається в основному споживачем імпортованої сировини та готової продукції.

За прогнозами західної регіональної митниці, членство Польщі в ЄС, а відповідно й запровадження візового режиму для громадян України передбачає невеликий зріст зовнішньоторговельного обігу Львівської області з Республікою Польща. Це пов'язано з переорієнтацією (особливо з імпорту) вантажопотоку з неторгового обігу в торговий, що, в свою чергу, дозволить більш якісно здійснювати митне оформлення товарів і забезпечить ввезення в область якісної і сертифікованої продукції.

І хоча Польща є одним з головних торговельних партнерів Львівської області, відчутним є брак вагомих українсько-польських спільних підприємств. Важливим чинником, що обмежують розвиток прикордонної економічної співпраці є неузгодженість законодавств, недостатньо розвинута прикордонна та транзитна інфраструктура, укладені паспортно-митні процедури на прикордонних переходах.

Окрім того, інтенсифікація українсько-польської економічної співпраці вимагає стабілізації українського законодавства для можливості довготермінового прогнозування та планування співпраці, а також чіткої побудови українсько-польської економічної інформаційної бази.

За підрахунками, після запровадження віз пересування осіб на східному кордоні зменшиться на 30–40 %. Проте, як стверджують, це явище буде тимчасовим, оскільки, видача візи стане дешевшою, ніж теперішні затрати на оформлення запрошення чи ваучера [10: 29]. Звернемо увагу, що постраждалими, безумовно, стануть і етнічні поляки, які є громадянами сусідньої держави.

За даними польських аналітиків кількість прихильників вступу Польщі у ЄС зменшилася на 3 % і становить зараз 54 %. Кількість же тих поляків, які не хочуть входження Польщі в європейські структури, зросла й дорівнює 25 %. 21 % опитаних ще не визначились з питанням вступу Польщі в ЄС. Польські експерти вважають, що це спричинено оприлюдненими планами керівництва ЄС скоротити виплати польським фермерам після вступу в ЄС до 25 % від запланованих спочатку сум.

Всеукраїнський тижневик "Політика і культура" спільно з інтернет-виданням Форум (www.for-ua.com) провели соціологічне опитування на дану тему, поставивши запитання "Що для вас особисто означає запровадження візового режиму з Польщею?" 41,20 % респондентів відповіли, що їм прикро, що обмежено їхню свободу пересування, 11,90 % заявили, що це обмеження їхніх громадянських прав. Ще 18,20 % запевнили, що це значно менша жертва, ніж запровадження віз від РФ. Решта 28,50 % опитаних ставляться до впровадження візового режиму байдуже.

Однозначно також, що після запровадження візового режиму для громадян України, відбудеться значне зменшення пасажиропотоку через пункти пропуску Львівської області. Прогнозують також, що припинить своє функціонування пішохідний перехід в МАПП "Шегині" Мостиської митниці, оскільки ним користуються жителі майже всіх областей України. Зазначимо, що Львівська область має спільний кордон з Польщею довжиною 278 кілометрів. В рамках співпраці розбудови спільної ділянки українсько-польського кордону сьогодні на території області функціонують 6 пунктів через державний кордон України, а саме 3 автомобільні — "Шегині", "Рава-Руська", "Краковець", 3 залізничні — "Хирів", "Мостиська", "Рава-Руська".

У зв'язку із введенням візового режиму на українсько-польському кордоні значно зменшиться потік нелегальної міграції іноземних громадян через Львівську область як транзитну в сторону Польщі. Але в той же час можливе їх незаконне довготривале перебування на території області з метою знаходження можливостей переправки через кордон.

Поляків із давніх-давен називали "слов'янськими французами", розуміючи під цим властиву їм дотепність і культурний лиск. Сьогодні Польща, котра не раз доводила свою прихильність Україні, розв'язує, насамперед, власні проблеми. Зрозуміло, що членство в Євросоюзі — набагато солодший "пряник", ніж якість проблеми прикордонних територій. Проте, за будь-яких умов, перспективу майбутніх втрат у відносинах Україна-Польща визнають усі. Щораз до України, то чим раніше ми знатимемо, що нас очікує в найближчий час, то тим краще підготуємося до можливих наслідків. В цих умовах Україна повинна зробити нарешті, або рішучий наступальний крок до інтеграції в європейську спільноту, або вона стане частиною сірої буферної зони, яка може утворитися на східному кордоні ЄС.

Список використаних джерел

1. Франко І. Не пора, не пора. У 2-х т. Т. 1. — Київ, 1986. — 264 с.
2. Шевченко Т. [Гайдамаки] Кобзар. — Київ, 1983. — 381 с.
3. Лемко І. Над "Кобзарем" з калькулятором в руках (до 186-річчя Тараса Шевченка) // ПІК. — 3-9 берез. — № 8 (43). — 2000. — С. 45-46.
4. Папер А. Візит блицввічливості // ПІК. — 12-18. лют. — № 8 (139). — 2002. — С. 20-21.
5. Новак-Єжжоранський Я. Україна потрібна Польщі не менше, ніж Польща — Україні // ПІК. — 30 черв. — 6 липн. — № 24. — 2000. — С. 38-39.
6. Нова Україна-Нова Європа: час зближення. — Л., 1997, — 270 с.
7. Папез А. Віза стратегічного партнерства // ПІК. — 26 лютого — 4 березня. — № 7 (138). — 2000. — С. 21-23.
8. Онуфрив С. Польща зацікавлена в співпраці // ЗВУ. — 1998. — 1 жовт. — С. 2.
9. Крик Р. Реформі посткомунізму вимагають поляки. // ПІК. — 16-22 черв. — № 22. — 2000. — С. 9-12.
10. Голий Є. Віза вчить, як на світі жити // ПІК. — 5-11 березня. — № 8 (139). — 2002. — С. 20.

Solomiya Onufriv

POLAND TO EUROPEAN UNION: UKRAINIAN FACTOR

The article studies the effects of Poland accession to EU since Poland is one of the main political partner for Ukraine and economic relations between two states are developing rather actively.

The article dwells on the issue currently of the utmost importance for Ukraine, namely the introduction of entrant visas as a prerequisite to Poland's annexation to EU.

The author states, that current stereotype paradigm of the Pole's image in Ukrainian consciousness has changed from negative to neutral and in the light of the forthcoming convergence of the two states the transformation of the Pole's stereotype before it is perceived positively by the Ukrainians is only an issue of time.

УДК 341.232

Олена Коппель, Людмила Давидович

БЕЗПЕКА ЯК ЯКІСТЬ СИСТЕМИ

Стаття присвячена аналізу еволюції проблеми безпеки. Вона демонструє фундаментальні основи проблеми, на яких базуються сучасні теорії. Автори аналізують попередні і сучасні підходи до проблеми безпеки.

Сфера безпеки є одним з найскладніших об'єктів наукового аналізу, що вимагає особливої уваги до вибору вірної методології дослідження.

Теоретичне дослідження міжнародних систем, властивих їм структури та функцій, процесів їх розвитку складає центральну ланку сучасної науки про міжнародні відносини як самостійної наукової дисципліни.

Аналіз закономірностей та динаміки розвитку міжнародних систем в методологічному плані дає можливості для розуміння головних закономірностей та динамічних універсалій розвитку міжнародних відносин.

Практично всі питання сучасного міжнародного життя виявляють свою сутність в контексті системи міжнародних відносин. Запровадження системного підходу надає авторам можливість сформулювати цілісне сприйняття процесів міжнародного життя та представити комплексне бачення цих процесів як сукупності поведінки міжнародних авторів, їх національних інтересів, що в контексті зміцнення миру та стабільності розглядається разом з категорією загрози.

Основне положення системного підходу полягає в тому, що будь-який об'єкт являє собою складну, відносно самостійну систему, якій притаманна єдність множинності елементів, сторін та відносин: структурних, функціональних, генетичних, необхідних та випадкових, об'єктивних та суб'єктивних.

Системний підхід починає активно використовуватись в міжнародно-політичній науці починаючи з 50-х років ХХ століття. Особливо широке впровадження системні ідеї набувають після виходу праць таких класиків політичної науки, як Т. Парсонс, М. Каплан, Д. Ітон, потім Б. Бузан, Р. Литтл та інші.

У цих працях політична система розглядається як визначена сукупність відносин, що знаходиться у стані постійної взаємодії із зовнішнім середовищем завдяки механізмам "входу" та "виходу" у відповідності з базовими ідеями кібернетики.

Використання теорії систем в міжнародно-політичних дослідженнях потребує запровадження таких головних категорій, як стан системи, тобто сукупність параметрів, які характеризують її функціонування; структура – сукупність функціональних елементів системи, об'єднаних визначеними зв'язками; модель – спеціально синтезований для зручності дослідника об'єкт, адекватний цілям дослідження; рух системи – зміни її стану, які викликані як внутрішніми, так і зовнішніми причинами, керування системою – вплив на неї, який забезпечує надання їй відповідних якостей або станів; безпека як головна якість системи.

Аналіз безпеки як якості системи передбачає використання декількох аспектних різновидів системного методу дослідження, зокрема системно-структурного. Він використовується авторами в органічному зв'язку з системно-історичним методом.

Під структурою авторами мається на увазі внутрішня організація цілісної системи, яка є спеціальним способом взаємозв'язку, взаємодії компонентів, які її створюють, система взаємовідносин елементів в межах єдиного цілого. Це перш за все політичні відносини, які синтезують та детермінують будь-які інші відносини в межах даної системи.

Структурна характеристика є характеристикою динамічною, організує частини системи у просторі та часі. Кількісні зміни поступово призводять до якісних змін. Структура може змінюватись і під впливом середовища, зокрема змін ситуації у світі. Кожна система є не просто конгломерат або сукупність якихось елементів, а таке органічне утворення, таку суму елементів та зв'язків, об'єднання яких дає нову якість. Інтегральність є однією з найважливіших характеристик системи.

Взаємодія держав у сучасному світі визначає зміст і стан сучасних міжнародних відносин. Якщо взяти держави окремо, вони не складають у сукупності міжнародну систему й є лише її складовими. Держава існує, функціонує та розвивається у тісному зв'язку з іншими державами, тобто в системі відносин.

Під середовищем авторами розуміється те, що впливає на систему і з чим вона взаємодіє. Тому розрізняється два види середовища – зовнішнє (оточення системи) та внутрішнє (контекст).

Проблема зовнішнього середовища системи є проблемою виокремлення найістотніших зв'язків системи з навколишнім світом. Системи та процеси, які складають зовнішнє середовище системи, мають власну ієрархію та конкретне співвідношення з цією системою, знаходячись одночасно у взаємодії між собою та з цією системою.

Функцією системи є її реакція на вплив середовища, спрямована на збереження визначеного типу відносин між елементами системи. Функція системи є проявом якостей системи у взаємодії з іншими об'єктами системного та несистемного порядку, визначеної відносно стійкої реакції системи на внутрішнє та зовнішнє середовище, реакцією на внутрішні та зовнішні зміни, засобом вирішення протиріч між системою та оточуючим середовищем.

Однією з визначальних характеристик структури системи є різні структурні рівні. Дослідження безпеки як якості системи доречно проводити на наступних рівнях: глобальному, регіональному, субрегіональному. Ці рівні складають структуру по вертикалі. Структуру по горизонталі складають міжнародно-ситуаційні, групові (коаліційні); двосторонні відносини, які можуть виступати на будь-якому рівні (глобальному, регіональному, субрегіональному).

Кожен з рівнів являє в цій системі самостійну підсистему з усіма притаманними їй особливостями, які визначаються критеріями виокремлення даної підсистеми.

Підсистема не може виокремлюватись як фрагмент системи. Вона є частиною, яка володіє деякою мірою якостями, що притаманні даній системі, вона має, але не в повній мірі, системні якості та структурні особливості, закономірності функціонування і процесу розвитку системи, але кожна підсистема має і свою якісну визначеність, свої системні особливості. Підсистеми однієї системи можуть бути різними та суперечливими.

Кожна підсистема може розглядатися об'єктивно і в якості тієї, що розвивається у напрямі циклічності, яка теж включає до себе сукупність підсистем. В багатьох міжнародних системах мета виступає в якості системостворюючого фактору.

Міжнародна система – сукупність елементів, які знаходяться у взаємодії один з одним. Отже, елементи – це найпростіші складові системи, межа припустимого членування в обсягах даної якості системи, мінімальний носій цієї якості в системі, який виконує в ній визначену роль. В той самий час кожен елемент системи може виступати як підсистема, яка має власну сукупність елементів.

Розглядаючи безпеку як якість системи, слід зазначити, що в міжнародно-політичній теорії це поняття є однією з базисних категорій. Раніше поняття "безпека" визначалося як такий стан, коли немає небезпеки, тобто чинників і умов, що загрожують існуванню безпосередньо індивіда або його спільноти у формі родини, селища або держави. Тому безпека розглядалася як ідеал, до якого треба прагнути, але який неможливо досягти в повній мірі.

Як влучно відзначається в колективному дослідженні українських політологів "Національна безпека України: історія і сучасність", джерела широко розповсюджених категорій "безпека" і "національна безпека" прямо пов'язані з працями видатних мислителів епохи Відродження, зокрема Н. Макіавеллі ("Государ") та Гоббса ("Левіафан") [1: 36].

Відтоді, як відносини між народами здобули політичну форму, мир як цінність постійно співвідносився у свідомості правителів і народів з такими цінностями, як безпека, суверенітет, незалежність, територіальна цілісність. На практиці вони не раз нехтували цінностями мирного життя заради інших цінностей і інтересів, що визначалися на даний момент як вищі. Внаслідок особливостей історичного ходу подій мирні відносини не завжди розглядалися як ті, що гарантують безпеку, а у вигляді засобу забезпечення безпеки розумілося зміцнення сили держави, тобто безпека визначалась як "засіб колективного захисту" у війні "усіх проти усіх", розглядалась при цьому як основа держави в цілому" [1: 36].

Так, з точки зору Н. Макіавеллі, досягнення миру між народами нереально, тому завдання держави полягає в тому, щоб зробити політику ефективним засобом захисту своїх інтересів, маючи при цьому на увазі свою користь. Держави не повинні дотримуватися ніяких норм в відносинах між собою, "розумний правитель не спростається і не повинен бути вірним наданому слову, коли відпадуть причини, що спонукали його дати обіцянку, а держави повинні переслідувати дві цілі – "здійснювати завоювання і захищати свою свободу", війна потрібна для того, щоб збагачуватися самим і робити ворога біднішим [2: 287]. Таким чином, Н. Макіавеллі приходять до висновку, що досягнення миру і безпеки нереально і суперечить самій людській природі.

Німецький філософ Г. В. Ф. Гегель стверджував, що рух історії визначає "світовий дух", вважав, що війни неминучі, що "завдячуючи війнам зберігається моральне здоров'я народів... війна боронить народи від гниття, що неодмінно стало би слідством довготривалого, а тим паче довічного миру" [3: 363].

В протилежність цим філософам, інші погляди розвивали такі видатні мислителі, як Е. Роттердамський, Шарль-Луї де Монтеск'є, Жан-Жак Руссо, Іммануїл Кант, Томас Гоббс та інші. Великий голландський вчений Еразм Роттердамський (1469–1536) відзначав, що війни починаються не з волі народів, а з ініціативи правителів, що опорою душоців є не тільки неосвіченість, але і сила, а мир – це "джерело, годувальник, батько, примножувач і оборонець всього самого найкращого, що будь-коли існувало на землі" [4: 59]. Він вважав, що в питаннях війни і миру правителі повинні співвідносити свої політичні плани і рішення з інтересами країни, визнаючи в принципі правомірність оборонних війн.

Французький філософ Жан-Жак Руссо висловлював ідеї про те, що людству слід затверджувати мирні відносини між народами. Подібних поглядів дотримувався і німецький філософ Іммануїл Кант, що писав, що війна не має виправдань, бо суперечить моральному визначенню ролі і значення людини, що політика держав повинна відповідати вимогам моралі, а довічний мир повинен бути встановлений внаслідок договору держав між собою.

На відміну від них, англійський філософ Гоббс вважав, що як людські відносини, так і відносини між державами характеризуються боротьбою за існування, а держави – це "військові табори", що захищаються один від іншого. Викликає зацікавленість висловлена їм думка про те, що для боротьби з війнами необхідно поглиблювати знання людей про їх чинники, називаючи в числі "природних законів" прагнення до миру, оскільки у людства є надія його досягти. Проте це стане можливим лише тоді, коли буде утворена єдина влада, що стоїть над усіма людьми, тобто світовий уряд.

Історія свідчить, що як у відносинах між людьми, так і у відносинах між державами, часто має місце почуття взаємної недовіри, непорозуміння і ворожості. За це приходилося дорого сплачувати як людству в цілому, так і окремим народам, окремим індивідам. У Статуті ЮНЕСКО записано, що "думки про війни виникають в розумі людей, тому в свідомості людей слід вкорінювати ідею захисту миру". З точки зору визначного фахівця з питань нейрофізіології, академіка Н. Бехтеревої, "потужний і цілеспрямований рух за зміну руху історії – от що зараз потрібно. Борючись за благо людства, ми одночасно виступаємо проти руйнівних змін нашого власного мозку, допомагаючи у той же час "збудити" мозок тих, хто вже став емоційно тупим" [5: 269].

Поява ядерної зброї поділила людську історію на два періоди – доядерний і ядерний. Багато з того, що було нормою і правилом для доядерної доби, виявилось цілком неприйнятним для ядерної доби. Тому такі традиційні для попередніх історичних етапів категорії, як загроза і безпека, стратегія і сила, баланс і стабільність, перевага і уразливість набувають нового звучання. Реальності ядерної доби вимагають перегляду таких основоположних понять, як безпека, хоча, як відзначав ще А. Ейнштейн, "звільнена енергія атому змінила все, крім нашого засобу мислення" [5: 240]. І так, як ядерна війна вже не може бути продовженням політики іншими засобами, як не може бути переможця в ядерній війні, не може бути і односторонньої безпеки. Справжня безпека в ядерний вік – це безпека загальна, що базується на тому, що кожна з сторін не просто враховує інтереси іншої, але, здійснюючи засоби по забезпеченню власної безпеки, має на увазі і те, щоб не завдати збитків безпеці інших.

Усвідомлення світу як єдиного цілого веде до формування нової системи поглядів на безпеку. Стає очевидним, що проблема національної і регіональної безпеки, що сприймалася раніше головним чином у військово-політичному вимірі, виходить за межі компетенції військових і визначається широким комплексом чинників соціально-економічного, соціально-політичного, гуманітарного і екологічного порядку, без врахування яких неможливо створити тривалу систему безпеки будь-якої держави чи групи держав. Сьогодні саме поняття безпеки виходить за національні межі, стає все в більшій мірі проблемою загальнолюдської значимості.

В кінці 70 – 80-х рр. рядом вчених і політичних лідерів Сходу і Заходу були висунені ідеї чи визнані окремі принципи, що акумулювалися в концепції загальної безпеки. Її невірно було би розглядати як цілком нове рішення чи завершений комплекс ідей і практичних пропозицій. Це скоріше нова сукупність принципів підходу до проблем безпеки в ядерну добу. Ці принципи обговорювалися на протязі останніх десятиріч як науковими, так і суспільними колами різних країн.

Як відзначає український вчений Л. В. Губерський, "розпад біполярної системи безпеки, побудованої на глобальному військово-ідеологічному протистоянні, привів до кардинальних змін всієї системи міжнародних відносин" [6: 3]. Він підкреслює, що на порозі нового тисячоліття людство переходить до принципово нової моделі забезпечення своєї безпеки – моделі, побудованої не на військово-блоковому протистоянні, а на співробітництві з метою усунення загроз миру та стабільності. Підтвердженням цього процесу є інтеграція систем безпеки, яка охоплює як європейський, так і азійський континенти" [6: 3].

В продовження цієї думки, російський сходознавець В. С. Котляров пише, що на початку 90-х років міжнародні відносини в Азії вступили в новий етап розвитку – постконфронтаційний період. Цей період перехідний і тривалий. Він буде мати виключно тяжкий і болючий характер в плані утворення нової структури азійського простору безпеки. Загальноазійський процес формування простору безпеки буде складатися і консолідуватися по окремим зонам. З суми регіональних і субрегіональних зон безпеки має бути утворена справжня загальноазійська система безпеки [7: 6].

Необхідність переоцінки такої найважливішої категорії теорії міжнародних відносин, як безпека, підкреслюється і в працях західних авторів. Так, в працях англійського вченого Б. Бузана обґрунтовується теорія "альтернативної безпеки", що, на відміну від традиційного розуміння міжнародної безпеки, передусім в військовому змісті, включає політичний, економічний і соціальний аспекти [8: 157].

Отже, основним критерієм національної і міжнародної безпеки є життєдіяльність даної міжнародної системи. Тривалий час цей критерій практично цілком зводився до військово-силового чинника.

У своєму виступі на Асамблеї ЗЄС Президент України Л. Д. Кучма підкреслював: "Не можна не враховувати радикальних змін розуміння безпеки, що відбулися останнім часом. Визнаним став широкий підхід до цього питання, що виходить за рамки концепції колективної оборони держав, об'єднаних особливими стосунками. Він охоплює не тільки військові, але й економічні і політичні чинники, проблеми демократизації та стабільності всього регіону, формування дружніх взаємовигідних стосунків між державами, їх колективну здатність протистояти новим викликам і загрозам" [9: 5].

Таким чином, в сучасних умовах в поняття "безпека" включається цілий комплекс взаємопов'язаних і взаємозалежних військових, політичних, економічних, соціальних і екологічних аспектів. Важливий функціональний зв'язок між ними все-таки визначається чинниками військового і економічного характеру.

Разом із тим в країнах, що визволилися, поки домінуючими є інше ставлення до безпеки. Прагнення запобігти загрозі ззовні і зміцнити національний суверенітет змушує їх передусім дбати про військову безпеку. В той час як територіальна цілісність країн Півночі закріплена відповідними договорами і ґарантується балансом військово-політичних сил, в країнах Півдня прикордонні суперечки між багатьма країнами досі залишаються неврегульованими, часто вирішуються військовим шляхом. Ставка на військово-силові засоби рішення міждержавних проблем веде до підсилення військових аспектів національної безпеки, створюючи обставини регіональної і світової напруженості.

В країнах Півдня традицією є використання військової сили як основного інструменту для підтримки внутрішньої політичної стабільності. Це пов'язане з домінуванням авторитарного характеру державної влади. В нинішній період безпека набуває все більш багатоаспектного характеру.

Таким чином, безпека – це таке поєднання внутрішніх і зовнішніх обставин, що впливають на саме існування системи, при яких відсутні загрози критичного характеру і у той же час зберігається її повноцінна спроможність адекватно реагувати на загрози в

разі їх виникнення. При цьому під загрозою розуміється така взаємодія чинників об'єктивного і суб'єктивного характеру, що може призвести до порушення стабільного функціонування системи.

Список використаних джерел

1. Національна безпека України: історія і сучасність. Під ред. доктора історичних наук О. М. Гончаренка. Київ, 1993. – 326 с.
2. Макиавеллі Н. Соч. – М., 1934. – Т. 1. – 420 с.
3. Макиавеллі Н. Государь и Рассуждения на первые три книги Тита Ливия. СПб., 1869. – 340 с.
4. Гегель. Соч. – М., 1934. – 526 с.
5. Еразм Роттердамський. Жалоба мира // Трактати о вечном мире. – М., 1963. – 200 с.
6. Бехтерева Н. Опасности и возможности изменений к лучшему: точка зрения физиолога // Прорыв. Становление нового мышления. – М., Прогресс, 1988. – 325 с.
7. Губерський Л. В. Порівняльний аналіз розвитку систем безпеки у Європі та Азіатсько-Тихоокеанському регіоні // Вісник Київського університету. Міжнародні відносини. Випуск 5. 1996. – С. 1–8.
8. Роль региональных "центров силы" в Азии. Сборник выступлений на научной конференции, которая состоялась 19–20 декабря 1990 года в г. Москва. – М., Институт востоковедения РАН. – 1991. – С. 4–10.
9. Макарычев А. С., Сергунин А. А. Постмодернизм и теория международных отношений // Вісник Київського університету. Міжнародні відносини. Випуск 5. – 1996. – С. 154–159.
10. Політика і час. – 1996. – № 7. – С. 4–9.

Olena Koppel, Lydmyla Davudovuch

SECURITY AS SYSTEM'S QUALITY

This article is devoted to the analysis of the evolution of problem of security. It presents solid historical foundations from which later developments are clearly understood. Authors analyzed previous theories on the security and modern theories.

УДК 659.1(09) [(477.83/86)+(438)]"18"

В'єслав Лукаш Мацежинський

ГОЛОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ РЕКЛАМИ У ПОЛЬСЬКІЙ ПРЕСІ З СЕРЕДИНИ XVIII – ДО ПОЧАТКУ XX СТ. (НА ПРИКЛАДІ КОРОЛІВСТВА ПОЛЬСЬКОГО, ПОЗНАНЩИНИ І ГАЛИЧИНИ)

У статті відображено головні етапи розвитку реклами в польській пресі в першій половині XVIII – початку XX століття. Автор аналізує розвиток реклами у польській пресі на польських землях під владою Російської імперії, Пруссії і Австро-Угорщини.

Поява реклами у польській пресі відноситься до середини XVIII ст., що було пізніше, ніж у Західній Європі, оскільки реклама у пресових виданнях могла розвиватися лише за таких умов, як насичений фінансово-товарний ринок, наявність значних економічних об'єднань, а відповідно господарсько відсталі польські землі не створювали умов для появи такого типу видань. Перші газети з рекламними оголошеннями з'являються з середини XVIII ст. у Варшаві, Познані, Гданську, Кракові і Львові [1].

Економічні оголошення у польській пресі були тісно пов'язані із господарсько-економічними змінами того часу. Ще у сорокових роках XVIII ст. починається вплив до Польщі ремісників і купців з міст Сілезії, Моравії, Саксонії і Пруссії. Частина з них осіла у

Варшаві. Тоді ж перестали існувати засновані ще Августом II (1711) варшавські ярмарки, що відбувалися два рази на рік, бо продукція столичних майстерень ліквідувала потребу привозити товари ззовні. Багато людей з провінції переселилося до Варшави, настав бурхливий розвиток будівництва у зв'язку з потребою в нових помешканнях. В столиці прокидався також інтелектуальний і культурний рух: в 1743–1754 рр. побудовано *Collegium Nobilium* ченців-піарів, у 1747 р. відкрито Бібліотеку Залуських. Семирічна війна викликала чергову хвилю німецьких емігрантів, в тому числі заможних купців і підприємців, а у зв'язку з цим – більший наплив капіталу і товарів. Коли в 1757 р. до Варшави прибув Август III, вперше за багато років столиця набула пишності столичного міста. Exodus з провінції ще більше посилювався, а розбудова міста йшла повним ходом завдяки маршалкові Францішку Бєлінському (1742–1766), який підтримував економічний і адміністративний розвиток столиці [2: 95–99].

Серед найдавніших видань виділялися "Warszawskie Ekstraordinaryjne Tygodniowe Wiadomości" [3], які видавав М. Гроля. Газета виходила щотижня польською мовою (середа) і німецькою (субота) з 27 квітня 1762 р. до 4 травня 1763 р. [4: 80] Як редактор, видавець співпрацював з ченцями-піарами з варшавського *Collegium Nobilium*, з допомогою яких, не володіючи вільно літературною польською мовою, перекладав підготовані тексти. Друкарня ченців-піарів у Варшаві була і місцем друку періодичного видання. З виданням також співпрацювали учені, що підтримували контакти з бібліотекою Залуських. Урядові оголошення в газеті М.Гроля публікувалися безплатно, приватні ж – "за пропорціями", про що видавець повідомив у проспекті, що вийшов перед "Відомостями", однак без будь-яких детальніших пояснень. Фінансову базу газеті забезпечували не надходження від оголошень, а передплата, бо вже 150 передплатників перекривали видатки друкаря [5: 91, 107, 114].

Програма "Warszawskich Ekstraordinaryjnych Tygodniowych Wiadomości" була аполітичною. Кожна інформаційна газета, що виходила в той час, мала свою основу – розділи, присвячені відомостям з-за кордону і в країні. Це була як інформація, що переказувалася урядниками, так і така, яку подавали кореспонденти газети. Разом вони склали звичайну (просту) частину – "ординарну". Все, що не належало до цього розділу: оголошення, культурна хроніка, генеалогічні дані тощо, а отже все, що "неполітичне", було "екстраординарним" додатком. Такий матеріал був основою для газет з оголошеннями. "Надзвичайна" тематика, присутня у М. Гроля, містила інформацію про розвиток торгівлі, ремесла, культуру і міські звичаї. Він також подавав хроніку подій королівського двору, генеалогічну рубрику, рубрику призначень і підвищень по службі, описи святкових забав при дворі і костельних урочистостей, статті на морально-звичаєві теми, наукові і літературні рецензії, огляди театральних вистав, культурну хроніку і, навіть, практичні вказівки як орати поле і лікувати худобу, про способи харчування, повідомлення, що стосувалися міського порядку і, ясна річ, оголошення. Метою М. Гроля було зробити з часом тижневик урядовим органом на зразок прусських газет, з цим була пов'язана присутність на його сторінках хроніки з життя королівського двору, безплатна публікація урядових оголошень, а також наявність певної кількості політичних відомостей, а також матеріалів на економічні теми [6: 113–115, 118–119].

Оголошення займали III секцію газети, після урядових і торгових відомостей. Вони були згруповані у шість розділів: 1) відомості про продаж товарів і дані про аукціони; 2) відомості про купівлю; 3) відомості про оренду; 4) рубрика посередництва праці; 5) інформацію про помешкання до винайму; 6) повідомлення про загублене та знахідки. Після розділу оголошень подавалася різноманітна інформація, найчастіше метеорологічна, а також науковий і літературний додаток [7: 120–122].

Порівняння обсягу розділів II, III і IV, що утворюють тематичний стрижень газети, з двома іншими дає підстави зробити висновок: з 8 сторінок тексту тижневика ці "головні" три розділи, як правило, займали 2 сторінки. Для порівняння в "Intelligenzblatt", що виходив на десять днів пізніше в Лейпцигу (1772), і мав 16–24 сторінки обсягу та різноманітні додатки, комерційні відомості і оголошення займали 75 % газети. Це є свідченням різного економічного та суспільного становища цих міст [8: 124–125].

Різниця між тогочасними "політичними" (інформаційними) газетами та пресою з рекламними оголошеннями була невелика: тематика, якщо не враховувати програмну аполітичність газет з рекламою, збігалася, а інформаційна преса також приймала оголошення [9: 128–130].

Комерційні оголошення в "Warszawskich Tygodniowych Ekstraordynaryjnych Wiadomościach" складали найважливішу групу стосовно інших анонсів. Серед них найбільше було відомостей про купівлю і продаж. У них ще не має навіть натяків на психологічну гру із споживачем рекламного повідомлення. Завданням оголошення було лише здобути клієнта за допомогою звичайної, якомога ретельнішої інформації [10: 139–141].

Оголошення про купівлю і продаж супроводжували повідомлення про аукціони. Вони були специфічним виявом господарської активності міського населення і зустрічалися у двох видах: аукціони купецькі і судові. У перших брали участь купці, що володіли великою кількістю товарів, а у судових аукціонах на продаж виставлялося нерухоме майно, що було конфісковане за борги або продавалося самими зубожілими власниками. В оголошеннях М. Гроля важко розрізнити ці два види аукціонів [11: 142].

В останні роки існування Речі Посполитої у Варшаві в 1788–1792 рр. виходив "Przewodnik warszawski, zawierajacy różne wiadomości warszawskie" Тадеуша Подлецького. Цей журнал оголошень мав значно скромніший зміст, ніж "Wiadomości" М. Гроля. Він часто обмежувався подачею списку міських урядовців і їхніх адрес, з долученням адрес кімнат до винайму. Однак у практичній діяльності Т. Подлецький займався не лише публікацією оголошень у пресі, а й видавав окремі рекламні брошури" [12: 224, 230].

Найчастіше Т. Подлецький намагався розмістити в одному тексті декілька інформацій. Скажімо, повідомляючи про нове видання, одночасно нагадував про умови передплати і рекомендував відповідну рекламну листівку. Тексти, головною метою яких була реклама цього періодичного видання, зазвичай з'являлися після видавничого циклу, або супроводжували інформацію про нові річні видання. Приводом до друкування реклами була також зміна частоти видання журналу, розширення тематики, інформація про затримки у видавничому циклі і зміни умов розповсюдження.

Невід'ємним елементом оголошень Т. Подлецького була інформація про ціну. Часто, повідомляючи про умови розповсюдження видання, він демонстрував різницю між ціною у вільному продажу та за передплатою, підкреслюючи привабливість останньої. Реклама подавалася і у таблицях, розміщених у періодичних виданнях та в додатках до них. Т. Подлецький також готував анонси, присвячені передовсім тематиці журналу, що заохочувало читачів до співпраці з редакцією. Улюбленим елементом реклами видання для Т. Подлецького був передрук у журналі списків назв статей і переліку передплатників. Характерним було також і те, що реклама стала постійним елементом обкладинок його журналу [13].

У XIX ст. на окупованих Пруссією польських територіях пресові оголошення з'являлися не лише в офіційно дозволених урядом "Intelligenzblätter", але і в "Offentlicher Anzeiger" – додатках до щоденних урядових газет. Це були судові і фінансові повідомлення, подані магістратами, а також приватні оголошення [14: 84].

Багато рекламних оголошень можна зустріти в "Gazecie Wielkiego Księstwa Poznańskiego", що виходила з 1815 р. Однак для перших комерційних анонсів, спочатку нечисленних, була характерною "структура некрологів" і або надмірна стислість, або ж надто великий обсяг [15: 113–114].

Рушійною силою розвитку форм реклами були великі торгові фірми та підприємства. Ремісники і дрібні торговці не могли собі дозволити витрати на широку і ефектну рекламу, до того ж їхня реклама не змінювала форму, яку вона мала ще в першій половині XIX століття [16: 114].

Специфікою конкурентної боротьби, яку можна було спостерігати на прикладі розвитку реклами у пресі Познаньщини, було накладення на неї національних і політичних впливів. У зв'язку з германізацією громадського життя, яка посилилась в кінці XIX ст., і згідно з розпорядженням 1876 р., яке стосувалося і торгових вивісок, почався організований німецькими структурами бойкот установ, що не відмовилися від польських виві-

сок. У відповідь поляки підняли комерційне гасло "свій до свого по своє", а преса закликала підтримати польських підприємців [17: 115].

Дещо подібна ситуація існувала в Гданську. Там серед численних видавничих та книжкових оголошень в "Gazecie Gdańskiej" по 1917 р. не було жодної іноземної позиції. В ній рекламувалося видавництво Кароля Мярки з Міколова і католицька книгарня В. Мілковського. Оголошення, як правило, не містили іншої інформації, крім імені автора, назви, ціни і вартості пересилання книг (Мілковський пересилав безплатно), кількості сторінок, малюнків, опису обкладинки. Натомість рідко бувало, щоб з реклами можна було дізнатися, до якого літературного напрямку належить пропонована книжка, або яку розглядає тематику. Очевидно, що книжку трактували як предмет, зовнішній вигляд і виконання якого є важливішими, ніж зміст. Для заохочення до купівлі деколи використовували інформацію про вигідний (тобто малий) формат, а також про великий шрифт, що давав змогу читати старшим особам. До національних по-чуттів звертався розповсюдjuвач "Elementarza polskiego z aniołkiem" у 1893 р., пишучи: "хто дбає про добро дітей і хоче, щоб вони вміли читати і писати польською мовою, нехай перш за все придбає буквар". Траплялася також, хоча й зрідка, реклама, "що працювала" в цілком сучасному стилі – інформація про "бестселери". Познанський книгар А. Цибульський у 1895 р. рекламував історичну повість "Bez Pana", повідомляючи, що вже отримав замовлення на 500 примірників цієї позиції [18: 69–73].

В Познані анонси також можна було зустріти в книжках-списках польських підприємців, що діяли в цьому місті (наприклад, "Księga kupiectwa i przemysłu polskiego miasta Poznania", 1909), у каталогах промислово-землеробських виставок, в принагідних звітах промислових товариств і в путівниках по місту. Розділи комерційних оголошень знаходилися в адресних книгах і календарях Познані, в програмах артистичних видовищ. Деякі купці долучали до газет спеціальні добре ілюстровані рекламні додатки. Найчастіше вони з'являлися як різдвяні випуски [19: 116].

У 1905 р. Артур Густовський заснував у Познані газету "Mercator", присвячену головним чином польській комерційній рекламі. У 1908 р. він розпочав видання двотижневика "Kurier" – найстаршого на польських землях журналу з економічної тематики. Від 1908 р. в приміщеннях редакції "Kuriera" діяла "Stala Wystawa Wzrobów Swojskich" газету "Mercator", до відвідинякої заохочували оголошення в пресі. Комерційна реклама була чи не на кожній сторінці "Kuriera", а кожен його номер містив професійні статті на тему належного застосування реклами [20: 116].

Розвиток реклами в пресі на території під пануванням Пруссії можна прослідкувати також на прикладі зеленогурського "Grunberger Wochenblatt", що виходив ще від 1 липня 1825 р. [21: 85–86].

В колонках оголошень "Grunberger Wochenblatt" переважали невеликі оголошення дрібних мануфактур і магазинів. Вже через десять років (1835) їх вперше почали супроводжувати графічні елементи: магазин з чоловічими головними уборами додав до своєї реклами ілюстрацію – дереворит, що являв собою циліндр. Якщо в другій половині XIX ст. вже в кожному з номерів періодичних видань реклама використовувала різного типу графічні елементи, вони все-таки поступалися якістю і розмірами рекламам, друкованим в книжках, що публікувалися в Зеленій Гурі. Таким чином рекламувалися місцеві виробники алкоголю і бавовни, ресторани, готелі і найбільші магазини, словом, надавалася інформація про господарське життя міста. Зеленогурська преса залишалася головним чином місцем реклами дрібних виробників [22: 86–87].

На Помор'ї розвиток реклами в пресі відображав загальні тенденції, характерні для цього регіону польських земель. Газети, що виходили там в середині XIX ст., спорадично друкували анонси і це робило їх інформативними виданнями. З часом в оголошеннях з'явилися заохочення, умовляння і аргументація, що покликалися найчастіше на обрахунки, пов'язані з вигідною ціною. Ще однією особливістю реклами є "вирази ввічливості", які представлені як у познанській пресі, так і в поморських виданнях. Це виявлялося в урочистих обіцянках сумлінного виконання послуг або в рекламі якості товару. В 60-х рр. XIX ст. з'являються перші ознаки реклами газетної площі для оголошень, наприклад, "Хто хоче про якийсь свій інтерес в "Przyjacielu" надрукувати, той нехай це до друкарні

Й.Пулковського в Хелмно надішле написане, а потім за кожну строфу, тобто рядок, тро-
яка заплатить" [23: 136–139].

В кінці XIX ст. відбуваються раптові зміни у пресовій рекламі, і вона починає оперу-
вати графікою та вишуканим словом, здобуває увагу читача навіть через короткі поетич-
ні форми, ілюстрації та використання різних шрифтів [24: 141–143].

Для розвитку преси і реклами у ній велике значення мало скасування запобіжної це-
нзури в Пруссії у 1848 р. Видавничі спілки з'явилися вже наприкінці 50-х рр. XIX ст.
Першою з них було видавництво "Dziennika Poznanskiiego", засноване у 1859 р. Наступ-
ним важливим етапом у розвитку преси було скасування 1885 року гербового збору,
який до цих пір був закладений у ціну кожного номеру газети чи журналу. Тим самим бу-
ло ліквідовано економічний бар'єр, що гальмував розвиток преси [25: 199].

На підросійській території польська преса розвивалася досить повільно. Крім
"Gazety Warszawskiej" жодна газета не вирізняла статей заголовками. Перші інфор-
маційні листки з'явилися у зв'язку з торгами. Серед них був "Mess-Inteligenz-blatt" (1817).
Поступова модернізація газет полягала у збільшенні формату й урізноманітненні вели-
чини шрифту. З'являлося щораз більше анонсів, що стосувалося і засновників наукової
преси, такої як "Kurier Warszawski". У другій половині XIX ст., у зв'язку з появою газет з
великим тиражем, прибутки з оголошень систематично почали зростати. Однак фінан-
совою базою газет надалі були надходження з передплати. Зміни настали наприкінці 70-
х рр. XIX ст., коли відбулась швидка комерціалізація варшавської преси, а одним із голо-
вних джерел цих змін був розвиток реклами в пресі. Всі варшавські газети на переломі
70–80-х рр. XIX ст. реорганізували свої відділи оголошень і значно збільшили кількість
анонсів [26: 42].

Дані стосовно історії реклами у пресі підросійських територій – як і у випадку всіх ін-
ших польських земель, є уривковими. Певний образ складається, якщо йдеться про ра-
домську пресу. Багато відомо про оголошення, які подавав "Dziennik Urzedowy", що ви-
ходив під різними назвами в 1811–1866, а також "Gazeta Radomska" (1884–1917). У
1811–1866 рр. наявність анонсів на сторінках офіційної газети стимулювалася діяльніс-
тю адміністрації департаменту, а пізніше воєводства і губернії. Анонси, з одного боку,
містили необхідні відомості про промисловість, землеробство, послуги, торгівлю і реме-
сла, а з іншого, привчали зацікавлених осіб до засвоєння і використання новинок, що ре-
кламувалися, оскільки нерідко матеріал оголошень "Dziennika" був для його передплат-
ників єдиним джерелом відомостей на конкретну тему. У комерційних оголошеннях до-
кладно і детально описувалися з технічного та економічного боку пропонувані промис-
лові і землеоброблювальні машини та пристрої, будинки, меблі, орні землі, ставки, ліси,
худоба тощо. В додатках до "Dziennika" важливе місце займали судові оголошення. Ре-
дакція публікувала списки вироків у справах про спадкування, розміщувала матеріали
про аукціони за борги земельних маєтків, промислових підприємств і міське нерухоме
майно. Газета друкувала реклами книгарень, газет і журналів, а також анонси про загуб-
лені і вкрадені речі, платні інформаційні примітки, що стосувалися приватної сфери. Ко-
мерційні анонси підлягали цензурі так само як і всі інші публікації, але до них ставилися
поблажливо. Цензори звертали увагу лише на відповідність публікацій чинному законо-
давству [27: 73–74].

В "Gazecie Radomskiej" (1884–1917) оголошення і реклама склали окремий розділ,
котрий щоразу розміщувався в четвертій колонці газети. У випадку отримання більшої
кількості анонсів редакція друкувала оголошення в третій колонці, деколи в першій. Ос-
новна колонка оголошень "Gazety" була поділена на чотири шпальти, що збільшувало
можливості розміщення тексту стосовно тришпальнової структури журналістської части-
ни. Графічним оформленням анонсів займалася не редакція, а друкарня. Там засто-
совували декілька видів оздобних шрифтів різної товщини, в тому числі тінювані. Сталим
елементом колонки оголошень були шпони, а характерною рисою "Gazety" було зазна-
чення в колонці прізвища замовника або особи, що подає рекламу і лише пізніше – пре-
дмету реклами. Оголошення з першої колонки значно відрізнялися від реклам з третьої
або четвертої колонки. В першій колонці рекламувалися представники вільних професій
[28: 108–110].

У Варшаві комерціалізація преси почалася в середині XIX ст. Перші ознаки цього процесу датуються періодом січневого повстання 1863 р. Тоді у варшавських редакціях почала виокремлюватися категорія професійних журналістів, що не мали літературних устремлінь – до таких належав Фелікс Фризе, здібний математик і випускник *Szkoly Główniej*. Революцією у пресі було також впровадження телеграфної інформації, яка давала реальну можливість щоденним газетам інформувати публіку через польські видання про події, що відбулися, бо з іноземної преси почерпнула б цю інформацію лише через 2–3 дні. Третім чинником прогресу преси був розвиток реклами. В реорганізації тогочасної практики у цій сфері попереду був "Kurier Warszawski", впроваджуючи "продовження Kuriera", тобто окремих додаток з невеликою кількістю редакційного матеріалу, призначений майже повністю для оголошень. Розділ з оголошеннями почав демонструвати застосування різноманітних графічних засобів і подавати тарифи на оголошення. Було поліпшено спосіб подачі анонсів, і, навіть, організовано закупівлю оголошень. Агентство Райхмана і Френдлера, що було посередником між газетами і замовниками реклами, було створене у Варшаві в 1877 р. (Тридцять років після першого на європейському континенті, заснованого в Парижі. – В.Л.М.) [29: 39–41; 32].

Каталізатором новочасних змін у пресі була діяльність Ф. Фризе, який після подорожі до США у 1876 р. втілював на польському ґрунті всі зразки пізньої там журналістики. Заснувавши свій "Kurier Poranny", він відмовився від усіх політичних та ідейних програм. Газету трактував як підприємство, в якому некомерційні міркування відігравали не більшу роль, ніж у будь-якому іншому торговому підприємстві. Він усунув фейлетон, що досі був основою привабливості преси, як такої, що вважалася "серйозною" ("Gazeta Polska", "Gazeta Warszawska"), так і "бульварної" ("Kurier Warszawski", "Kurier Codzienny"). Ф. Фризе спирався на відомості агентств – депеші, якими випереджував конкурентів у подачі актуальної політичної інформації, надаючи їм комерційної вартості. Крім того, він створив власний телеграфний сервіс і навіть відкрив своє агентство у Варшаві. Репортаж був другим стовпом нової журналістики, яку демонстрував Ф. Фризе – він подавав відомості з щоденного життя. Вартість кожної інформації і її місце у щоденній газеті визначав один фактор: її привабливість. Таким чином був вироблений сучасний підхід до реклами, що базувався на американських зразках. Своєю діяльністю Ф. Фризе змусив до реформ решту видань, особливо обидва "Kuriery" і "Gazete Handlową" [30: 42–50].

В Галичині – головним чином у Львові та Кракові – анонси були постійним джерелом доходів преси, регулярно підсобляли їй. Наприкінці XIX ст. прибутки з реклами у львівських газетах могли в деяких випадках перевищувати навіть половину всього доходу газети [31: 43–46].

Серед галицьких газет цікаву інформацію дали дослідникам новотарзькі газети: двотижневик "Podhalanin" (1898–1900), тижневик "Gazeta Podtatrzańska" (1903–1905), двотижневик "Nowiny Podhalaskie" (1906), а також тижневик "Gazeta Podhalaska" (1913–1936). Вміщені в них оголошення відображають не лише місцеве суспільство і великий спектр його економічної діяльності, але і ширші явища, такі як вплив суспільно-політичних стосунків на економічний розвиток міста [32: 25–30].

На початку XX ст. у польській пресі склалася фахова та національна традиція комерційної реклами, яка визначалася як рівнем економічного розвитку польських територій, що перебували у складі Німеччини, Росії і Австро-Угорщини, так і політико-правовою системою відносин, яка була характерною для цих земель.

Список використаних джерел

1. Список назв польської преси того часу з рекламними оголошеннями охоплює сім позицій (в хронологічному порядку): 1) "Warszawskie Ekstraordynaryjne Tygodniowe Wiadomości" (Warszawa, 1762–1763; 1778–1779); 2) "Krakowskie Kointeligencje i Wiadomości, tak dla łatwiejszego sposobu w rządach publicznych, handlu i żywności, jako też kunsztów i nauk podane" (Kraków, 1769). 3. Байка у виданні "Krotka historia reklamy na świecie i w Polsce" (Zeszyty Prasoznawcze. – 1993. – Вид. 23. – № 3–4. – S. 26) подає помилкову дату виходу газети: 1768, насправді в цьому році у Кракові було створене Бюро відомостей, тобто саме бюро оголошень, яке лише наступного року випустило на ринок власний дру-

кований орган; 3) "Annonces et Avis Divers de Varsovie" (Warszawa, 1782–1794); 4) "Pismo Uwiadamiające Galicji" (Lwów, 1783); 5) "Lwowskie Pismo Uwiadamiające" (Lwów, 1784) (продовження "Pisma Uwiadamiającego Galicji" під новою назвою); 6) "Przewodnik Warszawski zawierajacy rozne wiadomości warszawskie" (Warszawa, 1788–1792); 7) "Warschauer Intelligenzblatt" (Warszawa, 1798–1806). див.: Staniszewski Z. Pierwsze polskie pismo ogłoszeniowe // Roczniki Biblioteczne. – 1957. – Z.1–2. – S. 82–83, 122, 127. 2. На початку 60-х рр. XVIII ст. Варшава налічувала 30 тис. мешканців, з яких половину склали німці. В той час відбувалися численні сутички між приїжджим і місцевим населенням на підставі того, що місцеві власті вперто відмовляли вписувати новоприбулих до міських книг – без чого ті не могли займатися господарською діяльністю. Але коли це вдавалося залагодити, проблемою ставав цеховий привілей, який існував ще з середньовіччя, що змушував підприємця-емігранта до діяльності в сфері торгівлі в чужій, архаїчній правовій системі. Порятунком у таких випадках було прийняття "сервіторату", тобто вступу "почет слуг короля або магната". Саме так вирішив свою проблему Міхал Гроль і, залишаючись негромадянином міста, став протегованим одного з магнатів, близько пов'язаних з королівським двором, а пізніше урядником самого короля: "аукціонатором" з титулом "придворного комісара" // Staniszewski Z. Pierwsze polskie pismo ogłoszeniowe. – S. 95–99. Про Гроля див.: Pawiński A. Michał Gröll. Obrazek na tle epoki stanisławowskiej. – Kraków, 1896. 3. Видавець Гроль, намагався отримати привілей на видання "Wochentliche Dressdnische Frag- und Anzeigensna-chrichten" – дрезденської газети з оголошеннями та після бомбардування Дрездена пруськими військами і пожежі будинку редакції в 1760 р., переживав фінансову скруту, а борги попереднього видавця С.Е.Ріхтера загрожували йому втратою привілею міської влади. Невдача у цих спробах, а також візити Гроля до Польщі, починаючи з 1759 р., стали причиною того, що на початку 1762 р. він звернувся з проханням про отримання привілею у Варшаві і отримав його між січнем і квітнем того ж року. 4. Лише польська версія збереглася в комплекті з двох щорічників, тоді як німецька пропала повністю. 3.Станішевський у 1957 р. знайшов щорічник 1762 у Бібліотеці ім. Зелінських у Плоцьку, щорічник 1763 – в Бібліотеці Ягеллонській // Staniszewski Z. Pierwsze polskie pismo ogłoszeniowe. – S. 80. 5. Оскільки ціни на передплату нам відомі (3 тимфа (срібна монета) / квартал), кошт друку річника становив мінімум 1800 тимфів. Окремий номер у вільному продажі коштував шустак, що дозволяє, знаючи співвідношення (1 шустак = 1/3 тимфа), вирахувати знижку для передплатників: у вільному продажі щорічник коштував би 2800 тимфів, отже, знижка становила 55,5 % // Staniszewski Z. Pierwsze polskie pismo ogłoszeniowe. – S.91–107, 114. 6. Останій пункт становив характерну рису "Відомостей" М.Гроля. Інші польські видавці в цьому аспекті більше погоджувалися з тогочасним розумінням профілю газети з оголошеннями і, навіть, публічно декларували аполітичність (Les nouvelles politiques ne sont point de notre gessort – "Політичні відомості не входять в сферу наших зацікавлень" – так заявив про себе Пьотр Дуфур, видавець "Annonces et avis divers de Varsovie" (№ 23 від 5.01.1782), чого М.Гроль ніколи відкрито не робив. Іншою характерною рисою газети була її точна подібність до німецьких "Intelligenzblätter" і не тільки в загальних рисах, але і в деталях: зовнішня форма, внутрішня структура, і навіть термінологія були в обох випадках ідентичні // Staniszewski Z. Pierwsze polskie pismo ogłoszeniowe. – S.113–115; 118–119. 7. Staniszewski Z. Pierwsze polskie pismo ogłoszeniowe. – S. 120–122. 8. Ibidem. – S.124–125. 9. Незважаючи на протести "екстраординарних" видавців, анонси друкували в таких газетах, як "Wiadomosci Warszawskie", "Kurier Polski" чи "Gazette de Varsovie". Основна різниця між тими двома видами преси була в цінності представленого змісту: суспільний резонанс, викликаний політичною інформацією, був незмірно більшим, ніж інформація, що походила з "бюро адрес" з локальною потребою в товарах, предметах чи послугах. Газета оголошень певним чином компенсувала цей недолік, подаючи на своїх сторінках урядові, економічні, наукові і літературні відомості загальнонародного характеру. Staniszewski Z. Pierwsze polskie pismo ogłoszeniowe. – S. 128–130. 10. Приклада справжнє добре шампанське вино в пляшках продається в егомості п. Гебхарда, купця на

рогу в Ринку" або "В бюро адрес і в друкарні егомості пана Міцлера є на продаж дуже вигідний календар з одного боку аркуша, який може бути прибитий до стіни, в якому не тільки всі дні року представлені, але й схід та захід сонця і інші знаки, що належать до календаря. Продається кожен за битий шустак". Це останнє повідомлення є одним з багатьох книжкових оголошень, що з'являлися на сторінках газети Гроля. Більшість з них стосується книжок і видань, якими він сам торгував – це, як правило, списки назв книжок. Цікавою є велика перевага (15:1) назв французькою мовою над вітчизняними позиціями. Це є свідченням, що на даному відрізку часу було засилля на польському книжковому ринку французьких книжок // *Warszawskie Ekstraordynaryjne Tygodniowe Wiadomości*. – 1763. – № 2 (12 I). – S. 139–141. 11. *Warszawskie Ekstraordynaryjne Tygodniowe Wiadomości*. – S. 142. 12. Т. Подлецький був видавцем не лише "Przewodnika" але й деяких інших видань, а рекламні тексти, які він готував, були об'ємними і різноманітними за змістом в залежності від даної інформації. Більшість елементів рекламних оголошень Т. Подлецького змінювалася разом з тематикою реклам. предметом анонсів були цілі видавництва, окремі їх частини і, навіть, самі рекламні друки // *Hombek D. Wydawnictwa warszawskie Tadeusza Podleckiego w świetle publikacji reklamowych z lat 1785–1794*. – Kielce, 1997. – S. 224, 230. 13. Для польських видань наукове бачення реклами спостерігається лише в середині 20-х рр. XX ст. завдяки праці Ольгерда Лангета, який, вивчаючи американські реалії, викладав теорію реклами у Вищій школі закордонної торгівлі у Львові і пристосував цю теорію до польських реалій. До 1918 р. польський рекламодавець мав у розпорядженні лише нечисленні посібники, що містили натяки на певні засади рекламної діяльності // *Hombek D. Wydawnictwa warszawskie Tadeusza Podleckiego w świetle publikacji reklamowych z lat 1785–1794*. – S. 225–233, 237; *Bajka Z. Krótka historia reklamy na świecie i w Polsce // Zeszyty Prasoznawcze*. – 1993. – S. 3–4. – S. 34–35; до цих посібників належали: *Aljas. Jak należy się reklamować?* – Kraków, 1907; *Gostowski A. (wyd.), Towaroznawstwo branży kolonijalnej i spożywczej z uwzględnieniem artykułów drogerijnych, dodatek: Praktyczne informacje i rady dla naszych kupców*. – Poznań, 1910; *Łukasiewicz E. Reklama*. – Warszawa, 1913; *Trapczyński W. Z praktyki kupieckiej*. – Warszawa, 1913; *Batko S. Reklama w przemyśle i handlu*. – Kraków, 1916. 14. Останні мало чим відрізнялися від сучасних повідомлень про торги, аукціони і ухвали, що публікуються в пресі // *Strzyżewski W. Reklama w Dawnej Zielonej Gyrze // Studia Zielonogyrskie*. – 1996. – № 2. – S. 84. 15. У другому випадку характерним була велика кількість ввічливих звертань до потенційних клієнтів, що сьогодні видається "перебільшеною покірністю". Наприклад, "Прошу у Вельмишановної публіки поблажливого ставлення і запевнюю в якнайшвидшому і найретельнішому виконанні послуг" або "Повідомляю Вельмишановній публіці найпокірніше". В середині 30-х рр. XIX ст. з'явилися рамки текстів для найбільших оголошень, різноманітні шрифти, скромний графічний елемент, наприклад, малюнок долоні, що вказує пальцем на назву фірми або товару. В текстах оголошень з 40-х рр. XIX ст. інформаційна функція була доповнена елементами "навіювання" і "намовляння". Пізніше щоразу сміливіше використовувалися ілюстрації. Згодом в анонсах почали вміщувати зображення медалей, які отримали виробники або продавці на внутрішніх або закордонних виставках. Рекламу в пресі супроводжували інші форми друкованої реклами, такі як розсилання каталогів, проспектів чи цінників. Виникла нова професійна спеціалізація, тісно пов'язана з рекламою – торгові агенти (тоді їх називали подорожуючими купцями), що збирали замовлення на рекламовані ними товари // *Karolczak W. Reklama handlowa w dawnym Poznaniu (do 1918 r.) // Kronika miasta Poznania*. – 1991. – № 1/2. – S. 113–114. 16. *Karolczak W. Reklama handlowa w dawnym Poznaniu...* – S. 114. 17. Патріотичний аргумент відбився в назвах алкогольних напоїв (*Zagloba, Soplica, Sokolowka*), мила (*Magylka, Halka*), сигарет (*Piast, Polskie*), сигар (*Drzymala*) тощо. Судовий процес чекав Павла Галерського, власника кравецької майстерні та магазину готового одягу, який рекламував в познанських щоденних газетах міцність свого одягу малюнком, на якому пес тягне за штанину чоловіка, з написом "Кусай, псехакатисте, штани від Галерського не прокусиш". Але процес пішов лише на ко-

ристь магазинів поляка. Багато фірм користувалося політичним аргументом в рекламі, і при цьому не завжди керувалося матеріальною вигодою // Karolczak W. Reklama handlowa w dawnym Poznaniu. – S. 115. Цитата про Галерського походить зі спогадів Болеслава Каспровича: *Wyem juniorem*. – Gdynia, 1965. – S. 46. 18. Незалежно від реклами і оголошень, що розміщувалися на сторінках "Gazety Gdańskiej" на замовлення різних видавництв та друкарень, щоденна газета з самого початку свого існування інформувала про книжкові новинки, що є в продажу, за посередництвом таких рубрик, як "книжки, варті рекомендації" чи "надіслані книжки". Остання свідчить про розвинуту співпрацю з видавництвами // Masłowska A. Reklama i informacja wydawniczo-księgarska na łamach "Gazety Gdańskiej" w latach 1891–1939 // *W kręgu książki*. – 1986. – S. 69–73. 19. Karolczak W. Reklama handlowa w dawnym Poznaniu... – S. 116. 20. *Ibidem*. – S. 116. 21. Вже в його першому номері з'явилося оголошення такого змісту: "Повідомляю своїм друзям і клієнтам, що вже не проживаю на вулиці Дольней, а при дорозі до Ракулі, та запрошуюю клієнтів. Рушничний майстер Ернст Пфельгер". Це оголошення нагадувало повідомлення, вміщені в офіційних щоденних газетах: скорочене до мінімуму нагадування про послуги супроводжувало інформацію про зміну адреси ремісника. В ньому немає жодних ознак боротьби за клієнта // Strzyżewski W. Reklama w Dawnej Zielonej Gyrze. – S. 85–86. 22. Strzyżewski W. Reklama w Dawnej Zielonej Gyrze. – S. 86–87. 23. Zieniukowa J. Reklamy w XIX-wiecznej polskiej prasie Pomorza jako socjolingwistyczny obraz regionu // *Prace Językoznawcze*. – 1996. – № 24. – S. 136–139. 24. Регіональною специфікою реклами в польськомовній поморській пресі є свідчення контакту з німецькою мовою – це пропозиції та оголошення, пов'язані зі знанням німецької мови, наявність запозичень з німецької ("Sledzie! [... Matties sledzie"), мовні кальки ("krawiec, Polak, 29 lat stary"), а також місцеві назви двома мовами. Загалом газети писали правильною польською мовою, про яку дбали постійно // Zieniukowa J. Reklamy w XIX-wiecznej polskiej prasie Pomorza jako socjolingwistyczny obraz regionu. – S. 141–143. 25. Jakybczyk W. Prasa w Wielkopolsce (1859–1918) / Prasa polska w latach 1864–1918. – Warszawa, 1976. – S. 199. 26. Kmiecik Z. Prasa polska w Krylestwie Polskim i imperium rosyjskim w latach 1865–1904 / Prasa polska w latach 1864–1918. – Warszawa, 1976. – S. 30; Bajka Z. Krótka historia reklamy na świecie i w Polsce. – S. 42. 27. Macierzyński W.Ł. Prasa Radomia w latach 1811–1918. – Radom, 1995. – S. 73–74. 28. Наприклад, в кожному другому номері газети за перші три роки її виходу було оголошення д.Голдштейна. Дуже широко рекламувалися лікарі-стоматологи: вони не лише подавали діапазон своїх послуг, години прийому, але й інформували про появу стоматологічних апаратів, лікувальних препаратів і навіть про власні подорожі та успіхи за кордоном. Однак найважливішим замовником реклами "Gazety" був Польський Банк, що замовляв великі оголошення, які займали майже всю журналістську частину першої колонки, а також шпальту другої колонки. В 1884–1915 рр. на сторінках "Gazety Radomskiej" рекламувалися фірми з усієї підросійської території і деяких міст Росії, що було сенсаційною подією для провінційної преси Польського Королівства // Macierzyński W.Ł. Prasa Radomia w latach 1811–1918. – S. 108–110. 29. Butkiewicz T. Komercjalizacja prasy warszawskiej // *Kwartalnik Prasoznawczy*. – 1958. – № 4. – S. 39–41; Bajka Z. Krótka historia reklamy na świecie i w Polsce. – S. 32. 30. Butkiewicz T. Komercjalizacja prasy warszawskiej. – S. 42–50. 31. Bajka Z. Krótka historia reklamy na świecie i w Polsce. – S. 43–46. 32. Реклама в новотарзьких періодичних виданнях стосувалася торгівлі, послуг і ремесел. Серед торгівців рекламувалися як купці з товаром в роздріб, так і гуртовики. Особливо рекламувалися продовольчі та колоніальні товари (мука, сіль, кава, приправи, алкоголь тощо), товари з шовку та оксамиту (полотно і столова білизна), а також жіночий, чоловічий та дитячий готовий одяг, галантерея, взуття та зброя. Окрему групу складали продавці землеробських машин та знарядь, а також малярських та будівельних матеріалів. Замовляли рекламу продавці вугілля та аптекарі. Рекламувалися також продавці газет і книжок, а також місцева друкарня, що належала І. Борку. Про існування багатой еліти споживачів товарів свідчить широка пропозиція в оголошеннях, що значно виходить за межі товарів першої необхідності. Послуги пропонували лікарі, в тому числі

один дантист, адвокати – аж 12, що підтверджує забуті перекази про гарячі судові суперечки серед новотаржан початку ХХ ст, найчастіше стосовно землі. Замовляв рекламу також годинникар, ювелір, муляри, маляри, пічник, експедитор, фотограф, власники лабораторій хімічного аналізу, лазні, купальні біля річки і власник похоронного бюро. Окрему групу становили власники готелів і гастрономів. Їхні анонси були відмінними від інших за величиною. Однак загалом всі новотарзькі оголошення зламу ХІХ і ХХ ст. вже не дуже відрізнялися основними рисами і функціями від тих, що реклама пропонує тепер. Це була повністю сформована – на рівні, який могли заповнити умови провінційного осередку, – комерційна реклама в пресі. Для місцевих ремесел також виділялася газетна площа: рекламу замовляли столярні майстерні, м'ясний магазин, кравецькі майстерні, виробник ковдр і виробник гуральських капелюхів. Образ, представлений рекламою в пресі, свідчив про процвітання підприємств і розвиток міст. Однак катастрофа Першої світової війни підірвала економічне життя. Реклами повернулися до єдиної тоді "Gazety Podhalaskiej" в 1916 р., але змінився асортимент рекламованих товарів та послуг. Наприклад, довоєнний власник магазину з колоніальними товарами рекламував себе як спільника закупівлі пляшок, постачальника луку для виготовлення мила і фарб до текстильних матеріалів. Він закликав клієнтів: "Не купуйте дорогого вбрання! Самі фарбуйте старий одяг!". Інший з колишніх торговців продовольчими та колоніальними товарами відкрив магазин вживаних меблів та зброї. Відомі новотарські кравці замість колишнього елегантного готового одягу пропонували одяг вживаний // Kowalik B. Mieszkańcy Nowego Targu w świetle ogłoszeń i reklam autonomicznej prasy lokalnej z lat 1898–1918 // Almanach Nowotarski. – 1999. – № 4. – S.25–30.

Vjeslav Lukash Matsiezhynski

**MAIN PERIODS OF THE COMMERCIAL ADVERTISEMENTS
IN THE POLISH PRESS IN THE XVIII – BEGINNING OF THE XX C.
(ON THE MATERIALS OF THE KINGDOM OF POLAND, POZNANSKCHYNA AND
GALYCHYNA)**

The appearance and development of commercial advertisements in the press of Poland in the second half of the XVIII – beginning of the XX century are covered in the article. The author analyzes contents and types of advertisements and commercial announces in the Polish press of the Polish lands under the rule of Russian Empire, Prussia and Austria–Hungary.

РОЗДІЛ 4
ІСТОРИОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 94 (477)

Галина Коцур, Анатолій Коцур

**СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТА ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІОГРАФІЇ
НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ**

Автори статті розкривають питання наукової розробки та особливості періодизації історіографії непу в Україні.

Історіографічний аспект економічного розвитку радянського суспільства в 1920-ті рр. давно привертав увагу багатьох дослідників. Було б спрощенням і викривленням істини не бачити того позитивного, що зроблено істориками в розробці питань загальної і проблемної історіографії.

Перші історіографічні публікації історії радянського суспільства, УРСР в 1920–1930-ті рр., з питань радянської економічної науки і проблем непу з'явилися на межі 1950–1960-х рр., коли розпочався розвиток історіографії як спеціальної галузі історичної науки. У наступні десятиріччя було підготовлено немало статей, брошур, монографій історіографічного характеру.

Існує великий масив різноманітних за змістом історіографічних досліджень, які так чи інакше пов'язані з даною темою, здійснюють певний внесок у її розробку. Умовно ми поділили їх на декілька основних груп.

До першої з них належать роботи з загальної історіографії, узагальнюючі видання з історіографії радянського суспільства й історії України, а також дослідження, що характеризують вплив на історичну науку сталінізму, інших чинників тоталітарного суспільства. У 1960–1980-х рр. дослідники колишнього Радянського Союзу та УРСР підготували праці, в яких обґрунтовувалися предмет і метод, періодизація історіографії, методологічні принципи і конкретні методи історіографічного дослідження, його джерела, аналізувався процес нагромадження історичних знань тощо [19; 21; 22; 58; 59; 66]. У той же час історики України А. В. Санцевич, В. А. Дядиченко, Ф. Є. Лось, В. Г. Сарбей та інші підготували праці, в яких давалася узагальнююча оцінка розвитку історичної науки в Україні [15; 23; 63; 64]. Цілком зрозуміло, що зміст названих видань, які вийшли в умовах радянського режиму, позначений тавром марксизму-ленінізму, що вимагає переосмислення викладеного в них матеріалу, історіографічних концепцій і низки висновків. Разом з тим поява цих узагальнюючих історіографічних праць здійснювало відповідний вплив на історіографію історії радянського суспільства й УРСР в 1920-ті рр., в тому числі і проблем непу. Але в "доперебудовний" період безроздільно панувала версія, за якою радянська історіографія на протязі семидесятих років неухильно розвивалася, а її досвід і досягнення нібито отримали визнання і підтримку у багатьох передових представників зарубіжних історичних шкіл.

В кінці 80 – на початку 90-х рр. ХХ ст., в умовах демократизації і гласності, з'явилися публікації, які розкривають особливості радянської історичної науки в часи сталінського тоталітаризму й на наступних її етапах [7; 27; 38; 51; 62; 77]. У них показувався негативний вплив сталінізму на сферу історичних знань, визнавалися суттєві недоліки в історичній науці, які існували наприкінці 1980-х рр., визначалися шляхи її оновлення, давалися історіографічні огляди найновіших публікацій, що започаткували перегляд багатьох сторінок радянської історії і особливо 1920–1930-х рр. Значна увага зверталася на дослідження, в яких закладалися нове бачення історичних альтернатив розвитку суспільства. З кінця 1980-х рр. історики прагнули досягнути специфіку взаємовідносин між владою і наукою в умовах панування комуністичного режиму. Радянська історична наука в тоталітарному суспільстві була визнана як репресивна і як така, що сама стала могутнім засобом репресій [78:10]. Але всі ці позитивні зміни здійснювалися в рамках висунутої

партійно-радянським керівництвом концепції гуманно-демократичного соціалізму і певною мірою модернізованої комуністичної ідеології, що не дозволило досягти якісно нових результатів у переоцінці історичних знань. Тому, як і раніше, переважна частина істориків визнавала поступальний розвиток радянської історіографії. Правда, прихильники цього погляду допускали, що на окремих етапах радянська історіографія не була позбавлена недоліків. Найбільш суттєвими із них були такі: сталінська версія інтерпретації марксизму-ленінізму привела до певного зниження рівня досліджень, до теоретичної дезорієнтації низки дослідників [8]; втрати науки від партійного керівництва проявилися в чисельних заборонах, обмеженнях на роботу з архівними матеріалами, у жорсткій регламентації контактів з представниками зарубіжної історіографії [37]; історичні праці нерідко були ідеологізованими, залежними від політичної кон'юнктури [18]. Але навіть ці недоліки, як стверджували прихильники такого підходу, не виключають дійсно наукового значення всього того, що було досягнуто на попередніх етапах історіографії. Для представників названої версії були характерними різке протиставлення ленінського (1920-ті рр.) і сталінського періодів у розвитку науки, наголошення на особливому значенні рішень XX з'їзду КПРС і співчуття, що критика впливу культу особи на історичну науку не була максимально послідовною [18;50].

З розпадом Радянського Союзу розпочалася якісно нова переоцінка історичних знань радянської доби. Уже в 1992 р. вийшла книга Г. А. Бордюгова і В. О. Козлова, автори якої зробили вдалу спробу розкрити механізм кон'юнктурного тиску на радянську історичну науку в роки демократизації і гласності [6]. Особливостям переосмислення радянського минулого часів сталінізму в другій половині 1980 – початку 1990-х років присвячена стаття Марк фон Хагена [48]. Сучасними оцінками в підведенні підсумків і новими підходами до визначення перспектив історичної науки в Україні позначені і матеріали Всеукраїнської наукової конференції, що відбулася в Харкові у листопаді 1995 р. [24]. Вони дають своєрідні орієнтири історикам і історіографам, які покликані здійснити сьогодні зважену і неупереджену оцінку нагромаджених знань з різних питань історії України, включаючи і проблему непу. З врахуванням досягнутого в роки "перебудови" історики України продовжують досліджувати негативний вплив культу особи Сталіна і всієї системи сталінізму на формування історичних знань у республіці [76].

Спробою дати неупереджену оцінку розвитку вітчизняної історичної науки став перший з часів проголошення незалежності України навчальний посібник з історіографії історії України [35]. Значне місце в ньому відведено вивченню місця і ролі історичної науки в тоталітарному суспільстві, особливостей її функціонування в часи сталінізму.

Слід зазначити, що на сучасному етапі став досить випуклим радикальний підхід до оцінки радянської історіографії, який лише позначився у "перебудовані" часи і сприймався як своєрідний історіографічний екстремізм. Суть цього підходу в тому, щоб дати відповідь на питання, якою мірою історіографія відповідала (і чи відповідала взагалі) вимогам науковості, маючи на увазі не тільки сучасні уявлення про науку, але і уявлення радянських часів. Мова йде про широке визнання професійними істориками глибокої внутрішньої кризи радянської історіографії [20]. Вони стверджують, що вкрай заідеологізована радянська історіографія за весь період свого існування у межах єдиної марксистської методології пережила декілька внутрішніх "криз". Всі вони пов'язувалися з необхідністю мутації "під вождів" - спочатку "під Сталіна" і короткий курс "Історії ВКП(б)", потім - "під Хрущова", далі - "під Брежнєва" і, нарешті, "під перебудову" і її натхненника Горбачова, який відкрив нібито "соціалістичний закон правди". Взагалі слухняна, тотально ідеологізована історіографія постійно здійснювала мутацію "під правду вождів" [67 : 82].

Досить повну характеристику тих особливостей, які притаманні радянській історіографії, дають автори книги "Советская историография" [68]. Це дослідження підводить певний підсумок тим дискусіям про феномен радянської історіографії, які розпочалися ще в "перебудовані" часи. У ньому поєднана гострота оцінок, властива для перших років демократизації і гласності, поступилася місцем уважному і виваженому аналізу історії радянської історичної науки. Але це лише початок роботи, спрямований на те, щоб розплутати безліч вузлів, які складають історіографічне полотно, зіткане за десятиріччя ра-

дянської епохи. Безперечно, висновки названої книги мають відповідне значення для оцінки радянської літератури з питань непу.

В останній час деякі дослідники зробили спробу розкрити особливості пострадянської історіографії. Погоджуючись з цілою низкою критичних зауважень щодо стану сучасної вітчизняної історичної науки, не можна разом з тим сприйняти категорично негативну оцінку праці істориків в умовах незалежної Української держави. Вони у зміні поглядів істориків, або так званій інверсії, вбачають продовження впливу на історичну науку певних кіл громадськості і політичної еліти. Нове бачення минулого пояснюється лише певною методологічною орієнтацією на "справжню правду", яка веде до нового варіанту ідеологізованої історіографії [67]. Таким чином, заперечуються наявні здобутки української історіографії в пострадянський період. Хоча варто пам'ятати, що тотальна об'єктивність, як ідеал історичного пізнання, не можлива. Тим більше, що в системі гуманітарних дисциплін історія завжди стоїть найближче до політики та ідеології. Та і не можна висувати до істориків явно завищені вимоги уже в перші пострадянські роки. Проявів старих методологічних стереотипів, як відомо, не можна позбутися в одну мить. Але, без сумніву, в умовах пострадянського розвитку України вітчизняні історики повертаються до істини як методологічного орієнтиру і мети наукового пізнання минулого, а сама істина, як втілення загальнозначимих інтересів, утверджується в історіографії. Відбуваються очевидні зрушення у співвідношенні між політикою і історією в бік останньої і на користь обох.

До другої групи входять праці з історії економічної науки і економічної думки в колишньому СРСР і в Україні, в яких аналізується процес нагромадження економічних знань у радянські часи, розкривається еволюція наукових поглядів на ті чи інші економічні проблеми соціалізму [3; 12; 43; 46; 47; 55; 70; 71]. Відзначаючи певний внесок названих досліджень у висвітлення історії економічних знань, необхідно підкреслити, що вони охоплювали досить широкий комплекс питань або ж розкривали рівень наукової розробки на тому чи іншому етапі радянського суспільства окремої економічної проблеми. Історіографія непу не була в них предметом спеціального вивчення, хоча окремим її аспектам побіжно приділялася певна увага. Крім того, необхідно враховувати, що аналіз і оцінка нагромаджених знань здійснювалися в цих працях під кутом зору радянських політико-ідеологічних установок і політичної економії соціалізму. Тому сьогодні, коли болісно, але невідворотно змінюються світоглядні концепції, що насаджувалися з 1920-х і до початку 1990-х рр. у суспільних науках, зокрема і в галузі історико-економічних досліджень, коли нові історичні факти з суворою незаперечністю свідчать про те, що багато десятиліть історико-економічна наука подібно до курсу політичної економії соціалізму відігравала роль апологета створеної системи та історії її становлення, слід критично ставитися до існуючих розвідок у цій галузі. Це, звичайно, стосується не стільки фактологічного матеріалу, введення до наукового обігу багатьох забутих імен, оригінальних ідей тощо, а позиції, на основі якої здійснювався їх аналіз. Згідно з нею марксизм-ленінізм та відповідна йому політико-економічна інтерпретація подій і явищ розглядалися як єдино можлива й тому правильна вихідна методологічна база.

Демократизація і гласність привели до змін в оцінці досягнень радянської історико-економічної науки. Наприкінці 1980 – на початку 1990-х рр. з'явилися історико-економічні публікації, в яких почалося критичне переосмислення процесу нагромадження знань в галузі економічної історії і історії економічних вчень [10; 45; 73]. У них визнавалася криза економічної науки, її підпорядкованість імперативним політичним оцінкам, необхідність застосування історичного підходу до явищ економіки і висувалося завдання звільнення від аномалій і атрибутів лженауки, яка в історії народного господарства і економічної думки обернулася апологетичним догматизмом. Більше того, робився заклик звільнитися від стидовищного епігонства у відношенні до спадщини класиків марксизму-ленінізму і припинити коментувати цю спадщину, подаючи теорії і концепції, розроблені в конкретно-історичні періоди, за вічні істини. Автори публікацій акцентували увагу на необхідності переоцінки низки історико-економічних концепцій радянської доби. Вони зробили спробу дещо по-новому розглянути погляди економістів 1920-х рр.: А. Н. Богданова, М. І. Бухаріна, А. В. Чаянова та інших [74]. Але при цьому дослідники не помічали, що продовжують знаходитися в полоні модернізованої доктрини соціалізму.

Лише в складних і суперечливих за своїм внутрішнім змістом умовах творення української державності вітчизняні дослідники розпочали критично-об'єктивний аналіз історії економічної думки і економічної науки в Україні в радянські часи [9; 25; 26; 42]. Виходячи з визнання прогресивності ринкової економіки, вони відмовилися від догматичних поглядів про прогресивність соціалістичної власності і соціалістичних виробничих відносин, що створює хороше підґрунтя і для історіографічної переоцінки радянської історико-економічної спадщини про неп. Разом з тим необхідно враховувати, що названі праці лише поклали початок сучасній розробці вітчизняними дослідниками історії економічної думки України в 1920-ті рр. Тому існує нагальна потреба в продовженні розпочатої роботи і підготовці фундаментального дослідження з цієї теми, яке дозволить поглянути на теоретичні засади непу в контексті всього спектру економічних поглядів українських вчених, економістів того часу.

Третя група об'єднує історіографічні дослідження, присвячені розробці і здійсненню так званого ленінського плану соціалістичного будівництва і окремих його ланок, а також історії СРСР і України в 1920-ті роки [17; 32; 33; 39; 69; 72; 75]. Ці роботи, які з'явилися до початку 1990-х рр., відбивали на рівні свого часу стан розробки радянськими істориками конкретно-історичних процесів. Але література з історії непу, його запровадження і здійснення в Україні оцінювалася лише побіжно, не була предметом спеціального дослідження. А видання, що торкалися історії України, в загальносоюзних історіографічних оглядах, як правило, в переважній більшості не розглядалися. До того ж багато положень і висновків цих, як і інших історіографічних праць 1960 - 1980-х рр., застаріли, тому що аналіз наукових розвідок з конкретних проблем здійснювався під кутом зору панівних тоді концепцій.

Досить специфічну і своєрідну четверту групу становлять публікації, в яких здійснюється критика так званих буржуазних, антимарксистських концепцій і поглядів на історію радянського суспільства [31; 36; 49], його окремих періодів і процесів, включаючи і неп [30; 52; 61]. Вони були покликані до життя гострою ідеологічною боротьбою Радянського Союзу та інших соціалістичних країн проти так званої буржуазної ідеології. Радянський режим розглядав це ідеологічне протистояння як одну з форм боротьби пролетаріату за соціалізм і проголошував непримиренність в сфері ідеології. Якраз такий підхід характерний для змісту всіх праць радянських дослідників, присвячених критиці наукових розвідок західних вчених. Оцінки, висновки, погляди останніх щодо історичних процесів у радянському суспільстві, включаючи і здійснення непу, які не вписувалися в офіційно визнану комуністичним режимом концепцію, оголошувалися фальсифікаторськими і антинауковими. Ясна річ, що на частині західної літератури теж позначилося ідеологічне протистояння. Але в переважній більшості публікацій західних дослідників, не дивлячись на обмежений для них доступ до багатьох джерел, політика непу аналізувалася, як правило, неупереджено і об'єктивно у відповідності з реаліями історичного минулого. Невипадково, позбавлені в умовах незалежності України ідейно-політичного тиску і диктату, що існував у радянські часи, вітчизняні історики і економісти не лише визнали обґрунтованість цілої низки висновків і підходів своїх колишніх так званих ідейних противників, а й здійснюють їх подальшу розробку на основі залучення конкретно-історичного матеріалу.

Але попри всю ідейну зашореність і агресивну комуністичну спрямованість праць, присвячених критиці "буржуазних фальсифікацій", їх не можна ігнорувати, тому що вони є невід'ємною і складовою частиною радянської історіографічної спадщини, яка залишилась і вимагає критичного наукового перегляду.

П'ята група включає роботи, присвячені історіографії нової економічної політики в цілому [5; 13; 14; 34; 57], чи стосується окремих її аспектів [1; 16; 54]. Аналіз цієї літератури дозволяє виділити такі особливості. По-перше, у своїй основній масі вона підготовлена у радянську добу, що відповідним чином позначилося на її змісті і концепціях. Радянська ідейно-політична заангажованість праць з історіографії непу негативно вплинула на їх якість, не дозволила вийти на виважені і неупереджені висновки і узагальнення. Домінуючою в історіографії історії непу була пропаганда торжества ленінських ідей економічної політики радянської влади в перехідний від капіталізму до соціалізму період.

Крім того, висвітлення історії вивчення торгівлі, кооперації, інших важливих складових непу і ринкових економічних відносин по суті не здійснювалося або ж лише започатковувалося в рамках загальної історіографії непу. Спеціальні роботи з історіографії державної, кооперативної, приватної торгівлі, інших проблем непу відсутні. А історіографія держкапіталізму тільки почала виокремлюватися і то на основі колишніх загальносоюзних видань.

По-друге, в історіографічних дослідженнях радянської доби аналізуються переважно колишні загальносоюзні публікації, а в нових, що з'явилися після розпаду СРСР, оцінюється література, видана в Росії [44]. Праці, присвячені здійсненню непу в Україні, в них не розглядаються.

Щоправда, вони стали предметом побіжного аналізу в дисертаціях [3; 4; 29; 40; 53], захищених в Україні у 1990-ті рр., та підготовлених на їх основі статтях, а також у деяких нових виданнях з історії селянського господарства, промисловості в період непу, розвитку торгівлі та ринкових відносин в означений час [11; 28; 41; 56]. Ясна річ, що в працях, присвячених непу, кооперації, соціальним і ринковим відносинам в Україні у 1920-ті рр., історіографічні огляди досить обмежені за обсягом, мають загальний характер і не дають глибокої і повноцінної історіографічної картини нової економічної політики в Україні чи окремих її аспектів.

Таким чином, стан наукової розробки обраної теми свідчить, що в наявних роботах істориків вона не знайшла належного висвітлення. Немає як узагальнюючої праці з історіографії непу в Україні, так і спеціальних розвідок, які б показували історію вивчення окремих його елементів, зокрема таких, як торгівля (державна, кооперативна, приватна), кооперація, держкапіталізм, трести і синдикати, грошовий обіг, ідейно-політичні аспекти непу тощо.

Разом з тим на сучасному етапі розвитку історичної науки, який характеризується зростаючим прагненням до неупередженого переосмислення історії України, створені в радянські часи історіографічні праці значною мірою застаріли. Звільнення вітчизняних історичних досліджень від ідейно-політичного диктату і нагромадження нового історичного матеріалу, досягнуті результати в переосмисленні історії України 1920-х рр. створюють необхідні передумови для здолання стереотипів, застарілих підходів, що існували раніше в історіографічних працях, і для якісного нового аналізу літератури.

Історіографія непу в Україні пройшла у своєму розвитку низку етапів. Звичайно, що на кожному із них методи дослідження, глибина постановки і теоретичного розв'язання питань нової економічної політики залежали від багатьох факторів: особливостей методології дослідження, об'єму накопиченого матеріалу, можливостей використання джерельної бази, впливу ідеології і політичної практики на історичну науку і т.д. Визначаючи етапи історіографії непу в Україні, варто також враховувати розширення дослідницької проблематики, рівень демократизації усіх сфер суспільного життя, включаючи галузь історичної науки, якісні зміни як в організації, так і характері наукових студій. Наукова періодизація історії історичної науки неможлива без врахування усіх тих умов, які здійснюють вплив на формування історичної думки на тому чи іншому етапі. Лише всебічне врахування об'єктивних і суб'єктивних чинників, які визначають у той чи інший час напрямок, розвиток і рівень науково-дослідницької роботи істориків, може забезпечити наукове визначення етапів становлення історичної науки в цілому і дослідження окремих її проблем. При цьому аналіз названих чинників варто здійснювати під кутом зору їх динаміки, з позицій історизму. Такий підхід потрібний і для розв'язання завдання періодизації процесу вивчення непу в Україні.

Доречно зауважити, що до кінця 1980-х рр. радянські історики обґрунтовували таку періодизацію непу, яка значною мірою базувалася на усталених у той час у політичному і науковому обігу етапах розвитку радянського суспільства. Тому вивчення історії розробки і здійснення непу радянські дослідники, як правило, ділили на такі три етапи: література 1920-х – середини 1930-х рр.; роботи кінця 1930-х - середини 1950-х рр.; література, що вийшла в світ з другої половини 1950-х рр. [57 : 12].

Щоправда, були спроби дещо відійти від загальновизнаної періодизації. Так, зокрема, Е. Д. Осколкова в рамках поданої періодизації вважала доцільним виділити як само-

стійний етап 1920-ті роки [57 : 12], що не викликає сьогодні заперечення. Але не можна прийняти критерії, якими вона керується при визначенні цього етапу. На думку Е. Д. Осолкової, 1920-ті рр. стали вирішальними в оволодінні теоретичними основами ленінської концепції непу, що є визначальним для визнання окремого етапу. Головним в її підході, як бачимо, був ідеологічний принцип, який не може сприйматися як науковий. А подолання у 1920-ті рр. так званих "антимарксистських і суб'єктивно-ідеалістичних" концепцій непу аж ніяк не можна сьогодні сприймати за якісно новий щабель у нагромадженні знань і суттєвий крок вперед у дослідженні проблем непу, що намагається довести Е. Д. Осолкова [57 : 99–132].

Деяко іншу періодизацію нагромадження знань про неп обґрунтовував у свій час і В.П. Дмитренко. Своєрідною межею в усвідомленні процесу вивчення непу він вважав 1960-ті рр., коли неп став досліджуватися як один із етапів економічної політики пролетарської диктатури в перехідний період, розширилась проблематика наукового пошуку, її хронологічні і регіональні рамки [13 : 18–19]. Але і в даному випадку дуже помітна відверта спроба підігнати періодизацію під рішення КПРС середини 1960-х рр. Сьогодні періодизація історичної науки, яка визначалася власне не її станом чи розвитком, а політизованим і міфологізованим розумінням етапів будівництва соціалізму і "сходження радянського суспільства на більш високі щаблі" реального соціалізму є не лише застарілою, а й безпідставною.

Середину 1930-х рр., час повного панування в радянській історичній науці сталінізму, не можна вважати своєрідною межею розвитку історичних знань про неп. Хоча деякі дослідники ще і сьогодні виділяють середину 30-х рр. як переломний період в історичній науці. У зв'язку з цим викликає певні заперечення історіографічна періодизація запропонована М. М. Олійником. Він виділяє такі чотири основні періоди в нагромадженні наукових знань з історії діяльності приватних виробництв України: з 1921 р. до середини 1930-х рр.; друга половина 1930-х до середини 1950-х рр.; з кінця 1950-х до середини 1980-х рр.; з кінця 1980-х рр. до сучасного періоду [56 : 5–6].

Ця періодизація побудована значною мірою на основі колишніх, обґрунтованих радянською наукою, етапів соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку СРСР. Більшість дослідників сьогодні визнають, що межею у розвитку історичних знань, у тому числі і у вивченні проблем непу, є не середина 1930-х, а кінець 1920-х рр., позначений як самим згортанням непу, так і перемогою сталінізму в усіх сферах життя радянського суспільства, в тому числі і в історичній науці. Початком іншого етапу є середина 1950-х рр. Тоді сформувалася нова політична атмосфера в країні, яка усунула найбільш випуклі негативні прояви сталінізму, і це відповідним чином позначилося на галузі історичних знань.

У роки демократизації і гласності робилися спроби започаткувати новий етап у розвитку радянської історичної науки з другої половини 1980-х років [34 : 7]. Але, враховуючи ступінь нагромаджених знань, зміни в методології історичних досліджень та наукових парадигмах, доцільно вважати одним історіографічним етапом другу половину 1950 – початок 1990-х рр. І хоча в другій половині 1980-х рр. робилися серйозні спроби наукового переосмислення історичних подій радянської доби, але вони так і не вийшли за рамки панівної тоді марксистсько-ленінської методології, концепції "оновлення соціалізму". Більш того, ця робота виявилася малопродуктивною в плані використання нових теоретичних і методологічних підходів. Тому виділяти самостійний історіографічний етап з другої половини 1980-х рр. недоцільно.

На основі неупередженого, позбавленого ідеологічного тиску і догм, аналізу вчені все більше обґрунтовують думку, що сучасний етап вітчизняної історичної науки розпочався після розпаду СРСР [35: 316]. Він пов'язаний з постсоціалістичним розвитком України, коли вона стала на шлях творення самостійної і незалежної держави. І цей процес, як відомо, супроводжується піднесенням українського національного відродження, включаючи і історичну науку. 1990-ті рр. каталізували дослідження історії України, особливо періоду 1920 – 1930-х рр., оскільки принесли з собою демократичну розкутість думки, позбавили істориків, економістів, інших учених радянських ідеологічних догматів.

З врахуванням сказаного, на нашу думку, можна виділити чотири основні етапи у студіюванні названої проблеми. Перший із них припадає на період здійснення непу (початок-кінець 1920-х рр.). Другий – охоплює кінець 1920 – першу половину 1950-х рр. Третій – другу половину 1950 – початок 1990-х рр. Сучасний етап історіографії розпочався після проголошення незалежності України і розпаду СРСР. Визначена періодизація, як видається, є обґрунтованою, вона враховує визначальні особливості і відмінності того чи іншого етапу в нагромадженні знань про неп в Україні. Але це не означає абсолютизації запропонованої періодизації чи заперечення можливості її уточнення.

Список використаних джерел

1. Авдаков Ю. К. О синдикатах в советской литературе восстановительного периода // Вестник Московского университета. Серия VII. Экономика. – 1971. – № 3. – С. 45–54.
2. Атоян О. М., Горбань Ю. А. Наукова література 20-х років як джерело вивчення досвіду кооперативного руху на Україні // Наукові праці з питань політичної історії. Республіканський міжвідом. наук. зб. – К.: Либідь, 1991. – Вип. 170. – С. 84–93.
3. Атоян О. Н. Сельскохозяйственная кооперация Украины периода нэпа: проблемы теории, политики, истории в литературе 20-х – начала 30-х годов: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – К., 1990. – 24 с.
4. Бакуменко О. П. Здійснення нової економічної політики на Україні (соціально-політичні аспекти проблеми): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – К., 1992. – 26 с.
5. Бержин И. В. Некоторые вопросы историографии новой экономической политики в СССР // Вопросы истории. – 1961. – № 3. – С. 28–44.
6. Бордюгов Г. А., Козлов В. А. История и конъюнктура: Субъективные заметки об истории советского общества. – М.: Политиздат, 1992. – 352 с.
7. Варшавчик М. А. До питання про предмет і завдання історико-партійної історіографії // Укр. іст. журн. – 1988. – № 10. – С. 20–22.
8. Васютин Ю. С. Актуальность ленинского наследия и современность // Постигая Ленина: Материалы научной конференции. – М.: Политиздат, 1990. – С. 3–12.
9. Горкіна Л. П. Нариси історії політичної економії в Україні: остання третина XIX – перша третина XX століття. – К.: Наукова думка, 1994. – 244 с.
10. Горкіна Л. П., Дерев'янкін Т. І. Економічна наука на Україні: історія та наміри завдання її вивчення // Вісник АН УРСР. – 1990. – № 11. – С. 73–81; 1991. – № 1. – С. 75–82.
11. Гринчуцький В. І. Промислові трести України в 20-ті роки. – К.: Наукова думка, 1997. – 179 с.
12. Грицай С. М. Развитие экономической мысли по аграрному вопросу на Украине в переходный период от капитализма к социализму. – Харьков: Изд-во Харьк. ун-та, 1970. – 184 с.
13. Дмитренко В. П. Некоторые вопросы нэпа в советской историографии 60-х годов // Вопросы истории. – 1972. – № 3. – С. 18–37.
14. Дмитренко В. П. Экономическая политика переходного периода в СССР: Актуальные проблемы исследования // История СССР. – 1978. – № 6. – С. 3–24.
15. Дядиченко В. А., Лось Ф. Є., Сарбей В. Г. Розвиток історичної науки в Українській РСР. – К.: Наукова думка, 1970. – 80 с.
16. Евдокимова Н. И. Советская историография государственного капитализма в СССР (1917 – середина 30-х годов): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Казань, 1987. – 24 с.
17. Зак Л. М., Лельчук В. С., Погудин В. И. Строительство социализма в СССР. Историографический очерк. – М.: Мысль, 1971. – 318 с.
18. Зевелев А. И. Путь к истине // Суровая драма народа: Ученые и публицисты о природе сталинизма. – М.: Политиздат, 1989. – С. 508–511.
19. Зевелев А. И. Историографическое исследование: методологические аспекты. Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1987. – 180 с.
20. Искандеров А. А. Новый взгляд на историю // Вестник Российского университета дружбы народов. Сер. История, философия. – 1993. – № 1. – С. 6–9.
21. Историография истории СССР (1917 – 1937 гг.): Лекции / Под общ. ред. проф. П. С. Смирнова. – М.: Высшая школа, 1976. – 172 с.
22. Историография истории СССР: Эпоха социализма. – М.: Высшая школа, 1982. – 336 с.
23. Историография истории Украинской ССР. – К.: Наук. думка, 1986. – 555 с.
24. Історична наука на порозі 21 століття: підсумки та перспективи. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, Харків, 15 – 17 листопада 1995 р. – Харків, 1995. – 131 с.
25. Історія економічної думки України. – К.: Либідь, 1993. – 272 с.
26. Історія економічної думки. – К.: Либідь, 1996. – 416 с.
27. Калакура Я. С. Історіографія і перебудова історико-партійної науки // Укр. іст. журн. – 1988. – № 10. – С. 26–28.
28. Калініченко В. В. Селянське господарство України в період непу: Історико-економічне дослідження. – Харків: Основа, 1997. – 400 с.
29. Каспрук І. І. Неп на Україні у 1921 – 1923 рр. (історико-політичний аналіз): Автореф. дис. ...

канд. іст. наук. – К., 1994. – 22 с. 30. Кесельман Е. Ц. Критика новейших буржуазных интерпретаций экономической политики КПСС в период военного коммунизма и нэпа // Вопросы истории КПСС. – 1979. – № 4. – С. 90–101. 31. Климин И. И. Аграрная политика КПСС (1917–1937): Действительность и буржуазные вымыслы. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1982. – 137 с. 32. Коломійченко І. І. Висвітлення деяких питань історії соціалістичної індустріалізації України // Укр. іст. журн. – 1963. – № 1. – С. 13–23. 33. Корогод Б. Л. Здійснення ленинського кооперативного плану на Україні та його висвітлення в літературі 20-х – першої половини 30-х років // Історіографічні дослідження в Українській РСР. – К.: Наукова думка, 1970. – Вип. 3. – С. 64–83. 34. Корольков О. П. Современная советская историография экономических проблем нэпа: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – М., 1990. – 25 с. 35. Коцур В. П., Коцур А. П. Історіографія історії України. Курс лекцій. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 520 с. 36. Критика буржуазной историографии советского общества. – М.: Политиздат, 1972. – 412 с. 37. "Круглый стол" советских и американских историков // Вопросы истории. – 1989. – № 4. – С. 97–117. 38. Кувшинов В. О. О некоторых догмах «Краткого курса» // Политическое образование. – 1989. – № 6. – С. 56–63. 39. Лельчук В. С. Социалистическая индустриализация СССР и ее освещение в советской историографии. – М.: Наука, 1975. – 312 с. 40. Лобач К. В. Історичний досвід регулювання споживчого ринку України в період непу: (Історико-економічний аспект): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1994. – 17 с. 41. Лортикян Э. Л. План и рынок в хозяйственной системе нэпа: исторический опыт Украины. – Харьков, 1992. – 215 с. 42. Лортикян Э. Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: Очерки истории экономической науки и экономического образования. – Харьков, 1995. – 193 с. 43. Лортикян Е. Л. Питання теорії та методології соціалістичного планування в українській економічній літературі: Учбовий посібник. – Харків, 1971. – 108 с. 44. Малькин К. Г. Новая экономическая политика в общественно-политической литературе 20-х годов: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Ростов-на-Дону, 1992. – 20 с. 45. Маневич В. История развития советской экономической мысли в 20-х годах: основы концепции // Вопросы экономики. – 1989. – № 10. – С. 46–56. 46. Маневич В. Е. Проблемы теории денежного обращения в советской экономической литературе 1917–1926 годов. – М.: Наука, 1979. – 172 с. 47. Маневич В. Е. Экономические дискуссии 20-х годов. – М.: Экономика, 1989. – 142 с. 48. Марк фон Хаген. Проблеми сталінізму і переосмислення радянського минулого // Укр. іст. журн. – 1994. – № 1. – С. 88–100. 49. Марушкин Б. И. История и политика: Американская буржуазная историография советского общества. – М.: Наука, 1969. – 394 с. 50. Маслов Н. Н. «Краткий курс истории ВКП(б)» - энциклопедия культуры личности Сталина // Вопросы истории КПСС. – 1988. – № 11. – С. 51–67. 51. Маслов Н. Н. Историко-партийная наука: современные проблемы, решения. – М.: Знание, 1989. – 64 с. 52. Мишаков В. П. Критика буржуазной фальсификации ленинского учения о нэпе и госкапитализме // Новая экономическая политика. Вопросы теории и истории. – М.: Наука, 1974. – С. 319–323. 53. Морозов А. Г. Кредитна сільськогосподарська кооперація УСРР в роки непу: Автореф. дис. ... докт. іст. наук. – К., 1994. – 35 с. 54. Морозов Л. Ф. Вопросы борьбы с нэпманской буржуазией в советской историографии // Вопросы истории. – 1978. – № 4. – С. 116–124. 55. Нариси історії економічної думки на Україні. – К.: Вид-во АН УРСР, 1956. – 387 с. 56. Олійник М. М. Діяльність приватних виробників України та створення системи соціального захисту працюючих на них в 1921–1929 рр. – Харків, 1998. – 128 с. 57. Осколкова Э. Д. Проблемы методологии и историографии ленинской концепции нэпа. – Ростов: Изд-во Ростов. ун-та, 1981. – 192 с. 58. Очерки истории исторической науки в СССР. – М.: Наука, 1966. – Т. 4. – 854 с. 59. Очерки по историографии советского общества. – М.: Мысль, 1965. – 599 с. 60. Погудин В. И. Путь советского крестьянства к социализму: Историографический очерк. – М.: Мысль, 1975. – 276 с. 61. Придворова Т. П. Проблемы нэпа в буржуазной историографии // Новая экономическая политика. Вопросы теории и истории. – М.: Наука, 1974. – С. 302–314. 62. Репресоване краєзнавство (20–30-ті роки). – К.: Рідний край, 1991. – 478 с. 63. Санцевич А. В. Українська радянська історіографія (1945–1982). – К.: Вища школа, 1984. – 142 с. 64. Санцевич А. В., Комаренко Н. В. Развитие исторической науки в Академии наук Украинской ССР. 1936–1986 гг. – К.: Наукова думка, 1986. – 208 с. 65. Сарбей В. Г. Розвиток історичної науки в Українській РСР. – К.: Наукова думка, 1970. – 80 с. 66. Сахаров А. М. О предмете историографических исследований // История СССР. – 1974. – № 3. – С. 9–112. 67. Сахновський Є. У пошуках «справжньої правди»: ме-

тодологічні стереотипи пострадянської історіографії // Буковинський журнал. – 1995. – Ч. 3–4. – С. 81–96. 68. Советская историография. – М., 1996. – 592 с. 69. Соціалістична індустріалізація і колективізація сільського господарства в українській літературі перехідного періоду. – К., 1982. – 105 с. 70. Становление и развитие советской экономической науки на Украине (1917–1937 годы). – К.: Наукова думка, 1983. – 287 с. 71. Фигуровская Н. К. Развитие аграрной теории в СССР: конец 20-х – 30-е годы. – М.: Наука, 1983. – 384 с. 72. Чинчиков А. М. Советская историография социалистического преобразования сельского хозяйства СССР (1917 – 1969). – М.: Мысль, 1971. – 222 с. 73. Широкопад Л. К вопросу о влиянии культа личности Сталина на развитие политэкономии социализма в СССР в 30-е годы // Вопросы экономики. – 1989. – № 3. – С. 116–136. 74. Шухов Н. С. Политическая экономия социализма в 20-е годы. – М.: Наука, 1991. – 311 с. 75. Якунин В. К. Социалистическое строительство на Украине (Историография 20-х – второй половины 30-х гг.). – Днепропетровск, 1989. – 72 с. 76. Якунин В. К., Мартынов Н. Д. Клио и Сталин. – Днепропетровск: Промінь, 1998. – 151 с. 77. Якунін В. К. Формування культу особи Й. В. Сталіна та історико-партійна наука 20-х – 30-х рр. // Укр. іст. журн. – 1989. – № 1. – С. 9–22. 78. Ярошевский М. Г. Сталинизм и судьбы советской науки // Репрессированная наука. – М.: Политиздат, 1991. – С. 243–279.

Halyna Kotsur, Anatoliy Kotsur

THE SCIENTIFIC STUDY AND HISTORIOGRAPHY DEVELOPMENT OF THE NEW ECONOMIC POLICY IN UKRAINE

The authors of the article discuss the issue of the scientific study and peculiarities of the historiography development of the new economic policy in Ukraine.

РОЗДІЛ 5
РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

УДК 94 (477)

Микола Алексієвець, Іван Куций**КОСТЯНТИН КОНДРАТЮК. УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ: ОСНОВНІ НАПРЯМИ І КОНЦЕПЦІЇ. – ЛЬВІВ: ВИДАВНИЧИЙ ЦЕНТР ЛНУ ІМ. ІВАНА ФРАНКА, 2002. – 242 С.**

У статті розкрито основні напрями і концепції української історіографії ХІХ – початку ХХ ст., які подано у праці К. Кондратюка.

В українській історичній науці давно назріла потреба у розробці синтетичного узагальнюючого курсу з української історіографії ХІХ – ХХ століть. На сьогодні у широких дослідницьких колах вже не потрібно переконувати в актуальності та науковій значущості історіографії як спеціальної історичної дисципліни. Усі наявні видання, як знаємо, не в змозі замінити навчального посібника з української історіографії. Ця проблема актуалізується у зв'язку із тим, що українська історіографія є нормативним навчальним курсом для студентів історичних спеціальностей. Спеціалізовані історіографічні праці таких вчених, як В. Біднов, Н. Василенко, М. Грушевський, О. Грушевський є на сьогодні бібліографічними раритетами й тому малодоступними. Репринтне видання праці Д. Дорошенка "Огляд української історіографії" не зможуть задовольнити запити сучасних науковців, оскільки має переважно інформативно-оглядовий характер. Дослідження названих авторитетних вчених не можуть претендувати на фактологічну повноту. В історіографічних працях радянських вчених спостерігаємо з відомих причин тенденційно-упереджений підхід до оцінки української історіографії доби націотворення. У виданнях радянського періоду більшість "дожовтневих" істориків незалежно від науково-теоретичних поглядів чи ідейно-політичних переконань охарактеризовано як ворожих народів, переважно за допомогою стандартних ярликів "дворянський", "буржуазний", "націоналістичний" тощо. Це, зрозуміло, суттєво знижує наукову вартість цих видань й утруднює їх використання у навчальному процесі. Зауважимо, що вагомим внеском у дослідження даної проблеми слід вважати працю І. Колесник "Українська історіографія" (ХVІІІ – початку ХХ століття) (2000 р.), цінність якої полягає насамперед у висвітленні теоретико-методологічних аспектів історіографічного процесу. Однак необхідний для навчального процесу детальний виклад історіографічних персоналій тут доведено лише до початку ХІХ століття.

З огляду на викладене вище, особливий інтерес становить навчальний посібник "Українська історіографія ХІХ – початку ХХ століть: основні напрями і концепції". Автор його – доктор історичних наук, професор Костянтин Кондратюк, відомий львівський вчений, дослідник українського національного руху та історіографії. Як видно із заголовку, професор Кондратюк перш за все ставив метою з'ясувати основні напрями в історіографічному процесі й дослідити наукові концепції тогочасних українських істориків. Обрані хронологічні рамки – ХІХ – початок ХХ століть – досить чітко увиразнюють особливості становлення історичної науки в Україні. Нижній хронологічний поріг – злам ХVІІІ і ХІХ століть – це, за словами автора, початок нової наукової доби в розвитку української історичної думки. Верхній хронологічний поріг – початок ХХ ст. – це час остаточного відмежування української історіографії від польської та російської й утвердження її як самостійної структури з розгалуженою системою власних інституцій, кадровим потенціалом й розвиненим ідейно-концептуальним та термінологічним апаратом. Як бачимо, автор прагнув розкрити чи не найскладніший період у становленні української історіографії, коли вона перетворювалася із сфери антикварно-аматорських зацікавлень у самостійну наукову й навчальну дисципліну.

В основу структури книги покладено проблемний, персоналогічний та хронологічний принципи. Видання обсягом у 240 сторінок чітко структуроване: вступ, три розділи й післямова. Посібник вибудований на типологізації українського історіографічного процесу за напрямками на основі спільності методологічних принципів та настанов. Костянтин Кондратюк виділяє в зазначеному хронологічному періоді такі три напрями: романтичний, народницький та державницький. Кожний розділ монографії послідовно розпочинається характеристикою ідейно-світоглядних засад й суспільно-політичних обставин функціонування кожного із зазначених етапів становлення історичної науки. Привертає до себе увагу чітко розроблена методика викладу історіографічного матеріалу. Відповідно до неї при описі кожної персоналії в загальних рисах охарактеризовано основні віхи життєвого шляху досліджуваного історика з акцентуванням уваги саме на науковій біографії. Тут же зазначено основні праці й викладено основні положення їх змісту. Особливу увагу К. Кондратюк звертає на аналіз історичної концепції кожного із істориків та з'ясування їх поглядів на ключові питання української історії. При цьому виклад концептуальних положень аналізованих вчених підкріплений вдало підібраним текстуальним матеріалом із їхніх праць. Наукові міркування досліджуваних авторів К. Кондратюк часто зіставляє із тогочасними, пізнішими та сучасними інтерпретаціями історичних явищ та процесів, з'ясовує позицію кожного з них у тогочасних наукових полеміках. Такий широкий порівняльний контекст надає особливої наукової вартості рецензованому навчальному посібнику. Виклад науково-історичних поглядів учасників історіографічного процесу незмінно супроводжується даними про їхні суспільно-політичні та філософсько-світоглядні переконання, робляться наукові спроби встановити між ними усі можливі взаємозв'язки та взаємовпливи. Характеристика аналізованих персоналій завершується висновками, де з'ясовується місце і роль кожної із них в українському історіографічному процесі. Наведені в кінці кожного нарису бібліографічні дані головних праць аналізованих істориків та найважливішої науково-критичної літератури про них зможуть суттєво полегшити пошукову роботу майбутнім дослідникам. Оскільки рецензована праця має передовсім навчально-дидактичне призначення, то її структурна побудова, що базується на вдало систематизованій подачі історіографічного матеріалу, є оптимальною. Високий рівень науково-теоретичних узагальнень та інформативно-фактуальна насиченість разом із доступним стилем викладу забезпечать праці К. Кондратюка популярність та читабельність у широких наукових колах.

У першому розділі книги автор запропонував аналіз романтичного напрямку в українській історіографії, хронологічні рамки домінуючого впливу якого окреслені першою половиною XIX ст. Вказуючи на західноєвропейське походження романтизму, львівський дослідник акцентує на тому, що в Україні цей напрям здобув поширення, особливо на ґрунті героїчної козацької доби. У розділі окреслено визначальні риси цього інтелектуального напрямку й проілюстровано його вияви в українській історичній думці. До істориків-романтиків К. Кондратюк традиційно відносить автора "Історії Русів", Д. Бантиш-Каменського, М. Маркевича, О. Бодяньського, І. Срезневського, А. Скальковського, а також галичан Я. Головацького та Д. Зубрицького. Серед типових ознак українського романтизму він виділяє синтетичний, універсальний характер діяльності його представників, тісне переплетення історичних, етнографічних, мовознавчих досліджень у поєднанні з ознаками аматорства, межування наукової та художньої творчості. Виокремлення із цього конгломерату поглядів українських романтиків власне історичних суджень та побудова їх у формі стрункої схеми було нелегким завданням, але К. Кондратюку вдалося його успішно виконати.

Другий розділ рецензованої праці присвячено характеристиці народницького напрямку, котрий, як знаємо, упродовж 60–90 рр. XIX ст. займав панівні позиції в українській історичній науці. Як переконливо стверджує дослідник, позитивізм став філософсько-світоглядною основою при написанні історичних праць вчених-народників. Для з'ясування внеску істориків народницького спрямування у розвиток української історичної думки К. Кондратюк розглянув науковий доробок М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша, В. Антоновича, М. Драгоманова, О. Лазаревського, О. Єфименка,

Д. Яворницького, Д. Багалія та М. Грушевського. На з'ясуванні методології останнього з них автор зупинився детальніше.

Легко помітити, що в запропонованому списку імен маємо лише вчених-наддніпрянців. Відомо, що східноукраїнська історіографія упродовж 60–90 рр. мала чималий (або й виключний, як у випадку із О. Барвінським) вплив на розвиток тогочасної історичної думки Галичини. Та незважаючи на це, виокремлення в історіографії Галичини народницько-позитивістського напрямку "у чистому вигляді" є доволі проблематичним завданням. Тут можна скоріше вести дискусію про міру впливу народницько-позитивістської методології на тогочасних істориків Галичини, а не шукати прямих аналогів східноукраїнським народникам. Таким чином, дана проблема на сьогодні залишається ще не до кінця з'ясованою. Вона є перспективною для майбутніх досліджень і праця К. Кондратюка спонукатиме до глибшого її осягнення молодими науковцями.

У третьому розділі рецензованої книги маємо опис державницького напрямку, утвердження якого припадає на 90-ті рр. XIX – перші десятиліття XX ст. Це був, як читаємо у праці К. Кондратюка, вирішальний період у процесі витворення національної української історіографії, час її остаточного ідейно-концептуального та організаційного оформлення. Для аналізу історіографічного процесу на цьому етапі автор обрав діяльність таких постатей, як В. Липинський, Д. Дорошенко, В. Біднов, С. Томашівський, І. Крип'якевич, М. Кордуба, І. Джиджора, І. Кревецький. Як зазначив дослідник, зародження державницького напрямку в історіографії збігається в часі із початком політизації українського національного руху, вимоги якого наполегливо диктували потребу історичного обґрунтування національно-політичних гасел, надання їм форми історичної традиції. Таким чином, у рецензованій праці український історіографічний процес XIX – початку XX ст. представлений як послідовний шлях від романтичного до народницького і далі до національно-державницького напрямку. Критерієм цієї періодизації є зміни теоретико-методологічних настанов та ідеологічних засад історичних праць.

Вартий схвалення і той факт, що К. Кондратюк розглядає українську історіографію періоду націотворення не як ізольоване і самодостатнє явище, а як невід'ємну складову українського національного руху. Такий підхід відповідає найновішим тенденціям в дослідженні історіографічного процесу. Нагадаємо, що в такому ж ракурсі розглядають українську історіографію зазначеного періоду такі вчені, як І. Колесник, А. Коцур, М. Масненко та ін. К. Кондратюк, керуючись засновком, що історіографія є природним чинником процесу національного відродження, засобом його історичного обґрунтування, дійшов до висновку: етапи розвитку історіографії збігаються з процесами національного відродження в Україні.

Привертає увагу факт, що львівський історик не обминув увагою дискусійних та суперечливих моментів в інтерпретації історіографічного процесу, а намагався якнайповніше, наскільки це дозволяв обсяг посібника, висвітлювати ці суперечливі питання. При цьому він не обмежився самим лише з'ясуванням позиції опонуючих сторін, а й намагався запропонувати власну точку зору. Прикладом може слугувати висвітлення ключової для сучасного грушевськознавства проблеми – приналежності М. Грушевського до народницького чи державницького напрямку в історіографії. Зазначимо, що полеміка з цього приводу точиться вже не одне десятиліття. Наукові публікації М. Андрусика, І. Біласа, Л. Винара, І. Витановича, І. Гирича, Я. Дашкевича, О. Пріцака, А. Процик, І. Фізера та інших вчених свідчать про складність й неоднозначність цієї проблеми й переконують у тому, що вона не піддається однозначній інтерпретації. З огляду на цю ситуацію особливий інтерес викликає точка зору К. Кондратюка, який твердить, що "саме праці М. Грушевського стали містком між народницьким та національно-державницьким напрямками і допомогли їх поєднати". На думку дослідника, "новаторство схеми Грушевського, її специфіка полягали у поєднанні ідеалів та історичних формул народництва із принципом історичної державності". К. Кондратюк викладаючи свою позицію, врахував аргументи обидвох опонуючих сторін. Цілком слушним є його твердження, що "поділ українських істориків на відповідні напрями доволі умовний".

Книга К. Кондратюка, що задумана як навчальний посібник, буде мати досить широку сферу застосування. Одночасно це важливе інформативно-довідкове видання з укра-

їнської історіографії XIX – початку XX ст. Користувачі зможуть тут почерпнути змістовну інформацію про зазначених вище істориків, дізнатись про особливості їхніх історичних концепцій та з'ясувати для себе їх погляди на ключові питання з історії України. Рецензована книга також стане у пригоді майбутнім дослідникам української історіографії, зокрема для визначення проблем наукових пошуків.

Таким чином, навчальний посібник К. Кондратюка "Українська історіографія XIX – початку XX століть: основні напрями і концепції" займе належне місце у процесі дослідження української історіографії доби націотворення.

Mykola Aleksievets, Ivan Kutsyi

KONSTYANTYN KONDRATYUK. THE UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF THE XIX TH – THE BEGINNING OF THE XX TH CENTURY: MAIN TENDENCIES AND CONCEPTS. – LVIV: PUBLISHING CENTER OF LVIV IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY, 2002. – 242 P.

The article depicts the main tendencies and concepts of the ukrainian historiography of the XIX th – the beginning of the XX th century, which are studied in the work of M. Kondratyuk.

УДК 94 (438)

Микола Алексієвець, Інна Боровська, Леся Алексієвець

ЛЕОНІД ЗАШКІЛЬНЯК, МИКОЛА КРИКУН "ІСТОРІЯ ПОЛЬЩІ: ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО НАШИХ ДНІВ". – ЛЬВІВ: ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА, 2002. – 752 С. + 8 КОЛ. МАП

У статті проаналізовано науковий розробок Л. Зашкільняка та М. Крикуна, який присвячено історії Польщі.

На зламі XX і XXI століть Польща – це країна, яка в політичному, економічному і культурному відношеннях переживає "перехідний стан", долаючи цивілізаційне відставання, зумовлене історичними катаклізмами останніх трьох століть, прагне посісти належне їй місце у світовому співтоваристві. Перше в українській історіографії спеціальне комплексне дослідження історії Польщі, підготовлене вченими Львівського національного університету ім. І. Франка, докторами історичних наук Леонідом Зашкільняком та Миколою Крикуном. Книга є підсумком багаторічних наукових досліджень авторів, здійснених на основі всебічного аналізу широкого кола нових документальних джерел, світової наукової літератури, а також великого досвіду викладання історії Польщі студентам історичного та філологічного факультетів.

Автори ставили перед собою завдання відійти від стереотипів, що склалися як в радянській, так і в давній українській літературі, коли в силу тих чи інших обставин спотворювалось минуле на догоду інтересам національної, класової чи іншої боротьби. Життя людей, як українців і поляків, так і інших народів, ніколи не обмежувалося політичною боротьбою й ідеологічним протистоянням. Взаємини між ними були набагато різноманітними, ніж це може здатися з перегляду сучасної літератури. Нові політичні реалії – незалежна Україна і Польща, нова інтелектуальна атмосфера, що поступово утверджується

ся в посткомуністичних країнах вимагає перегляду усталених поглядів на тих, хто живе поряд, близько чи дещо далі – зазначають дослідники.

Структура книги є логічною і продуманою. Не виникає заперечень запропонована історична періодизація: давні часи і середньовіччя; ранній новий час (XVI – XVIII ст.), новий час (кінець XVIII – початок XX ст.); новітній час. Вона дозволяє детально і послідовно висвітлити процес формування і розвитку польського етносу, що в ході свого цивілізаційного поступу творив послідовні форми суспільного життя – протодержавні і державні об'єднання (племінні союзи, монархію, станову монархію, республіку), набуває рис згуртованої національної спільноти, що посідає помітне місце в історії взаємин європейських народів.

Розкриваючи в першому розділі процес формування давньопольської держави, автори особливу увагу звертають на прийняття християнства в 966 за латинським обрядом. Прийняття християнства, зазначають вони, вводило поляків до групи християнських народів, польського князя – до складу правителів християн, надавало полякам формально рівноправного статусу в римському світі. Отже, лише в рамках тогочасної європейської спільноти можна було проводити успішну зовнішню політику.

Значний інтерес становить у книзі висвітлення специфічних умов розвитку нації і держав в регіоні Центрально-Східної Європи. Наслідком цієї специфіки для Польщі було те, що польська державність в різні історичні епохи пройшла періоди злету і занепаду, проявляючи при цьому як риси міцної тривалої і життєздатності, так і політичної експансивності. Це, в свою чергу впливало на процес творення оригінальної культури, що увібрало в себе християнські цінності і культурні здобутки інших народів.

Історія Польщі розглядається авторами в контексті європейської історії. Так, в другій частині книги, розглядаючи події XVI – XVIII ст., що були переломними в історії Європи, головним змістом було протистояння двох тенденцій соціально-економічного розвитку, це проявлялось перш за все в аграрному дуалізмі: на заході сільське господарство поступово звільнялося від феодалних пут, на сході ж існував аграрний лад, якому було притаманне панування феодалних відносин. Автори логічно доводять на підставі врахування тенденцій розвитку феодалного господарювання, що польські та українські землі, Білорусь, Південну Прибалтику слід віднести до "класичного регіону", де в системі аграрних відносин панувало панське (фільваркове) господарство, що базувалося на визискуванні безплатної праці селян. Дослідники дають детальну характеристику фільварково-панщинної системи, яка визначала характер та еволюцію аграрних стосунків в новий час і позначалася на всіх сферах життя суспільства.

Надзвичайно важливим для розуміння подальших процесів в політичному, соціально-економічному розвитку Польщі є матеріал, викладений в третій частині книги (кінець XVII – початок XX ст.). Після третього поділу Речі Посполитої Польська держава припинила існування, а землі, що входили до цієї могутньої в минулому європейської країни, були включені до синоду трьох імперій – Пруссії, Австрії та Росії. На тлі кардинальних змін на політичній карті Європи, що були пов'язані з наслідками наполеонівських воєн, революціями 1848 – 1849 років, автори розглядають проблеми польського національного руху, великої еміграції поляків, польського суспільно-політичного руху та його зв'язків з європейським революційно-демократичним рухом.

Авторська концепція історії Польщі ґрунтується на висвітленні всіх головних проявів життя поляків в різні історичні епохи – політичні, соціальні, економічні; духовні стосунки польської спільноти та її взаємини з іншими народами. Дослідники виходили з історичних реалій, намагаючись пояснити логіку тих чи інших подій, вчинків тих чи інших державних діячів, уникаючи при цьому політичних оцінок і "модернізації" історії. Кардинальні зміни в польське питання внесла Перша світова війна та революція в Росії. Заслужують на увагу міркування авторів про складність економічної ситуації в Польщі на момент здобуття незалежності, слабкість позицій Польщі в Європі, гостроту національного питання, частиною якого була справа українців.

Аргументовано і детально представлені розділи, що характеризують міжвоєнний період, політику Польщі напередодні Другої світової війни та її наслідки, польське питання під час Другої світової війни, комуністичний експеримент 1945 – 1989 років. Окремий

розділ присвячений аналізу соціально-економічного та політичного розвитку Польщі в нових реаліях переходу від тоталітаризму до демократії та його особливостим. При цьому автори уникають давати політичні оцінки особам чи подіям, намагаються пояснити причини та наслідки тих чи інших явищ сучасного суспільно-політичного життя.

На нашу думку, монографія є кращим на сьогодні, комплексним дослідженням історії Польщі. Написана на високому професійному рівні, вона глибоко і по-новому розкриває складну і драматичну історію формування польської державності. Дослідження буде корисним не тільки для істориків, але й для представників всіх гуманітарних дисциплін та широкого загалу, що цікавиться історією сусідньої нам країни.

Mykola Alexievets, Inna Borovska, Lesya Alexievets

LEONID ZASHKILNUAK, MYKOLA KRYUKUN – “THE HISTORY OF THE POLAND: SINCE THE ANCIENT YEARS TILL PRESENT DAYS”. – LVIV: LVIV IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY, 2002 – 752 P. + 8 COLOURFUL MAPS

The article deals with scientific work of the L. Zashkilnyak and M. Krykun which is dedicated to the history of Poland.

УДК 94 (477)

Роман Матейко

В БОРОТЬБІ ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ

Автор аналізує новаторську монографію тернопільського вченого-історика Богдана Трофим'яка «Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини (друга пол. XIX ст. - перша пол. XX ст.)». Відзначивши цілу низку позитивних сторін цього дослідження він не оминає й окремих його недоліків.

Все більшої популярності серед наукової громадськості України та й за кордоном набуває ім'я тернопільського вченого-історика Богдана Трофим'яка. Адже на його рахунок чимало серйозних досліджень з історії України, пройнятих духом новаторства, щирого українського патріотизму. Особливе місце серед них посідає монографія випущена у світ 2001 р. видавництвом Тернопільської академії народного господарства "Економічна думка" [1]. Вона стала результатом наполегливої творчої праці вченого впродовж останніх десяти років.

Безмежно залюблений в історію рідного краю та й всього українського народу, дослідник зібрав, систематизував багатий фактичний матеріал, почерпнутий із 55 фондів 7 державних архівів, 64 вітчизняних та зарубіжних періодичних видань. Складовою частиною джерельної бази стала різноманітна мемуарна література, видана здебільшого за кордоном або в Західній Україні до вересня 1939 р., використано цілу низку наукових видань українською, російською та польською мовами, дотичних до теми дослідження. Все це дало можливість авторові вперше у вітчизняній історіографії об'єктивно відтворити широку панораму визвольних змагань галицького українства та участі у них гімнастично-спортивних організацій краю з 30-их років XIX до середини XX століття. Добре обґрунтувавши хронологічні рамки монографії, Богдан Трофим'як чітко визначив її актуальність, географічні рамки та проблематику. Меті дослідження підпорядкована її добре продумана структура, яка відзначається логічністю й послідовністю і включає в себе 11 розділів, 30 параграфів, вступ, висновки, список використаних джерел іменний покажчик.

Глибоко осмисливши багатий обширний фактичний матеріал, переважна більшість якого вперше вводиться в науковий обіг, автор зробив вдалу спробу висвітлити донеда-

вна заборонену, майже не досліджену в історичній літературі й важливу з погляду нинішнього етапу українського державотворення тему. Тому вихід у світ названої монографії Б. Трофим'яка викликав чималий інтерес серед українських вчених-істориків, педагогів, а також краєзнавців, музейних працівників, журналістів. Свідченням цьому стали схвальні, хоч і короткі, відгуки в тернопільській пресі, на обласному радіо [2]. Та цього замало. Настав час глибше та предметніше проаналізувати новий науковий доробок нашого знаного колеги.

Насамперед варто відзначити, що дослідження Б. Трофим'яка носить комплексний системний характер. Автор документально доводить, що організований молодіжний гімнастично-спортивний рух на західних землях України постійно перебував під наглядом і тиском владних окупаційних карально-репресивних режимів Австро-Угорщини, поверсальської Польщі, комуно-більшовицької імперії. Власне, ідеї самостійності й соборності України започатковані чільними провідниками руханково-спортивного товариства «Сокіл» Л. Цегельським на Заході і М. Міхновським - у Наддніпрянській Україні ще в 1900 році та подальше розвинені великим прихильником "Пласту" Д. Донцовим, зароджуються і поширюються саме в масовому сокільсько-січовому, пластовому русі Галичини.

Теоретик і апологет націоналізму Д. Донцов в праці «Юнацтво і Пласт» (Львів 1928 р.) з цього приводу закликав: «Що коли нова генерація, яка вийшла на шлях життя в героїчну добу нашої історії, не стрясе з себе спадщини старого духовного невільництва, дійсно смутно виглядатиме наше майбутнє. Повний розрив, – наголошував Д. Донцов, – з російською ідеологією майбутнього».

Добре обґрунтованим видається й інший важливий постулат рецензованої монографії. Мова, зокрема, іде про те, що гімнастично-спортивний рух Галичини в колоніальну добу виступав передусім, як один із основних чинників націєтворчого процесу, формування української національної ідеї, плекання молоді генералії української еліти, готової віддати життя за здобуття незалежної Української держави. Дослідник доводить, що молода українська еліта, вихована в руханково-спортивних товариствах «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Луг», «Каменярі», «Орли»-КАУМ, спортивних клубах краю, не тільки не зламалася під жорстоким тиском колоніальних карально-репресивних систем, а й стримувала їх наступ. Адже провідники товариств і клубів разом з духівництвом Української греко-католицької церкви виховували не рекордсменів-інтернаціоналістів з меркантильними потребами, а національне свідомих борців за народну ідею. Остаточною їх метою було створення і підготовка української армії для збройного повстання проти завойовників з метою державного відродження українства.

Ця концептуальна засада пронизує всю рецензовану монографію. З неабияким інтересом сприймаються ті її розділи, які присвячені українським сокільському та січовому рухам в Галичині. В них розкриті маловідомі, іноді й недосліджені пласти багатогранної діяльності українських руханково-гімнастичних товариств «Сокіл-Батько» та «Січ», які не тільки фізично, а й духовно гартували галицьке юнацтво. Вони систематично проводили велелюдні місцеві, окружні, крайові сокільсько-січові здвиги, інші масові заходи з метою огляду своїх сил, звіту українському народові про духовний і тілесний стан галицької молоді, зростання її національної свідомості. В процесі наполегливої практичної роботи кількісно та якісно зростали ряди галицьких соколів та січовиків, формувався новий тип українця-патріота.

В цьому контексті добре сприймається розділ монографії «Галицький пласт», в якому автор досліджує філософсько-ідеологічні засади пластового руху, а пластування В. Яніва в курені «Лісові Чорти» справедливо трактується як важливий чинник формування національно-християнського ідеалу молоді генералії галицьких українців. Водночас Б. Трофим'як показує участь провідників Галицького пласту М. Колодзинського, З. Коссака, Р. Шухевича у підготовці збройних формувань Карпатської Січі, їх роль в боях за незалежність Карпатської України. Чимала увага в рецензованій праці приділена проблемі формування Р. Дашкевичем Українського лугового війська. На 1938 рік Лугова організація об'єднувала вже 47 тис. луговиків і луговичок, добре вишколених не лише фізично, але й військово. Багато з них, із зброєю в руках захищали молоду державу - Кар-

патську Україну, а в період Другої світової війни поповнили лави Української Повстанської Армії та інших мілітарних формувань.

Особливого схвалення заслуговує й те, що Б. Трофим'як вперше в українській історіографії присвятив окремий розділ монографії ролі української греко-католицької церкви в гармонійному духовному і тілесному вихованні, а також формуванню українського християнського світогляду галицької молоді. На основі вперше використаних архівних документів показано, що повсякденна присутність, спільна праця провідників духовенства, священників з керівництвом сокольсько-січового, пластового, лугового, спортивного руху, товариств митрополита А. Шептицького «Орли» – КАУМ значно сприяли вихованню національної свідомості, гордості й гідності, інших високих морально-етичних прикмет галицького юнацтва. На цьому тлі висвітлено постійну жертвовну працю в гімнастично-спортивних, пластових організаціях, в національному відродженні, визвольному русі таких історичних постатей духовенства як митрополит Андрей Шептицький, доктори теології о. Іван Гриньох, Василь Лаба та багатьох інших.

Мрії та сподівання пророка українського народу Т. Шевченка, що праведний Бог «Розвіє тьму неволі, світ правди засвітить, і помоляться на волі невольничі діти», не збулися й досі. «Церква-домовина», яку збудувала в Україні Московська патріархія, що поглинула ще 1686 року Київську митрополію, ще й сьогодні є найбільшою православною інституцією в демократичній Україні. Вона виступає тією духовною силою, яка працює в руслі великоросійської шовіністичної політики, проти української державницької незалежності.

Важливим у цьому зв'язку є звернення громадського об'єднання «Україні – Українську Помісну Православну Церкву» від 11 квітня 2002 року, адресоване Президенту Російської Федерації В. Путіну. В ньому, зокрема сказано: «РПЦ Московського Патріархату має в Україні понад 6 тисяч кращих храмів, соборів, монастирів, в тому числі – Києво-Печерську лавру, Почаївську лавру та інші святині українського народу, тоді як Українська Православна церква в Росії, де сьогодні проживає близько 15 млн. українців, досі немає жодного православного храму. У зв'язку з цим ми звертаємося до Вас з вимогою допомогти нашим парафіям в Росії отримати людські права і свободи, зокрема і повернути Українській православній церкві Київського Патріархату храми, палаци та інші будівлі, побудовані українськими меценатами впродовж XVII - XVIII століть, в т. ч. Богоявленський Собор в місті Ногінську та палац гетьмана Івана Мазепи, заборонити чиновникам РПЦ Московського Патріархату втручатися в церковні справи та питання українського народу в Україні».

Логічним компонентом монографії Б. Трофим'яка є одинадцятий розділ. В ньому на основі вагомих переконливих фактів автор показує, що в період чужинецької займанщини руханково-спортивні товариства Галичини були справжньою школою військових кадрів національно-визвольних змагань українського народу в роки Першої і Другої світових воєн. Переконливо відтворено героїчні подвиги молодішої генерації галицького українства впродовж трьох періодів колоніальної доби на полях боїв та в підпіллі. Перед читачем постають яскраві образи таких борців за волю України, як Ф.Черник О. Степанів-Дашкевич, О. Басараб-Левицька, братів-січовиків Коссаків, Р. Шухевича, М. Солодзінського, С. Галечко, В. Охримовича, М. Сороки. Пам'ять про них має бути гідно увічнена.

Наведені у праці Б. Трофим'яка яскраві приклади і факти дають можливість читачеві уявити собі, яку велику допомогу в розвитку українського спорту Галичини надавала національна крайова кооперація, зокрема такі її центральні, як «Народна торгівля», «Центросоюз», «Маслосоюз». Про організаційно-методичне та матеріальне забезпечення діяльності «Сокола-Батька» турбувалися директори «Маслосоюзу» Андрій Палій та Михайло Хронов'ят. До того ж Андрій Палій впродовж 1933–1937 рр. очолював Карпатський Лещетарський (лижний) Союз, що спричинився до дальшого згуртування української молоді, її національно-патріотичного виховання. Довголітнім меценатом українського гімнастично-спортивного руху Галичини був начальний директор страхового товариства і кооперативного банку «Дністер», член наглядових рад «Народної торгівлі» та Центробанку, доктор Степан Федак.

Цінною прикметою рецензованої монографії є те, що Б. Трофим'як не обмежує своє дослідження лише Галичиною, а виходить на всеукраїнський простір. Зокрема, він вперше в історичній науці розкриває плідну співпрацю впродовж 20-ти років ХХ ст. творця соборницької ідеї України М. Міхновського зі Слобожанщини з провідниками сокільсько-січового, пластового, спортивного руху Галичини І. Боберським, Л. Цегельським, К. Трильовським, І. Франком, В. Стефаніком, М. Павликом, І. Крип'якевичем, С. Рудницьким, Р. Дашкевичем,

М. Грушевським, та іншими. Саме у Львові, наголошує автор, М. Міхновський разом з лікарем з Одеси І. Луценком в 1912 р. вступають до сім'ї «Сокола-Батька», у складі делегації галицьких соколів беруть участь в всеслов'янському сокільському здвизі у Празі. Частими гостями галичан на сокільсько-січових святах були письменник МЛСоцюбинський, відомий педагог С. Русова, поетеса Х. Алчевська, яка присвятила окремі свої вірші соколам і січовикам. А І. Луценко 1918 року створив в Одесі Січовий курінь та комітет допомоги ЗУНР.

Треба віддати належне Б. Трофим'яку й за те, він не ідеалізує український гімнастично-спортивний рух Галичини, не обминає його суб'єктивних труднощів, помилок допущених окремими лідерами. Автор піддає справедливій критиці хибну концепцію «старших політиків» Галичини щодо мілітарного вишколу української молоді в масових руханкових товариствах і спортивних клубах. Вони були прихильниками культурно-освітнього виховання. Водночас «старші політики, т.з. «культурники», дискутуючи в кав'ярнях за чашкою кави про потребу військового вишколу молоді, бачили, що вулицями Львова марширують з гвинтівками на плечах в єдиній уніформі під спів патріотичних пісень колони польських «стшельцув», «сокулов», «харцежув» (пластунів).

Цілком слушною є думка Б. Трофим'яка про те, що негативно відбилосся на галицько-українському гімнастично-спортивному русі несприйняття «Січовим Батьком» К. Трильовським запропонованої ще 1910 року на окружному сокільсько-січовому здвизі в Тернополі фундаторами українського сокільства, видатними громадсько-політичними діячами І. Боберським і Л. Цегельським вкрай потрібної стратегічної ідеї – об'єднання двох уже потужних на той час організованих молодіжних сил сокільства і січового руху. На жаль, перемогло загумінкове політиканство амбіційного «Батька Тріля».

Ці та інші помилки чи прорахунки, як логічно впливає із рецензованої монографії, аж ніяк не применшують важливої ролі українських гімнастично-спортивних організацій Галичини в національно-визвольному русі нашого краю. Не можна не погодитися з висновком Б. Трофим'яка, зробленому в підсумку його дослідження: «Український спортивно-гімнастичний рух Галичини сформувався впродовж століття в потужну національно-революційну силу, пройшов складний шлях розвитку і завжди виступав на передових позиціях в боротьбі за волю України» [1: 650].

Схвально оцінюючи рецензовану монографію Б. Трофим'яка, варто висловити деякі зауваження та побажання. У книзі надто часто трапляються повторення, за рахунок усунення яких можна було б значно скоротити обсяг видання, надати йому більшої стрункості. Монографія не позбавлена до кінця продуманих формулювань, не чітко викладених думок. Допущено чимало неточностей, фактичних помилок. Важко, наприклад, зрозуміти суть понять «галичанське українство», «галичанський рух». Прикрі враження справляє важкий літературний стиль викладу матеріалу. Адже через нього іноді губиться «жива думка» автора.

Названі недоліки носять частковий характер. Вони, як нам видається, істотно не впливають на науковий рівень дослідження. В цілому цікава та оригінальна рецензована робота Б. Трофим'яка стала помітним внеском в сучасну українську історіографію. Вона започатковує новий напрям досліджень в сучасній історичній науці, має неабияке виховне, практично-політичне значення. Було б дуже добре, якби її взяли на «озброєння» нинішні українські політики, вітчизняні спортсмени та їх лідери.

Список використаних джерел

1. Трофим'як Богдан. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини (друга пол. ХІХ ст. – перша пол. ХХ ст.). – Тернопіль: Економічна думка, 2001.

– 696 с. 2. Вихрущ Анатолій. Минуле для майбутнього // Вільне життя. – 2002. – 19 лютого; Лавренюк Венедикт, Ониськів Михайло. Гартувалась молодь заради визволення з-під ярма // Свобода. – 2002. – 8 червня.

Roman Mateiko

IN FREEDOM FIGHTING OF UKRAINE

The author is analyzing a new monograph of Bohdan Trofymiak (Ternopil scientist of history) «Gimnaziam-sport organizations in national liberational movement of Galicia (the second part of XIX cent. - the first part of XX)». Having pointed out many positive facts of this investigation he didn't avoid some drawbacks.

РОЗДІЛ 6

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧАМ І СТУДЕНТАМ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

УДК 94 (62) 930.85

**Іван Зуляк, Михайло Ревуцький, Олександр Шама,
Іван Шумський****ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ***У статті досліджено історію культури Стародавнього Єгипту.**(Продовження статті. Початок у випуску 13)*

Що відкриває нам гробниця фараона? Детальні дослідження показали, що, найправдоподібніше, батьком Тутанхамона був «великий схизматик» Ехнатон (1368–1351 до н.е.). Правив Тутанхамон близько 1350 року і, очевидно, одержав трон завдяки двом обставинам: він перейшов на бік фіванського жрецтва (про це свідчить зміна імені Тутанхатон, яке він одержав при народженні, на Тутанхамон) і одружився із принцесою (а значить, із своєю сестрою) Анхесанамон – судячи з зображень, особи надзвичайно чарівної. Розписи і рельєфи показують дуже юне подружжя серед чудової природи, вони ніжно тримають одне одного за руки, демонструючи щире кохання і являючи образ ідеальної гармонії і щастя. На одній із скринь поховання зворушені археологи побачили букетик засохлих квітів, який, ймовірно, молода дружина поклала на саркофаг коханого, що помер так рано.

На розписах Тутанхамон також представлений як грізний воєвник: він топче ногами військовополонених, а в битві справді по-фараонівськи кладе на землю цілі шеренги воєнків. Однак, навряд чи сам Тутанхамон брав участь хоч у одній битві особисто; певним є тільки те, що монарх, який помер, маючи всього 18 років, не міг здійснити великих діянь. Сцени битв у розписах і рельєфах можуть хіба що посередньо свідчити про бурхливість епохи, в якій йому випало жити і правити. Безжальний підсумок зробив Говард Картер: «На підставі того, що сьогодні знаємо, можна сказати з усією певністю, що єдиною річчю гідною уваги в його житті було те, що він помер і був похований».

Разом з тим, гробниця Тутанхамона зробила неоціненну послугу для історії культури. Здійснивши докладні анатомічні дослідження мумії, професор Дуглас Деррі зумів розкрити особливості співвідношення єгипетського мистецтва і дійсності: «Золота маска показує Тутанхамона юнаком з милою і привабливою зовнішністю. Той, хто бачив відкрите обличчя його мумії, теж може підтвердити, як точно, з якою докладністю й правильністю художник з часів XVIII династії відтворив його риси. Він залишив нам на вічні часи вирізьблений у незнищенному металі чудовий портрет молодого царя». Отже, незважаючи на всю відмінність наших уявлень про реалізм, єгипетське мистецтво з певністю можна ж віднести до цього напрямку, а тому образ, що постає з розписів, рельєфів, інкрустацій і скульптури – це образ світу, яким його бачив стародавній єгиптянин.

В цілому, великою іронією історії є те, що до наших часів дійшла майже незайманою тільки гробниця Тутанхамона – володаря, непомітність й невиразність якого навряд чи можна перевищити: що ж тоді містилось в гробницях Рамзеса II чи Тутмоса III! Разом з тим, ця обставина парадоксально співпадає з загальною концепцією історії культури XX ст., яка цікавиться не стільки великими діяннями й епохальними подіями, скільки історією повсякденного життя, не так великими історичними особами, як існуванням звичайної людини. З цієї точки зору відкриття Говарда Картера є знаменним: і виявлена ним халтура єгипетських майстрів, і букетик квітів на гробі від молодої дружини, і зображення тендітного юнака в образі непереможного воєнка – все це так зрозуміло і сучасно, що мимоволі насувається думка про те, що в своїх найістотніших рисах людське життя мало чим відрізняється у всі часи й у всіх регіонах світу.

Незважаючи на сенсаційну знахідку Г. Картера у Долині Царів, дослідження некрополя Гізе не припиняється й археологи продовжували знаходити там невідомі гробниці.

Так, у 1925 р. фотограф експедиції Гарвардського університету випадково наштовхнувся на друге поховання цариці Хетепхерес, дружини фараона Снофру й матері фараона Хуфу. Під керівництвом начальника експедиції Джорджа Райзнера були здійснені розкопки, які дотепер залишаються взірцем археологічних досліджень, перевищивши за ретельністю не тільки методу Фліндерса Петрі, але й Говарда Картера. Хоч площа поховальної камери складала всього 15 квадратних метрів, археологи потратили два роки на те, щоб вилучити її вміст у повній збереженості.

Вміст гробниці виявився незвично цікавим: позолочені меблі – крісла, ліжко й балдахін; скрині з завісами й шкатулки з вишуканими прикрасами цариці, з її намистами і браслетами. Гарно виконані золоті ієрогліфи свідчили про царицю: «Мати царя Верхнього й Нижнього Єгипту, Супутниця Гора, Наглядачка над справами гарему. Все те, що сказано, те й зроблено для неї. Дочка Бога від його плоті, Хетепхерес». Могила знаходилась трохи південніше «священної дороги» (пандуса), яка вела від Великої піраміди Хуфу до його Долинного храму, й набагато південніше трьох пірамід цариць. Це було найбільш стародавнє з усіх досі знайдених вцілілих царських поховань, але, коли археологи піднесли віко алебастрового саркофагу, то побачили, що він порожній. Пізніше вони знайшли у стінній ніші маленьку, теж алебастрову шкатулку – канопу з царськими нутрощами, зануреними у бальзамуючі олії, але самої мумії так і не було виявлено.

У наступні десятиліття єгипетська земля відкрила археологам ще немало таємниць, хоч подібного гробниці Тутанхамона більше не трапилось. У роках 1939–1940 і 1946 П'єр Монте відкрив недалеко Тініса (Верхній Єгипет) цілу «колонію» гробниць фараонів XXI і XXII династій, серед них й усипальницю фараона Псусеннеса. Інший дослідник, Самі Габра, у вирубаних в скелях підземних галереях довжиною більше кілометра знайшов місце культу ібіса, величезні кладовища цих священних птахів. Також експедиція, виружджена королем Фаруком, здійснила низку відкриттів, які сягають праісторії Єгипту: вона знайшла гробниці часів Архаїчного і Ранньодинастичного періодів. У 1941 р. Ахмад Бадаві і Мустафа Ель-Амір випадково натрапили недалеко Мемфісу на місце культу фараона Аменхотепа II і незайману гробницю вельможі Шошенка, у якій була значна кількість дорогоцінностей.

Всі ці гробниці містили численні написи, які копіювались і досліджувались, поповнюючи корпус давньоєгипетських текстів. Серед них слід згадати про нові версії «Текстів Пірамід», знайдені французьким єгиптологом Г. Жеке у 1925–1932 рр. у чотирьох пірамідах, що належали маловідомому фараонові Ібі (I Перехідний період) і трьом дружинам фараонів VI династії. Також останнім часом знайдено нові уривки «Текстів Пірамід», що збереглися на блоках і плитах зруйнованих пірамід. Таким чином, тепер відомо 9 повних версій і близько 3 тисяч фрагментів цієї найдавнішої в історії людства релігійної книги.

Великі зміни у справі дослідження історії і культури Єгипту відбулися після 1952 року, коли до влади у країні прийшов Гамаль Абдель Насер. Само собою зрозуміло, що Департамент старожитностей цілком перейшов до рук єгиптян і вони створили власну школу єгиптології. Вже через два роки була зроблена ціла низка важливих відкриттів. Мохаммад Закарія Гонейм виявив у Саккара досі невідому ступінчасту піраміду III династії, поховану під піском західніше від піраміди Джосера. Лабіб Хабаші відкрив у Карнакському храмі дуже важливу для істориків стелу фараона Камоса, одного з правителів періоду Нового царства. Однак, найбільшу сенсацію викликала знахідка поховального човна фараона Хуфу.

До середини XX ст. в Єгипті майже не залишилось місць, вздовж і впоперек не перекопаних ось уже ледь не десятком поколінь різного роду авантюристів, любителів і науковців. Тим не менше, скрупульозні пошуки продовжують давати результати – і це в місцях, що вже з півстоліття здаються цілковито безперспективними з точки зору нових знахідок. Так сталось при розкопках у Гізе біля Великої піраміди. На протязі ста років археологи використовували майдан навколо неї як звалище щебеню і ґрунту. Вітер наносив сюди пісок і скоро біля підніжжя піраміди вирости цілі дюни, з-за яких зблизька не стало видно самої піраміди. Згідно розпорядження департаменту старожитностей все це сміття слід було прибрати, але під керівництвом археологів, оскільки, там могли виявитись цінні предмети, не помічені іншими дослідниками.

І ось, розчищаючи особливо велику купу (більше 20 м заввишки) біля південної стіни піраміди, молодий археолог Камаль ель-Маллах навесні 1954 року помітив, що храмова стіна, яка оточувала у давнину піраміду, з трьох сторін була на відстані точно 23 метри 60 см від підніжжя, а з південної – на 5 метрів ближче. Маллах припустив, що це було зроблено для того, щоб щось приховати. Його давно хвилювала загадка поховання човнів, зв'язаних з пірамідами IV династії. Було знайдено п'ять траншей для таких човнів і шосту, незакінчену, вирубаних у вапняковій основі поблизу піраміди Хафра, але без жодних слідів самих човнів. Подібні траншеї також знаходились біля піраміди Джедефра в Абу-Руваші і піраміди цариці Хенткавес у Гізе. І ось Маллаха, за його словами, осяяла здогадка, що південна стіна була збудована таким чином, щоб затулити траншеї для поховальних човнів.

І дійсно, звільнивши терен від сміття і залишків стіни, археологи виявили величезні вапнякові плити, виконані у тій самій техніці, що і плити великої піраміди. Маллах узяв до рук молоток і долото й пробив отвір. У траншеї виявився священний човен. Фотограф американського журналу «Лайф» опустив до отвору фотоапарат і зумів зробити знімок, на якому в глибині траншеї було чітко видно носову частину стародавнього судна у вигляді різьбленого підвищення, схожого на віхоть стебел папірису, перев'язаного п'ятьма скрученими мотузками. Відкриття було сенсаційним, тому що, хоч вигляд єгипетських човнів був знаний з тисяч зображень і моделей, вперше перед очима сучасників постав оригінал – дерев'яне судно, зроблене у XXV ст. до н.е.

Департамент старожитностей доручив розробку вмісту траншей досвідченому реставраторові Ахмеду Юсефу Мустафі і головному хімікові Департаменту докторові Іскандеру. В першу чергу, необхідно було вирішити проблему консервації дерева. Виявилось, що човен добре зберігся завдяки унікальному збігові обставин. Щілини між плитами були залиті рідким гіпсовим розчином, що дозволило повністю герметизувати камеру на п'ять тисяч років, закріпивши у ній оптимальну вологість на рівні 88 %, яка, до речі, встановилась випадково. Натомість побудова муру над траншеєю, а потім й нанесення куп піску і сміття так надійно відмежували камеру від поверхні, що там встановилась температура 22 градуси за Цельсієм. Саме завдяки цьому деревина так добре збереглась, що, за словами одного свідка, «виглядала так, ніби її поклали сюди тільки минулого року, а не майже п'ять тисяч років тому».

Щоб зберегти це збалансоване й постійне середовище, над усією корабельною траншеєю спорудили величезний навіс, щоб сховати могутні крани для підняття вапнякових плит – найбільша з них важила трохи менше 16 т. Для їх підняття знадобилось два місяці, хоч техніка, що застосовувалась у ході робіт, була найкращою. Саме вилучення дерев'яних частин розпочалось лише через півтора року з часу знахідки траншеї, оскільки човен був накритий шарами циновок й мотузкових клубків. Вони розпадались від найменшого дотику, але Хаджі Ахмеду Юсефу вдалося зберегти частину їх, просочивши смолами, для експозиції музею.

Кожна деталь стародавнього човна була укладена до траншеї з неймовірною акуратністю і зробили це, очевидно, ті ж самі люди, які будували човна й точно знали, як поєднувались його різні частини (який контраст стосовно монтажу саркофагу Тутанхамона!). Тепер же їх слід було поєднати заново, не маючи уявлення про те, як це було слід робити, оскільки в ті часи про мистецтво кораблебудування у Стародавньому Єгипті майже нічого не було відомо. Сам Хаджа Ахмед порівнював своє завдання із задачею вирішення головоломки, причому шукати відповідь доводилось здебільше буквально на впомацки, прикладаючи деталі одну до одної. Перед тим, однак, кожну деталь під спостереженням доктора Іскандера просочували розчином смоли Маркона в ацетаті для консервації і 2 % розчином ДДТ, щоб відлякати комах.

При роботах над човном використовувалась методика, розроблена Джорджем Райзнером: слід вивчати кожний квадратний фут, фотографуючи, зарисовуючи й описуючи визначений предмет і невизначений фрагмент на місці їх знахідки і стосовно до інших фрагментів, і все, записувати. Лише у червні 1957 року траншея була очищена: її довжина досягала 32,5 м, а ширина 5 м; човен був розчленований на 651 частину, які, якщо б і їх роз'єднати на початкові елементи, складались би з 1224 окремих деталей. Майже всі

вони були з кедру, лише деякі дрібні частини – з акації, ююби та інших місцевих порід. Кедр був привезений з Сирії, тієї її частини, яка тепер відома як Ліван, де у старовину росли ці чудові вічнозелені велетні – неперевершений матеріал для кораблебудування народів і держав Західної Азії та Середземномор'я.

Перша повна реконструкція човна була завершена у 1968 р., через десять років після початку процесу «розв'язування головоломки». Царський човен має 13,4 м довжини і 5,9 м у найширшій частині корпусу. Там його глибина дорівнює 1,78 м. Максимальна осадка судна в ньому місці складає 1,48 м, а водотоннажність – близько 45 т. На воді дошки корпусу розбухали, мотуззяні кріплення туго натягувались, і човен перетворювався у мідне, гнучке й водонепроникне судно. В ті давні часи такі «зшиті» мотузками кораблі використовувались для далеких походів. Самі єгиптяни не тільки освоїли Середземне й Червоне моря, але й ходили Атлантичним океаном, причому є гіпотези, що досягали навіть берегів Америки. Натомість араби, запозичивши форму судна і принципи кораблебудування у єгиптян, ходили до Китаю.

Разом з тим, відповідно до есхатологічних уявлень єгиптян, човен відігравав виключно важливу роль у поховальному ритуалі, на багатьох невеликих моделях човнів зображені мумії або у сидячому положенні, в кріслі, або в труні під балдахіном. Часто поруч з мумією знаходяться жерці й ті, хто супроводжує покійного. Ця мандрівка набальзамованого тіла до місця його вічного упокою була частиною поховального ритуалу: можна припустити, що після перевезення мумії фараона через Ніл і виконання всіх елементів ритуалу, човен розбирали й ретельно ховали, можливо для того, щоб колись зробити зворотню подорож? В усякому разі, відкриття єгипетських єгиптологів зробило надзвичайно важливий внесок у дослідження історії культури Стародавнього Єгипту, дозволивши зазирнути до ще однієї її сфери – кораблебудування, а також суттєво поповнити наші уявлення про світогляд цього дивовижного народу.

У 1991 році ця «судноплавна» лінія знайшла неочікуване продовження. В Абідосі, на віддалі 13 км від Нілу експедиція Пенсільванського університету (США) під керівництвом Девіда О'Коннора знайшла біля гробниці фараона II династії Хасехемві (XXVII ст. до н.е.) 12 великих дерев'яних човнів. Сам дослідник стверджує, що човни пов'язані не стільки з Хасехемві, скільки з розташованим поблизу поховальним комплексом фараона Джера, I династія (3100–2890 до н.е.). Човни мають 22 метри довжини і вміщені до цегляних могил-елінгів, які самі теж мають форму човнів. «Колись кожне поховання, – пише Д. О'Коннор, – було ззовні потиньковане й побілене, так що повинно було створюватись враження, що в пустелі, виблискуючи під яскравим єгипетським сонцем, стоять на якорі 12 (або більше) величезних човнів... Вони не могли там опинитись ні випадково, ні з якихось природних причин, ясно, що їх поставили туди свідомо, а не просто так».

Із зрозумілих міркувань безпеки човни закопали знову, однак продовжити їх дослідження поки що немає змоги. Одне не викликає сумніву: як стверджують спеціалісти, і знайдені човни «в елінгах», і Царський човен з Гізе є достатньо досконалими, щоб боротись з найсильнішими хвилями й вітром у відкритому морі. А це показує, що з самого початку тритисячолітньої історії Єгипту на його території мешкали люди, які могли спиратись на великий досвід і давні традиції мореплавства. На одному настінному розписі, датованому серединою V тис. до н.е.(!) теж чітко видно зображені на плаву довгі, витончені судна з високим носом. Все це переконує в тому, що період відкриттів у Єгипті ще далеко не закінчився.

Останнє двадцятиліття XX ст. не додало сенсаційних знахідок, однак, відзначилось появою сенсаційних теорій, творцями яких, як не дивно, виявились не професійні єгиптологи, і навіть не історики, а представники інших, «більш точних наук». У 1993 р. бельгійський інженер-будівельник Роберт Бьювел звернув увагу на те, що коли зірки, які входять до складу поясу Оріона перетинають меридіан Гізе, вони розташовуються у південному небі хоч і майже на одній прямій, але не зовсім. Дві нижні зірки, Ал-Нітак і Ал-Нілам, утворюють ідеальну діагональ квадрата, а третя, Мінтака, зміщена вліво від спостерігача, тобто, на схід. Дивно, але три піраміди Гізе розташовані точно так само: піраміда Хуфу відповідає положенню Ал-Нітак, піраміда Хафра займає місце Ал-Нілам, а піраміда Менкаура зміщена на схід стосовно діагоналі, утвореної двома іншими, заве-

ршуючи таким чином те, що створює враження величезної діаграми ділянки зоряного неба. Р. Бьювел зумів довести, що ці три піраміди є свого роду картою трьох зірок з поясу Оріона, причому не тільки точно відображають їх взаємне розташування, але і характеризують своїми відносними розмірами їх зоряну величину. Більше того, ця «карта» має продовження на північ і на південь, включаючи ряд інших об'єктів на плато Гізе, причому знову з безпомилковою точністю. Однак, найцікавішим є те, що, хоч деякі особливості Великої піраміди зв'язані астрономічно з епохою пірамід, монументи Гізе в цілому розміщені так, щоб утворювати карту зоряного неба не так, як вона виглядала в часи IV династії близько 2500 року до н.е., а так, якою вона була близько 10 450 року до н.е.

Дослідження іншого вченого, геолога Джона Ентоні Уеста теж вказують на XI тисячоліття до н.е. Ретельно дослідивши характер ерозії Великого Сфінкса, Храму долини в Гізе й Озириону, він дійшов висновку, що викликати її могла тільки дощова вода, а «потрібна» кількість дощів випадала в Єгипті тільки одного разу – на початку мезолітичної епохи (XI тис. до н.е.), коли відбувалось інтенсивне танення льодовиків.

Звичайно, ці теорії погано (або й зовсім не) узгоджуються з постулатами традиційної єгиптології. Однак, від них не так просто відмахнутись, та й навряд чи варто, бо єгиптологія кінця XX ст. знову підтвердила загальне правило розвитку цієї науки: навіть найнеймовірніші з точки зору консервативно налаштованих спеціалістів концепції часто знаходять своє підтвердження й навіть стають загальноприйнятими.

Всі ці відкриття, дослідження й гіпотези знаходили відгук у масовій свідомості й масовій культурі. Похід Наполеона, привезені його експедицією пам'ятки і, особливо, публікації результатів досліджень і робіт художників породили у Європі моду на Єгипет і його культуру. Звичайно, публіка сприймала не стільки оригінальну культуру Стародавнього Єгипту, скільки стилізовані «під Єгипет» твори мистецтва, ужиткові речі, одяг тощо, що у переважній більшості були дуже далекі від дійсності і нічого спільного із справжнім Єгиптом не мали. Наприклад, вже у 1808 р. на вулиці Севр у Парижі був споруджений фонтан: «єгиптянин» атлетичних форм тримає в кожній руці по амфорі, з яких витікає вода. Так от, взірцем для «єгиптянина» послужили не єгипетські статуї, а скульптура римського часу (статуя Антіноя, II ст.), вже тоді стилізована під єгипетську, причому європейський скульптор і римський взірець теж використав «творчо»: в нього вийшов не єгиптянин, і не римлянин, а «класицистичний герой», відповідаючий тодішнім естетичним канонам. Характерною стосовно цього також була гравюра французького художника Луї Франсуа Касса (1756–1827) «Велика піраміда», на якій піраміда епохи Стародавнього царства сусідить з храмом Нового царства і алеєю сфінксів, які вміщені на такі масивні постаменти, що нагадують котів, а не левів. Крім того, постаменти ці художник спорядив рельєфами того ж таки класицистичного стилю. До того ж, всі ці декорації художник вмістив на фоні гір, що більше схожі на Альпи, а не на скелі Єгипту, а над горами намалював розкішні дощові хмари.

У XX ст. подальшому розширенню знань про Стародавній Єгипет, більш глибокій оцінці його мистецтва сприяв ряд факторів. До їх числа можна віднести археологічні розкопки і виставки єгипетського мистецтва (особливо, скарбів гробниці Тутанхамона), розвиток туризму і масової освіченості; зростання інтересу європейської і американської публіки до мистецтва інших регіонів. Як і в XIX ст. єгипетські мотиви продовжували надихати архітекторів і художників, які, однак, не рабськи копіювали відомі взірці, а творчо їх переосмислювали.

Разом з тим, інтерес до єгипетської цивілізації зумовлюється також і чинниками сенсаційного, часто малонаукового характеру. Публіку інтригує «таємничий» аспект культури Єгипту, пов'язаний з магією, містикою, демонологією, чудесами тощо. Ще у XIX ст. у п'єсах, операх, історичних й фантастичних романах «країна пірамід» уявою митців була перетворена в «країну чудес», де боги запросто втручаються у справи людей, а люди з неменшою легкістю спілкуються з надприродними силами і теж набувають божественних якостей; де мерці оживають, а закляття, зроблені в сиву давнину, зберігають свою дієвість і через чотири тисячі років. Тому широка публіка задовго до сенсаційних повідомлень про «прокляття гробниці Тутанхамона» склала собі досить своєрідне уявлення про

цю культуру. Цьому сприяли також реклама, оформлення упаковок різних товарів (сигарет, косметики і т.д.).

З появою кінематографу до єгипетської теми залучились американські та європейські студії, що прагнули привабити якнайбільше глядачів і, у зв'язку з цим, продюсери й режисери далеко не завжди турбувались про історичну та художню достовірність. Особливо характерним для кіно було приписування єгипетській культурі християнських уявлень про диявола, світове зло, давно поховане в гробницях і оживлене в сучасному світі внаслідок необачності дослідників чи шукачів пригод. Розвиток космонавтики та космічних технологій одразу позначився на трактуванні Стародавнього Єгипту у кінематографі і засобах масової комунікації відродженням старих міфів про зв'язок Єгипту з Атлантидою, і появою нових міфів про космічне походження єгиптян або про їх контакти з прибульцями з космосу.

Отже, стає зрозумілим, що хоч історія і мистецтво Стародавнього Єгипту сьогодні вивчаються усе глибше, країна фараонів, де, за словами Геродота, «чудесних пам'яток більше, ніж деінде на землі», по-старому залишається джерелом фантастичних уявлень, мало пов'язаних із загубленою у віках істиною. Тим не менше, як достатньо свідчить розвиток досліджень Стародавнього Єгипту, його культура і без «проклять» і «прибульців» настільки дивовижна, що навіть поверхневе ознайомлення з нею залишає незабутнє враження, яке може стати спонукою до більш глибокого й різнобічного інтересу.

Список використаних джерел

- Джерела:** 1. Богословский Е. Памятники и документы из Дэр-эль-Мэдина, хранящиеся в музеях СССР // Вестник Древней Истории. – 1972. – № 1–4; 1973. – № 1–3. 2. Древнеегипетская литература / Пер. М. Коростовцева, А. Ахматовой, В. Потаповой // Поэзия и проза Древнего Востока / Под ред. И. Брагинского. – М., 1973 (БВЛ). 3. Египетская «Книга Мертвых» // Наука и религия. – 1990. – № 1–12. 4. Источники по древнеегипетскому налогообложению времени Нового Царства // Вестник Древней Истории. – 1991. – № 2–3. 5. Коростовцев М. Декрет Сети I из Наури // Исторический архив. – М. – Л., 1939. – Т. 2. 6. Куцейовский А. Тексты пирамид. – Одесса, 1917. – Т. I. 7. Лирика Древнего Египта / Пер. А. Ахматовой и В. Потаповой. – М., 1965. 8. Лурье И. Иммуниетные грамоты Древнего Царства // Труды Отдела истории культуры и искусства Востока (Гос. Эрмитаж). – Л., 1931. – Т. I. 9. Памятники египетской религии в фиванский период. – М., 1917–1918. – Т. I. 10. Повесть Петеисе III. Древнеегипетская проза / Подг. М. Коростовцев. – М., 1978. 11. Плутарх. Об Исиде и Осирисе // Вестник Древней Истории. – 1977. – № 3–4. 12. Путешествие Уну-Амуна в Библ. – М., 1960. 13. Рассказ египтянина Синухета и образцы древнеегипетских автобиографий. – М., 1915. 14. Рубинштейн Р. Поучение гераклеопольского царя своему сыну (Эрмитажный папирус 1116-А) // Вестник Древней Истории. – 1950. – № 2. 15. Савельева Т. Абидосский указ царя Неферикара (XXV в. до н.э.) // Древний Восток. – М., 1975. – Вып. 1. 16. Савельева Т. Надписи из гробницы Мечена // Древний Восток и Древняя Африка. – М., 1967. 17. Сказки и повести древнего Египта. – М., 1956. 18. Сказки и повести Древнего Египта. – М., 1979. 19. Струве В. Папирус № 1116 и пророческая литература Древнего Египта // Записки коллегии востоковедов. – 1925. – Т. I. 20. Струве В. Речение Ипувера. Лейденский папирус № 344. – М.-Л., 1935. 21. Струве В. Эрмитажная стела Хоремхеба // Ежегодник Российского института истории искусств. – 1921. – Т. I. – Вып. 2. 22. Тураев Б. Несколько египетских надписей. – СПб., 1912. 23. Фараон Хуфу и чародей. Сказки, повести, поучения Древнего Египта. – М., 1958. 24. Францев Ю. Древнеегипетские сказки о верховных жрецах // Советский фольклор. – М.-Л., 1936. – Т. 2–3. 25. Хрестоматия по истории Древнего Востока: В 2 Ч. – М., 1980. – Ч. I. 26. Хрестоматия по древней истории / Под ред. В. Струве. – М., 1936. – Т. I. **Спеціальна література:** 1. Авдиев В. Военная история древнего Египта: В 2 Т. – М., 1948–1959. 2. Антес Р. Мифология в Древнем Египте // Мифология Древнего Мира. – М., 1974. 3. Бадж Э.А. Уоллес. Египетская религия. Египетская магия. – М., 1996. 4. Белова Г. Египтяне в Нубии III–II тыс. до н.э. – М., 1988. 5. Берлев О. Общественные отношения в Египте эпохи Среднего Царства. – М., 1978. 6. Берлев О. Трудовое население Древнего Египта в эпоху Среднего Царства. – М., 1972. 7. Богословский Е. Государственное регулирование социальной структуры Древнего Египта // Вестник Древней Истории. – 1981. – № 2. 8. Богословский Е. Древнеегипетские мастера. По мате-

риалам из Дэр-эль-Мэдина. – М., 1983. 9. Богословский Е. «Слуги» фараонов, богов и частных лиц (К социальной истории Египта XVI–XIV вв. до н.э.). – М., 1979. 10. Ван-дер-Варден Б. Пробуждающаяся наука. Рождение астрономии. – М., 1991. 11. Бьювэл Р., Джилберт Э. Секреты пирамид. Созвездие Ориона и фараоны Египта. – М., 1997. 12. Голубев Т. Фараонова помста. – К., 1967. 13. Гонейм М. Потерянная пирамида. – М., 1959. 14. Гордон Ч. Древнейший Восток в свете новых раскопок. – М., 1956. 15. Дженкинс Н. Ладья под пирамидой (царская ладья фараона Хеопса). – М., 1986. 16. Дойель Л. Завещанное временем. Поиски памятников письменности. – М., 1980. 17. Жак К. Египет великих фараонов: история и легенды. – М., 1992. 18. Заблоцка Ю. История Ближнего Востока в древности (От первых поселений до персидского завоевания). – М., 1989. 19. Замаровський В. Їх величності піраміди. – К., 1988. 20. Источниковедение истории Древнего Востока. – М., 1984. 21. Картер Г. Гробница Тутанхамона. – М., 1959. 22. Керам К. Боги, гробницы, ученье. Роман археологии. – М., 1960. 23. Кацнельсон И. Тутанхамон и сокровища его гробницы. – М., 1979. 24. Кинк Х. Как строились египетские пирамиды. – М., 1967. 25. Кинк Х. Древнеегипетский храм. Из истории архитектуры и строительства. – М., 1979. 26. Кинк Х. Художественное ремесло Древнего Египта и сопредельных стран. – М., 1976. 27. Кондратов А. Загадка сфинкса (150 лет египтологии). – М., 1972. 28. Коростовцев М. Писцы Древнего Египта. – М., 1968. 29. Коростовцев М. Религия Древнего Египта. – М., 1976. 30. Кормышева З. Религии Куша. – М., 1984. 31. Культура Древнего Египта. – М., 1976. 32. Косидовский З. Когда Солнце было богом. – М., 1991. 33. Котрелл А. Во времена фараонов. – М., 1982. 34. Ланда Н., Лапис И. Памятники искусства Древнего Египта в Эрмитаже. – Л., 1974. 35. Лапис Н., Матье М. Древнеегипетская скульптура в собрании Государственного Эрмитажа. – М., 1969. 36. Липинская Я., Марциняк М. Мифология Древнего Египта. – М., 1983. 37. Лобановський Б. Мистецтво Стародавнього Єгипту. – К., 1972. 38. Лурье И. Очерки древнеегипетского права XVI–X вв. до н.э. – Л., 1960. 39. Матье М. Во времена Нефертити. – Л., 1966. 40. Матье М. Древнеегипетские мифы. – М.–Л., 1956. 41. Матье М. Искусство Древнего Египта. – М., 1958, 1970. 42. Матье М., Павлов В. Памятники искусства Древнего Египта в музеях Советского Союза. – М., 1958. 43. Монтэ П. Египет Рамсесов. Повседневная жизнь египтян во времена великих фараонов. – М., 1989. 44. Павлов В. Египетский портрет I–IV вв. – М., 1967. 45. Павлов В., Ходжаш С. Египетская пластика малых форм. – М., 1985. 46. Павлова О. Амон фиванский. Ранняя история культа (V–XVII династия). – М., 1984. 47. Перепелкин Ю. Переворот Амен-Хотпа IV: В 2 Ч. – М., 1967–1984. 48. Перепелкин Ю. Тайна золотого гроба. – М., 1968. 49. Перепелкин Ю. Кэйе и Семних-ке-рэ. К исходу солнцепоклоннического переворота в Египте. – М., 1979. 50. Пиотровский Б. Вади Аллаки – путь к золотым рудникам Нубии. Древнеегипетские наскальные надписи. – М., 1983. 51. Пиотровский Е. Идеологические формы укрепления царской власти в Древнем Египте // Вопросы научного атеизма и религии. – М., 1976. – Вып. 20. 52. Перминов П. Улыбка Сфинкса. – М., 1985. 53. Рак И. Мифы Древнего Египта. – СПб., 1993. 54. Рубинштейн Р. Загадки пирамид. – М., 1966. 55. Савельева Т. Аграрный строй Египта в период Древнего Царства. – М., 1962. 56. Савельева Т. Как жили египтяне во времена строительства пирамид. – М., 1971. 57. Савельева Т. Храмовые хозяйства Египта времен Древнего Царства (III–VIII династия). – М., 1992. 58. Стамеров К. Нариси з історії костюмів: В 2 Ч. – К., 1978. 59. Целлар К. Архитектура страны фараонов. – М., 1990. 60. Черкудинов А. Детектив на библейскую тему // Эхо планеты. – Окт., 1990. – № 40–41. 61. Целлар К. Архитектура страны фараонов. Жилище древних, усопших и богов. – М., 1990. 62. Циноева Е. Общие черты храмовой архитектуры Рамсеса II в Нубии // Мероэ. – М., 1984. – Вып. 4. 63. Эдаков А. Позднеегипетская литература. – Новосибирск, 1986.

Ivan Zulyak, Mykhaylo Revutskyi, Oleksandr Shama, Ivan Shumskyi

THE RESEARCH OF THE HISTORY OF THE CULTURE OF THE ANCIENT EGYPT

The article deals with the history of the Culture of the Ancient Egypt.

УДК 215

Степан Вовк

ОСНОВИ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ КОНФУЦІАНСТВА, ДАОСИЗМУ І БУДДИЗМУ

У статті поняття “дао” розкривається як фундаментальна категорія даоської філософсько-релігійної доктрини та наукового пошуку. В цьому дискурсі цілісний розвиток світу моделюється як концептуальні засади багатомірної цілісності філософії, етики, магії, лікування і мистецтва як багатофакторного синтезу “трьох вчень” – даосизму, конфуціанства, буддизму. Всебічно аналізуються “одномірний” характер європейських стереотипів мислення і форм свідомості, що дозволило виявити наступне: теоретико-методологічний стрижень дао – це найвище звільнення від земної логіки. Це дозволило довести, що на відміну від багатомірного вчення і світогляду даосів, їх світосприйняття та світорозуміння європейська традиція продовжує перебувати у царині механістичного світогляду, однобічно відкидаючи досягнення східного містицизму, в якому всі процеси та явища сприймаються як “явлення” однієї і тієї ж вищої реальності.

1. Характер, природа і сутність даосизму.

Стосовно природи, сутності й характеру даосизму не існує однозначного розуміння. Більшість дослідників акцентує увагу на широкому спектрі ідей і образів у його концептуальній структурі. Друга частина їх вважає, що даосизм, як такий, в сутності нічого не означає. Третя частина відстоює ту точку зору, що даосизм включає в себе філософію, етику, магію і лікування, які не утворюють єдиного органічного цілого. Тому на думку С.Сімоде, кожна із вказаних сфер сама по собі може бути названа даосизмом [2: 146]. На мій погляд, даосизм – це багатомірна цілісність цих наук і мистецтв, яка, безперечно, є прообразом майбутньої єдиної міждисциплінарної науки. Лише умовно можна виділити філософський і релігійний даосизм [15: 4-9]. Причому останній – це етап розвитку даосизму взагалі. Європейські стереотипи дихотомічного мислення безпосередньо породжують однобічне розуміння характеру і напряду розповсюдження даосизму в Японії. Зокрема, Л.С.Васильєв своєрідно розкриває його концептуальну цілісність таким чином, що філософія Лао-цзи, Чжуан-цзи та інших стародавніх даоських мислителів стала “теоретичним фундаментом релігії даосів, що виникла в епоху Хань” [3: 231]. В той же час значна частина європейських дослідників переконана, що в процесі розвитку релігійного даосизму філософський зміст відійшов на задній план, а фундаментальну роль стали відігравати етика і магія. Останні органічно входили у філософсько-світоглядний контекст опису і пояснення даосами багатомірної сутності людини і космосу. Західні дослідники, як правило, намагаються різними шляхами й засобами глибоко захвати внутрішню суперечливість своїх одномірних роздумів. З цією метою свої пошуки вони концентрують навколо тієї обставини, що у перші століття н.е. було написано багато трактатів про спосіб життя та правила поведінки, необхідні для досягнення безсмертя, про силу магії і святих, які нею оволоділи. Духовна глибина цих трактатів, психо-фізіологічні “технології” самовдосконалення і самореалізації творчої особистості суттєво вплинули на оцінку процесів розповсюдження даосизму в Японії самими японськими дослідниками. Наприклад, Кубо Норітада в значній мірі однобічно захищає ту точку зору, що в Японії розповсюдився даосизм саме цього типу [6: 2-3], замовчуючи той незаперечний факт, що трактати Лао-цзи і Чжуан-цзи були також відомі, але практично не враховувались для всебічної оцінки світогляду даосів та їх вчення. Про це переконливо засвідчує аналіз бібліографій в авторитетних японських виданнях. Виявляється, що праць, в яких би ре-

тільки розглядалися оцінки даосизму японськими буддійськими авторами, практично немає.

Опосередковано про багатомірну концептуальну цілісність філософського і релігійного даосизму вельми переконливо свідчить той факт, що, скажімо, у трактаті Кукая зустрічається більше 1200 термінів із китайських джерел. Поняття "термін" – це не тільки точне предметне значення, а й літературна багатомірна метафора. В якості таких термінів найсуттєвішими є "чудесне мистецтво", "чарівні пілюлі", "обпалені пілюлі", "спосіб перетворення у святого" тощо. Зазначу, що європейська філософська і релігійна традиція взагалі не реалізували подібного роду багатомірний синтез ідей, концепцій, доктрин і образів. Змістовною альтернативою цим традиціям є трактат Кукая "Санго сікі". Композиційна побудова трактату, структура взаємозв'язків його частин та вплив китайських джерел на його побудову предметно реалізують синтез цих термінів при розкритті сутності шляху безсмертя і досягнення стану святості. Ґрунтовно ці проблеми стосовно розуміння трактату розв'язані М. Фукунага, особливо в системі його приміток [3: 323-479], в якій він використав 10 основних екзегетичних творів, і насамперед коментарі Унсьо [13: 34], глибинного рівня багатомірного смислу трактату, що й дозволило йому конструктивно виявити багаточисельні аналогії, ідеї-образи з даоською літературою. У цьому плані доцільно звернутися до розуміння багатомірного смислу даоського терміну "чудесне мистецтво безсмертя". Цікаво, що Ге Хун у творі "Баопу-цзи" ("Мудрець, осягаючий простоту") проблематично зазначає: "Шлях безсмертя – що це таке? Може бути, його і немає?" [4: 2]. Водночас потрібно нагадати: термін "чудесне мистецтво" (шеньшу) зустрічається уже в "Історії Пізньої Хань" ("Хоу Ханьшу"): "Ванцяо-людина з Хедуна... [він] володіє чудесним мистецтвом" [14: 378]. Що розуміється під останнім? Який його смисл і значення у даосизмі? Конкретні і практичні відповіді на них незвично (для західного стилю мислення і способів життя) "розсипані" у всій даоській літературі в *дискурсі концептуальної цілісності конфуціанства, даосизму і буддизму*. Головним засобом пізнання істини для даосів стає *багатомірний науково-образний підхід* щодо становлення й розвитку даоської філософії, а також даосизму як єдиного багатомірного вчення. Предметний смисл і зміст даного висновку проілюструю на прикладі "Віршів про гуляючого святого" Го Пу, в яких прямо стверджується: "дозвольте запитати: "Чи знає метелик-одnodнівка про роки [життя] черепахи і журавля?" [14: 268-18]. В іншому даоському творі "Хуайнань-цзи" ("Мудрець з Хуайнані") конкретизується ця ідея-образ: "Життя журавля [триває] тисячу поколінь... метелик-одnodнівка, народившись вранці, умирає на заході сонця" [14: 378]. У "Баопу-цзи" – "комахи не можуть вчитися у черепахи і журавля, адже [вони] пізнають тільки короткочасність [свого життя]" [4: 8]. Найбільш повно багатомірний смисл і зміст даного висновку реалізується в даоській моделі світобудови і цілісній системі багатомірних зв'язків Людини і Космосу. В цьому аспекті, оволодівши "чудесним мистецтвом", даос зможе випромінювати світло, подібно трьом світилам – сонцю, місяцю і зіркам. Водночас Бань Гу в "Оді про Західну столицю" використовує образ "крилатого дракона" і "швидконогого коня", а Ян Фу в "Оді про хмари" пише: "Приєднавшись до трьох світил, випромінювати рівне [з ними] світло". Цей образ предметно використовується й іншими поетами [14: 378].

2. Дао – фундаментальна категорія даоської філософсько-релігійної доктрини та наукового пошуку

У китайській філософії категорія Дао – стержень її цілісного світосприйняття і світорозуміння. Цілісний розвиток світу моделюється як багатомірна цілісність концептуального розвитку філософсько-релігійно-наукової думки і пошуку. У західних дослідників ця цілісність або ігнорується, або однобічно викривляється, наприклад, у так званій домінантності науково-технічного фактору. Наслідки від такого викривлення по своїй суті будуть справді катастрофічними. Бо в такому випадку філософія і культура не перебувають в істині, а непередбачено віддаляються від неї. Справа не в тому, щоб постійно галасувати про якусь необхідність творчого діалогу між Заходом і Сходом, чи навпаки, а постійно рухатись (включаючи і епохи "відновлення") в єдиному потоці істинного співбуття (багатомірного і гармонійно-цілісного) людини і космосу. Сьогодні необхідно докорінно змінити, а не просто переосмислити, традиційні "одномірні" схеми мислення і форми сві-

тогляду. Саме даосизм з його духовною практикою переконливо довели, що: 1) поняття Дао – основа і джерело становлення й розвитку багатомірного світогляду (БС); 2) Дао-шлях – не тільки виток і границя істинного буття, але і його форма; 3) у даосизмі характер життя людини, прямує до Дао, визначається як мандрівництво. Водночас людина, причетна Дао, усвідомлює себе подорожнім, випадковим гостем і блукачем у цьому світі. Сам шлях, дорога для даоса – єдина святиня, єдина непорушна цінність, що зв'язує його з істиною; 4) ареал поняття Дао (фактори і характеристики його багатомірної сутності) практично є невичерпаним; 5) втілення істинного буття, в якому "звучить висока міра [пройденого] шляху" [1: 116]. Це міра людини, яка причетна істині Дао, тобто життя, що усвідомлюється китайською теоретичною думкою як втілення даоської концепції дао-людини.

В лоні європейських стереотипів мислення і форм свідомості термін "багатомірна цілісність Дао" все ще ігнорується, а в кращому випадку сприймається як парадоксальна природа Дао, вірніше як амбівалентність багатьох його властивостей. Проілюструю цю думку таким прикладом. В.М. Алексєєв у "Показчику предметів" до "Китайської поеми про поета. Станси Сикун Ту" цікаво розкриває своє розуміння ареалу поняття Дао. Для цілей даного дослідження досить відслідкувати лише характеристики Дао, котрі визначають його як шлях.

"Дао – нуль, бродить у царстві Великого Нуля; гніздиться в порожнечі, споживає в прісності, спокою і порожнечі". Дао – середина (точка), без вимірів, без форми, без постійних; ловлячи не схоплюємо... Найбільше Дао в темряві і мовчанні; Дао Велике – туман...

Велике Дао ніколи не мало меж, Дао – далеке, знаходиться між колом – квадратом неба-землі; не робить себе "посудиною" (начинням); воно – невичерпне, всеобіймаюче; у великому не завершується і в малому не покинуто; розвивається, розтікається повсюди... Дао вище Неба і слугує йому образом; творець речей, єдине в троїстості: єдине, здобуте небом, землею і людиною (підк. мною. – С.В.); Єдине – одиноке, без пари, у високості, стоїть одиноко...

Дао – таємниця, воно захищено, воно – ворота всіх містерій; може діяти у світі, але не перебуває в славі, гине від прихильності до мирського; увійти в Дао в кабалі світу не можна, стрижень Дао – найвище звільнення від земної логіки (підк. мною. – С.В.). Дао керує природою людини, яка втікає від світу і від його царства; Дао висміюване дурнем, є істинне Дао. Дао давить на особисту творчість, знищує її, Дао – це всеприврівнюваність... Дао всепринижене, не виходить із рядів, ламає своє вістря, пом'якшує свій блиск, прирівнює свій прах – стикується із світом, не виказуючись з нього; Дао – що з'єднується "з пилом", Дао просте і звичайне, воно у своєму "поверненні" в простих речах... В його товщі перебуває дао-людина; для осягнення Дао омий серце, вибіли дух, придави своє людське знання. Дао виражено в юродивості, прирівнюване до безумства, просвітлений в Дао ніби темний, той, що зрівнявся з Дао ніби у вуздечці, той, що ввійшов в Дао, ніби відійшов...

Стежкою Дао іде вища людина і разом з Дао я (дао-людина) виходжу, крокую туди і сюди; блукаю в царстві Великого Нуля; разом з Дао ниряти і плисти, гнутися і випрямлятися. Істинне переродження в душі Дао не вимагає аскетичного виведення від світу, країна Дао – де все відмінне від світу...

Велике Дао пізнається, не відходячи від звуків, форм і слів: Дао - стежка для прямування-слідування своїй природі. Дао-людина, астрально-космічна істота, іде на сонці, місяці, зірках, хмарах і драконі, дивиться на чотири пори року як на своїх коней, а інь-ян як на візників, вона перебуває у споконвічному мороці, не затьмарюючись, йде від вищої темряви до вищого світла, вона триєдина із сонцем і місяцем (пряме відлуння від БС арійців. – С.В.). Вона може тримати на голові небо і топтати землю, бродити за межами неба-землі, носитися за межами світу, входити в двері безконечності. Дао-людина живе на плаваючих на морі горах, вона прямує до знищення обличчя, прирівнює до площини (світу) своє лице, стоїть серед вищої чистоти, відображує її; Дао-людина іде подвійно (між "так" і "ні"), не знає ні доброго, ні злого, ні вірного, ні брехливого. Живе радісно там, де звичайній людині жити болісно, порівнювана з долиною (просторою й світлою).

Дао-людина не має потреби у людському схваленні, вона самотня серед людей, протилежність їм і взірець світу; вона спрощується до зовнішньої злиденності, вибирає собі останнє місце, вона юродива, її буття – безумство (для звичайних людей). Вона як Дао, пливе, блукає, нічого не шукаючи; вона ігнорує обов'язки і церемонії; бажань має небагато – дає, але не вимагає назад, виробляє, але не накопичує, юродиво проста і первісно незграбна, дико безумна, "діє шалено, але іде великим шляхом", – завершує В.М.Алексєєв свої характеристики Дао [1: 455–459]. В такому дискурсі він розкриває філософсько-естетичний ареал поняття Дао. І лише в рамках європейської філософської традиції виникла та одностороння думка стосовно змісту терміну "багатомірна цілісність Дао", що відомому вченому вдалося відтворити парадоксальну природу Дао і водночас розкрити амбівалентність багатьох його властивостей. Найбільш повно пошуки Дао (і в шляху до Дао і шляху в Дао) описані у "Дао-де цзіні" і в "Чжуан-цзи" як мандрювання особливого роду. Зокрема, в 48-му чжані "Дао-де цзіна" стверджується: "не виходячи з двору, мудрець пізнає світ, не виглядаючи з вікна, він бачить природне дао. Чим далі він йде, тим менше пізнає. Тому мудра людина не ходить, але пізнає". Цей постулат Лао-цзи одержав всебічне осмислення і розвиток в естетиці Чжуан-цзи. Згідно останнього, справжній майстер повинен перебувати у тихій обителі, у долині чистій і світлій, подібній його духу, серед гір і лісів, бо природа лікує душу. Він повинен бути мандрівником, але його мандри, подорожі і пошуки все нових і нових місць не обов'язково повинні здійснюватися у зовнішньому світі. Блукання, мандри у безмежному світі своєї душі вважає Чжуан-цзи найкращою формою пізнання світу. Це його філософське кредо, вірніше думка філософа найбільш плідно реалізувалась в естетичній теорії Цзун Біна, яка суттєво вплинула на китайську теорію пейзажного живопису, яка покликана стати місцем справжніх мандрівок людського духу, змінивши вульгарний потяг людини до переміни місць і до пошуків нових вражень.

Концептуальною засадою розвитку БС, безперечно, стала та обставина, що видатні майстри пейзажу (Лі Чен, Го Сі, Мі Фу, Ні Цзяня та інші) жили і творили за нормами, викладеними в "Чжуан-цзи", які по праву стали визначальними ознаками їх особистостей. Коли Чжуан-цзи говорить про дійсний стан людського духу, він вживає дієслово *ю* – "мандрувати", утворюючи тим самим становлення, а не данність істини. Як здійснити таку мандрівку? Так, Ле-цзи мандрував, "керуючи вітром", інші – оволодівши "[сміслом] незмінності неба і землі" [7: 251]. З іншого боку, мандрювання у сні може здійснюватися таким чином, що небо і земля – цілий світ – може поміститися на долоні. Мудрець намагається органічно з'єднати у собі сон і яву. Ця його "подвійна поведінка", за визначенням філософа, предстає як "ні сон, ні ява, де немає ні правди, ні брехні, а все знаходиться в природній рівновазі" [7: 258]. Такий стан Чжуан-цзи називав "забуттям", завдяки якому тільки і можливо подорожувати в нескінченності. Але ця нескінченність подібна океану, а про океан "не можна говорити з жабою, що живе в криниці: "вона прив'язана до своєї діри", - переконливо стверджує філософ [7: 268].

З теоретико-методологічних і світоглядних позицій важливим є не тільки мандрювання в океані, втіленні Дао, але й те, хто породжує у безмежному. "З обмеженим грамотієм не можна говорити про дао, - підкреслює філософ, - він скований своєю освітою. Тільки зараз, коли ти вийшов із своїх берегів і побачив великий океан, ти узяв свою незначність і з тобою можна говорити про великий закон" [7: 268]. Звідси виникає питання: яка ж природа даоського мандрювання?

Глибина цієї природи розкрита в розд.22 "Чжуан-цзи" – "Північне мандрювання Знання". Саме Знання направляє в дорогу, воно "подорожує" (в контексті перекладу С.Кучерової *ю* як "подорож", а не "мандрівка", який яскраво передає глибину відмінності між дійсним і суєтним), звертається з питаннями до самих мудрих (скажімо, для того, хто Виражає недіяння) про те, чому слідувати, якою іти дорогою, щоб знайти Дао. Знання кидається між Північчю і Півднем і не одержує відповіді, одні не знають, другі забули істину. І тільки легендарний правитель Хуан-ді, як віщий голос предків, з досягнутого рівня розуміння природи БС відповідає Знанню: "Не мислити і не думати – це начало пізнання дао, ніде не знаходитись і ні в чому не упиратися – це початок безтурботного перебування в дао. Нічому не слідувати і не йти ніякою дорогою – це начало знаходження дао"

[7: 277]. А далі філософ вимагає від подорожнього, який іде до Дао: "До сніжної [білизни] очисти свій розум, розбий своє знання" [7: 280]. Бо нічого у світі шляхом логічних умовисновків осягнути не можна: "Поява [життя] не залишає слідів; її щезнення немає межі; немає ні воріт, ні житла, [тому вона] розповсюджується по всіх чотирьох напрямках" [7: 280]. Але реальне життя людини подібне, за визначенням Чжуан-цзи, стрибку білого коня (також арійський образ індоєвропейської спільноти) через ущелину в скалах, мить – і вона уже промайнула, щезла, тому людина і не може, утвердившись в реальному бутті, мандрувати в безмежності. Цей "живий" символ-метафора і є багатфакторним підходом в онтологічній структурі якого Знання – це джерело, начало, метод, спосіб, засіб і навіть інструмент розкриття глибинної природи даоського мандрування. У багатфакторному пошуку, як стверджує Чжуан-цзи: "Немає такого місця, де б його (дао) не було" і водночас конкретизує багатомірний зв'язок неподільності Єдиного і одиничного: "Воно перебуває у ведмедику і мурав'ї, бур'яні і ляльці [метелика], в черепиці і цеглині, навіть в калі і сечі є" [7: 282]. Цікаво, що цей останній прошарок перебування Дао, який побачив Чжуан-цзи, не був сприйнятий у всій своїй глибині даосами і одержав всебічне осмислення лише у вченні чань-буддизму. Виявляється, щоб ефективно вести пошук і пізнання вище окреслених феноменів в принципі не потрібно було відправлятися далеко, а досягати поставленої мети у багатомірному моделюванні хаотичності опису шляху до дао в царині цілісності живих образів і картин природи, реальних гір і долин та внутрішніх блукань духу.

Видатні художники, наприклад Мі Фу, у стратегії імпровізації вибирали близьке своїй натурі і відкидали стороннє, бо таку вибірковість допускає даосизм, пропонуючи практично необмежений набір – беріть те, що гармонує з вашим індивідуальним шляхом. У мистецтві цього художника знайшли втілення живі картини природи, реальні долини і гори, якими він бродив, але найсуттєвішими у його творчості стали пейзажі його душі, в яких, як теоретично відкрив Чжуан-цзи, все не так, як в цьому світі, все уже твориться на небесах, де долини і гори подібні хмарам і туманам, та й сам художник доводиться родичем їм. Тому ще у IV ст. естетика життя поета і художника, відома як "вітер і потік" (фенлю), уподібнювала справжнє буття творчої особистості природності руху вітру і водяного потоку. Поетика мандрувань – суттєвий компонент естетики фенлю. Так, коли Гу Кайчжі і малював портрет мудрого і мужнього даоса Се Куня, то він помістив його в гірській печері, звідки відкривався прекрасний вид на долину, і тим самим нагадав відому формулу Се Куня. Європейські дослідники за своїми методологічними стереотипами однобічно спотворили "живий" символ печери. Цілісне "живе" знання про її багатомірний смисл і у шляху до Дао і у шляху в Дао надумано підміняється абстрактно-мертвим символом відчуження і споглядального життя, бо аскети перебували в них для того, щоб медитувати, ігноруючи той реальний факт, що в медитації аскет вступав у взаємодію із світом як Цілим. У БС даосів "живий" символ печери означав і місце, яке заховане в утробі природи, як дитя в лоні матері, і більш близьке знаходження до джерела живлення космічного буття природи, і перехід в інший стан через енергетичний потенціал думки про перетворення, і про цілісність структури світобудови, і про найнижчу ентропійність психічної саморегуляції аскета і незвична активізація внутрішніх блукань духу та природної індивідуальності і т.д.

Китайська традиційна космогонія сприймала і усвідомлювала світ як Єдине Ціле, що охоплює в собі землю, дев'ять сфер пекла і дев'ять сфер неба. У центрі світобудови розміщувалась священна гора Куньлунь – вулкан. Інакше кажучи, у центрі світу знаходиться наче "подвійний конус, який підіймається і перевернутий". Опис цієї гори подано у "Каталозі гір і морів" [10: 43]. Вершині гори відповідає світ внизу, місце поховання мертвих, "жовті джерела", де зібрані душі померлих. Між темним світом перебування мертвих і світом райським є прохід. Згідно китайського фольклору, деякі печери, заглиблені в товщу гори відкривають шлях до безсмертних. Таких прикладів приводиться немало в "Історії династії Цзінь". Наприклад, Сюй Май під час самотніх прогулянок в околицях Гуйцзі знайшов декілька сховищ безсмертних і сам також зник. Його біограф зробив висновок, що "він перетворився і полетів до безсмертя" [5: 223]. Отже, "живий" символ печери пробуджував у віруючих даосів надію і впевненість на перехід в інший стан, на магічну

силу самої думки про перетворення. Цей "живий" символ печери однобічно спотворений і "підігнаний" до символіки печери Євангелія (різдво, відродження Лазаря, воскресіння Христа) і дверей: "Я – двері: коли через Мене хто ввійде, спасеться, і той ввійде та вийде, і пасовисько знайде" (Євангелія від св. Івана 10, 9), котрі зв'язані з ідеєю перетворення, подолання смерті, знаходження безсмертя.

Даоси свідомо вірили, що мудреці минулого не мертві. Вони живуть дуже близько від людей, які навіть не підозрюють про їх присутність. Сюй Май підготував себе аскезою до таємничої трансформації, яка перетворює смертного в крилату істоту, в безсмертного. У духовній культурі Китаю в єдиний комплекс злились два магістральні шляхи досягнення святості і безсмертя. У межах першого ті, хто прямував до святості, шукали богів, подорожуючи серед гір і долин. Так, згідно легенди, ханьський даос Чжоу Ішань (II ст. н.е.) провів довгі роки в мандрівках, намагаючись знайти серед гір і долин богів Вищої Тріади. І нарешті на горі Куньлунь він відкрив їх. Боги веліли йому зосередитись і він заплющив очі, щоб подивитися усередину самого себе, і в одну мить побачив, як всередині "східної кімнати" (однієї із клітинок мозку) були двоє із Тріади, точнісінько такі ж за виглядом і костюмами, які з'явилися йому на горі Куньлунь [12: 138].

В той же час даоси відкрили інший шлях знаходження їх – в результаті блукань і пошуків духу багатомірна сутність якого також були однобічно "підігнана" у християнстві як знаходження царства божого всередині себе. Але при цьому був відкинтий той постулат даосизму, що побачити в собі божество можна і не виходячи із власного будинку. Жовтий старець – великий бог із Тріади (який сидить на небі у сузір'ї Великої Ведмедиці) може перебувати і в людині, невід'ємній частині світобудови, організованої як космічне тіло. Аскет у стані екстазу (багатомірному злитті із цілісністю світу) може побачити його всередині себе, в кімнаті – гроті, подібної до маленької хатинки, що називається *нівань*. Вона розміщена в центрі голови і є місцем містичної медитації. Саме *нівань*, згідно даоського вчення, доводить дихання до кінчиків пальців, подібно тому, як серце жене кров по всьому тілу [11: 192]. Дійсний твір мистецтва "живиться в центрі мозку", а художник бачить образ прекрасного в своєму мозку, як аскет бачить бога всередині себе. Художники і поети, творчої висоти Мі Фу і Су Ши "цементувались" на "пейзажах власного серця, тоді як їх попередники Цзінські майстри, як правило, бачили оточуючий світ, населений богами, і створювали символічні картини, в яких образи брались із фольклору і даоської міфології. Цзінські майстри в універсалізмі даосизму намагались знайти у природі риси даоського раю і віддавали перевагу місцям величним, де природа, здавалось би, давала шляхи для подорожі до безсмертя.

Гу Кайчжі створив образ такого пейзажу в своєму трактаті "Замітки про те, як малювати гору Тераса Хмар" [9: 189–193], прямо спираючись на даоську поетику мандрювань. Тому в центрі цього пейзажу зображена група аскетів, яку очолює Чжан Даолін – легендарний предок "небесних учителів і вказує на персикове дерево, плоди котрого дають безсмертя. Безперечно, пейзаж, створений Гу Кайчжі, несе в собі і риси реальної природи і одухотворений не лише генієм художника, але й присутністю в ньому безсмертних. Свого роду це містичний (в плані цілісності) пейзаж, який втілює у живопису структуру світобудови, що раніше утвердилась в китайській філософії. Цілісність світобудови охоплює співвідношення сил Неба і Землі, а також простір між ними, народженими метаморфозами інь-ян. Але в творчості Гу Кайчжі є суттєвий аспект, який зв'язує теоретика пейзажу з даосизмом: він відтворив світ в мізерному просторі сувою, бо вірив, що "всесвіт ховається в зернині". І цей мотив спотворений у тексті Євангелія, в якому царство боже уподібнюється найменшому із зерен – гірчичному, з якого розростається велике гірчичне дерево (але це не всесвіт, а тим більше цілісний всесвіт?!). Адепти даосизму і чань-буддизму стверджували: "Всесвіт ховається в зернині. Два принципи (інь-ян. - С.В.) варяться в одному чавунку, котрий вміщає не більше однієї двадцятої доу риса" [9: 41]. Він уміщується також в "квадратному цуні" (32 см. – С.В.) в центрі мозку, де аскет зрить явлення богів. Святий і геніальний майстер володіють магічною владою відтворювати багатомірний простір. Саме цього дива – перетворення безпосередньої реальності в художню вимагав Цзун Бін. Тому в його "Вступі у живопис гір і вод" є таке твердження: "Якщо я розгортаю сувій шовку, щоб малювати далекий пейзаж – обриси гори Куньлунь,

я можу помістити його в простір в один квадратний цунь. Одна вертикальна риска у три цуня рівна висоті у вісім тисяч чі (32 см. – С.В.), горизонтальна риска – в декілька чі [достатня], щоб зобразити простір у сто лі (576 м. – С.В.)". Ця "технологія" дозволила йому розробити вчення про ганьлей (взаємний відгук однорідних речей та явищ, зображення і зображуваного) – важливого компоненту теорії живопису. Зображуючи священні гори, Цзун Бін намагався досягти того, щоб сприйняте оком викликало відгук і уяву від зображення гір і вод та було таким самим, як і від споглядання їх у самій природі. Це, в свою чергу, дозволяло замінювати реальну подорож мандрюваннями душі у живописному пейзажі. Аналогічну концепцію поетичної творчості виразив Лу Цзі наступним роздумом: "Я можу вмістити нескінченність в простір в один цунь і зробити так, щоб з мого серця величиною в цунь виливався потік вод" [11: 2]. Що таке "серце величиною в цунь"?

Під цим феноменом розуміється позачасове місце, де велике астральне тіло природи перетворюється в найдрібніше, але живе. Цей аспект БС даосів не усвідомила, і не намагається розкрити його смисл для свого розвитку європейська філософія і культура. Ця прогалина багатьма дослідниками взагалі не усвідомлюється, бо їх світосприйняття продовжує перебувати в царині механістичного світогляду, відкидаючи досягнення східного містицизму, в якому всі процеси і явища сприймаються як "явлення" однієї і тієї ж вищої реальності. Ось чому картина, вірш, поема, музикальна п'єса – як засоби, символи, образи, ідеї, принципи, метафори БС – не тільки вміщали в собі динамічний світ, в якому мандрує адепт даосизму, а й водночас накопичували містичний досвід для досягнення такого світосприйняття, в якому космічне Ціле динамічне за своєю природою, а пізнання його динамічної багатомірної сутності об'єднує всі школи східного містицизму на основі ідеї життя.

Чи мають загальні типологічні риси культури Сходу і Заходу? Безперечно, мають, бо спираються на розуміння феномену людини як частини Природи. Якщо перша розкриває багатомірну сутність людини – невід'ємного компоненту цілісного динамічного світу, то друга переносить акцент на розуміння сутності людини як найвищого й розумного результату еволюційного розвитку неживої і живої природи. Ця однобічна позиція надумана і неправомірна. Вона засвідчує одномірний характер "природи" культури Заходу, принципово неіздатної розкрити в повному обсязі ілюзорні "механізми" таємничого еволюційного переходу від неживої матерії до живої. Розуміється, у "вузьких", лінійних межах можна виявляти і аналізувати ті явища, які відмічені безпосереднім впливом одного на друге, але й ті якісно відмінні, що з'явившись автохтонно, несуть в собі загальні параметри (як правило, ідейно-образні структури) філософсько-естетичного осмислення світу.

Приклад 1. Саме з цих позицій Є. В. Завадська характеризує наукові методи порівняльного аналізу культур Сходу і Заходу [8]. Вона зробила спробу виявити і розкрити локалізовані сфери "стику" цих культур, але так і не здолала цупких об'ємів європейської традиції. Так, в рамках аналогії з даоською поетикою мандрювань декларується, що: 1) мандрювання як феномен європейської культури має одним із важливих витоків "Одіссею" Гомера; 2) образ Одиссея передвизначав характер і структуру феномена мандрювань в європейській літературі і мистецтві аж до нашого часу; 3) Одиссей линув від дому душею в далекий світ моральних пошуків.

Приклад 2. Хитка грань ілюзорних і реальних мандрювань рельєфно проглядається в "Дон Кіхоті" – шедевр європейської літератури. Читання романів та ілюстрація їх текстів своїм життям відтворені Сервантесом як єдиний за своєю суттю процес. Але останній – це абстрактно-лінійний процес у вигляді багатопараметричної ідейно-образної структури. Реальне життя в ній предстає як текст. Дон Кіхот здійснив тьму подвигів, не виходячи за межі, власне, уявного світу. Його реальні мандрювання фактично здійснюються у просторово-часовому континуумі буття як тексту. Аналогічна поетика мандрювань одержала втілення в описах подорожей М. М. Карамзіна, Л. Стерна, які, як відомо, нікуди не їздили. Але ця поетика мандрювань в жодному аспекті не може бути співвимірною з багатомірною поетикою даоського мандрювання в лоні єдиного динамічного Всесвіту.

І сьогодні проблематичними залишаються наявні твердження щодо іншого витoku появи феномену мандрювання в європейській культурі – тексту Євангелій. Як правило,

предметом аналізу стають певні їх постулати-догмати. Будь-які обґрунтування чи достовірні аргументація тут зайві, бо спираються врешті-решт на догматичну віру і відчайдушне заперечення гносеологічної та духовної цінності східного містицизму. Проілюструю цю думку декількома постулатами з цього тексту: "Я – дорога, і правда, і життя. До Отця не приходять ніхто, якщо не через Мене" (Іван 14, 6); "У пустелі готуйте дорогу для Господа, рівняйте стежки Йому!" (Марк 1, 3) і "Ось перед обличчя Твоє посилаю Свого посланця, який перед Тобою дорогу Твою приготує!" (Лука 7, 27); "Промовляє до нього Ісус: "Мають нори лисиці, а гнізда небесні пташки, - Син же Людський не має де й голови прихилити" (Матвія 8, 20). Цей перелік можна продовжувати і далі. Але й приведених постулатів-догматів цілком достатньо для більш глибокого і всебічного переосмислення змісту й сенсу тієї думки, що всі ці постулати, як і ідейно-теоретичний фундамент творення текстів Біблії (що змінювались протягом майже 1500 років) і тексту Євангелій безпосередньо "запозичені" із концептуальних засад даосизму, а особливо буддизму з ціленаправленим переписуванням та адаптацією, пристосуванням їх до ідеологічних потреб жидівського народу, процесу становлення й розвитку юдохристиянства як ідеології.

Список використаних джерел

1. Алексеев В.М. Китайская поэма о поэте. Стансы Сыкун Ту (837–908). – Пг., 1916.
2. Адзиа буккё си. Нихон хэн (История буддизма в Азии. Япония). Т. 1–6. – Токио, 1972.
3. Васильев Л.С. Культы, религии, традиции в Китае. – М., 1970.
4. Ге Хун. Баопу-цзы (Мудрец, объемлющий первоначальную пустоту). – Сер. "Чжуцзы цзичен". – Т. 8. – Шанхай, 1954.
5. Дао и даосизм в Китае. – М.: Наука, 1982.
6. Даосские верования в Японии. "Нихон рэкиси сосё гакухо" Кубо Норитада. Нихон-ни окэру докё сингё. ("Ежемесячный бюллетень "Серия книг по истории Японии"), 1968. – № 22. – С. 2–3.
7. Древнекитайская философия. – Т. 1,2. – М., 1972, 1973.
8. Завадская Е.В. Культура Востока в современном западном мире. М., 1977.
9. Завадская Е.В. Эстетические проблемы живописи старого Китая. – М., 1975. – С. 189–193.
10. Каталог гор и морей (Шань хай цзин). – М., 1977.
11. Ми Фу. Хуа Ши. (История живописи). – Пекин, 1961.
12. Пэнвэньчжай шу хуа пу (Собрание текстов по каллиграфии и живописи из павильона "Пэнвэньчжай"). – Шанхай, 1936.
13. Сайтё, Кукай. (Собрание сочинений Сайтё и Кукай). – Сер. "Нихон-но сисо" ("Японская идеология"). – Вып. 1. – Токио, 1969.
14. Сайтё, Кукай. ([Сочинения] Сайтё и Кукай). – Сер. "Нихон-но мэйтё" ("Шедевры письменности Японии"). – Вып. 3. – Токио, 1977.
15. Симодэ Сэкё. Синезн сию (Идеи "шэньсянь"). – Токио, 1968. С. 4–9.
16. Чжуан-цзы (с коммент. Го Сяна). – Тайбэй, 1966.

Stepan Vovk

THE CONCEPTUAL INTEGRITY – DAOICISM, CONFUCIANISM, AND BUDDHISM

In this article, the notion 'Dao' is shown as the fundamental category of Daoist philosophical-religious doctrine and scientific research. In this discourse, the whole development of the world is modeled as the conceptual principles of many-dimensional integrity of philosophy, ethics, magic, healing, and arts in their polyfactor synthesis of 'three teachings' – Daoism, Confucianism, and Buddhism. The 'one-lateral' characteristic of European mental stereotypes and forms of thinking is analyzed comprehensively. It helped to remark the following: the theoretical-methodological core of Dao is the highest emancipation from earthly logic. It allowed to prove that, in the contrast to many-folded teaching, world-perceiving and life-understanding of Daoists, the European tradition is still remaining in the realm of mechanistic outlook, superficially neglecting the achievements of the Eastern mysticism in which all the processes and phenomena are perceived as 'manifestations' of one and the same supreme reality.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Микола Алексівець** – доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, декан історичного факультету Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Леся Алексівець** – кандидат історичних наук, доцент Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Інна Боровська** – кандидат історичних наук, доцент Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Павло Вівчар** – викладач Чортківського інституту підприємництва та бізнесу Тернопільської академії народного господарства.
- Степан Вовк** – доктор філософських наук, професор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
- Володимир Возьний** – кандидат юридичних наук, в.о. доцента, заступник директора з навчальної роботи Чортківського інституту підприємництва та бізнесу Тернопільської академії народного господарства.
- Таміла Герасимчук** – викладач Рівненського державного гуманітарного університету.
- Тетяна Гонтар** – кандидат історичних наук, доцент Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Оксана Горбата** – докторант Європейського колегіуму Польсько-українських університетів у Любліні при університеті Марії Кюрі-Склодовської.
- Роман Горбатий** – докторант Європейського колегіуму Польсько-українських університетів у Любліні при університеті Марії Кюрі-Склодовської.
- Анатолій Грицан** – заслужений діяч мистецтв України, Прикарпатський університет імені Василя Стефаника.
- Людмила Давидович** – здобувач Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
- Ігор Дацків** – кандидат історичних наук, викладач Тернопільської академії народного господарства.
- Галина Зеленько** – кандидат політичних наук, науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України.
- Іван Зуляк** – кандидат історичних наук, доцент Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Роман Кабазій** – Європейський колегіум польсько-українських політичних і етнонаціональних досліджень НАН України.
- Олександр Кожолянко** – завідувач музею етнографії історичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
- Ігор Комісарчук** – бакалавр історії Національного університету "Острозька Академія".
- Олена Коппель** – доктор історичних наук, професор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
- Анатолій Коцур** – доктор історичних наук, доцент Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
- Галина Коцур** – кандидат історичних наук, доцент Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
- Іван Куций** – аспірант історичного факультету Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Віталій Лесняк** – студент IV курсу історичного факультету Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Олексій Лейберов** – Ніжинський державний педагогічний університет імені Миколи Гоголя.
- Тетяна Лупій** – мистецтвознавець (м. Львів).
- Роксолана Любицька** – аспірантка Львівської академії мистецтв.
- Марія Мандрик** – здобувач історичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
- В'єслав Лукаш Мацежинський** – доктор історії Варшавського університету.

- Роман Матейко** – доцент Тернопільської академії народного господарства.
- Микола Москалюк** – аспірант Тернопільського державного технічного університету імені Івана Пулюя.
- Богдана Оксентюк** – асистент Тернопільського державного технічного університету імені Івана Пулюя.
- Соломія Онуфрив** – асистент Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Вадим Ореховський** – кандидат історичних наук, в.о. доцента Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
- Віктор Пащенко** – Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України.
- Олег Полянський** – кандидат історичних наук, доцент Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Михайло Ревуцький** – кандидат історичних наук, доцент Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Віктор Савенко** – кандидат історичних наук, доцент Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Марія Сегеда** – Європейський колегіум Польсько-українських університетів у Любліні при університеті Марії Кюрі-Склодовської.
- Віталій Сінчук** – здобувач Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України.
- Ірина Скакальська** – викладач циклової комісії Кременецького обласного комерційного педагогічного коледжу імені Тараса Шевченка.
- Дмитро Стівбуха** – Ніжинський державний педагогічний університет імені Миколи Гоголя.
- Богдан Трофим'як** – кандидат історичних наук, доцент Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Ірина Федорів** – аспірантка історичного факультету Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- В'ячеслав Циба** – Ніжинський державний педагогічний університет імені Миколи Гоголя.
- Олександр Шама** – кандидат історичних наук, доцент Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Неля Шпичко** – Центр польської мови і культури (Люблін).
- Лілія Шологон** – викладач коледжу (м. Коломия).
- Іван Шумський** – кандидат історичних наук, доцент Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ	3
Вадим Ореховський “ВІДТОРГНУТІ НАСИЛЛЯМ, ВОЗ’ЄДНАНІ ЛЮБОВ’Ю” (ДЕКІЛЬКА СТОРІНОК З ІСТОРІЇ УНІЇ)	4
Павло Вівчар, Володимир Возьний З ІСТОРІЇ ВИНИКНЕННЯ ВИПРАВНО-ТРУДОВИХ ЗАКЛАДІВ ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.).....	10
Віктор Савенко ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ НТШ В ДУХОВНОМУ ВІДРОДЖЕННІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ	12
Лілія Шологон БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ГАЛИЧИНИ ТА БУКОВИНИ ЗА ПОЛІПШЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОГО СТАНОВИЩА ВЧИТЕЛІВ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.....	15
Микола Москалюк ВНУТРІШНЯ І ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ ТОВАРАМИ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТЬ)	26
Віталій Сінчук З ВІРОЮ У СОБОРНІСТЬ І ДЕРЖАВНІСТЬ УКРАЇНИ: ВОЄННО-ІСТОРИЧНА РОБОТА В ТАБОРАХ ІНТЕРНОВАНОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ	29
Ірина Скакальська РОЛЬ “ПРОСВІТИ” У ПОШИРЕННІ КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ НА КРЕМЕНЕЧЧИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1919–1939)	35
Богдан Трофим’як МІЛІТАРНА ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ПОЛЬЩІ В АНТИУКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ НА ЗАХІДНИХ ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ 1919–1939 РР.	38
Іван Зуляк ПРОБЛЕМА СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ У 20-Х РР. ХХ СТ.....	42
Марія Мандрик ОРГАНІЗАЦІОННЕ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО РУХУ У 20–30-Х РР. ХХ СТ.	48
Володимир Возьний, Павло Вівчар КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ТВОРЧОСТІ С. С. ДНІСТРЯНСЬКОГО	58
Анатолій Грицан “ПРОСВІТА” І КООПЕРАТИВНИЙ РУХ НА ПРИКАРПАТТІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1920–1930 РР.).....	60
Дмитро Стовбуха УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКЕ ДИПЛОМАТИЧНЕ ПРОТИСТОЯННЯ ДОВКОЛА СХІДНОГО ПИТАННЯ У 1918–1923 РР.....	65
Богдана Оксентюк ОПОДАТКУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ У РОКИ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ.....	69

Олег Полянський ПРИЧИНИ ТА ХАРАКТЕР РУХУ ОПОРУ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (1921 – 1939 РР.): МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ	72
Роман Матейко ДОПОМОГА ЗАХІДНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ У РОЗВИТКУ ШКІЛЬНИЦТВА ІСТОРИЧНОЇ БАТЬКІВЩИНИ	79
РОЗДІЛ 2. ІСТОРІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ КУЛЬТУРИ	85
Олександр Кожолянко ДОСЛІДЖЕННЯ КАЛЕНДАРНОЇ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ ЕТНОГРАФАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ	86
Ігор Дацків ПРОБЛЕМИ ПОВЕРНЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ, ПЕРЕМІЩЕНОЇ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	91
РОЗДІЛ 3. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. УКРАЇНА–ПОЛЬЩА: ШЛЯХ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СПІВДРУЖНОСТІ.....	95
Микола Алексієвець ОБ'ЄКТИВНА НЕОБХІДНІСТЬ НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ ТА ЇХ МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН	96
Інна Боровська РЕЛІГІСЗНАВЧІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ XVII СТОЛІТТЯ ..	99
Іван Куцій ІСТОРІЯ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВЗАЄМИН В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СТЕПАНА КАЧАЛИ	101
Марія Сегеда АВТОБІОГРАФІЗМ РАННЬОЇ ПРОЗИ ЯРОСЛАВА ІВАШКЕВИЧА.....	104
В'ячеслав Циба ПОЛЬСЬКА МЕНШИНА В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ ЗУНР	108
Леся Алексієвець НОВЕ БАЧЕННЯ ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА РОЗВИТКУ ПОЛЬЩІ МІЖВОЄННОЇ ДОБИ (1918–1939 РР.)	111
Олексій Лейберов АРМІЯ УНР НАПЕРЕДОДНІ РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ВІЙНИ 1920–1921 РР.	115
Іван Зуляк ПОСИЛЕННЯ АНТИУКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ПОЛЬСЬКОЇ ВЛАДИ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (1919–1939).....	119
Тетяна Лупій ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ МИСТЕЦЬКИХ УГРУПОВАНЬ ЛЬВОВА ТА ЇХ РОЛЬ В КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ МІСТА ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XX СТ.	121
Ірина Федорів ДІЯЛЬНІСТЬ МИРОНА КОРДУБИ У ВАРШАВСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВЗАЄМИН (1929 –1940 РР.)	125
Роман Кабазій ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ДЕПОРТОВАНИХ З ПОЛЬЩІ УКРАЇНЦІВ У МИКОЛАЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ	130
Тетяна Гонтар ПОЗИЦІЯ ПОЛЬСЬКОГО КОМІТЕТУ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИЗВОЛЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПИТАННІ НАПЕРЕДОДНІ ДЕПОРТАЦІЇ УКРАЇНЦІВ У 1944 Р.	138

Роман Горбатий ПРОБЛЕМИ ХАБАРНИЦТВА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ ПОЛЬЩІ І УКРАЇНИ	141
Оксана Горбата ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ..	144
Роксолана Любицька ПОЛЬСЬКИЙ КОСТЕЛ В СЕЛІ ГОДОВИЦЯ: БУТИ ЧИ НЕ БУТИ?	151
Неля Шпичко КАТОЛИЦЬКІ ЧЕРНЕЧІ ОРДЕНИ НА ТЕРЕНАХ ПОДІЛЛЯ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ	153
Віталій Лесняк РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ РОЗПОДІЛУ ВЛАД У РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА	155
Ігор Комісарчук УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ В КОНТЕКСТІ СТОСУНКІВ “РОСІЯ–США”	157
Галина Зеленко ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПАРТНЕРСТВА В КОНТЕКСТІ ЧЛЕНСТВА ПОЛЬЩІ В НАТО ТА ЄС	162
Віктор Пащенко ПОЛЬСЬКІ ОРІЄНТИРИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ: ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО	164
Таміла Герасимчук УКРАЇНА – ПОЛЬЩА: СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО	168
Соломія Онуфрив ПОЛЬЩА В ЄС: УКРАЇНСЬКИЙ ФАКТОР	174
Олена Коппель, Людмила Давидович БЕЗПЕКА ЯК ЯКІСТЬ СИСТЕМИ	179
В'єслав Лукаш Мацежинський ГОЛОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ РЕКЛАМИ У ПОЛЬСЬКІЙ ПРЕСІ З СЕРЕДИНИ ХVІІІ – ДО ПОЧАТКУ ХХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ КОРОЛІВСТВА ПОЛЬСЬКОГО, ПОЗНАНЩИНИ І ГАЛИЧИНИ)	184
РОЗДІЛ 4. ІСТОРИОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО	194
Галина Коцур, Анатолій Коцур СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТА ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРИОГРАФІЇ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ	195
РОЗДІЛ 5. РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ	204
Микола Алексієвець, Іван Куцый КОСТЯНТИН КОНДРАТЮК. УКРАЇНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ: ОСНОВНІ НАПРЯМИ І КОНЦЕПЦІЇ. – ЛЬВІВ: ВИДАВНИЧИЙ ЦЕНТР ЛНУ ІМ. ІВАНА ФРАНКА, 2002. – 242 С.	205
Микола Алексієвець, Інна Боровська, Леся Алексієвець ЛЕОНІД ЗАШКІЛЬНЯК, МИКОЛА КРИКУН “ІСТОРІЯ ПОЛЬЩІ: ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО НАШИХ ДНІВ”. – ЛЬВІВ: ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА, 2002. – 752 С. + 8 КОЛ. МАП	208
Роман Матейко В БОРОТБІ ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ	210

РОЗДІЛ 6. НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧАМ І СТУДЕНТАМ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ	215
Іван Зуляк, Михайло Ревуцький, Олександр Шама, Іван Щумський ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ	216
Степан Вовк ОСНОВИ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ КОНФУЦІАНСТВА, ДАОСИЗМУ І БУДДИЗМУ	223
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	231

УДК 93
ББК 63
Н 34

Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія/За заг. ред. проф. М.М.Алексієвця. – Тернопіль. – 2002. – Вип. 5. – 238 с.

Комп'ютерний набір: Володимир Мізюк, Андрій Кліш
Комп'ютерне оформлення: Богдан Луговий, Юрій Древницький

Видрук оригінал-макету
редакційно-видавничого відділу історичного факультету «Літопис»
Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
м.Тернопіль, вул. м.Кривоноса, 2
Тел. (0352) 33-78-88

Здано до складання 14.11.2002. Підписано до друку 26.11.2002. Формат 60 × 84/18.
Папір друкарський. Умовних аркушів 17,3. Обліково-видавничих аркушів 22,2.
Замовлення 126. Тираж 300 прим. Свідоцтво про реєстрацію ТР №241 від 18.11.97.

Увага

I. Для публікації матеріалів в журналі необхідно подати до редакції:

- ✓ статтю в редакторі Word (версія не нижче 6.0/95 шрифт Times New Roman) на дискеті (файл називається за прізвищем автора латинськими буквами з вказівкою на версію Word. Наприклад, Strishynec95, Strishenec97. Де 95 і 97 – версії Word. Файл обов'язково у двох копіях 95 та 97 версії) й якісно надруковану на білому папері формату А4;
- ✓ рецензію провідного фахівця з даної галузі наук, як правило, доктора наук, відповідно завірену;
- ✓ виписку із протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку;
- ✓ експертний висновок про можливість відкритого опублікування матеріалів;
- ✓ відомості про автора (прізвище, ім'я, по-батькові (повністю), місце роботи, посада, наукові ступінь та звання, адреса, телефон)

II. Вимоги до оформлення друкованих праць:

1. Формат сторінки А4.
2. Поля 2x2x3x1.
3. Шрифт Times New Roman, Arial.
4. Величина шрифту – 14.
5. Інтервал: 1, 5 (Ctrl+5).
6. Абзац: 1, 25 см.
7. Рядків на сторінці – 29–30.
8. Символів на рядок – 65–70.
9. Між роками ставиться тире (1917–1920).
10. По тексту використовуються заокруглені дужки, для посилань квадратні.
11. Ініціали (Алексієвець М.М.; М.М. Алексієвець), роки (1917–1920 рр.), а також перед квадратною дужкою посилання (« [14: 23]») ставляться непереносимі пробіли.
12. Посилання на список використаних джерел: [12: 56–57; 14: 23], [14: 23], [14: арк. 23],
 - ✓ де «12» та «14» порядковий номер у списку використаних джерел;
 - ✓ «56–57, 23» – номери сторінок;
 - ✓ арк.23 – вказівка на номер аркуша в архіві;
 - ✓ «: » ставиться після порядкового номера у списку використаних джерел;
 - ✓ «,» – між номерами сторінок;
 - ✓ «;» – між порядковими номерами різних джерел.
13. Зразок оформлення списку використаних джерел:
 - ✓ Июль-ноябрь 1758 г. Ученая переписка префекта Киевской Академии Самуила Миславского с профессором Христианом Баумейстером // Акты и документы. – Отд. II. – Т. V. – К.: Тип. И. И. Чоколова, 1908. – С. 222–224.
 - ✓ Завгородній Ю. Києво-Могилянська академія в контексті вітчизняного сходознавства: північно-буддистський регіон Далекого Сходу // Києво-Могилянська академія в історії України. Тези доповідей міжнар. наук. конф. – К.: НаУКМА. – 1995. – С. 36–37.
 - ✓ Попок А. А. Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в ХХ ст. // Український історичний журнал. – 1998. – № 6. – С. 54–68.
 - ✓ Українська культура: історія і сучасність / За ред. Черепанової С.О. – Львів: Світ, 1994. – 456 с.
 - ✓ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІА України). – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 7248.

Мишанич О. В. Література Закарпаття XVII-XVIII століть. – К.: Наукова думка, 1964. – 116 с.